

પ્રાનલેખ :

જ્યોતીન્દ્ર હા હવે

માનદે મંત્રી

શ્રી હર્ષસુ મુન્યાલી સભા

૩૬૫, વિદ્યલયાર્થ પટેલ રોડ,

ગુણર્થ ૪

પટેલી જ્ઞાતિ ૧૯૧]

[મુદ્રા ૩ ૫

પ્રાન :

જ્યોતીન્દ્ર નાસત્ય ચૌધરી

નિર્વિચાર રીત,

૨૬-૨૮ દિવસોટ જૂદા પુણર્થ ૨

பிழைப்பு

જાણકું પ્રાચીન સાહિત્ય અને શાસ્ત્રમાં સંપાદનસંસ્થાન એવું નિદાનો પાસે કરાવી પ્રકાશિત કરવાનું કાર્ય ફર્લેસ ગુજરાતી સભા માર્ગશ્રી બં કરતી જાતી છે. જ્યારે સુધીનાં સંસ્થાનાં પ્રકાશનોમાં સદ્યત નવસિદ્ધાંતનાં શાસ્ત્રસંબંધીય ન્યાયનાં, ઐતિહાસિકીનાં ભારતીય શાસ્ત્રસંબંધીય ગુજરાતી નિદાનોની સુગ્રીહનો જનુઆરી, ફેબ્રુઆરી, મે, જુલાઈનામંથા તથા ઓક્ટોબરની ગુજરાતી રૂપરચના પ્રાચીન ગુજરાતી અને જાણકતાનાં અધ્યયનની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વ ધરાવે છે. પ્રસ્તુત પુસ્તક જનુઆરીનાં અભ્યાસને વેગ આપવાની દૃષ્ટિએ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતી નવેરનાં ઐતિહાસિક અધ્યયન માટે જાણકતાનું મહત્ત્વ અને જાણકતા માટે ફેબ્રુઆરીનાં પ્રાકૃત અભ્યાસનું જાણકતાનિદાનનું મહત્ત્વ અર્થાત્ છે. પ્રાચીન સાહિત્ય ને શાસ્ત્રસંબંધીય સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન શ્રી. શાસ્ત્રીએ જૂન પરીક્ષમ સહ નિવાર્તિઓને તેમ જ ધર જાણકતાઓને ઉપયોગી અને એ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક તેવા કરી આવ્યું છે. જાણ કરીને સુગ્રીહમાં આપેલી જાણકતા સાહિત્ય અને શાસ્ત્ર વિશેની જાણનાં સામગ્રી પ્રાકૃત અભ્યાસનાં રૂપરચના ગુજરાતીમાં પહેલી જ વાર આપાઈ છે. પૂજ્યમંથાએ તેમને આવી નાધારે નિસ્તાર કે સંપૂર્ણમાં અર્થ શોધ્યા છે. પ્રસ્તુત પ્રકાશનો એટલે જાણકતા અને પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં રસ લખે એટલે જાણકતા તેનું પ્રયોજન સિદ્ધ થયું નહીં.

જૂન ૨ ૧૯૬૬

ફાર્મસ ગ્રુપ્સની સંખ્યા

३६५, निःशब्दार्थ पद्य रसो.

अथर्व ४

જોતી-૩ ૬ ૬૯

ਮਾਮਲਾ ਖਤੀ

શ્રી હાર્દય મનપ્રતી સંકલ્પ

પ્રકાશક :
 જ્યોતીન્દ્ર લાલ દવે
 પ્રાચીન મંત્રી
 શ્રી હર્ષદાસ ગુજરાતી સમાજ
 ૩૬૫, વિદ્યવાર્ધ પટેલ રોડ,
 ગુજાઈ ૪

પહેલી આવૃત્તિ ૧૯૧૧]

[મૂલ્ય રૂ. ૫]

ગ્રાહક :
 લક્ષ્મીનાથ નારાયણ જોષી
 વિશ્વવિદ્યાલય પ્રેસ,
 ૨૧-૨૮ સિદ્ધલાલ સ્ટ્રીટ, ગુજાઈ ૨

સાક્ષિજ્ઞ જાને હેમચંદ્રીય જાપજ્ઞસને જમતી જુગિકા, ઉદ્ધૃત પદોન્ત સમન્તર પદો જાને સન્દસ્ત્રી જેટલી સામગ્રી આપી છે મુદ્રણ ઉત્તમને કરાવ્યું પણ એવાથી જેટલીક જગ્યુદ્ધિ રહી ગઈ છે

પ્રસ્તુત પુસ્તાકર્તુ પ્રકાશન કરવા માટે હું શ્રી ફાલસ ગુજરાતી સમાજો— જાને નિર્દેષિ કરીને તેના માન્યકર્તા મત્રી શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવેનો મણ્વી ખું નિર્ણયસત્તર ગ્રેસના કાર્યકર્તાઓના સહકાર વિના તથા સલાતના સહાયક મત્રી શ્રી. મત્રીસુવદ્ર ફાદરેલા રસ વિના આ કાવ્ય સરવ્વતાથી ધાર ન પડ્યું હોત.

આજ્ઞા છે પ્રસ્તુત પ્રવાસ જાપજ્ઞસના જાજ્ઞાસીઓને ઉપયોગી જાને પ્રોત્સાહક નીચાલે.

નિદેષાદે

૨ મી જૂન, ૧૯૧૧

હરિવલ્લભ મુ બાચાણી

પ્રાસ્તાવિક

જાપજરા બાળા અને સાહિત્યનું જર્નલનીન જાહેરવન બાળીસપવાસ નરસર્વ
જામજ નથી જનું ૧૬૧૮ સુધી જાપજરા સાહિત્ય જાસ પ્રકાશમાં જાનું ૫
હોનાથી બાહ્યવુ નિવજા અને બાળાસહિતે ગાહીતી જાપવા પૂરતજ પ્રકરને જોતા
જો પછી હરજાપતી ગાહીત્યોનું અને મહારની કુરિત્યોનું સંજાહન વખતી કરવે
જવા જાનું, અને બાળા અને સાહિત્યની કુરિત્યો જસુ જાખવન વિસ્તૃત અને સુરજ
જાનુ નનું જાપજરાસંજાધી પ્રાચીન બાહ્યવુના સંજાહન વખેરેના નિવજામાં હોનું, પીસજ,
પીસજ, બીજાનું, જિનેદી, ગુજેરી, દેસાઈ વેજ, નીતી-હો ગી, જોજ વખેરેજો બાહ્ય-
રજુના નિવજામાં પીસજ, ગાહીતી, જાહ્યોજો જેજાનું, જે, તજારે નીતી-હોજી,
જોન, જાજાજી, સ્વાસ્થ્યસીકર વખેરેજો, જાજાસ્વાસ્થ્યની કુરિત્યો હોનું, જાહ્યોજો
જામજ, બીજાનું, જીહી ટાનર, તેરીતોરી, જીહી ટાનર, નરસિંહરાજ, હોજી
વખેરેજો, જાહ્યોજીના નિવજામાં પીસજ, જુજાર, જિનેદી ગામજુજારવાથી, જીહી, જેજા-
નું, જાહ્યોજી ગાહીતી, જાજાજી વખેરેજો, સાહિત્યકુરિત્યોના સંજાહનના નિવજા
મીતિ, ગાહીતી, જીહીકુજા, જીહી, ગાહી, જાહ્યોજો જોજ, જેજાજી, જોન, જાહ્યો-
જીનાથી, જિનેદીજાજી બાજાજી વખેરેજો, સાહિત્યને જાવતી માહીતી, પ્રતિહાસ ને
હાસર જાહ્યોના નિવજા જાહ્યો, ગાહીતી, ગાહી, જીમી, ગુજે, જાહ્યોજો જોન, દેસાઈ,
જિનેદીજાજી જાહ્યો, જાજાજી, જીહી, જોજાજી, જાને હ નીતિ વખેરેજો જામ
જીહી હ

જાપજરાના પ્રાચીન બાહ્યવુસાહિત્યજાહી હો જીહીકુજા જાજાજી જાસે
જાજાજી ૧૬૬ હો તેમાં હોજાજીના સિદ્ધજોમ બાહ્યવુને જાપજરા નિજાવ સીધી
જસુ વિસ્તૃત અને મહારજો હો ગુજારાજી, હિંદી વખેરેના જીહીમની કુરિત્યો
જોજ તેનું જસુ જાહ્યો હો તેજ તેમાં જાપજરામાં જાનેહાં જીહીકુજાપજોની
જાહ્યોજી ગુજારાજી જસુ જોજી તેજી નથી

હોમજાના બાહ્યવુના જાપજરાનિજાવ(જો જાહી જીહીકુજો)નું, જાજાજી
સ્વાસ્થ્ય હો પ્રાજીતનિજાવ સાથે, જીહીસોજામજાસિત્યો સંજાહતામાં, પીસજો જાહ્યોનામાં,
વેજો જાહ્યોનામાં, ગુજેરીજો હિંદીનાં અને જીહી હો દેસાઈ હી ૧. માહીતિના, હો જાહ્યો
જાહ્યો તથા જ પીસજ અને હ જુજે ગુજારાજીનાં જાપજરા કરેજી હો જીહીકુજા
જાહ્યોને જાહ્યો જાહ્યો હો જાહ્યોના જીહી પ્રકાશો જસુ જાહ્યોજો જોજારવાસ, હ નીતિ
વખેરેજો જાહ્યો હો પ્રસ્તુત પ્રજાજ જસુ જો જ દિશામાં હો જુજ, જુતિ, જીહીકુજા,
સંસ્કૃત જાહ્યો તથા જાજા, ગુજારાજી જાપજરા, દિપજા, જાપજરા બાળા,

શુદ્ધિપત્રક

મૂળગ્રંથ પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	શુદ્ધિ
૧૫	૨	નિશ્ચય
૧૬	૧૩	ગમ
૨	૨	જાનવણ્ણ
"	૧	જાનવણ્ણ
૨૪	૧૮	જાનવણ્ણ
૩૩	૬	જાનવણ્ણ
૪૭	૧૬	જાનવણ્ણ (૧) —
૪૮	૨	જાનવણ્ણ (૧) —
૫૩	૧૧	જાનવણ્ણ (૧) —
"	૧૨	જાનવણ્ણ (૧) —
૫૭	૧૫	જાનવણ્ણ (૧) —
"	૧૬	જાનવણ્ણ (૧) —
૫૮	૨૧	જાનવણ્ણ (૧) —
"	૨૪	જાનવણ્ણ (૧) —
૭૭	૧	જાનવણ્ણ (૧) —
૭૮	૧૩	જાનવણ્ણ (૧) —
"	૧૫	જાનવણ્ણ (૧) —
"	૨૫	જાનવણ્ણ (૧) —
૮૧	૧૩	જાનવણ્ણ (૧) —
૮૩	૧૬	જાનવણ્ણ (૧) —
૮૭	૧૬	જાનવણ્ણ (૧) —
૮૮	૪	જાનવણ્ણ (૧) —
૯૨	૧૧	જાનવણ્ણ (૧) —
૯૩		જાનવણ્ણ (૧) —
૯૪	૧૬	જાનવણ્ણ (૧) —
૧૧	૧૫	જાનવણ્ણ (૧) —
૧૧૫	૨૧	જાનવણ્ણ (૧) —

ਅਨੁਸ਼ੰਗ

[illegible]

ભૂમિકા

૧ અપભ્રંશ સાહિત્ય

અપભ્રંશ સાહિત્યની એક તરત જ ભીંન બાંજે વળે તેવી વિશિષ્ટતા તેને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત સાહિત્યથી જોવા તારવી જાય છે. ઉપસંગ્રહ અપભ્રંશ સાહિત્ય એટલે જોડોનું જ સાહિત્ય એમ કહીએ તો પણ ખાસે કેમ કે તેમનું એમાં એ સમર્થ અને વિવિધભાષાનું નિર્માણ છે. તેની વૃદ્ધનામાં બૌદ્ધ અને જાસણીય (જે તો હજી સોમવાનું રહ્યું—મળે છે તે છૂટાછવાયા ઉલ્લેખો ને ચોક્કિ ટાંચણો જ માત્ર) પરંપરાનું પ્રધાન અપભ્રંશરૂપ, અને તેનું મૂલ્ય પણ મર્યાદિત. જ્યારે તો એમ જ કહેવાય કે અપભ્રંશ સાહિત્ય એટલે જોડોનું જાણતું ક્ષેત્ર—એ કે જાણતું ને મળી છે તેટલી જ અપભ્રંશ કૃતિઓ હોય. તો જ ઉપરનું નિધાન સ્થિતિ સ્વરૂપનું જણાય. પણ અપભ્રંશ સાહિત્યની જોડની છતીમાં નથી મળે તથા—એ દિશામાં હજી વધુ કરવાનું જાણી છે. એટલે સનિષ્ઠમાં મહત્ત્વની કે ગણનાપાત્ર સંજ્ઞામાં જોનાર કૃતિઓ હોવાનું જણવામાં આવે એ વધુ શક્ય છે.

પ્રધાનપણે જૈન અને મર્ધપ્રાપ્તિ હોવા ઉપરાંત અપભ્રંશ સાહિત્યની બીજી એક જાણ પાતી લક્ષણિયતા તે તેનું જૈનનિષ્ઠ પદ સ્વરૂપ. અપભ્રંશ ગદ્ય નરપદ છે તેનો સમગ્ર સાહિત્યપ્રવલ્લ છદમાં જ વહે છે. પણ સાતક હંદી, વધેરે સ્વરૂપસે અપભ્રંશ ગદ્યકલાનો ઉલ્લેખ કરે છે. એ ઉપરથી ગદ્યસાહિત્ય પણ હોવાનું અનુમાન થાય છે છતાં એ બેવાનું રહે છે કે અપભ્રંશમાં સાહિત્યિક મલની ક્ષિપ્રનિષ્ઠ પ્રવૃત્તિ વિકસેલી જરી !

કઈ ભવતી પરિસ્થિતિ વચ્ચે અપભ્રંશ લાવા અને સાહિત્યનો ઉદ્ભવ થયો ? આ જાણતા હજી સુધી તો વધુનહી અધિકારમાં હતાએલી છે. જારેજનું સાહિત્ય સાચા કુલ થતું છે અપભ્રંશ સાહિત્યવિકાસના પ્રથમ સોપાન ક્યાં તે જણવાની કશી સાધનસામગ્રી ઉપલબ્ધ નથી. અપભ્રંશના જાણવા ને જાણીકે સાહિત્યપ્રકારો તથા છતોનો ઉદ્ભવ ક્યાંથી થયો તે ક્ષિપ્રપણ રીતે સ્પષ્ટપણે સમજાવી શકવાની જ્યારે જાણણી સ્થિતિ નથી.

આદ્ય અને મુખ્ય સાહિત્યસ્વરૂપો

સાહિત્યમાં તથા ઉત્કર્ષિત હોવામાં મળતા ઉદ્દેશો ખરબી સમજાવ છે કે ઈસવી છતી સતાબ્દીમાં તો અપભ્રંશ એક સ્વતંત્ર સાહિત્યભાષાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું હતું. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતની સાથેસાથ તે પણ એક સાહિત્યભાષા તરીકે ઉદ્ભવાદ જણાતી. જાણ છતાં જાણણને મળતી પ્રાચીનતમ અપભ્રંશ કૃતિ ઈસવી નવમી સતાબ્દીથી જનુ વહેલી નથી. એનો અર્થ એ થયો કે તે પહેલાંનું

લુપ્ત હોય તેવીઓના આશ્રયે રહી કાબરજના કરી દોવાનું જણાય છે. સ્વર્ણશૂ
 માપનીયામાં જોઈને પશ્ચિમી દોશ એ વર્ણ સંસ્કૃતિ છે એ પંથનો તેના સમય
 આસપાસ થઈ પ્રદેશમાં વલ્લે પ્રચાર હતો. સ્વર્ણશૂની માત્ર વલ્લુ કૃતિઓ
 જળવાઈ રહી છે. પદ્મચરિત્ર અને રિત્તેવિષયીય નામે એ પદ્મચરિત્ર મહાકાવ્ય
 અને કલ્પવૃક્ષ નામનો પ્રાકૃત અને અપર્યાપ્ત છોડેને કાચતો ગ્રંથ.

પદ્મચરિત્ર

પદ્મચરિત્ર (સં. પદ્મચરિત) એ રામાયણપુરાણ એવા બીજા નામે
 પણ જાણીતું છે. એમાં પદ્મ એટલે રામના ચરિત પર મહાકાવ્ય રચનાની
 સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત સાહિત્યની પરંપરાને સ્વર્ણશૂ અનુસરે છે. પદ્મચરિત્રમાં સ્મૃત
 ગ્રંથો સામક્યાનું જોઈને સ્વર્ણશૂ નામીકિયામાત્રમાં મળતા. આકાશ પરંપરા
 પ્રમાણેના સ્વર્ણશૂ પ્રિતિ દોશ કર્તા તે તેનાથી અનેક અવલની જાળમાં
 ગુહ્ય પો છે. સ્વર્ણશૂમાત્રનો વિસ્તાર પુરાણની સ્વર્ણ કરે તેટલો છે તે
 વિચાર (સં. વિચાર) ગદ્યા (સં. ગદ્યો) દ્વિતર કૃત્ત (સં. કૃત) અને
 હાર એમ પાંચ કાંઠામાં વિભાજ છે. આ દરેક કાંઠા અર્થાત્ત સંખ્યાના સંધિ નામના
 ગદ્યોમાં વર્ણનાથી છે. પદ્મ કાંઠાના અધ્યયનને નેત્રું સંધિ છે. આ દરેક સંધિ
 પણ અરથી વીત એટલા કાંઠા નામના નામ સુચકિત એકમેળો જાનેલો છે.
 આ કાંઠા (પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનું કાંઠું) નામ પ્રાચીનો પદ્મચરિત્ર
 અપર્યાપ્ત અને અર્વાચીન હારતીય-આર્યના પૂર્વકાંઠીન સાહિત્યની વિવિધતા છે.
 કાવ્યપ્રધાન વસ્તુ ગૂંચા માટે તે વર્ણ જ અનુદેશ છે. કાંઠાદેક કિર્તિ માત્રાકાંઠા
 સ્વેચ્છા સામન્વિતઃ આઠ પ્રાસજલ્લ અરણ્યગ્રંથો જાનેલો દોશ છે. કાંઠાકાંઠા આ
 ગુજ્ય કાંઠામાં વર્ણ વિવિધતા વિસ્તાર માત્ર છે. અરારે જરા દૂષ કાંઠા અધિકો
 કાર અરણ્યો અતિમ કુદરે વર્ણ વિવિધતા ઉપરકાર કરે છે. કે વધારેમાં વધારા
 વિવિધનું સૂચન કરે છે. આવા વિવિધ વધારણને લીધે, તથા પ્રવાહી અરણ્યો ને
 એકવાચ આપતા માત્રાજોને લીધે અપર્યાપ્ત સંધિ, સ્વર્ણશૂમાં સ્વેચ્છાના
 એકમથી વધારા સંસ્કૃત મહાકાવ્યના સર્વે કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં કાવ્યપ્રધાન
 વિવિધતા નિર્વહન માટે અનુદેશ હતો. ઉપરકાર અપર્યાપ્ત સંધિ એટલાનો સમજ
 કાવ્યજ્ઞ રીતે જાન કરાવાની છે. એટલે જ નવાવાની પણ વર્ણી કામતા પ્રાચીનો.

પદ્મચરિત્રના નેત્રું સંધિમાંથી છેલ્લા આઠ સ્વર્ણશૂના જરા વધારે થતા
 આઠમહાકાવ્યના પુન વિશુદ્ધની રચના છે. કેમ કે કિર્તિ અપર્યાપ્ત કારણે સ્વર્ણશૂ
 એ મહાકાવ્ય અપર્યાપ્ત એવું. આ જ પ્રમાણે પીઠના પિતાનું બીજું મહાકાવ્ય

૧ પદ્મચરિત્ર હારતીય-આર્ય કો મરિ એક પ્રાચીન અને પ્રાચીન સામન લેખની
 તેની અવલ ઉપરકાર અપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એટલે મહાકાવ્ય તેમાં અપર્યાપ્ત પૂર્વકાંઠી પ્રાકૃત અને
 અપર્યાપ્ત સંધિનાં કાંઠાને અપર્યાપ્ત આવી આપણને એ સાહિત્યની હાર સંધિનો
 સમો અવલ અને ૭

નમુ સાહિત્ય કૃષ્ણ રસ છે. નવમી છતાંની પૂર્વે પણ અપભ્રંશ સહિત સારી રીતે બોધાતુ રહ્યું હોવાના પુષ્કળ પુરાવા મળે છે. નવમી છતાંની પૂર્વેના શત્રુપ્રતિપદી નવાસ કવિઓનાં નામ અને યોદ્ધા ઉદ્ધરણે બાપણી પાસે છે એમાં કૈન તેમ જ પ્રાસંગિક પરીપરતી કૃતિઓનાં સૂચન મળે છે અને ઉપદ્રવ્ય પ્રાચીનતામ નમૂનાઓમાં પણ સાહિત્યસ્વરૂપ, કૈલી અને બાપાની જે સુનિશ્ચિત કથા એવા મળે છે તે ઉપરથી એ વાત સમર્થિત થાય છે. નવમી છતાંની પૂર્વેના જે વિનયકારીના પ્રતિષ્ઠાન પરથી સ્પષ્ટ સમન્વય છે તે પૂર્વકાલીન સાહિત્યમાં અન્યથા એવાં જોડામાં જોડાં જે નવાં સાહિત્યસ્વરૂપો—સંમિત્રમ અને રાસગોપ—તથા સંભારણમ પ્રાસંગિક નવતર માળાનુવો અપભ્રંશપ્રણામાં અસ્તિત્વમાં આવ્યાં હતાં.

સંમિત્રમ

આમાં સંમિત્રમ કૈલી રસ પ્રચલિત રચનાધાર હતો. એને ઉપયોગ બાલસાહી કથાવસ્તુ માટે થયેલો છે. પૌરાણિક મહાપ્રાણ ચરિત્રાભ્ય, પ્રધાન—પદ્મી તે એક જ હોય છે જાણુ કથામાં હોય—આ બધા નિવરો માટે જોડિયાપૂર્વક સંમિત્રમ ચોખ્ખો છે. ઉપદ્રવ્યમાં પ્રાચીનતામ સંમિત્રમ નવમી છતાંની કથાસરને છે. પણ તેની પૂર્વે કાંઈ પરીપર રહેલી હોવાનું સહેજે એક સૂચન છે. સ્વયંભૂતી પદેર્શક (૩ અંતિમ), ચેતિન્દ અને શત્રુપ્રતિપદી રામાયણ અને કૃષ્ણકથા નિવર પર રચાઓ કૃતિ હોવાનું સાહિત્યિક ઉદ્દેશને પરથી અનુમાન થઈ શકે છે. આગંધી શત્રુપ્રતિપદી નિર્દેશ પછીની અનેક છતાંનીઓ સુધી માનપૂર્વક થતો રહ્યો છે. હાલ નિવરોનું સંમિત્રમમાં નિરૂપણ કસ્ટાર એ અગ્રણી અને કાવ્ય વેદિક પરીપરતો કવિ હતો. તેના અભિમત નામક સંમિત્રમ કાવ્યને જોડે અને દેગચરે ઉદ્દેશ કવિ છે. દેગચરે કવિ સંમિત્રમન જોડે નિવર હતો એવી અપ્રકાશથી વિરોધ કહું તેની વિરૂદ્ધી કાવ્ય તેમ નથી.

સ્વયંભૂતેન

ઉપરનું પ્રાચીન કવિઓમાંથી કોઈની કૃતિ ઉપદ્રવ્ય ન હોવાથી કવિરાજ સ્વયંભૂતેન (કવિની સાક્ષીથી કથાથી છતાંની વચ્ચે)નાં મહાપ્રાણો એ સંમિત્રમ વિરોધી મહિતી માટે બાપણે પ્રાચીનતામ બાધાર છે. શત્રુપ્રતિપદ, સ્વયંભૂ અને પુષ્પાઈત વચ્ચે અપભ્રંશના પ્રથમ પંક્તિના કવિઓ છે અને તેમણે પદેર્શક સ્થાન સ્વયંભૂને બાપણ વચ્ચે રાખ્યું. કાવ્યપ્રવૃત્તિ સ્વયંભૂની કૃતિપરીપરતી જ હતી તેને નિરૂપ, અર્ણવ અને તેની કાળીના પ્રેરણા છતાં

૧. 'જાણુ નવી કથા તેમ જ અભાષણી' જ્યોતિષિવિદ્યાનો ઉદ્દેશ પ્રાનુવરત છે તે અપભ્રંશપદ તેના નિરૂપ થયે નથી.

જુદા જોન ક્રેડીઓના આશયે રહી કાન્નરના કરી હોવાનું જણાય છે. સ્વવંશ
ચાપનીચનામક જોન પચનો હોય એ વર્ણ સંબંધિત છે એ પચનો તેના સમય
આસપાસ ઉક્ત પ્રદેશમાં વણે પ્રચાર હતો. સ્વવંશની માત્ર જણુ કૃતિઓ
જળવાઈ રહી છે : પચ્ચરિય અને પિઠ્ઠેચિયરિય નામે જે પૌરાણિક મહાકાવ્ય
જને સવમ્પાજ્ઞ નામનો પ્રાકૃત જને અપભ્રંશ છએને કવતો એ

પચ્ચરિય

પચ્ચરિય (સં. પચ્ચરિય) એ રામાવનપુરાણ એવા બીજા નામે
જણુ જાણીતું છે એમાં પણ એટલો રામના ચરિત પર મહાકાવ્ય રચનાની
સંસ્કૃત વધા પ્રાકૃત સાહિત્યની પરંપરાને સ્વવંશ જાનુસરે છે પચ્ચરિયમાં રજૂ
કરેલું રામકથાનું જોન સ્વરૂપ વાસ્તવીકૃતમાધ્યમમાં મળતા જાણુ પરંપરા
પ્રમાણેના સ્વરૂપથી પ્રેરિત હોવા છતાં તે તેનાથી જાનેક અવજની નામકમાં
જુદા રહે છે સ્વવંશરામાયણને વિસ્તાર પુરાણની રૂપમાં કરે તેટલો છે તે
વિદ્યાર (સં. વિદ્યાર) રજ્જ (સં. જ્યોષ્ઠા) કુંજર રજ્જ (સં. કુંજ) અને
હરર એમ પાંચ કંડમાં વિભાજ છે જા દરેક કંડ અર્થકિત સંખ્યાના 'સંખિ' નામના
ખોમાં વહેવાયેલો છે પાંચ કંડના નધા મળીને તેનું સંખિ છે જા દરેક સંખિ
જણુ નારથી વીસ જેટલા કંડક નામના નામ સુચકિત એકઠોનો જાનેલો છે
જા કંડક (અગ્રણીન ગુજરાતી સાહિત્યનું કંડકું) નામ ધરાવતો પચ્ચરિયજે
અપભ્રંશની જને અર્વાચીન ભારતીય-આર્યના પૂર્વકાલીન સાહિત્યની વિશિષ્ટતા છે
કથાપ્રધાન વસ્તુ મુકવા માટે તે વર્ણ જ જાનુદ્દેશ છે કંડકારેક કિર્ધિ માત્રાકથમાં
રહેલા સમગ્ર-કથા જાક પ્રાસંગિક ચરણમુખ્યનો જાનેલો હોય છે કંડકના જા
ગુખ્ય કહેવરમાં વર્ણ નિવરનો વિસ્તાર થાય છે અચારે અર્થ દૂષ છઠ્ઠાં જાપિલો
ચાર ચરણનો અરિય દુઝમે વર્ણ નિવરનો જાવસેકાર કરે છે કે વખતેમાં પછીના
નિવરનું સૂચન કરે છે જાવા વિશિષ્ટ વંશારણને લીધે, તથા પ્રવાહી ચરણો ને
એકજાસ જાવતા માવાછંદોને લીધે અપભ્રંશ સંધિ, સ્વવંશકથા સ્તોત્રોનાં
એકમથી વંધતા સંસ્કૃત મહાકાવ્યના સર્વ કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં કથાપ્રધાન
નિવરના નિર્વહન માટે જાનુદ્દેશ હતો ઉપરાંત અપભ્રંશ સંધિ એટલાનો સમય
અવગત રીતે થાન કરાવાની કે ગીત રૂપે ગવાવાની જણુ વધી કમવા ધરાવતો.

પચ્ચરિયના તેણુ સંધિમાંથી ઉઠવા જાક સ્વવંશના અર્થ વધારે થાતા
અર્થપ્રધાનવાળા ગુજ નિજુનની રચના છે કેમ કે કિર્ધિ અર્થકથા કારણે સ્વવંશજે
એ મહાકાવ્ય અપૂરુ મોકેલું. જા જ પ્રમાણે પીઠાના પિઠાનું બીજું મહાકાવ્ય

૧ માત્રવિકાલ ભારતીય-આર્ય જો મરે એક પ્રાચીન અને પ્રમખ્યુસ્ટ સામન હોયની
તેની અર્થ કરાવત કવચમુખ્યજાતું મોકેલું મહત્વ તેમજ અર્થકથા પૂર્વકાલીન પ્રાકૃત અને
અર્થકથા સાહિત્યનાં કાવ્યોને અર્થ છે જાવા અર્થકથાને એ સાહિત્યની હોત સમજીનો
સાથે અર્થકથાને છે

મુખી અમલદાર છે તેના એક સો બાર સંમિતો (જેનાં જમાં મળીને ૧૬૩
 ૬૩૫૬ અને ૧૮ જમીન-અધરી એકમો— રવાને'—હોવાનું કહેવ
 છે)નો ચાર હાંડમાં સમાવેલ થાય છે. ચાવવ (સં. ચાવવ) કુર, જુગ્ગ (સં. જુગ્ગ)
 અને હાલ ના નિવસમાં પશુ સ્વચ્છ પાસે કેટલીક જાડસૂત પૂર્વકૃતિઓ હવે
 નવમી સ્તાબ્દી પહેલાં નિમજસુરિ (૧) અને નિદમ્બી પ્રાકૃતમાં, નિનસેને (ઈ. સ.
 ૭૮૩-૮૪) સંસ્કૃતમાં અને બાદે (કે હનિતબદે? લદાપે?) ગોવિન્દે ત
 ચતુરુને અપજસમાં હરિવસના નિવસ પર મહાકાવ્યો લખ્યાં હોવાનું જણાય છે.
 રિદ્ધિનિવસનો નબ્બાણમાં સંમિત પછીનો અસ સ્વચ્છ પુત્ર નિલુચ્ચનો રસ
 છે અને પાછળથી ૧૬મી સ્તાબ્દીમાં તેમાં ગોપાલજી (અબાગીનર)ના એ
 અપજસ કવિ લલકારીતે લદારો કેટલાક ઉમેરા કરેલા છે.

રામ અને કૃષ્ણના ચરિત પર સ્વચ્છ પછી રવાવેલાં અપજસ સંમિત
 કાવ્યોમાંથી કેટલાંકનો ઉલ્લેખ અહીં લ કરી લઈએ—આ જમી કૃતિઓ હ
 અમલસિદ્ધ છે. પ્રથમે (ઈસવી જમીનનારથી સ્તાબ્દી પહેલાં) ૧૨૨ સંમિત
 હરિવંસપુરાણ ૨૨મું ઉપખંડ લલકારીતે લદારો ૭૪ સંમિતમાં વાંકુપુરાણ (સં. વાં
 પુરાણ) (ઈ. સ. ૧૫૨૩) તથા તેના સમકક્ષીન પદિત ૨૬મું અપરના
 સિદ્ધિસેને ૧૧ સંમિતમાં રામાયણનિવસ લલકારીતે (સં. લલકારીતે) તેમ
 લેમિવાલકારિ (સં. લેમિવાલકારિ) ૨૫માં જે જ સમય લલકારીતે
 ૪ સંમિતમાં હરિવંસપુરાણ (સં. હરિવંસપુરાણ) (ઈ. સ. ૧૫૫૧) ૫૩ મું
 કૃતિઓ સ્વચ્છ પછી સાત સો બેટલાં વરસે પશુ રામાયણ ને હરિવસ
 નિવસોની કૃત્તી પરીવર અને લોકનિવસના પુરાણ છે.

પુષ્પદન્ત

પુષ્પદન્ત (અપ. પુષ્પદન્ત) અપરનામ મહાકાવ્ય (ઈ. સ. ૬૫૭-૬૭૨
 નિવસમાં)ની કૃતિઓમાંથી આપણને સંમિતજમાં મુંબતા બીજા એ પ્રકારે
 બસુ થાય છે. પુષ્પદન્તનાં માતાપિતા પ્રાણ્યુ હતાં. તેમણે પાછળથી કિંવંચર લે
 ધર્મ સ્વીકારેલો. પુષ્પદન્તનાં મણિ અપજસ કાવ્યોની રચના માન્યજેટ (અહાલ
 જાંઘ પ્રદેસમાં જાણેલું માલજેટ)માં રાખ્યું હોવા રાજુદેટ રાખ્યો કૃષ્ણ નીક
 (ઈ. સ. ૬૩૬-૬૬૮) અને ગોમ્હિરોલ (ઈ. સ. ૬૧૮-૬૭૨)ના પ્રખાં
 અનુક્રમે હસત અને તેના પુત્ર નમના આજય નીચે લઈ હતી. સ્વચ્છ અને તે
 પુરોગામીઓએ રામ અને કૃષ્ણપાંડવનાં કથાનાંકનો ધીમીક કસ કાવ્યો હવે
 પુષ્પદન્તની કવિપ્રતિભાએ કૌન પુરાણકથાના જુદા—અને નિરાજતર—પ્રદેસો
 નિરવાનું પસંદ કર્યું કૌન પૌરાણિક માન્યતા પ્રમાણે પૂર્વના સમયમાં જસ
 મહાપુરુષો (કે રાજાકાપુરુષો) લઈ જવા તેમાં ગોવીંદ તીર્થકર, ચાર લકર્વ
 નવ વાસુદેવ (અર્ધવંશકર્તા) નવ જગદેવ (તે તે વાસુદેવના બાઈ) અને ન

પ્રતિવાચુરેવ (એટલે કે તે તે વાચુરેવના વિશેષી)નો સમાવેશ થાય છે જામણ,
 વજ (આમ) અને રાજ્ય એ બાકાત બચેવ, વાચુરેવ ને પ્રતિવાચુરેવ, તથા ૧૫૫,
 મહાજા અને બરસાંધ એ નવમા મણુવ છે આ નેસા મહાપુરુષોને ઇવનવુર્ણત
 બાપતી રચનાએ મહાપુરુષ બચના વિવરિત્તમહાપુરુષ (કે -સમ્રાટપુરુષ-)
 ચરિત ને નામે યોગ્યથા છે આમાં પહેલા તીર્થકર મનબ અને પહેલા મહાનર્થી
 બરતત્તં ચરિતને વર્ણવતો આરંભતો કાલ આરિપુરુષ અને બાકીના મહા-
 પુરુષોનાં ચરિતનાથો અંત ઉત્તરપુરુષ કહેવાય છે

મહાપુરુષ

પુણ્યના પહેલાં પચ્ચ આ નિવન પર સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં કેટલીક વલ-
 ક્તિઓ રચાયેલી પચ્ચ બજાસમાં પહેલપહેલાં એ નિવનું મહાકાવ્ય બચનાર
 પુણ્યના હોવાનું લક્ષણ છે જાણુવળ કે ત્રિવિંશતપુરુષાવલંકાર (સં. વિવિ-
 શતપુરુષાવલંકાર) નામ પદ્યગી તેની એ મહાકૃતિમાં ૧ ૨ સંધિ છે બેમાંથી
 પહેલા સામગ્રી સંધિ આરિપુરુષને અને બાકીના ઉત્તરપુરુષને ફાળે બંધ છે

પુણ્યને કથામાં જુલો બિનસેન કુલમહાકૃત સંસ્કૃત ત્રિવિંશતપુરુષા-
 વલંકાર (સં. ૮૪૮ માં સમાત)ને અને કવિ પરમેશ્વરી દુષ્ટ કૃતિઓ આપ્તાર
 હીંચી બજામ છે આ નિવનમાં પચ્ચ પ્રમંથો અને નિવતો સદિન કથાનરિતું સમજ
 કહેવર સંધારાથી રૂઠ મથેલું હતું, એટલે નિરૂપણમાં નસિન્ય અને ચારના બાવળ
 કવિને માત્ર પોતાની વર્ણવની અને ઠેલીસબવટની સંધિઓ પર જ આપ્તાર
 રાખવાએ રહેલો નિવો કથાકથા સ્વરૂપના ને પોરકવિઠ હોવા કર્તા બેન
 બજાસ કૃતિઓ તેમના નિરૂપણમાં પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃતના આગ્રહીક મહાકાવ્યની
 પૂર્ણતા બજાવે છે અને આકાષપત્રના કથાનાકહેવરને બહાર, જા ને પદિન્ય
 દ્વારાથી મહાનેમહાને છે તેનું બીક કાલુ આ પચ્ચ છે વિદુનેનિવરિતમાં સ્વર્ણ
 બાપકુને રજા કહે છે કે કાવ્યરજા બેવા પદિ તેને બાકાતલુ કહે હીપુ રસ
 બસે, વિસ્તાર બસે, જા પિંચે, બહાર લાખક અને હીંચે, બજારખર
 ભસે, નિપુરુષ મીઠવે અને કુટુબી, કિસી ને પુણ્યથી મદિત પદ્ધિમ મનુર્ણને
 આખ્યાં પુણ્યનંત પચ્ચ પરીક રીતે જાતું કહે છે વિદ્યાનાં બીજાં કેટલાંક કૈવર્મ
 પ્રતિકિત બેવા શીઘ્ર નાથો ઉમેરે છે અને એની ચોપણ કહે છે કે પોતાના
 મહાપુરુષમાં પ્રાકૃતબોલો, શાકલ નીતિ, કોથળી, બાકાતી, નિનિપ રસો તથા
 વત્તવર્ણ્યો નિર્ણવ મળસે સંસ્કૃત મહાકાવ્યને આકર્ષ સામે રાખી તેની શ્રેણીથી
 રચાયેલાં બજાસ મહાકાવ્યોનું શાશુ જાલ વસ્તુના નેચિન્ય કે સનિબન કસાં
 નિસેવ તો તેના વર્ણન કે નિરૂપણમાં રહેલું છે

સ્વર્ણસુની આમાં પુણ્યનંત બહારની સમૃદ્ધિ, કહેવેનિબ અને
 ન્યુતપતિ ઉપર રાખે છે કહેવેનિની વિપુલતા તથા સંધિ અને

કાવચની દીર્ઘતા પુષ્પાન્તના સમય સુધીમાં સંશિષીર્ણ સ્વરૂપ કાંઈક વધુ સંકુલ
 થવું હોવાની સૂચક છે મહાપુરાણના ચોથા, બારમા, સત્તરમા ઉત્તાળીશમા,
 બાવનમા ઇત્યાદિ સંશિષીર્ણા કેટલાક જાણે પુષ્પાન્તની જાણમાં જ કવિવશાતિનાં
 ઉત્તમ ઉદાહરણો તરિકે ઠાંઠી લાકાન મહાપુરાણના ૧૬મી ૭૬ સંશિષી રામાયણની
 ૩માનો સંશિષ જપાથો છે ૮૧મી ૬૨ સંશિ જૈન હરિવલ્લ જાપે છે બ્યારે
 અંતિમ જાણમાં જોવીશમા તથા ચોવીશમા લીલકર પાર્થ જાને મહાવીરનાં
 અંરિત છે

અંરિતકાવ્ય

પુષ્પાન્તનાં જીવ્ય બે કાવ્ય, વાલ્મીકીયરિવ (સં. વાલ્મીકીયરિવ) જાને
 જસદરરિવ (સં. જસદરરિવ) પરથી બેઈ લાકાન છે કે વિશાળ પૌરુષિક
 વિષયો ઉપરાંત જૈન પુરાણ, અનુશ્રુતિ કે પરંપરાગત ઇતિહાસની પ્રસિદ્ધ
 અંકિત્તોનાં બિંધા સ્વચ્છરિવ જાપવા માટે પણ સંશિષી જપરાતો. વિસ્તાર
 જાને નિરૂપણની દ્રષ્ટિએ જા અંરિતકાવ્યો કે કાવ્યાંબો સંસ્કૃત મહાકાવ્યોની
 પ્રતિષ્ઠિતિ જેવાં મધ્યમ જામાં પણ પુષ્પાન્ત પાસે કેટલાંક પૂર્વદર્શક હોવાં
 બેઈજો. જાણતા ઉદ્ધેશ પરથી જાપણે પુષ્પાન્તની પહેલાંનાં જોડામાં જોડાં
 બે અંરિતકાવ્યોનાં નામ જાણીએ છીએ એક તે સ્વચ્છરિવ જસદરરિવ જાને બીજું
 તેના પુત્ર નિશુન્નકૃત પંચમીચરિવ વાલ્મીકીયરિવ નવ સંશિષી તેના નામક
 નામકમાર (જૈન પુરણકથા પ્રમાણે ચોવીશ કામદેવમાંનો એક) નાં પરકામો
 કર્ત્વિ છે જાને કાવ્યે તે કાવ્ય લુપ્તિ પંચમને કિલ્લે ચીપજામીનું જા કરવાથી
 જાની કવ્યપ્રાપ્તિનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે

પુષ્પાન્તનું ત્રીજું કાવ્ય જસદરરિવ ચાર સંશિષી ઉત્તરવિનીના રાજ
 નસોધરની કથા જાપે છે ને તે કારા પ્રશ્નિવધના પાપનાં કાલાં કવો ઉદાહરણ
 કરે છે પુષ્પાન્તની પહેલાં જાને પછી જા ૪ કાલાંકને મુશ્કેલી પ્રાકૃત, સંસ્કૃત,
 જાપજલ જાને જાવાંચીન લાખાંજોમાં મળતી જાનેક રચનાઓ જો વિષય જોતેમાં
 અતિલગ્ન લોકપ્રિય હોવાની સૂચક છે

પુષ્પાન્તનું પ્રસિદ્ધ કાવ્યરિતિ પરનું પ્રશુન્ન, જાપજલ લાખામાં જાનવ
 પારજતા, તેમ જ જહુપુષી પાંચિત તેને લાસતના કવિઓમાં માનનંદુ સ્થાન
 જાપાને છે એક સ્વર્ણ કાવ્યના પીતાન જાણકોનો જાણે જાણ જાપતાં તે કહે
 છે કે ઉત્તમ કાવ્ય શબ્દ જાને જાવેના જાણકારથી તથા લીલાલુકા પદાનકિથી
 મંદિત, રસભાજનિતર જાવેની જાણતાવાર્ણ, સર્વ વિલાકલાથી સમૃદ્ધ, જાણરણ
 જાને જાણી પુદ જાને જાનમથી પ્રિયિત હોનું બેઈજો. ઉત્તમ પ્રિયિત જાપજલ
 જાણિત જા જાણકો સંજ્ઞાકાર કરવામાં પ્રવૃત્તાની રહ્યું છે જા તેમાં સૌથી
 વધુ સંજ્ઞા પુષ્પાન્તને મળી છે એમ કહેવામાં કલી જાણુકિત નથી

પુનપાત્ર પત્રીના ચરિતકાવ્ય

પુનપાત્ર પત્રી આપણને સંપિન્નક ચરિતકાવ્યો છે કલાકાવ્યોનાં પુનન નમૂના મળે છે. જ્યુ તેમાંનાં વર્ણાવરાર્ણ હલ માત્ર હસ્તપ્રતરુપે જ રચ્યાં છે એ કાંઈ ચોક્કા પ્રકાશિત થયાં છે તેમાં સૌથી મહત્ત્વની બનવાદ્યુત પ્રસિદ્ધિ (સ. સમિપ્તવર્ણના) છે. બનવાદ્યુત સિંગર પાર્ટ વ્યક્તિ હતો અને સંસાર, ઇસવી ચારમી સદાબદી પહેલાં થઈ ગયો. આવીશ સાંબના નિસ્વારવાળું તેનું કાવ્ય પ્રમણ્યમાં સરળ સૈદ્ધીમાં અભિવ્યક્તની કૃતિકરની કથા કહે છે અને સાથેસાથે કવિત્વ દ્વારા પંચમને વિવરે આપતું મુતપ્રત્યનીનું જાત કરવાથી પ્રગર્ભ હતું. ઉદાહરણ આપવાનો ઉદ્દેશ જ્યુ ચાર પદો છે તેનું કથાનક એવું છે કે એક વેપારી નિઃકારણ જ્યુમયો જાતનાં પુત્ર અભિવ્યક્ત સદિત પિતાની પત્નીનો ભાગ કહે છે અને જીલ પત્ની કરે છે. અભિવ્યક્ત મોટો થતાં કાંઈ પ્રસંગે વરદેશ એવા બંધ છે ભારે તેને જોરમાં નવે કાંઈ બે વાર કપટ કરી તેને એક નિર્ભય દ્વીપ પર એકલોજુલો સેવી બંધ છે. જ્યુ માતાએ કરેલા મુતપ્રત્યનીના જાને પરીણમે છેવટે તેની મધી પુત્રીલીએનો જાત આવે છે તેને રજો ઉદય થાય છે અને સત્તુને પરાબંધ કરવામાં રાજને સહાય્ય કરવા જઈને તે રાજ્યાધનો અધિકારી અને છે. મરણ પછી યોગ્ય કારણ મુતપ્રત્યનીનું જાત કરવાથી તેને કેવલજાન પ્રાપ્ત થાય છે. બનવાદ્યુત પહેલાં જા જ વિવર પર જાપણમાં મિત્રુવનું સ્થાનિવસિત તથા પ્રાપ્તમાં મહેશ્વરની નાજવેવચીરવાસે (સ. જાવજ્ઞનીકથા) મળે છે. બનવાદ્યુતની સમીક્ષા સમયમાં સીધે વાર સંપિન્ન જાવજ્ઞ મયિતવર્ણ (સ. સમિપ્તવર્ણ) (ઈ. સ. ૧૧૭૪) રચેલું છે એ હલ અપ્રસિદ્ધ છે.

કલાકારનું વરદચરિત (સ. વરદચરિત) હલ સંપિન્ન એક પ્રવૈયક્ત (એટલે કે સ્વપ્રવૈયક્ત સ્વ) ને સ્વપ્રવૈયક્ત આપે છે. જોકે સાદિતમાં જ્યુ મરણની વાત જાણે છે.

પ્રસિદ્ધિત વરદચરિત (સ. વરદચરિત) (ઇસવી અભિવ્યક્તની સદાબદી હનકર) કપટલાલચુકત આચરણનાં માધ્યમ દ્વારા ઉદાહરણ કરવા ચાર સંપિન્ન વરદચરિતે મરણ કારણો વૃત્તંત આપે છે. વરદુ હરિસદની પ્રસિદ્ધ પ્રાપ્ત કથા ઉપરવર્ણનાની એક જાવજ્ઞકથા ઉપરથી લીધેલું છે.

જ્યુ પહેલાં કહ્યું તેમ સંપિન્નક ચરિતકાવ્યોના વધુ ચીટા ભાગને હલ મુદ્રણનું સહાય્ય નથી સાપ્દાનું. જાણી આપણે તેનાં કાવ્યોની એક વાંટી—જાને તે જ્યુ સંપૂર્ણ નહીં—જાપીને જ સંતોષ માન્યું. સામાન્ય રીતે જા કાવ્યો જ્યુક એન સિદ્ધાંત કે પાર્થિવનેતિક માન્યતાના હાથે જેને કાંઈ લીધેલું કે એન પુરાણકથાના ના પત્રિકાસના કાંઈ વાતની જાણનું ચરિત વર્ણવે છે.

શરિતશાસ્ત્રોની યાદી

નામ	ક્રમ	સંખ્યા	રચનાસમય
		સંખ્યા	ઈસવીસનમાં
પાપપુરાણ	(સં. પાર્થપુરાણ)	૫૭૩૨	૧૮
અમ્બુશામિચરિત	(સં. અમ્બુશામિચરિત)	સાતરહત	૧૧
અમ્બુશામિચરિત	(સં. અમ્બુશામિચરિત)	વીર	૧૧
સુરસંપત્તચરિત	(સં. સુરસંપત્તચરિત)	નમન્દી	૧૧
શિલાસપ્તકા	(સં. શિલાસપ્તકા) સાધારણ	૭ સિદ્ધસેન	૧૧
પાસચરિત	(સં. પાર્થચરિત)	શ્રીધર	૧૨
સુકુમારચરિત	(સં. સુકુમારચરિત)	શ્રીધર	૬
સુકુમારચરિત	(સં. સુકુમારચરિત)	પાર્શ્વ	૬
પદ્મચરિત	(સં. પદ્મચરિત)	સિદ્ધ ૭ સિદ્ધ	૧૫ ૧૨ મી સદાબંદી
શિવચરિત	(સં. શિવચરિત)	લક્ષ્મણ	૧૧
વજ્રસામિચરિત	(સં. વજ્રસામિચરિત)	વરહ	૨
વાયુચરિત	(સં. વાયુચરિત)	ધનપાલ	૧૮
મેઘચરિત	(સં. મેઘચરિત)	અશ્વમેધ ૬૬૬	૧૧ ૧૫ મી સદાબંદી
અન્નચરિત	(સં. અન્નચરિત)	વલ્લભ	૧૧
અન્નચરિત	(સં. અન્નચરિત)	૨૭૫	૧
મેઘચરિત	(સં. મેઘચરિત)	"	૧૭
અન્નચરિત	(સં. અન્નચરિત)	"	૪
અન્નચરિત	(સં. અન્નચરિત)	અશ્વમેધ ૬૬૬	૧૧
અન્નચરિત	(સં. અન્નચરિત)	અશ્વમેધ ૬૬૬	૬
અન્નચરિત	(સં. અન્નચરિત)	"	"
અન્નચરિત	(સં. અન્નચરિત)	"	"
અન્નચરિત	(સં. અન્નચરિત)	દેવસેન	૨૮

કથાકોશો

અહીં સુધીમાં જણાવ્યા તે ઉપરાંત બીજો એક સ્ત્રિચરિત પણ સંમિતિમાં
 મળે છે તે છે કિર્તિ સિંહ જેનું અવધમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલા અનુક પદ્યોમાં
 ના નૈતિક નિવરને ઉદાહરણ કરતી કથાઓ. કથાકોશ નામે જાણીતા આ
 સાહિત્યની સંપાદન કૃતિઓ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં મળે છે. અપભ્રંશમાં ૫૬
 તથા ૫૮ સંમિતિ મેં જાણમાં રચાયેલું નમન્દીકૃત અપભ્રંશિશાસ્ત્ર (સં. અપ-
 ભ્રંશિશાસ્ત્ર) (પ્ર. સ. ૧ ૪૪) તથા ૫૩ સંમિતિમાં નિમજ્જ શ્રીમદ્ભૂત વાલ્મેય
 (સ. વાલ્મેય) (ઈસવી સંવત્સરમાં ૪૬૧) એ બંને, અમલકાવને લગતા ને
 જેનું સંસ્કૃતમાં રચાયેલા અવધમાં પ્રસિદ્ધ કિર્તિનર જીવ અપભ્રંશ-શાસ્ત્રમાં

સાથે સંકલ્પાયેલી કથાઓ જલ્દીને કે નવનંદી અને શીખરે પોતાની કૃતિઓ પુરીયાતી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાપદ્યકથાઓને આધારે રચી હોવાનું અણખું છે.

૨૧ સંમિતો શીર્ષકાત્મક રાજાચાર્યવચરણ (સં. હર્ષચંદ્રાવલમ્બ) (ઈ. સ. ૧૧૪) ૧૧ સંમિતી હરિવલ્કલ કૃત ચમ્પારીચંદ (સં. જ્યોતિષા) (ઈ. સ. ૬૮૮) ૧૪ સંમિતું અમરકર્તૃકૃત લક્ષ્મણચંદ (સં. વૃક્ષોત્તરેષ) અને સંકલ્પ. ૭ સંમિતુ કુટાકર્તૃકૃત વચ્ચિત્તિપદ્યસંગ્રહ (સં. રામેશ્વરચંદ્રાવલમ્બ) (ઈ. સ. ૧૪૬૭) વગેરેનો પણ આ જ પ્રકારમાં સમાવેશ થાય છે. આ બધી કૃતિઓ પણ હજી પ્રકાશમાં નથી આવી.

આમાં હરિવલ્કલની ચમ્પારીચંદ તેમ જલ્દીની નિષ્કલ્પતાને કારણે ખાસ રસપાત્ર છે. તેમાં પુન્યવત્સ, શાલ્ય પુરુષો દેવતાં વિસંચત અને ભવ્યદીન છે તે સ્થોત્ર મુક્તિથી પુરુષાર કર્મોને મનોરથ પોતાના મિત્ર પવનવત્સ ખસે બેન ધર્મનો સ્વીકાર કરાવે છે તેની વાત છે. મનોરથ પવનવત્સની હાસ્યરીતમાં એક શાલ્યકુલના સમગ્ર પોતાને નિમે સાવ ભર્તૃકલનિત અને હૃદયપાત્ર ભેટી કહેથી વાતો કહે છે અને બગરે પેલા શાલ્યકો તેને માનવની ના પાડે છે. બારે તે રાવાવસુ, જહ્નુચારત અને પુરાણોમાંથી એવા જ ભર્તૃકલનિત પ્રસંગો ને મનવો સમર્થનમાં દોષી પિતૃત્વ સંબંધેને પ્રમાણપૂર્ણ કરાવે છે. હરિવલ્કલની આ કૃતિનો આધાર કોઈ પ્રાકૃત રચના હતી. ચમ્પારીચંદને અનુસરને ખસીથી સંસ્કૃત તેમ જ શીલ સાપત્ત્યોચ દેવતાંક કાવ્યો રચાયાં છે. હરિવલ્કલ પ્રાકૃત જૂનાજાત (હિન્દી આઘી સવાબી)માં આ જ કથામુક્તિ અને પ્રયોજન છે. આ નિવસની સર્વોચ્ચ કૃતિ એવાથી પણ અત્યંતની છે.

આ સંક્ષિપ્ત વૃત્ત્ય પરથી અપભ્રંશ સાહિત્યમાં સંપિન્નપદનું દેટલું ચક્રવર્ત છે તેને લટો બગર ગળી રહેશે.

રાસાનોંધ

સંપિન્નપદની એમ અપભ્રંશ સ્વતંત્રજલ્કે નિકસાવેલ અને ધીરધીક પ્રચલિત બીજી સંપિન્નસ્વરૂપ તે રાસાનોંધ. તે કોઈપ્રકારના કાવ્યના પ્રકારની, ચંપમ માધવી (આમ સંસ્કૃત અકાવ્યનું સ્વરૂપ કથાવતી) રચના હોવાની અટકળ થઈ શકે છે. તેમાં કાવ્યના કોણર માટે સામાન્ય રીતે અનુક્ર એક પરંપરાદે માયાલદ પ્રયોજાયો, બગરે વૈવિધ્ય માટે નવશે સ્વર્ણે ભાવપ્રાપ્તના સ્થિતિ છંદો વપરાયા. રાસાનોંધને પ્રચાર અને લોકપ્રિયતા આપણને ઉપલબ્ધ પ્રત્યક્ષતામ પ્રાકૃત-અપભ્રંશના પિતૃકાકરીએ આપેલી રાસાની બાબવાથી સમર્થિત થતાં હોવા છતાં (વનવત્સ તો તેને પદિત્યોક્તિઓમાં રસાવલુક્ય કહીને વખાણે છે) એક પણ પ્રાચીન રાસાનો નાહ્યો તો ધીક, નામે ન નથી ભળવાઈ

રહ્યું એ આશ્ચર્યની વાત છે અને પાછળના સમયમાં પણ આ મહત્વના અપભ્રંશ કાવ્યપ્રકાર વિશેનું આપણું જ્ઞાન બટાટે તેવી સામગ્રી સ્વરૂપ છે. સત્તા અને પરમૂર્ણનું પરિવર્તન પામીને રાસા અર્વાચીન ભારતીય-આર્ય સાહિત્યમાં ઝોરપી-રમી શતાબ્દીના અંત સુધી ચાલુ રહ્યો છે. પ્રાચીન રાજસ્થાની સાહિત્યમાં વર્ણન કરેલ કેન લેન લેનકોના રચેલા રાસાઓ સૌક્યેની સમ્બંધમાં મળે છે. પણ અપભ્રંશમાં કે તેરમી શતાબ્દી હજમજના સરિયણસક અને બારમી શતાબ્દી હજમજના સાહિત્યકર્તાએ મૂલ્યહીન એક ઉપદેશાત્મક જન રાસ સિવાય બીજું કશું મળતું નથી. આમાં પાછલી કૃતિ કવોષરસાયનરાસ બીથી જ્યોમાં સદગુરુ અને સદ્ગર્ભેની પ્રસસા અને કુચુરુ અને કુધર્મેની નિંદા કરે છે. એ રાસકાવ્ય એક પ્રતિનિધિરૂપ કૃતિ નહીં પણ હોકપ્રિય સાહિત્યપ્રકારનો ધર્મપ્રચાર અને ઉપસોગ થવાનું ઉત્તર-કાલીન ઉદાહરણ માત્ર છે. કોઈ અવારનવારસકવે ઉલ્લેખ અનિવાર્ય શતાબ્દીની, અને માનિત્ય-મહારિષિ-પ્રતિવક્તવ્યનો બારમી શતાબ્દીની કૃતિમાં મળે છે.

સિમ્ભરણના વિસિદ્ધ મહત્વને કારણે તેને હાલની માહિતી સહેજ વિસ્તારથી પરિચિદમાં આપી છે.

વસંતોત્સવ સાથે સંકળાયેલી અચીનાત્મક વેશ રચનાઓ પણ અપભ્રંશમાં રચાયેલી લઘુપદ છે. પણ અનિવાર્ય શતાબ્દીની રામિતનાચર્ચીના ઉલ્લેખ સિવાય અને તેરમી શતાબ્દીની એક વૈષ્ણાત્મક જન રચના સિવાય કશું જળવાયું નથી.

સર્ગગ મહાકાવ્ય

વિસિદ્ધ અંધવાળા સમિકાવ્ય ઉપરાંત અપભ્રંશમાં સર્ગગ હંદોમક મહાકાવ્યો પણ રચાયાં છે. અપભ્રંશ કાવ્યાકાવ્ય માટે સંમિલિત જ નિશ્ચિત હતો એવું નથી. કેમ કે વારંસથી અંત સુધી નિરપવાદપણે એક જ હંદ ચોલ્યો હોય અને અંધારણુ કે નિષ્વચ્ચિને અન્યકોને કોઈ પણ ભાતના વિશ્વાસ કે અપાયામાં ન આવ્યા હોય તેવાં કાવ્યાકાવ્યોનાં આપણને એકમી નમૂના મળે છે. ઈ. સ. ૧૧૫ માં સમાપ્ત થયેલા હરિસદનાં લેખિતાદ્યરિત(સં. લેખિતાદ્યરિત)નું પ્રમખસુ ૮ કર મોઢાં બેટકું છે અને તે સર્ગગ રકા નામના એક મિત્ર હદમાં રચાયું છે. હરિસદ પહેલાં જોહામાં જોહી મલુ શતાબ્દી પૂર્વે થયેલા એવિદ નામે અપભ્રંશ કવિએ પણ રકાજના વિવિધ પ્રકારોમાં એક કૃત્યકાવ્ય રચ્યું હોવાનું આપણે લગભગજમાં અપેક્ષા ટાંચવો. પરથી અનુમાન કરી શકીએ છીએ. મજબૂતો એવી પ્રાકૃતરચનાઓ પણ આ પાલીની છે.

ધાર્મિક તથા આધ્યાત્મિક કૃતિઓ

અપભ્રંશમાં કાવ્યાકાવ્યોની (અને સસન્નત ઈર્ષ્યાધાન કાવ્યોની) નિયુક્તા હતી, એનો અર્થ એવો નથી કે તે બીજા કાવ્યપ્રકારોથી સારા અદ્યોત હતો.

દોહાની મહેશ્વરકૃત સંઘમનિવંધક સંઘર્મચરિત્રી (સંજયત ૧૩મી સતાબ્દી સનસન) નો, જિનદત્ત (ઈ સ. ૧૦૭૬-૧૧૫૨) કૃત ચર્ચી અને વાલ્મીકીયકૃતમ્બો, અને ધનપાદકૃત ઇન્દ્રપુરુષવજ્રમહાવીરોત્સાહ (ઈસવી ૧૧મી સતાબ્દી) અન્યદેવકૃત જ્વલિપ્રગ્લવ આદિ સ્તવનો વચેરેનો ઉલ્લેખ કરી રહ્યા.

પ્રકીર્ણ કૃતિઓ અને ઉત્તરકાલીન વક્તવ્યો

સ્વતંત્ર કૃતિઓ ઉપરાંત ઈન પ્રાકૃત તથા સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં અને ટીકાસાહિત્યમાં નાનામોટા સંખ્યાબંધ અવધાન ગદ્યો મળે છે. ઉદાહરણ તરીકે ચોડક નામ ગદ્યપદ્યોએ વર્ધમાનકૃત શ્રવણચરિત (ઈ સ. ૧૧૪) દેવચંદ્રકૃત શાન્તિ-માવચરિત (ઈ સ. ૧૧૪) દેવચંદ્રકૃત સિદ્ધિદેવ વ્યાકરણ તથા કુમારપાત્મચરિત અપરનામ રમ્યગ્ગ (ઈસવી ૧૨ મી સતાબ્દી) રત્નમંથકૃત વસ્ત્રેષ્માબારોચ્છીરિત (ઈ સ. ૧૧૮૨) સોમપ્રસાદ કુમારપદ્યગીતોષ (ઈ સ. ૧૧૮૫) દેવચંદ્રસિન્ધુકૃત સંઘર્મચરિત્રી (ઈસવી ૧૫મી સતાબ્દી પહેલાં) વચેરે. આ ઉપરાંત અલંકારસાહિત્યમાં ઉક્ત પદ્યોમાં જે ભેદને અવધાન રચનાઓનાં સ્વરૂપ છે તેમનું વિશેષ મૂલ્ય છે. આમાંથી સિદ્ધિદેવનાં ઉદાહરણો ખાસ ઉલ્લેખ માગી શકે છે. જે પૈલ્લુ નસી બેટલાં (મુખ્યત્વે દોહાનક) પદ્યોમાંથી ગદ્યોનાં દેવચંદ્ર ઉપલબ્ધ અવધાન સાહિત્યમાંથી કે પૂર્વેના વ્યાકરણોમાંથી એકાંકી નજીવ છે. હુસિમ કે વડી કાઢેલાં એવ તેવાંની સંખ્યા નહીં છે. ઉદાહરણોની સાથા વિવિધ સમય ને સ્થળની છાયા ધરાવે છે. વિષયની વિવિધતા અનાવાસ-સિદ્ધિ લાગતા અર્થકરો, સાત્તોની તીક્ષ્ણતા અને તેમની સરલ ગદ્ય સંબોધેષક અસિન્ધુજિ અને અનુભૂતિનો ગદ્ય રજૂકર-અથા ગુણોને કારણે દેવચંદ્રીય ઉદાહરણો એક તાબડી ને ઉજાગી ધનકતા સાહિત્ય વરુ અંગતી ચીંધે છે.

સમિ

તેરમી સતાબ્દી આસપાસ દુકા અવધાન કાવ્યો ગદ્યે સમિ નામે (અથવા સમિર્નપ'થી આ સિદ્ધ છે) એક નવો રચનાપ્રકાર નિકસે છે. તેમાં મિધ'ધાર્મિક ઉપદેશાત્મક કે કથાપ્રધાન નિવંધનું ચોક્કસ કન્વાર્માં નિરૂપણ કરેલું હોય છે અને તેમનો મૂળ આધાર ગદ્યી નાર અપ્રતિષ્ઠિ કે આપાસાહિત્યમાંનો—અથવા તો પૂર્વકાલીન ધર્મિકઆસાહિત્યમાંનો—મિધ'મર્યાદા કે ઉપદેશવચનો હોય છે. રત્નમંથકૃત ભૈરવગણિ (ઈસવી ૧૩મી સતાબ્દી), અન્યદેવકૃત માવમાવિ સિન્ધુજિ (ઈસવી ૧૩મી સતાબ્દી) કૃત વગરેનગણિ યવગરેનગણિ (ઈ. સ. ૧૨૪૧) તથા અન્ય સમિઓ, વચેરે.

તેરમી સતાબ્દીમાં અને તે પછી રચાયેલી કૃતિઓના ઉત્તરકાલીન અવધાનમાં વલ્કાલીન વિદ્વાનોનો વધતો જતો પ્રભાવ હતો જાણ છે. આ બીજીઓમાં

પણ કન્યાસ્ત્રીયે સાહિત્યરચના કરતા લાગી હતી—એ કે પ્રારંભમાં જા સાહિત્ય
જાપણના સાહિત્યગ્રામરી ને સાહિત્યગ્રામરી નિશ્ચયરૂપ હતું. એકવારની સાપાત્રે
જા પ્રથમ જાપણમાં તો કે કેમચીવ જાપણના ઉદ્ભવરૂપે પણ છે
ઉદ્ભવરૂપે સાહિત્યમાં જાપણનાર્થેયર કે પંદરમી સતાબ્દી સુધી લંબાય છે અને
કન્યાસ્ત્રીય પણ વધુ રહેલી એવા મળે છે

વસ્તુનિર્માણની અને કૌશલની મર્યાદા જતાં નૂતન સાહિત્યસ્વરૂપી અને જલ-
સ્વરૂપોનું સર્જન, પરંપરાપુરિત કન્યાસ્ત્રીયનું પ્રશ્ન, વસ્તુનિર્માણની અને રસનિ-
ર્માણની રાજી—જા જામાં દ્વારા જાપણના સાહિત્યમાં એ સામર્થ્ય અને સિદ્ધિ
પ્રકટ થાય છે તેથી જાપણીય સાહિત્યમાં કૌશલમાં સહેજે તેને હાથ ને ચોરસમાં
સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે પ્રાચીન ગુજરાતી, જા જાપણી, મરાઠી વગેરેનાં સાહિત્યમાં
છલ્લે, કન્યાસ્ત્રીય અને સાહિત્યસ્વરૂપી જાપણની ન પરંપરા વધુ રાખે છે
જાપણ તો તેમની નક્કર વિજ્ઞાપ સાધે છે તે હિજીએ પણ જાપણના સાહિત્યમાં
સ્થાન ને મહત્ત્વ નિશ્ચય છે

પરિશિષ્ટ

સંદેશરાસક

પ્રાન્તાવિષ્ક

જલાર કચીમાં બાણમાં આવેલી બીજી અપભ્રંશ સાહિત્યકૃતિઓથી સંદેશરાસક કેટલીક તેની અપૂર્વ વિશિષ્ટતાઓને લઈને ધીકરીક ગુરુ પડી જાને છે. કાવ્ય તો સ્વયં જસોએક પલોમાં જ પૂરું થાય છે છતાં એની વિશિષ્ટતાઓને કારણે તે વર્ણન જાનતરું જની રહે છે. પ્રથમ તો સુદ સહિત્યની દ્રષ્ટિએ સંદેશ રાસક એક સારી રીતે મૂલ્યવાન કૃતિ ગણાય. પ્રસિદ્ધ વચેલી પ્રસિદ્ધ અપભ્રંશની કૃતિઓમાં એકે એવી નથી કે એને સાચું સુદ સહિત્યની કૃતિ કહી શકીએ. ધર્મકથાઓ, ચરિતો, પુરાણો વગેરે લેખકશ્રી કે પાર્શ્વિક રચનાઓ જ અપભ્રંશમાં જલાર કુખીમાં મળી છે. પણ સ્વયં જસો દેમણ વગેરેએ જાણેલાં અપભ્રંશ ટાંચણો પરથી એ જાનુમાન કરવાનું કોય તો એ વાત પણ નિષ્કર્ષ છે કે કૃત્તરિક ને વીરરસના સાહિત્યના તેમ જ સુચારિતોના નિદાણની ખર્ષણ પ્રાકૃત પછી અપભ્રંશે પણ જાણુ રાખેલી. પણ જાણું હાલ તો કુટકળ કહેવાવાને લગત પલોને જાણુ પર રાખતાં કૃત્તરરસની કે કંતર પ્રકારની સુદ લલિત વાક્યમંત્રી કહી શકાય એવી એકે અપભ્રંશ કૃતિ હવે લાગી ન હતી. સંદેશરાસક જા પ્રકારની વહેલી કૃતિ છે. રસાનંદ જ તેની રચનાનું પ્રયુજ પ્રવૃત્તિનિમિત્તઃ સીધું હૃદયોપન નહીં, ક્ષાત્તિમિત્ત ઉપદેશ પણ નહીં, પણ વાંચનાર કે સંલગ્નનારને સહ ને પર એવી નિર્મુલિતો લાલ લાય એ જ સંદેશરાસકની રચનાનું પ્રયોગન. પોતાનું જા કાવ્ય સંક્ષિપ્તે રસસંલગ્નનીરૂપ ને જાનુરસીને વચલીપણ કોવામાં વેણુ કવિએ પ્રસ્તાવનામાં જ ઉચ્ચારી છે.

કર્તા

સંદેશરાસકની બીજી વિશિષ્ટતા એ કે તેનો રચનાર કવિ મુલ્કિયમ છે એનું નામ અલ્લકથાણુ કે અબ્બલ રહમાન “પરિગરેશમાં જાણેલા પ્રખ્યાત મોચ્છરેશ”ના રહીસ મીરસેન નામે ધીર્ધક વણુકરનો તે પુત્ર હતો. પોતે પ્રાકૃત કાવ્યો ને બીજો રચનામાં પ્રસિદ્ધિ મેળવેલી એમ પણ તે કહે છે. જાને જાણા કાવ્યમાં ક્યાં કે તે એક વરદેશી-જાકેતર કવિને હાથે રચાણું કોવાની તપ સરખી કે લાખે જ મળે, એ વસ્તુ દેખાડી જાણે છે કે સંદેશરાસકકારે અબ્બલ કાબરીતિ જાને સંસ્કૃતિ કેટલા પ્રમાણમાં જાકથસાદ કરી હતી. એ જાણુ કે કાવ્યનું જાકિમંતળ તેમ જ સમાજન જાણુક નિશિષ્ટતા પાળે છે. કાવ્ય જાણુ કરતાં કવિએ કરેણુ કંદેરનું સ્તવન ગુણો. “સમુદ્ર, પૃથ્વી, તિરિચો, વૃક્ષો, નદ્યો વગેરે બેણે

અમા છતાં પરદેશથી પાછા ન ફરવા માટે ઉપાલબ્ધ, વિરહના તીવ્ર દાહને અને મિલનની આસાના કારણેના વારાફરતી અનુભવ તેના પોતાના હૃદયની નિસાહવત્ સ્થિતિ અને એ સૌને લઈને અસહ્ય એવું જની ગમેલું પોતાનું અવિત-આટલું છે પણ અપૂર્વતા અભિવ્યક્તિની રીતમાં જ વિશેષ છે. ગુદાગુદા આવાનુદેશ છોડે તો આત્મન થઈ પહેલાં બેચાર વેણ કહે જણી કહેતાંકહેતાં હેમું હાંચી પડે જણી બેચાર વેણ કહે, એટલામાં પથિકનું હૃદય સમઘાવથી લીનું થતાં, તે હોય તે નિઃસંકેત કહેવા આત્મક કરે આમ ઉપરની અવિશિષ્ટ સામગ્રી અનેક રમ્ય સ્ત્રીઓનાં રૂપમેરૂંડી પટદેશ પહેરી કાન્ધરસનું વાહન અને છે પછી પથિક મોહુ થવાનો અર્થ આત્મજ પરી રમ્ય માર્ગ છે એટલે મુંઝરી છેવટના બેચાર સખો સાંજણી હેવાનું કહે છે આમ કાવ્ય કારણ સુધી આવે છે દરમિયાન પથિકના હૃદયમાં સમસાવપ્રેમી કૃતજ્ઞાન થાય છે ને વિરહિણીને પૂછે છે કે કેટલા વખતથી તું આવી અર્પા દસા લોગવી રહી છે અને આમ આત્મ સમયથી હૃદયમાં લાકારી રાજેલાં કૃત્તમય સુનેદનોને એક સૌહાર્દશરી અભિ આત્મજ વાચાળક કરવાની સચવાટ મળતાં, રમ્ય પોતાની કવની માટે છે અહીં કાન્ધરો છીએ ખડ પૂરો થાય છે અર્પણનો આત્મ ખાદ કરતાં, આ ખડ સ્વતંત્ર રીતે જ વિલેખવુના અર્પા, કડુવાવેરા સૂરો વાહવતાં વિલાપવીતોની એક માળા એવો જની રહે છે

ત્રીજા અકમાં વદ્યમણીનું મનોરમ અને તાદરસ વર્ણન છે પતિ પરદેશ સિધાઓ ભારે કેવો અંતિમ તપતો હતો ત્યાંથી માંડીને એક પછી એક અત્યુ ને તે વેળાની પોતાની દસા એ પ્રકારે વર્ણન આપણ થવાથી છેવટમાં વસંતને વર્ણવી વિરહિણી અટકે છે ને અને પથિકને નિદ્રાવ કરી પોને હલ તો પાછી ફરે છે હાં જ દક્ષિણ દિશામાં નજર પડતાં, તે દૂર રસ્તા પર પોતાના પતિને પરદેશથી પાછો આવતો જુએ છે ને કવિ એમ તે વિરહિણીનું કાર્ય જોવિતુ જ સીધું તેમ શ્રેતા અને પાકનું પણ સિદ્ધ થાજે એવી પ્રાર્થના સાથે અભાગિ-અનંતનો જય શેલાવી કાન્ધની સમગ્રિ કરે છે

સ્વરૂપ

આ કાન્ધસામગ્રીને એ કહેવરમાં જોડવામાં આવી છે તે હવે એઈએ પ્રથમ તો એ કે કૃતિનું નામ કાન્ધનો પ્રકાર અણુતી દે છે જૂની ગુજરાતીમાં ને દિંદીમાં સંખ્યાત્રય રાસાક્રમો લખીતાં છે અપભ્રંશમાં એનો જ ઉચ્ચરમાદચરણ અપ પહેલા પ્રસિદ્ધ થયેલો છે પણ સ્વરૂપ અને અપભ્રંશની દષ્ટિએ સૌથી નોખો પદી આવતો આ પહેલો જ અપભ્રંશ રાસો પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો છે કવિએ કાન્ધને વિષયાનુદેશ એવા અણુ નિધાઓમાં વહેંચી નાંખ્યું છે ને દરેકને પ્રક્રમ એવું નામ આપ્યું છે જગી પહેલા પ્રક્રમમાં પ્રસ્તાવનિક વાતો આપવામાં આવી છે ને આથી નેની આત્મા પણ પ્રાપ્ત છે અપભ્રંશ નહીં. કાન્ધમાં વચ્ચેવચ્ચે અર્થનાં ગાથા

જાને છે તે દરેક સ્થળે પ્રાકૃતને જ ઉપયોગ કરાયો છે ને એ મેચાર જર્વૃવૃત્તી
વાપરવામાં આવ્યા છે તેમની સાથા પણ પ્રાકૃતપ્રચુર છે વિરહાશ્રુના વૃત્તપ્રતિ-
સમુચ્ચય કે સ્વર્ણશૃના 'સ્વચ્છન્દ' એવા કહેવતથીએ રસાનું એ એવું વ્યક્ત
જામું છે કે એની અડિતલા, રાસા, ગદ્યપદ દોહા વગેરે કોટીમાં રચના કરવામાં
જાને તે રસો, તે સદેશરાસકને જરીબર લાગુ પડે છે અને સદેશરાસકમાં પણ
જદુ રૂપકમાં (અકોટીમાં) નિબદ્ધ એવો રસક એવું રાસકનું વ્યક્ત જાણનું છે

સવા બસોથી મે એક જલોના આ અન્વયા કવિએ લીધા એટલા ગુણગુણ
કોટી પ્રયોજ્યા છે સ્વાખરા કોટીનું નામ કવિએ કાન્નદેહમાં જ વળી લીધું છે
પૂરે મારા પિયુને પાંચ દોહા કહેશે એક વસ્તુ, એક ગાથા ને એમિકા કહેશે
હવે એક ગૂંધિકા ને એક ગાદ્યાકા કહેશે હવે ગદ્યા ને ગદ્યાકા કહેશે વગેરે.
આમ સદેશરાસકનું કહેવતિએ મહત્ત્વ ઉઘાડું છે

અન્વયી સાથા અપભ્રંશ છે જરી પણ તે લીધેલિ સિલીંગોના કીકીકી
સપાંચાં જાનેલી ઉત્તરપ્રાચીન અપભ્રંશ છે આમાં હેમચન્દના સિદ્ધાન્ત અપભ્રંશનાં
કેટલાક વ્યક્તો ઉપરંત હરિલાલ અને સોમપ્રભના પિતામ્બર અપભ્રંશનાં વર્ણ
વ્યક્તો મળે છે એથી આમળ થાકતાં કેટલીક એવી વિલિપ્તાઓ જાપણે
એકએ કીએ કે એ કીધે એક પ્રાંતની સાથાની આમળી નહીં પણ જાધા
ઉત્તરપ્રાચીન અપભ્રંશનોએ વચ્ચે સામાન છે ને આથી ઉપરંત પણ સદેશરાસકની
સાથાના કેટલાંક સ્તોત્રો ને રૂપો એવાં છે કે એમના આધારે તેને નૂની પદ્ધિમ
રાજસ્થાનીના ઉત્તરનિધાનના આસ એવા સંપદમાં જાનેલી હોવાનું જાનુમાન
જાનેવાર્થ થઈ પડે છે જળી રાજસ્થાની સાથાએ મારે પદિમી હિંદીની પ્રાચીન
સિલીંગોની અસરથી મુકા રહેલું એ બહુ સ્થાને તેમ ન હતું, એટલે સદેશરાસકની
સાથામાં પણ આપણને કાલ વગેરેની છાંટ દેખાય છે સરવાળે સદેશરાસકની
સાથા કાકી જાસે પ્રાચીન મારવાડી તરફ હજીવી અને કાલ સાથાની છાંટવાળી
નૂની પદ્ધિમ રાજસ્થાનીથી ફાંપેલી એવો પિતામ્બર અપભ્રંશ છે

૨ અપભ્રંશ ભાષા

અપભ્રંશના સ્વરૂપનિયમક્રમ પ્રાચીન હસ્તેષ્ઠે

(અભ્રમર, બ્રાહ્મરણુ નગેરે નિવસના પ્રાચીન મથો નગેરેમાંથી
અપભ્રંશને લગતા ઉદ્દેષોનું લાપકર અહીં આપું છે પણ
ઉદ્દેષો જ્યાં નિશાનના પરિસ્થિતિમાં મુક્યા છે)

૧ 'અપભ્રંશના' અર્થો

૧ કદ કે માન્ય સ્થાનથી—ધીરણથી સ્મૃત થવું નીચા પડવું તે^૧ આ
પદન એટલે લાપકરિક અર્થમાં 'સ્મરણ' શબ્દના કે 'નિહૃતિ' (અત્યારનિવારના
પ્રદેશમાં)

(૧) 'મોટાંતો મોટે જણ મહુ બાવાનું પરિણામ અપભ્રંશમાં
જાને છે (કાલિદાસ).

(૨) કારની જાણી પાસની સાકળ ઉઘાડવી એના હાથમાં હતી પેલી
પાસની સાકળ કૂચકુચિત્તએ ઉઘાડી હતી—વાસી ન હતી; આ તેનું સખીનું
કુચકુચિત્તના અપભ્રંશને અતિ જનુરૂપ ... લાખું

આ સેવકભાવ નવીનચત્રને પવિત્ર ચિત્તે અપભ્રંશકર લાખ્યો.

'અપભ્રંશ' અને 'પ્રત્યક્ષ'ના હેતુ ઉપર લાખના સ્વભાવશૂદ્ધ—
પ્રકૃતિસ્વ—લાખ્યા (જોષભવાસ).

૨ જાણની જાણતા કે 'નિહૃતિ' લાઈ નિહૃત 'અનિષ્ટ રૂપ કે સ્વ-
પ્રયોગ (સરખાનો, અપભ્રંશના અપભ્રંશ અપભ્રંશને નગેરે)^૨:

(૩) 'લાવામાં અપભ્રંશ લેવું કંઈ છે ન નહિ. લાવામાં જલ થતો ન
નથી. (જમાલકર)

(૪) (દરેક) અપભ્રંશની પ્રકૃતિ સાધુ (= અપભ્રંશશૂદ્ધ) સ્વ-
રૂપ છે (આદિ)

(૫) 'અપભ્રંશ' (૧) થયું હોય છે (અન્યારે) સ્વરૂપે (તો) થીયું હોય
છે કેમ કે એકેક સ્વરૂપના અનેક અપભ્રંશ હોય છે એમ કે વી એ સ્વરૂપના
વાળી યોગી પોતા પોતેકેક નગેરે અનેક અપભ્રંશ છે (પદ્મજિ)

૧ શબ્દ 'સમજ સ્વરૂપ' નિજાઈ ને 'દિશીત' એમ ત્રિવિધ પ્રાપ્ત થાય છે
અને 'એ આપેલ વસ્તુ, સ્વરૂપ, સ્વરૂપ કે વસ્તુ પરિવર્તન કે સ્વરૂપ થાય તેમને નિજાઈ
કહે છે એવી વ્યાખ્યા જાણે છે (નાટ્યસાહિત્ય, ૧૦-૭, ૫, ૬).

૨. 'અપભ્રંશ' મદિ જણુ આપું ને કહેવાયું છે તથા વાળીને અપભ્રંશના અર્થમાં
અપભ્રંશના અર્થમાં અપભ્રંશ થીયોના ત (અર્થકરિ) 'અપભ્રંશ' પ્રમાણ આપેલ નગેરે
કારણે સ્ત્રી રીતે અપભ્રંશના સ્વરૂપે તે ન અપભ્રંશને કહેવાય છે

જાને છે તે દરેક રમતે પ્રાકૃતનો જ ઉપયોગ કરાયો છે ને એ નેચર વર્ણવતો વાચકવામાં જાણ્યો છે તેમની બાધા જન્ય પ્રાકૃતપ્રચુર છે વિરહાનુના 'વૃષભનિ-સમુચ્ચય' કે સ્વવચના 'સ્વવચચુદ' એવા કવિયોગે રાસાનું એ એવું લક્ષણ જાણ્યું છે કે એની જાણીશ્યા, રાસા તરૂંપણ દોઢા વગેરે ઇતેર્માં રચના કરવામાં જાને તે રાસો, ને સરેરાસરને જરીનર લાગુ પડે છે અને સરેરાસરમાં પણ 'જનુ કેપડિમાં' (ચંચોમાં) નિમજ્જ એવો રાસક એવું રાસકનું લક્ષણ જણાવ્યું છે.

સવા જસોવી મેં એઈં પસખા આ કાન્વમાં કવિએ વીસ એટલા ગુણગુણ કવો મયોજ્યા છે સ્વપાત્રા છોતું જમ કવિએ કાન્વોડમાં જ વળી લીધું છે 'હવે મારા પિયુને રાજ દોઢા કંદેલે એક વસ્તુ, એક માથા ને લમિલક કંદેલે હવે એક ચૂંપિલક ને એક ખાદાક કંદેલે હવે મડિલા ને જાડિલા કંદેલે વગેરે. જામ સરેરાસરનું કવોરવિએ યદત્વ ઉપાદ છે.

કાન્વની બાધા અપખસ છે જરી જન્ય તે લાકિં વોટીએના પ્રીકીક સંપદમાં જાનેલો ઉપરકાલીન અપખસ છે જામાં દેખવડના સિદ્ધાન્ત અપખસમાં કેટલાક લક્ષણો ઉપરકા હરિલાદ અને સોમપસના પનામ્બર અપખસમાં સર્વા લક્ષણો મળે છે એવી જાણજ થાકનાં દેહલીક એવી વિસિલગ્યો અપલે એઈંએ હીએ કે ને પ્રીક એક પ્રાતની બાપાની જાતની નહીં, જન્ય જમ ઉપરકાલીન અપખસમેલો વચ્ચે સાધાન છે ને જા સા ઉપરકા જન્ય સરેરાસરની બાપામાં દેહલાંક સમ્પતે ને રૂચિ એવાં છે કે એજના જાપારે તેને જૂની પશિમ રાજવચાનીના ઉપરનિજાન્ત સારા એવા સંપર્કમાં જાનેલી હોવાનું જનુમ્બ અનિવર્ત મર્ડ પડે છે જમી રાજવચાની બાપાઓ ખારે જામિયો દિહીની પ્રાતીન વોટીએની અસરથી મુકા રહેતું એ જનુ સમ્પતે તેમ ન હતું એટલે સરેરાસરની બાપામાં જન્ય જાપાજને ક્રમ વગેરેની જાંટ દેવાવ છે અન્વયે સરેરાસરની લાધા ક્રમિક જાંટ પ્રાતીન મારવાડી તરફ દળી અને ક્રમ લાધાની જાંટવાડી જૂની પશિમ રાજવચાનીની રચમેલો એવો સીતામ્બર અપખસ છે.

(૧૫) 'આ તથા દેશવેદી પ્રાચ જપજ્ઞાસ નીચે આવે છે (રામચંદ્ર, ૧૭મી સ્તાન્દી)

(૧૬) બીજા દિવિદ્ કહેવાય છે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત. હે નરપતિ ત્રીજી જપજ્ઞ છે તે જનતા છે દેશસાધના એક અનુસાર તેનો જાહો જાત નથી (ચિત્રપ્રભોત્તર)

૪ એ નામની સ્થાપિતલાવા

(૧૭) (અન્વયા) સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ને ઉપરંત જપજ્ઞાસ—એમ ત્રણ પ્રકાર છે (ભાગ્ય, આ. છઠી સ્તાન્દી)

(૧૮) એ પ્રમાણે જાણીએ આ વિશાળ વાસ્તવ સંસ્કૃત પ્રાકૃત, જપજ્ઞાસ અને મિત્ર—એમ ચતુર્વિધ કહેવાયું છે

જાણીર વધેરની ભાષણોને અન્વયા જપજ્ઞાસ કહેવાની શકિ છે પણ સાતમાં સંસ્કૃતથી વધુ હોય તે જપજ્ઞાસ કહેવાય છે (દ્વી, આ. સાતમી સ્તાન્દી)

(૧૯) 'સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ને જપજ્ઞાસ એ ત્રણ ભાષામાં નિજા એવા પ્રજ્ઞ-થીની રચનામાં જેનું જન-કરણ નિપુણાર હતું. (જાણીયા ધરસેન દિવિવનું જનપદી દાનવન આ. સાતમી સ્તાન્દી)

(૨૦) (સંસ્કૃત પ્રાકૃત અને જપજ્ઞાસના ઉચ્ચેષ પછી)—જરે એક જોષી ભાષા પૈસાથી પણ છે તો આ એ જ હશે (ઉચ્ચેષાનસૂત્ર, ઈ સ ૭૭૮)

(૨૧) (હે કાન્ધપુરણ) સંધ્યાર્ક તારુ સરીર છે સંસ્કૃત મુજ પ્રાકૃત જાહુ, જપજ્ઞાસ જાનન, પૈસાજ્ય જાણુ, મિત્ર વજ્રસ્થળ (સત્યસેન, નવમી સ્તાન્દી)

(૨૨) 'અક્ષાકાન્ધ, પદ્યકાન્ધ અને વર્ણનકાન્ધ સંસ્કૃત પ્રાકૃત, જપજ્ઞાસ ને જાન્ધ ભાષાનીજા -- (દેમચંદ્ર, બારમી સ્તાન્દી)

(૨૩) 'જાનહદય (જપજ્ઞાસ) સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને પૈસાચિત્ત જાણમાં એમણે વજ્રણ ને છતેનાં જાણારણ વડે મુકનિવને જાણિત કર્યું (જાનહદય રહમંદ, આ. ૧૩ મી સ્તાન્દી).

(૨૪) 'સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, જપજ્ઞાસ અને જુતભાષા એ ચારેય ભાષાઓ કાન્ધસરીર તરીકે પ્રગોળ્ય છે (વાચા ૧૨ મી સ્તાન્દી)

(૨૫) 'જાણીય અનુસાર (કાન્ધ) ના ૭ કોદ સંસ્કૃત છે પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, માનવ પિસાચખાલા, અને સૌરસેની, તથા છૂટો દેશવેદિય અનુસાર અનેક કોદ-ખાણે જપજ્ઞાસ (કુદર, નવમી સ્તાન્દી)

લાવાઓની વચ્ચેની લાવાઓ, (૬) લોકલાવા ગુજરાતી જાવળી ડ્રાગ વગેરે આ ઉપરાંત પણ મેગ્નેસાઈટ નાંધી શકાય. 'અપભ્રંશ' એ સંસ્કૃત પદ્ય જેવું જ છે.

હમુ પહેલાની બીજીથી માંડીને હમુની વીજળી ચલાવેલી મુખી એકલા એક જર્જરાત 'અપભ્રંશ' શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે એમ માની મેસનાર પોતાને માટે પાર કરતો મૂંઝવણી ઊભો કરવાનો હકીકતમાં એવો ઠીકઠીક મૂંઝવણી ઊભો થયેલો જ છે. અપભ્રંશને લગતાં પ્રાચીનોનાં સમયે સમયે ને જલ્દી જલ્દી સંદર્ભમાં કરા થેલાં કાગળો એ શબ્દના અમુક એક નિયત જર્જરાતે અનુલક્ષીને છે. એમ પહેલેથી સ્વીકારી લઈને કેટલાક અભ્યાસી વિદ્વાનોએ અપભ્રંશ વિશે અમલદાર મતો બાંધ્યા છે અને એવી એમને ઇટલીક આધારભૂત સામગ્રીને એ મતોના ચોક્કામાં મારીમજમદીને મેસાઈવી પડી છે.

અપભ્રંશના અર્થો વિશે ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે ઉપરથી એક શક્ય છે. અપભ્રંશનો સંધારણુ શૈક્ષિક જર્જરાત છે. જેટલે માન્ય સ્થાનથી—પીરણથી અનુવર્તી નીચા પડતું તે શૈક્ષિક જર્જરાત આ પતન એટલે 'અપભ્રંશ' બ્રહ્મા, 'વિકૃતિ' એ જાણી આચારવિચારના પ્રદેશમાં થયેલે સામાન્યજનના પ્રદેશમાં જે આપણા સમય મુખી આ અર્થમાં 'અપભ્રંશ' વપરાયો રહ્યો છે.

શબ્દો ને અપભ્રંશો—એટલે કે સાધુ અથવા અધારણુશુદ્ધ સિદ્ધ શબ્દો અને અસાધુ અથવા અશુદ્ધ, આ સિદ્ધ શબ્દો વિશેની ચર્ચામાં પતનશિલ્પિ (આ ઇ. પૂ. ૧૫) ની પણ પહેલાંથી સિદ્ધ, સંસ્કૃતી વચ્ચેના સંસ્કૃત ના વિરોધમાં જન-સંસ્કૃતી સંસ્કારકીન લાવા તે 'પ્રાકૃત' ને તેના બદલે માત્ર પ્રયોગો તે 'અપભ્રંશ' કહેવાતા અને પછીથી સમયે સમયે લોકલાવાનું સ્વરૂપ પદ્યાર્થ રહ્યું તે અનુસાર અપભ્રંશ એ એક સામાન્ય સંજ્ઞા તરીકે જુદીજુદી બોલીઓને લાગી છે. પ્રાકૃતો, પ્રાકૃતનું સિદ્ધ રૂપ છે. પ્રાકૃતો, મધ્યકાલીન દેસલાવાઓ અને અર્ધ-ગ્રામીણ પ્રેક્ષી, ગુજરાતી જાણે લાવાઓ, સમયસેદે કે સંદર્ભસેદે 'લાવા' 'પ્રાકૃત' 'અપભ્રંશ' ને અપભ્રંશ એવા નામનિર્દેશ પામી છે. તેમ 'દેલી' ને 'સામાન્ય લાવા' એવી સંજ્ઞાએ પણ દશમી ચલાવેલી થયેલા અવધારણુ લોકશીલ્પીઓ માટે વપરાતી.

સંસ્કૃતમાં સંસ્કૃતના વિરોધમાં માત્ર, આ-સિદ્ધ ગુજરાતી પ્રાકૃત બોલીઓ માટે 'અપભ્રંશ' શબ્દની અવધારણુ થતી, પણ પછીથી સાહિત્યિક પ્રાકૃતો વધુને વધુ રૂઢ સ્વરૂપ પામીને અવધારણુ બોલીઓથી દૂર ને દૂર થવા લાગી, તે અસામાન્ય 'અપભ્રંશ' સામાન્ય નામમાંથી વિશેષ નામ જન્મું. કોઈ પણ માત્ર 'વિકૃત' લાવા માટે નહીં, પણ અભ્યાસિય માટે અપભ્રંશ વપરાવા લાગ્યું. સામક (ઇ. જી. ચલાવેલી) તથા દંડી (આ ઇ. સાતમી ચલાવેલી) સાહિત્યની મધ્ય લાવાઓ તરીકે સંસ્કૃત પ્રાકૃતને અપભ્રંશના નામ આપે છે. આ સાતમી ચલાવેલી એક તામ્રપત્રમાં,

વજ્રધીરાજ્ય ગુહ્યેન સંસ્કૃત, પ્રાપ્ત અને અપ્રપ્ત એ ત્રણ શાખાઓમાં મુંબાયેશ સહિતનામંથ રચનામાં નિપુણ હતો એવો ધારણેન(બીજા)ને નામે ઉલ્લેખ છે. આ ઉલ્લેખોમાં અપ્રપ્ત એ અમુક એક નિર્ણય સહિતનામંથ તરીકે નિર્ણય થયેલી છે. આમજી અર્થાં ઉલ્લેખ (આમી સ), રચના (નવમી શાખાની પહેલું) પુષ્પવત (દસમી) વગેરે અનેક અપ્રપ્ત ઠવિઓ રાજસૌખર (નવમી સ) હેમચંદ્ર અને બીજા વધુ અપ્રપ્તને એક સાહિત્યનામંથ તરીકે યોગ્યતા હોવાનું તેમના ઉલ્લેખ, અન્યથા, નિપુણ આદિ દ્વારા આજે સ્પષ્ટીએ જીએ. જ્યુ બીએ પહે રૂપક (નવમી સ) નવિસાધ (અનિવાર્યમી સ) તથા પુરુષોત્તમ (૧૧-૧૨મી સ)! રામસર્પ ને આદિદેવ એવા પ્રાપ્ત અપ્રપ્તરૂપો અપ્રપ્ત એક હોં ખડુ અનેક હોવાનું સમજે છે. તો અપ્રપ્તની એકતા ને અનેકતાને કચલા નિર્દેશો ને પ્રમાણેની આ વિસ્તરણો મુકાલો હો !

આમાં એક વસ્તુ તો સ્પષ્ટ છે કે સાહિત્યસામ્રાજ્યો અને વેપારકેન્દ્રોને અપ્રપ્તની વાત કરવાનું એટલા માટે પ્રાપ્ત થાય છે કે તે સાહિત્યમાં વપરાય છે. અન્યથાપ્રપ્તમાં કેવળ ઘોષવાક્યા અન્યથામાં જ વપરાતી ઘોષાઓ સુધે એમને કશી નિસ્ફલ ન હતી પ્રાચીન સમયમાં સંસ્કૃતનું જ્ઞાન ધરાવતો સિદ્ધાન્ત રાજસામ્રાજ્ય કે નિદાનકોષીમાં ઠવિવસ મેળવવા એ કાન્યરચના કરતો તેના ઉપ-યોગ માટે—તેના સિદ્ધાન્ત માટે કાન્યસામ્રાજ્ય ને અપ્રપ્ત રચના, નાટકના વિષયમાં એવી પ્રમા પરી ગમેલી કે તેમાં ઉપયોગ પામોની શાખા સંસ્કૃત હોય બીજાની પ્રાપ્ત-રચના અપ્રપ્ત રચના, સમાજના સંસ્કારવિધિ વગેરેમાં ને બિન સિદ્ધ પ્રાગૈતિક નિસ્તારોમાંથી લીધેલાં પામોને સહેલ વાસ્તવિકતાને પુર આપવા તેમની ઉદ્ધિઓમાં, લોકકલ્પને આદિ ઉપયોગોની તથા પ્રયોગોની મેથાર લાગુ પડે. કાન્યોને કદાચ થતો. આમાં વાસ્તવિક લખનામાં એવી ઘોષાઓ વપરાતી, તેને જ રૂપે તે પામોક્ષિઓમાં પ્રાપ્તને પ્રિય પ્રમા નહોતો—વાસ્તવિકતામાં સચવા અર્થાંથીન ગુરુમાં જ્યુ એટલે સુધી પ્રિય નથી હતું, જનું રાજ્ય ત્રણ નથી પ્રાપ્તનાં સંસ્કૃતથી બિન એવો લોકાંક અપ્રપ્ત લોકો તારની તેમાં ઘોષાનિર્ણય પ્રમાણે સહેલસામ્રાજ્ય રચના કરી હોવાતો અસ્તનામંથનામંથ આમની પ્રાપ્તભિષીઓમાં પ્રાપ્ત, અપ્રપ્ત, રીંદરસેની વગેરે સહા 'આપાઓ' અને લાગરી, આપીરી વગેરે અનેક 'નિભાવાઓ' અપ્રપ્તેલી છે તથા અમુક પ્રદેશની ઉદ્ધરતાની ઘોષા, અમુક પ્રદેશની તત્તરચાત્રી—એમ પ્રાગૈતિક નિર્ણયતાની ચાહી આપી છે. કયા પામની અપા કેવી અનાપની તે અમૈના, નાટકકારને આપમાં રાજવના નિવરે હોને આ પ્રાગૈતિકને સ્વજન મહર્ષિ છે અને અપા જ હેતુથી સંસ્કૃતમાં અપ્રપ્તરૂપિમાં હોવા કેવળ રચના, એવી નહોતું સંસ્કૃત પ્રેક્ષક અનામને પ્રાપ્ત ઘોષાઓ એનું કારણ, તે મારેના નિવરે તત્તરકાલીન પ્રાપ્ત અપ્રપ્તો આપમાં

હરતની પરીપાને અનુસારનારા પુરુષોત્તમ રામશર્મા, માર્કેટના વચેરે પ્રાચ્ય
 વેવાકરણે નિસ્તારપૂર્વક આપણો ને 'વિભાષાઓ ના લક્ષણ' બાબે છે 'આપા-
 ઓ ના નામ મુજબને પ્રદેશમુદ્ધક તથા 'વિભાષાઓ ના અંતિમલક છે તે ઉપરથી
 કેટલાક અભ્યાસીઓએ જેમ માની લીધું છે વેવાકરણે તે તે પ્રદેશ અને અંતિની
 વાસ્તવિક બીજીનું નિરૂપણ કર્યું છે. પણ ઉપરની ચર્ચાથી સ્પષ્ટ થયે છે વસ્તુતઃ તો
 તેમણે તે તે બીજીના લોકરૂઢિએ બીજીને જાણે વળવે તેવાં ચોક્કસ સ્થૂળ, કામચલાઉ
 લક્ષણો જ રૂઢિમિ આપ્યાં છેપરથી જાણે નોંધ્યાં છે એટલું જ નહીં સમજ
 નતાં એ લક્ષણો રૂઢિ ને પરીપાચળ બનતાં ચર્ચા, એટલે મળી તો લક્ષી બાબતમાં
 તેમને વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ સાથે કસીમે લેવા'વા ન રહી. પાત્ર-
 પ્રકારોની ચાલી જાણવાની ચર્ચા તેમ તેમ બીજીઓનાં નામોમાં અને લક્ષણોમાં વધારા
 ને ફેરફાર કરતાં રહ્યા, પણ પ્રયોજન અને નિરૂપણની દૃષ્ટિ બેન્યાં એ જ રહ્યાં.

પણ આ બીજીઓનો નાટક ઉપરાંત સાહિત્યમાં અન્યથા પણ ઉપયોગ થતો
 હરને એમને વિભાષાઓ અને દેશભાષાઓ કહી અને અભિનવપુત્રે જે વિભાષા-
 ઓની આપણો અપભ્રંશ તે વિભાષા જેવી બાબત આપી, તેમાંથી એમનો નાટક
 બહાર પ્રયોગ થયો તેમને ત્યારે 'અપભ્રંશ' નામ આપવાની પ્રથા પ્રાચ્ય ભાષારણ્ય
 કસીમા ચર્ચાઈ હતી-સાક્ષી સ્વામીની આપભ્રંશ કથાઓ-વચમ્બ તેમ જ
 પદમલના અને પ્રવંધિના ઉલ્લેખો મળે છે અને કાલ્પસરિર તરિકે વપરાતી
 એક ભાષા તરિકે અપભ્રંશના વિશિષ્ટ વંધે ને છંદોની વાત માહિત્યસ્થિતિઓ કરે
 છે આ પ્રકારની સંસ્કૃત ને પ્રાકૃતની એક સમકક્ષ સાહિત્યભાષા લેખે બ્યાક-
 રણકાર્યો તેનું નિરૂપણ કરે છે અને અપભ્રંશમાં રચના કરવા ઉપજાવર
 નિશ્ચયે માટે સંસ્કૃતમાંથી અપભ્રંશ કેમ બનાવવું તેના નિવચો આપે છે પણ
 મહાકાવ્ય, કથા, આખ્યાયિકા, સંવત્સ વચેરે લેવા વિશિષ્ટ વંધે ઉપરાંત સાહિત્ય
 વિશેષ જાણે અપભ્રંશ અન્યથા પણ વપરાતું પ્રાંતપ્રાંતનાં લોકોની ભાષા ને વેલ-
 લુપ્તને લગતી કાવ્યકમ્બ રચનાઓ કરવાની રૂઢિ સાક્ષી સ્વામીની આનું જાણેથી
 કીડા, ચોથી વચેરેમાં વિશેષ માટે થતી ભાષાવિશિષ્ટ રચનાઓમાં પણ આપણોનું
 મિત્રણ વપરાતું જોઈના 'સરસ્વતીકાન્તરણ્ય' વચેરે લેવા ચોથામાં આનું નિચને
 નિરૂપણ થયું છે આની રચનાઓમાં અચારે પ્રાદેશિક બીજીઓની ઈંદ
 વાગી આપા વપરાતી બારે તે પણ કેટલીક વાર અપભ્રંશ કે અપભ્રંશ કહેવાતી
 આ દૃષ્ટિએ અપભ્રંશના અનેક ભેદો અણના. વિષ્ણુચરિત્તર અને વાચાટની
 'અપભ્રંશ ની બાબત આ જ રીતે ચટાની શકાય. તેમજ ઉપનાયર, આત્મીર ને
 મામ્બ એવા નમિસાધુએ નોંધેલા ભેદો, કે નાગર, માત્સ્ય કે ઉપનાયર (તથા પંચાચ,
 મામ્બ, વૈદ્ય વચેરે જીલ્લા નીલ) એ પ્રાચ્ય વેવાકરણેએ આપેલા ભેદો,
 અપવા તો રૂઢિ કહેલા દેશવિશેષ પ્રમાણેના જૂરિભેદો ઉપા પ્રકારની રચનાઓને
 અનુલક્ષીને લેવા એ ચર્ચા સંભવિત છે

પણ આ પ્રકારે સમયે સમયે ગુણગુણ અર્થોમાં અપભ્રંશ એ પંદા પ્રચલિત બનવાને કારણે અપભ્રંશના સ્વરૂપ વિશે સાચો કોનો મૂલ્યાંકે છેલો થતો રહ્યો છે. પંચમૂલ, ગ્રાહ્ય, અપભ્રંશ અને પચાશિક એ પ્રકારનું વર્ગીકરણ દ્વી, ઉલ્લેખનસૂરિ, રાજસેનર અને પ્રથમ વચાકરણોમાં સ્વીકારાયું છે. તો બીજે પદે પંચમૂલ, ગ્રાહ્ય, માત્રાધી, સૌરસેની, પૈશાળી અને અપભ્રંશ એ બંનની અવધ અવસ્થા પણ સૂચક, જોઈ દેખાઈ અમરચક વચેરેમાં મળે છે.

દ્વી અપભ્રંશને આશીર વર્ધેની ભાષા તરીકે ઓળખાવે છે. અને પછીથી પણ વિરહાક વચેરે આશીરી ભાષા કે આશીરોડિ તરીકે બે નમૂના આપે છે. તે અપભ્રંશના જ કોર છે. આશીરી સાથે અપભ્રંશનો ચાક સંબંધ હોવાના બીજા પણ બેચા પ્રમાણે છે. કૌટિલ્યસિક દષ્ટિએ એનાં બીજા મતાબ્દીમાં સમાજમાં આશીરનાક ઉપરસેનનું સામન હોવાને ઉલ્લેખ મળે છે. પુરાણોમાં ઉત્તરના વાચકને કે પશ્ચિમના પ્રદેસો સાથે આશીરીનો સંબંધ જતાઓ છે. મહાભારત (સપ્તપર્વ) ને અશ્વાપુરાણ આશીરેને સિંધુપ્રદેસમાં મૂકે છે. આશીરીની વચ હતો કને કર્વિને દક્ષિણ તરફ ખસી હોવાના વખત પુરાવા મળે છે. અક્ષરસંહિતામાં આશીરીને અનના ને સારાદમાં હોવાનું તેમ જ કૌશલમાં હોવાનું કહ્યું છે. આમ સિંધ, રાજ સ્થાન, જામનિ માગવા, ગુજરાત, પંજાબ આદિના ને વચાક મુખીનો પ્રદેસ સમયેસમયે આશીરી સાથે સંકળાયેલો જણાય છે. અપભ્રંશનું નિસ્તૂત મહાકાવ્યો નિજા આસપાસના પ્રિયતમ લીન કવિઓના ને ભરવાનાના એકતમર લીન કવિઓના, અપભ્રંશ સાહિત્યરચનાને સિદ્ધિજનક પ્રત્યીન ઉલ્લેખ સૌરાષ્ટ્રના વચાકો, ઉપર પ સનિસાર નિષ્કણ ગુજરાતના દેખાઈનું વચેરે હાથીકો એનાં તેમ જ અર્જુનીન દિંદી, સજસ્થાનની ને ગુજરાતીને અપભ્રંશ સાથેનો વનિષ સમય એના ઉપરનું કવન સમર્થિત થાય છે.

ભાષાવિજ્ઞાની દષ્ટિએ અપભ્રંશનું સ્થાન ગ્રાહ્ય પછી અને અર્વાચીન ઉત્તર ભારતીય ભાષાઓની પહેલા છે. ભારતીય ભાષાઓને—ભારતીય-આર્ય ભાષાઓ વેદથી હાલને આજ સુધીને કવિહાસ અભ્યાસની સરવાળા આતર મધ્ય ભૂમિકામાં વહેલી નજાઓ છે. પ્રાચીન ભારતીય-આર્ય (વેદિક ભાષા, પ્રસિદ્ધ પંચમૂલ), મધ્યમ ભારતીય-આર્ય (ખજિ, ગ્રાહ્યો, અપભ્રંશ) નન્ધ ભારતીય આર્ય (દિંદી, ગુજરાતી, મરાઠી, ગજાગી વચેરે). આગામી મધ્યમ ભારતીય-આર્ય ભૂમિકાના પ્રાચીન (અલોકાગીન ભીલીઓ, ખજિ વચેરે) મધ્યમ (સહિત્ય, નટક વચેરેની ગ્રાહ્યો) અને અતિમ (અપભ્રંશ) એવા પેદાશિયાત પછી સ્થાન એ રીતે એવા અપભ્રંશ મધ્યમ અને અર્વાચીન ભૂમિકા વચેરેની પંદમધ્ય દસા રજૂ કરે છે. અપભ્રંશ અત્યુક જાણે ગ્રાહ્ય જ હોવા જતા તેની પિતાની આત્મી નિશિષ્ટાઓ વળી છે. એ આતળ જતાં અર્વાચીન ભૂમિકામાં ઊતરી જાને છે. અપભ્રંશનું ઉચ્ચતમું મુખ્ય નિમતોમ ગ્રાહ્ય ભૂમિકાનું થાણ રહ્યું હોવાનું કહી

સકાલ જાન સ્વયંને દૂર સ્વ ઉચ્ચારવાનું પ્રલભ વસ્તુ અનાદ્ય સ્થાને રહેતા 'એ-
ઓ નું પદ દૂર સ્વ ઉચ્ચારણ, અનુપાસિક સ્વરોની બદલાય, નામિત્તક વખતે એ
સ્વર વચ્ચેના સ્વ નો દ - વ્ય - > (પૂર્વસ્વરદીર્ઘ) + વ - એ પ્રક્રિયા પ્રે
મમેદે અધીરે જાણ સંયુક્ત બળનો બળની રાજવાને કવચિત્ (આઘાતરમા)
રહારનો પ્રદેશ-વચેરે નિતોમાં અપ્રજા પ્રાપ્ત થી ગુદી પડે છે રૂપાન્નામમાં
માર્ગનામિક પ્રત્યયોમાંથી ઊતરી આવેલા પ્રત્યયો નામિક રૂપાન્નામમાં પદ
માદસ્વરને વપરાતા થઈ ગયા છે અને આકારાંત અંગોનો પ્રસાદ સર્વગાત્રી
છે પ્રથમા-દ્વિતીયા, તૃતીયા સપ્તમી અને પચમી-અષ્ટમીની ભેજસેગ બાં આરંભ
નિમિત્તિઓ બજાવ પાડી સકાલ છે અને ધરિણાએ અનુગ્રેનો પ્રચાર વધ્યો છે
આ ઉપરાંત એ રૂપાર ખાસ ખ્યાલ ખચે છે તે વિમલિના વિસિદ્ધ પ્રયોગો, અને
રૂપેનિઓ, એ દક્ષિણ અપ્રજા પ્રાપ્ત કરતા અર્વાચીન ભાષાઓની વધુ નિકટ
છે સ્વભાવેના વિષયમાં પદ અર્થ વસ્તુ જણાઈ આવે છે પ્રાપ્તની ગુણનામાં
અપ્રજામાં દેશ સ્વભાવેનો વપરાશ વધ્યો છે અને તેમાંથી કેટલાએ અર્વાચીન
ભાષાઓમાં ઊતરી આવ્યા છે

અપ્રજા સ્થાનની ઉપસન્ન કૃતિઓમાં બે ભાષા મળે છે તે સ્વૂગ દક્ષિણે
એકરૂપ મળી સકાલ તેવી છે પણ અર્વાચીન પૃથ્વરૂપની દક્ષિણે એના સમય
અને પ્રદેશ અનુસાર તેમાં કેટલીક ભિન્નતા તરત જ ટરી આવે છે કિન્નરો અને
જાગરોની અપ્રજા કૃતિઓની ભાષા—મળે તો પ્રારંભિક ભેદને કારણે—કેટલીક
પેગપેનાની વિસિદ્ધતા ધરાવે છે તેમ રવચમ્, પુષ્પદા દરિબદ્ધ વચેરેના મિદ
ઉચ્ચ પદિતપ્રચુર અપ્રજાની ગુણનામાં દેશવચ્ચેના ઉદ્ભાવ વચેરે કેટલાક
સાદાઓ કાંઈક આ તરફનો ન વાકિક અપ્રજા ગુણે પડે છે

પરિશિષ્ટ

(૧) અવાગિનાંતિ મદનમજારમંથિત્રા : (સાપ્તાય, ૪ ૫) (૨)
ધારસ્વનીયક ૧ (નવમી આકૃતિ, ૧૬૩૪) ૩૧ ૨૧૬ (૩) ઉમાસકર ભેદી,
/ મહુમિ કમ્પ્રિનિયમ, ૧૨ ૫-૧૬૬૬ (૪) વાચસ્પતિરત્નંગ દત્તિ સ્વરૂપા :
(અનુકરિતૃત વાક્યપરીવ, ૧ ૧૪૮ વર્તિક) (૫) મુક્તાંગમ્પા અસીદાંગ,
સ્થા દત્તિ : ઉદેશ્ય યજ્ઞ્ય વદ્વાડાંગેગ : નવકા વર્તિરત્ત વાચસ્વ યાદી ભાષી
લેખ લેખેન્નિદાતરો વદ્વાડાંગેગ (મહાભાષ્ય ૧૧૧) (૬) માર્ગરત્ત
વધેન્ન મર્ગરત્ત કવિદ્વિદ્ય : નવેશ્વર દ્વિ માર્ગરત્તવધેન્ન મર્ગરત્ત : કવિદ્વેન્ન
મર્ગરત્તવધેન્ન માર્ગરત્ત કવિદ્વેન્ન મર્ગરત્ત : ભાષાન્ન મર્ગરત્ત વધેન્ન
મર્ગરત્તવધેન્ન માર્ગરત્તવધેન્ન માર્ગરત્ત : (વાક્યપરીવ, ૧ ૧૪૮
વર્તિક) (૭) નકે મુ ભાષાન્નમર્ગરત્તવધેન્ન : (૧૫૬, કાવ્યકથા
૧ ૩૧.) (૮) મર્ગરત્ત કવિદ્વેન્ન : મર્ગરત્તવધેન્ન મર્ગરત્ત : ભાષાન્ન મર્ગરત્ત
વધેન્ન મર્ગરત્તવધેન્ન : (અરુન્ધતીવચાં ૧૦ ૪૬ ૫ ઉપરની અનિવર

પૂજના બંધનોર્ગાને એક રકાર છે ઉપાધ્યક્ષના હોય ત્યારે <<અનુસ્વાર+એકવત્રે
બંધન>> જાણવાનું વચ્ચુ.

૧૧. (૧). ઉપાધ્યક્ષના + નાસિકા બંધન, છે '૧' '૨' '૩' ૧
(૨) રકાર+ઉપાધ્યક્ષના છે '૧' '૨' '૩' (૩). '૧+૨' (૪). સ્વર્ણનાસિકા
બંધન, છે '૨' (૫) દંતનાવકાર—એ સંયોગોનો સ્વરપ્રક્રિયથી વિશેષ થાય છે
પ્રક્રિય સ્વર '૩' છે 'અ' અથવા (અપ્રથમ સંદર્ભમાં) '૪' હોય છે

૧૨. ભેદને ૧ (= ૨૫) ને '૧' (= ૨૫) છેટલીક વાર એકવત્રે લેને
છે ને ત્યારે પૂર્વજ્યા દ્વસ્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે

૧૩. બંધનહોયને હીમિ પાસેપાસે આવેલા સમગ્ર સ્વર મર્ગાને એક દીર્ઘ
સ્વર લેને છે

૧૪. 'અન્' > 'એ' 'અન્' > 'ઓ' બીજે પણ પરવર્તી ૧. ૧ > ૪ છે.

૧૫. સાધુજના ઉપાધ્યક્ષ નિમયે પ્રગણે નિયમ થતા સંયુક્ત બંધનોર્ગાથી,
સન્દરભે, ગામ થાકગતે બંધન ન જાણવાઈ રહે છે આના અવગણ દ્વા
નિવરણા આપ્યા છે

અપભ્રંશના દેશનાક સાક્રવિક ધ્વનિવસંયો

૧. 'એ નો એ' છે '૩' અને 'ઓ નો ઓ' છે '૪' (આ અક્ષર સ્વર
અપભ્રંશના દ્વસ્વ ઉચ્ચારવાના વચ્ચુને ન એક હયુએ છે). ઉચ્ચરણો
અપ્રારાધ પું તુ એકવ. ના ઓતુ 'અન્' 'હ' અથવા, તથા બહુ વ. ના 'એકિ
'હિ' અથવા, અપ્રાપી એક વ. નો 'હ' અકિલિ તુ એક વ. નો 'હ' તથા
સંયોગને એક વ. નો '૩' સર્વગમતા પુ પ્રથમા બહુ વ. નો 'એ' (એ તુ, અવે
છે 'હ' (એક એક) અપ્રારાધ વીજ પુ એક વ. નો 'હ' દિવ, સિવ, સિવે)
પુ પ્ર-કિ એક વ. નો '૩' વાહી એક વ. નો 'હ' અકિલિ પ્ર-કિ
બહુ વ. નો 'એ' '૩'

૨. વાક્યની બળવળી (ઉચ્ચારમાં '૨'). ઉચ્ચરણો: હૃદય, કર્ણ
(વાર વાર) વૃક્ષ, કુલુ (વાક્યાર્થ) વૃક્ષ (મે વાર), સુહૃદ.

સૂત્ર ૩૬૪ જાણ 'અવક'ને અર્થ છે

૩. રકારની બળવળી ઉચ્ચરણો. અવ ૬ ૫, ૬ વાક, ૬ ૬, ૩ ૬, ૬ ૫,
પ્રવચ્ચ, પ્રમાણિજ, પ્રવાવલી, પ્રસસ, પ્રાકવ, પ્રાકવ, પ્રાક, પ્રિજ (૭ વાર),
મુવ, પ્રો અવી, અવિ, અવ.

સૂત્ર ૩૬૫, ૩૬૬, ૩૬૮, ૪૧૪ ૪૧૮ રકાર બળવળી રાખતા સન્દોને
અર્થ છે. પ્રાકવમાં પણ ૬ એ સંયોગ બળવળી રાખવાનું પ્રાસિદ્ધ વચ્ચુ ૬૩

૪ રકારને પ્રક્રિય ઉચ્ચરણો દ્વસ્વ (મે વાર) ન, મુ (૧) (મે વાર),
અવિ, અવ.

સૂત્ર ૩૬૬ રક્તપ્રલોપને ક્યવતું છે માત્ર પુન (૩૬૨)માં ન છે
ઉપરુંકાર ૨ થી ૪. વલણો અપખસમાં પ્રાદેશિકતા તથા પ્રાચીનતાના
ચોટક છે

૫ ત નો 'હ' (કે 'હ' ની બળવણી) આ લોપશાવના વલણનો ૪ એક
ફણો છે ઉદાહરણો ગદ, આગદ, કિંદ સુદ્ધ, સુકિંદ, કૂદત, કમિંદ, કિંદ, વિસિંદ,
નિસિંદ, મિસિંદ (અમામાં શૂતકૂદતનો 'હ' < 'કિં' પ્રત્યય) કીલકિ, લેલેલિ
પ્રસસિ (વતમાન ત્રી. પુ. એક વ.નો 'કિં' < 'તિ' પ્રત્યય) તિદસ, મદિ, રદિ

સૂત્ર ૩૬૯ લોપશાવને ક્યવતું છે આ વલણ પ્રાચીનતાનું ચોટક છે

૬. 'મ' નો 'વૃ' (કે 'વૃ') ઉદાહરણો. બવૃ, તાવૃ (બર્કે તાકે) એવૃ
(એવૃં, એવૃંદ) કેવૃ એવૃ, તવૃ (કિવૃ, કિવૃ તિવૃ) પ્રાખવ, પમિવૃ
(કિમિત રૂપ પ્રાખવ્ય પમિવ્ય) નવૃ નાકે કાલે કવૃંદ, અવૃંદ પવાણુ,
સવૃંદ, નીસાવૃંદ, રવૃંદ

સૂત્ર ૩૬૭ આ વલણને ક્યવતું છે અપખસમાં આ એક પ્રાદેશિક વલણ હતું.

૭ વધારનો લોપ. ઉદાહરણ (અગત) કિમ્મક, નિમ્મત્ત, જમ્મ, જમ્મક,
મમ્મ, મરિમ્મત્ત, પિમ્મત્ત, જમ્મક ૨મ્મ, લામ્મણુ, લેમ્મડી, સાકુ, સુખ્મ,
(પ્રત્યય પૂર્વે) આકમ્મ છઠી તથા પદ્મકે બર્કે તાકે નાકે કાલે

અપખસમાં આ વલણ પ્રાદેશિક હતું.

૮. 'સ' નો 'હ' આના ઉદાહરણો ઉપર 'અભિવિકાસ'માં ૭ (૧૧)માં
આપ્યા છે

૯ સંયુક્ત બંધનોનું એકત્વ

પૂર્વ સ્વરદીર્ઘત્વ નિપાઃ ઉપાંત અક્ષર પછી—તવળી (પ્રત્યયમાં) એવક,
કેવક, લેવક, તેવક, એપુલ, કેપુલ, એતુલ, તેપુલ, અપ્પીલી, કરેત (કંચેપુલક ?)
આલ અક્ષર પછી—અનુ, કટરિ, કટાસવ, કચિનાર, પાપવ, લેખકવ અકારાંત
પુ પછી અક વ નો સ પ્રત્યય અભિવ્યનો હર્ષ 'કંદ પ્રત્યય

પૂર્વસ્વરદીર્ઘત્વ સાથે નીસાવૃંદ અકારાંત પુ પછી એકવચનનો 'અપુ
પ્રત્યય, અભિવ્યનો 'કંદ પ્રત્યય 'સાવ

અપખસમાં આ વલણ અર્થગીનતાનું ચોટક હતું.

કંઠોમૂલક પરિવર્તન

અકિન, નિનકસિન, પૂવ, ઉદ્દન્નુન, કિ કરેત, તં, કડ (કાપન
નરે) એ કંદ બળવના લીપિલી છૂટના ઉદાહરણ છે વિષ્ણુમાં કેટલેક સ્થળે
આ આજા ખાન એવેલું છે

આખ્યાતિક અંગ

અર્થસંભાવના આખ્યાતિક રૂપ આખ્યાતિક અંગ અને અભ્યર્થનું નામ છે

આખ્યાતિક અંગ (૧). આખ્યાતિક પ્રાતુપદક (૨). મૌલિક છે (૩).
નામપૂર્વક કોઈ છે

મૌલિક — (ક). ઉપસર્ગ ને આખ્યાતિક પ્રાતુના સંયોગવાળા : અણકરૂં ખનત,
પરિવેગુ પરિકરૂં સિદ્ધ, (તથા નિશ્ચિત પદ્ધતિ, પસરૂં નિલેરૂં,
નિવરૂં, નિવિરૂંમનુ સિદ્ધત, સંપદરૂં સપિત, સંનદ વગેરે)
(દ) નામક ને આખ્યાતિક પ્રાતુ(કરૂં કો)ના સંયોગવાળા નલિકરૂં
(વસિકરૂં) અસપ્તસિકરૂં સુપ્તસિકરૂં વગુરૂંકો

નામપૂર્વક — એકે છે મૂળે નામ, નિષેધવુ વગેરે કોઈ તેનું નિષ્કાળ વાંચ
મહાકવિ, પ્રણા

આખ્યાતિક પ્રાતુપદક — પ્રાતુના કરૂં આપૂં મરૂં લઈ મિલૂં પદૂં ભૂ, જા,
દે, દો, સુખ વગેરે

આ મૌલિક અંગે પરથી અંગસાધક અભવ વગેરે કારા નીચે પ્રમાણે સાબિત
અંગી થયા છે

પ્રેરક અંગ — અભવસાધિત પ્રકાર :

આપૂં અભવવાળા : ક્રિડાપૂં કરાપૂં વહાપૂં નચ્વાપૂં પદાપૂં કરાપૂં
અપૂં અભવવાળા : ક્રિડકપૂં, કરૂં નિવિરૂંમનુ

(જો અભવ મૂળે સંસ્કૃત આપૂં અભવમાંથી થયા છે)

— નિષ્કારસાધિત પ્રકાર :

કેવળ સ્વરનિષ્કારવાળા : (અ>આ) પાદ, અપદ, ચાપ, વાપ, વાદ
સિદ્ધ, (કિ>કી) તોષુ

સ્વરના તથા અવજનના નિષ્કારવાળા : ફેરૂં (મૂળ ફિરૂં) નિલેરૂં (મૂળ
નિલેરૂં) ફેરૂં (મૂળ ફૂરૂં)

કર્મેન્દ્રિ અંગ — અભવસાધિત પ્રકાર

કેવળ અભવવાળા : આપૂં અપૂં ચાપૂં ધીરૂં માપૂં વજૂં પદાપૂં

(૫) અપૂં અભવવાળા : કરૂં મિલૂં, મરૂં કોલૂં ફેરૂં કુલૂં મિલૂં રતૂં,
લનૂં નિવરૂં મુમરૂં ભૂ, ભે, કિ કિ કિ, પિ, (અન્ય અભવ
વાળા) મા

(જો અભવ મૂળે સંસ્કૃત કર્મેન્દ્રિના મૂળમાંથી થયા છે)

સિદ્ધ પ્રકાર (સીધું સંસ્કૃત કર્મોચ્ચિ અંગનું અભિપરીવર્તિત રૂપ)

કેવળ્ જન્મ્ જન્મ્, સમન્

કર્મોચ્ચિ અંગ મૌલિક અથવા પ્રેરક અંગ ઉપરથી સમ્પ્રતિ હોય છે

અનિષ્ઠ અંગ — ‘કર્મ’ (‘જન્મ’, ‘કર્મ’) ‘સ’ (સ્વરંત પછી) વર્ણો : કરીન્, પડીન્, પડીન્, છડીન્, ધીન્, ઝોન્, સહેન્, કુદિન્, હોઈન્ જન્મ, હોઈન્

‘કર્મ’ કે ‘સ’ (સ્વરંત પછી) વર્ણો : નમિન્, હોઈન્

(અનિષ્ઠના અંગસાધક પ્રત્યયો સંસ્કૃત (ક) અર્થમાંથી આવ્યા છે)

અનિષ્ઠ અંગ — જોઈન્ (‘કર્મ’) કે જન્મ (સ્વરંત પછી) વર્ણો :

રજોઈન્, લજોઈન્, વજોઈન્, દિજોઈન્, અમિજોઈન્, હોઈન્

(અંગસાધક પ્રત્યયો અનિષ્ઠના જોઈન્માંથી આવ્યા છે)

સંયોજક સ્વર

કેટલાંક રૂપોમાં અંગ અને અંગસાધક પ્રત્યય જોડાયેલા છે તો કેટલાંકમાં તેમની વચ્ચે સંયોજક સ્વર છે (૧) સ્વરંત અંગ પછી, (૨) અંગસાધક પછી અને (૩) અનિષ્ઠ અંગના પહેલાં પુરુષ અંગસાધક પ્રત્યય પહેલાં સંયોજક સ્વર નથી, અન્યથા છે

સંયોજક સ્વર વર્ણોનું ‘અ’ તો ક્યારેય ‘આ’ ‘ઈ’ ‘ઓ’ કે ‘એ’ છે

કાળ

નિર્દેશાર્થમાં (૧) વર્તમાનકાળ અને (૨) અનિષ્ઠ તથા અંગસાધકમાં (૩) વર્તમાન અને (૪) અનિષ્ઠ-કેટલાં રૂપ છે આ રૂપો કદાચ તથા કર્મોચ્ચિ પ્રયોજનમાં મૌલિક તથા પ્રેરક અંગ ઉપરથી સમાધેશ છે અનિષ્ઠ માટે ખાસ અંગ છે કેમકે અનિષ્ઠ ઉદાહરણો સ્વરૂપ અને પ્રમાણની દૃષ્ટિએ મુકાબલે મર્યાદિત હોવાથી તેમાં અંગના અનુકૂળ રૂપો અંગસાધકના નમૂનાઓ છે

આ સિવાયના કાળ વર્ણોના અંગ ઉપર કાળનાં રૂપો દ્વારા, કદાચ દ્વારા કે બીજા કોઈ રીતે બદલાયા છે તેમને માટે નિશ્ચિત રૂપો નથી

નિર્દેશાર્થ વર્તમાન

સંયોજક સ્વર અંગનાંત અંગ અને પ્રત્યય વચ્ચે સંયોજક ‘અ’ હોય છે અન્યથા અંગસાધક અંગની અમિતતા કેટલાંક રૂપોમાં સંયોજક ‘એ’ કે ‘આ’ છે પ્રત્યયો અને રૂપો લાક્ષણિક અંગસાધક રૂપો ઉપરંત ક્યારેય અંગની અમિતતા (વર્ણનું જ, પ્રત્યય વર્ણો ખાતર) તો ક્યારેય નહીં નિશ્ચિત અમિતતા રૂપો અંગ પ્રમુખ વર્ણો છે એવાં કદાચ રૂપોને પ્રત્યયો ક્રીડામાં મુક્યાં છે

પ્રત્યય

રૂપ

૧ એ પુ એકવ. 'ઈ' (જંગસાધક 'ઈસ') ઠમિસુ, પાઈસિસુ, પાનીસુ, છકીસુ, (કર્મસિ) અઠિસીસુ, (જંગસાધક 'એન') રૂસેસુ, (જંગસાધક 'અય') કુદિસુ.

૨ એ પુ એકવ. 'ઈ' (જંગસાધક એસ) : સહેસઈ (જંગસાધક 'ઈસ') મુવળીયોઈસઈ (જંગસાધક 'સ') હોસઈ (સંયોજક 'ઈ') એસીઃ (જંગસાધક 'અય' સંયોજક 'ઈ') ગમિહી (જંગસાધક 'દ' સંયોજક 'ઈ') દેહિમ.

બીજા રૂપેનાં જણાવેલો નથી. એસી < 'એસિઈ' ગમિહી < 'ગમિહિઈ' એમાં 'અમઈ' = 'ઈ' એવી સંધિ છે.

દેવચંદ્ર 'હીસુ' ને કર્મસિ વર્તમાનનું રૂપ ગણે છે (સૂ. ૩૮૬) પણ કર્મસિ જગ 'હિ' ('હિન્વચ' ને માં છે તે) + સવિધ જંગસાધક 'ઈસ' + પહેલી પુ. એક. ન. નો પ્રત્યય 'ઈ' એમ સ્વર પૂર્ણકરણ કરી લક્ષ્ય છે.

દેવચંદ્રને જાનુસરીને 'સહેસઈ' (૪૨૨, ૨૩) બીજા પુરુષનું ગણ્યું છે. જે જણાવેલાં તે જાણે છે. ત્યાં બીજા પુરુષના રૂપ તરીકે ખસુ જર્મ થયે છે. અને તે હોસઈ (૪૧૮ ૪) માં 'હિ' પ્રત્યયનું હાસ્યસ્થ સ્વરૂપ 'ઈ' છે તેમ જાણી શકુ બીજા પુ. એ. ના 'હિ' પ્રત્યયનું હાસ્યસ્થ 'ઈ' સ્વરૂપ છે એમ જણી શકાય.

આપાણ વર્તમાન

સ્વરથી તદ્દ મત્ત પ્રત્યયો સીધા જ જમને જાણ્યા છે. બાળનથી તદ્દ મત્ત પ્રત્યયો જાને બાળનાત જાં જ વધી સંયોજક 'અ' હોય છે.

પ્રત્યય

રૂપ

૨ પુ. એકવ. ઇ જમિઈ જરિ, જપિ, એઈ કુદિ, એમિ સ્વ-
ક્રિયિ, શીઈ સંધિ, મુમરિ

એ

કરે

ઈ

કરુ, ગભુ દેકુ, પેકુ, નિંકુ

અ

પિંકુ જમુ

હિ

જાણુહિ, કરહિ, જકહિ ધારહિ, મુમરહિ, જાહિ

૨ એ પુ. બહુવ. કુ

કરુ, નમકુ, પિંકુ, મગકુ, દેકુ

હ

પકકવહ, પુમકક કુવક

૩ એ પુ. એકવ. ઈ

જાણઈ નિપાઈ (કર્મસિ) સમપ્પઈ; બઈ હેઈ

૩ એ પુ. બહુવ. ન્હુ

(જાનુસાર + ઘ) પીંઈ

જામાં 'જ' (બીએ એ વ.), 'હિ' (બીએ એ વ.) & (બીએ
અ વ.) અક્ષરવાળાં રૂપ પ્રાકૃતમાંથી લીધેલાં છે. 'એ' અક્ષર 'જ'ની રૂપ
લેખિકા છે.

'જરી એજ' ઉપરથી 'જર એ કરકુ ઉપરથી કરી અને કરજ'
(બીએ પુ એ વ.) એવા ઉપરથી કરી ('જરવાન તથાકું જયુ કરી
એવા પ્રયોગમાં) : એમ જાણીએ રૂપ થયાં છે.

('હ' 'એ'—સંસ્કૃત વિધર્મ પરથી. બીજા પુ એક વચના એ'
અક્ષરમાંથી. 'જ' < 'જ' 'હુ & વર્તમાનના, 'ઈ' < 'પુ')

આપાદ્ય અવિભવ

બીએ પુ એક વ હિ (અસપાધક બર્) દિવ્યહિ

" મહુવ હુ (અસપાધક 'એલ્) રકનેલ્લહુ

આ ઉપરથી 'જ' અક્ષરવાળાં પ્રાકૃત રૂપ પુરુષ ને વચનાથી નિરપેક્ષ રીતે
વખરાતાં. આકરણમાં ('બર્' અસપાધકવાળાં) અક્ષર અવિભવ
(બીએ પુ એવ.) અને ('બર્' અસપાધકવાળાં) 'એલ્' (બીએ પુ એક
વ.) અક્ષર રૂપ છે. 'એલ્' (પહેલી પુ. એ. વ.) એ સંસ્કૃત અક્ષર
મમ (વિધર્મ પહેલી પુ. એ. વ.) નું જ રૂપર છે.

દિવ્યહિ (૩ દેવહિ) રકનેલ્લહુ (૩ રકિનલ્લહુ) એવાં
રૂપ ઉપરથી જાણીએ 'દેવે' રાગએ એવાં રૂપ થયાં છે.

કર્તવ્ય

વર્તમાન, કરીશિ જુલ, વિધર્મ ને સંબંધક જુલ (દિવ્ય) એવ માર હુલ છે.

વર્તમાન કર્તવ્ય, અક્ષર ન્ત (અનુસ્વાર+ત). અક્ષરનું જાણે પછી
લાગ્યો હોય જાં વચ્ચે સંયોજક 'જ' હોય છે. હેટલીક વાર સ્વાર્થિક 'જ'થી
નિસ્તારિત બની ન્તવ (સંકુચિત ન્તવ) રૂપે જુલ તે વખતે છે. અર્થિક-
વર્તમાને જ અને નિત ને નિસ્તારિત નિતવ છે. અંતર અવિત અનુસ્વાર
રમે અનુનાસિક થયો છે. જાણીએ વર્તમાન કર્તવ્યમાં નાસિકવત્તા હુલ થઈ,
માત્ર 'ત્' અક્ષર રહ્યો છે. (અત્, કર્તવ્ય, કર્તવી, કર્તવ્ય)

આકરણ - નુલ્લ, હાલ, નિલ્લ, વચ્ચે, મેલ્લ, હાલ, વચ્ચે, હાલ,
હાલ, હાલિલ્લ, હાલિલ્લ, હાલિલ્લ, નાલ્લ, હાલ, હાલ, હાલ,
હાલ, હાલ, હાલ.

(અર્થિક) કર્ત, નિલ્લ, વચ્ચે, હાલ, મેલ્લ, હાલ, હાલ, હાલ, હાલ,
હાલ.

કર્મણિ ભૂત કૃત પ્રત્યય 'ઇ' (કનચિત્ 'ઇ') કેટલીક વાર સ્વાર્થિક 'અ'થી વિસ્તારિત બની 'ઇઅ' (કે 'ઇઆ') રૂપે પણ તે વપરાયો છે. તમે જિનમાં સરખે રૂપે પ્રત્યય છે. પ્રત્યયસામિત પ્રકાર ઉપરાંત કર્મણિ ભૂત કૃતને બીજે પ્રકાર તે સિદ્ધ પ્રકાર-એમાં સીધું સંસ્કૃત કર્મણિ 'અનિદ્' ભૂત કૃતનું અનિપરિવર્તિત રૂપ હોય છે એમાં અજ ને પ્રત્યય છુટા નથી પડ્યાં. આમાં પણ કેટલીક વાર સ્વાર્થિક 'અ' દ્વારા વિસ્તાર થયેલો છે એવિંચ કનચિત્ 'ઈ' (કે 'ઈ') 'ઇઅ' પ્રત્યયથી.

ઉદાહરણ—(પ્રત્યયસામિત પ્રકાર) 'અલિખ' અને તે જ પ્રમાણે ઉલ્લાખ, ચિત્ ૬ દેહ, લોચ, નિખિલ ૫૬ પી, બાલ, લગ્ન, મિલ, મુલ, જિહ્વ, સંપદ, સંવિષ્, સંવદ્—એ જયો ઉપરથી, 'અલિખ' અને તે જ પ્રમાણે ઉલ્લ, ચદ, નિવદ, પસદ, શીલ્લ, વાદ એ જયો ઉપરથી, ચારિત્રા અને તે જ પ્રમાણે વિના-સિત્રા 'અસિત્રા' ('ઇ' પ્રત્યય વાળાં) ક્ષિદ્ધ વિશ્વિઅક્ષિદ્ધ વિદિદ્ધ

(સિદ્ધ પ્રકાર) : જય, ભવ, નિવ્યવ, મુજ મુજ કુદ, નિવ્દ ઇદ્, દિદ્, પદ્, અન્નદ્, દદ્, ઉન્નાવ્, જિવ્વ, નિષ્વ, પત્, સમત તિત, કિન્નવ મુન્નવ, દિદ્વ, પદ્મવ, પવુડવ, વાહડવ, નિવુડવ, જુતવ, વિદતવ, વુતવ મુન્ન, મુન્ના, કુન્ન હન્ના, બાન્ના, વાહ, પહુહ, દહા દિવ્વ, ઉન્નતા આમદ, આ પ્રિદ.

(એવિંચ) યદ્ધિ, દિદ્ધિ, રદ્ધિ દિવ્વથી, રુદ્ધી ચદ્ધન મુદ્ધન રતિન્ન, નિધિવ કૃત પ્રત્યય 'એન્નવ' 'એવા કે એવ' કેટલીક રૂપોમાં સંયોજક સ્વર 'ઈ' છે કેટલીકમાં સંયોજક સ્વર નથી.

ઉદાહરણ સહેન્નવ, ઇરિએન્નવ, અરિએન્નવ, અએવા, સોએવા, દેવ

દેવમદ દેવ ને દેવર્થ કૃતનું રૂપ બલે છે પણ એ નિધર્થ કૃત બલુાય છે

અર્થેષ ભૂત કૃત પ્રત્યય 'નિ' 'પિ' નિલુ, પિલુ 'ઈ' 'ઈઅ' અન્નનથી રાજ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે સંયોજક સ્વર 'ઈ' એ કે અ

(મોષસજ ખાતુને સંસ્કૃતમાં લાગતા સળખક ભૂતકૃતના જ પ્રત્યયમાંથી જ ને વિગ્રહેષ દ્વારા ફર તથા વેદિક પ્રત્યયો ત્વી ને ત્વીચ્ મ્તથી બાકીના ઊતરી આવ્યા છે).

ઉદાહરણ : નિ —મુનિનિ, રેકિનિ, જુદિનિ, હગ્નિનિ, વધનિ, વાપ્તનિ, હરનિ, પાલેનિ ચિક્ષેનિ, લેનિ, હિદ્ધિનિ, મેત્તનિ, મેદ્ધિનિ નિએસિ.

‘પિપ’—અમેપિપ, બિણેપિપ, બપિ, લેપિ.

‘સિધ્’—છમેસિધ્, બળેસિધ્, પેકમેસિધ્, લેસિધ્.

‘પિધ્’—કમેપિધ્, અમેપિધ્, મૂવકેપિધ્, બળેપિધ્, મે-
પિધ્, અપિધ્, દેપિધ્, લેપિધ્.

‘ધ’—કરિ, ભેઈ મારિ.

આ ઉપસંત ‘ધ’ પ્રત્યય પણ છે અને હેમચરે તે નોંધ્યો છે. પણ તેના ઉદાહરણ તરીકે લોકેલું રૂપ જુરી રીતે લટવી શકાય તેમ છે (જુઓ ક્રમ ૫/૫ પરનું ટિપ્પણ). પણ અન્યત્ર ‘ધ’વાળા સુબધ્ ક્રૂતક્રૂતના રૂપો મળે છે. ‘ધ’વાળા રૂપોમાંથી અર્વાચીન કિન્દીના રૂપ (‘કર કે, ‘બોલ કર’), અને ‘ધ’વાળાં રૂપોમાંથી અર્વાચીન સુબસતીના રૂપ (‘કર’ ‘બોલી ને’) કિતરી જણ્યા છે.

વૈકલ્પિક અર્થે અપિધ્’માં બલજન્યદિ પ્રત્યય છતાં સમોજક સ્વર નથી.

‘અમેપિધ્’ ‘અલેપિ’ને લેસિધ્ ને હેમચરે હેત્વર્તનાં રૂપ ગણ્યાં છે (જુઓ સુ. ૪૪૨ પરની વૃત્તિ તથા બીજુ ઉદાહરણ). પણ જો રૂપોને ત. જુ. ક્રૂ. નાં રૂપોથી પુર્ણ અલગથી જરૂર નથી. અર્વાચીન ક્રૂત ની જેમ અપભ્રંશમાં પણ કદ સાથે ત. જુ. ક્રૂ. રૂપ પ્રયોજનું જોમ અણનું જ મુદ્દા છે. પણ અન્યત્ર ‘પિ’ ‘પિ’ ‘સિધ્’ ને ‘પિધ્’ પ્રત્યયો હેત્વર ફરત માટે જણાયેલા મળે છે.

આ ઉપસંત હેમચરે ‘એવ’ ‘અલ્’ ‘અલ્લુ’ ને ‘અલ્લુ’ જો પ્રત્યયો પણ હેત્વર્તન મળ્યા છે (સુ. ૪૪૨ અને વૃત્તિ). પણ ‘એવ’ મૂળે નિષ્કર્ષ ફરતનો પ્રત્યય છે અને જાણીતા કિષ્કણચક્ર વુ પ્રત્યય (કરણ વચેરમાં છે તે) તથા તેનાં નિષ્કર્ષિત રૂપો છે અને હેત્વર ફરત તરીકે પણ જણાય છે. ‘લ્’ વાળા રૂપો ઉપરથી મારવાકીનું ‘કરણ’ કિન્દી ‘કરના’ મગાડી કરણે વચેર પ્રત્યયનાં સામાન્ય ફરત આખ્યાં છે.

ક. રાજકસિદ્ધિ

આ નિજાન નીચે મુજબતે નામિક અજ સાખતા ફર ને વર્ધિત પ્રત્યયો વાળ્યા છે.

કૃત્-પ્રત્યયો

આખ્યાયિક જાતને કૃત્-પ્રત્યય લાગીને નામ કે વિશેષણ બને છે
જામા કૃત્ પ્રત્યયો પરપ્રત્યયો છે અને તે નીચે પ્રમાણે છે

અ. આ પ્રત્યય ક્રિયાવાચક નામ સાથે છે. સ્ત્રીલિંગમા ‘જા’ને બદલે
‘ધ’ (‘ધ’) પણ હોય છે.

ઉદાહરણો (પું ન.) મુદ, ઘૂર, વચ ચિકળ.

(સ્ત્રી.) ઉઠ, ઘર, બર, ‘જામિ’, મળ્વીસ-લી, મુઠ્ઠા-લી
(મુઠ્ઠાચિકળ).

કેટલા બે ઉદાહરણમા સ્વાર્થિક ‘હ’ ને ‘જા’ પ્રત્યય પણ છે.

ધર તામ્બીસ્વવાચક : જપિર, જમિર.

ઉચ્ચ. કત્તવાચક : ખવામુજા.

જુ. જામ અને પ્રત્યય વચ્ચે સંયોજક ‘જા’ હોય છે.

ક્રિયાવાચક : જાળજાવણ, જાલમણ, જાલણ, જાળણ, જાલવણ,
જોજણ, કરણ, જિલણ નિવડણ, પરિકણ, કુમરણ, જાલણ.

કર્તૃવાચક : જાળજાવણ મગજણ

તામ્બીસ્વવાચક (સ્વાર્થિક ‘જા’ સાથે) કુટુંબજ, જોડુંજ, જાલજ, જાલજ, જાલજ, જાલજ.

તલ્લિત પ્રત્યયો

પરપ્રત્યયો :

(ક) વિશેષણ-આધક : (૧) નામ ઉપરથી વિશેષણ—(સ્વામિત્વ
વાચક) જામ : પશમ, ધક : જાળીલી (સ્ત્રી.) ; (પ્રત્યર્થિય)
જાલ : મુજાલ ; મા વજામા.

(૨) વિશેષણ ઉપરથી વિશેષણ—(અધિકારવાચક) ‘વર’ : દુપ્પાવર.

(૩) સર્વનામ ઉપરથી વિશેષણ—સ્વામિત્વવાચક ‘જાર’ (સ્વાર્થિક
જા સાથે) : મહારજ, દુહારજ, જામહારજ, દુમહારજ. (સાદરજવાચક)

હ (જોડણી કે સ્વાર્થિક ‘જા’ સાથે) : જેડજ, તેડ જેડજ,
ઈસ ન જાઈસ, જાઈસ, વાઈસ, ઈઈસ, (ઈજવાચક) : જેપુલ,
કેપુલ, જેપુલ, તેપુલ ; (મહત્તાવાચક) જેવડ, જેવડ, તેવડ, કેવડ.

(ખ) નામ-આધક : વિશેષણ કે નામ ઉપરથી સામવાચક નામ—‘ધમ
મહીરિમ, જહિમ, સરિસિમ, મુળીસિમ, ‘તણ (નિકરો ‘જા’થી

વિસ્તારિત) : ઉપદ્રવ, તુંગદ્રવ, વૃદ્ધદ્રવ, શિશુદ્રવ, વૃદ્ધદ્રવ, વત્સદ્રવ, વિશદ્રવ, '૧૫' — વૃદ્ધદ્રવ.

પુલિંગ ઉપરથી શીલિંગ નામ—'ઇ' (સ્વર્ણ્યક પ્રત્યય 'અ' થી વિસ્તારિત 'ઇ'ના કે 'ઈ') વિશેષણને ('અપ્રત્યય' ગોરિ' કુમારી, વાંચના વડી, સહવાળી), કુદંતને (કિવળી, કુદી, ગરુડ, મુકુટ, એન્જલિ, વણ્ણિ, ઉત્સવિતિ), પ્રત્યયને ('ઇ'ના 'વિન્') સામ્યો છે.

- (અ) ક્રિયાવિશેષણ-સાધક : સર્વનામ ઉપરથી ક્રિયાવિશેષણ—(રીતિ-વાચક) 'અ' (કે 'વ') એમ (એવ), ઇમ, એવ, જિન્, તેવ, નિવ, કેમ (કેવ) કિન્, હ વિહ, સિહ, કિહ, 'અ' : જિમ વિમ; (સ્વત્વ-વાચક) 'અ' : એત્, એત્, તેત્, કેત્, યુ; વત્, વત્; (મર્મ-વાચક) 'અ' : અમ, વામ, 'ઈ' : અઈ, વાઈ, 'મહિ' નામહિ, વામહિ.
- (બ) સ્વાર્થિક : 'અ' (શી. 'ઇ'ના) વચ્ચે જ આવેલ છે. નીચેનાં અંગોને સામ્યો છે :

વિશેષણ—અગ્ર, અપૂર, ઉત્તુ ઉત્ક, વરુ, દુષ્ટ નિલ. બહુ વલિલ, અપલ, ઇત, એક એક, તેક, તેવક, મહાર, કેર, વલુ કુદંત-પ્રત્યય : વર્તમાનનો 'ન્ત' જુદાકુદંતનો 'ઇ'ના' વિધિવત્કુદંતનો 'એન્' વાચિકવત્કુદંતનો 'લ'

સર્વનામ—અપ, એકપ્રિહ.

નામ—અગ્ર, અગ્રિહ, અમાર, અસવક, કુદીર, કુકુલ, દલવક, રૂપક, વતલ, વાક, મહક, રૂપ, વેરિલ.

પ્રત્યય—'ક', 'વ'.

શીલિંગ—અગ્રવતિ, કલિંગ, ગોરિંગ, મુલ્લિંગ, મુલ્લિંગ, અગ્રિંગ, (જુદાકુદંત) વર્તમાન, મુલ્લિંગ, વર્તમાન કુદંતનો 'ન્તિ'ના પ્રત્યય.

'ઇ'ના : અગ્રવતિ.

'ઇ'ના : અગ્રિંગ (શી.)

'ક' ('અ' થી વિસ્તારિત) : અપુર, વતુલ.

'ક' ('અ' થી વિસ્તારિત) : કુદી (શી.), જુદાકુદંત, અગ્રવતિ + 'ક' + 'અ' એ જાણે છે.

‘૬ સ્વાર્થિક’ ‘અ’ ની સાથે બોધાઈને આ પ્રત્યય ઘાતુપરું ‘ઘ’
(કે ‘ઘ) રૂપે મળે છે. સ્ત્રીલિંગ ‘ઠ ઠિય’ (પ્રાકૃત ધિયા) કે ‘ઠી
નીચેના બળગેને તે લાગેલો છે. કળ, જોડ, ડિઝાઈન, દૂબ, દેસ, નેહ
પચાયાવ, પાશક, મણિઅ, મારિઅ, મિરા, મોઝેલ, રણ, રૂઅ, સદેસ,
હત્ય, દિઅ, લુંકાર; (સ્ત્રીલિંગ) અગમ, અગ્ર, ગોર, મૂલિ, નિદ
પરિહાસ, ભુલિ જાતિ, મળ્લીસ, મુદ્, સત્તિ, વરા, મુદ્ધિ
આમા ‘મણિઅઘ’માં ‘અઘ’ પ્રત્યય છે ‘બહુલઘ’માં ‘ઉઘ’

પૂર્વપ્રત્યયો :

અ. નભલંક : અગલિઅ, અગિલિઅ, અગોલિઅ, અગિઅ,
અલહલિઅ.

સ. સદાયક સહવણ, સરોસ, સલજ્જ સસલેદી.

મુ. પ્રાશસ્ત્રવાચકા મુઅલુ, મુપુરિસ, મુભિઅ, મુવસ

લિંગપરિવર્તન

તદ્દલવોનું મૂળ સસ્કૃતમાં હતું તે લિંગ પ્રાકૃતમાં અને વિશેષે
અજ્ઞાતમાં બદલાવું થયું છે. અન્ન સ્વરનું સાદસ્ય કે પર્થવનો પ્રસ્થવ
આમાં પ્રધાનપણે ઠાસ્યભૂત હોય છે. જાપમા સૂત્રમાં દેમચદે લિંગપરિ-
વર્તનની નોંધ લીધી છે. ત્યાં પુલિંગનું નપુ (કુમલ) નપુનું પુલિંગ
(‘અબ્બા લગ્ના ’) નપુનું સ્ત્રીલિંગ (‘અત્રી ’) અને સ્ત્રીલિંગનું નપુ
(‘ઘઘ’) એ ઉદાહરણો આપેલા છે. તેવલ્લુ (૩૩૫) બદાઈ (૩૩૪) માં
પુલિંગને બદલે નપુંસકલિંગ, ‘સોએવા,’ જાએવા, ‘વારિઆ (૪૩૮૩) માં,
તેમ જ ફલ, ‘લિલિઆ’ (૩૩૫), નમણ (૪૨૨ ૧), ‘વદ્’ (૩૬૪) વગેરેમાં
નપુને બદલે પુલિંગ રૂપ છે. ‘ભુલિ’ (૪૩૨) અન્ન સ્વરને ઠાસ્યે સ્ત્રીલિંગ
બન્યું છે. કિન્દીમાં પુલિંગ-નપુંસકલિંગનો ભેદ હુમ થયો છે અને કિન્દી
તેમ જ કુલસલી અનેક તદ્દલવોના લિંગ મૂળ સસ્કૃતથી જુદાં છે તે આ
વક્તવ્યનું જ પરિણામ. પછીથી સ્ત્રીલિંગ લખવાના જાનનું વાચક બની ગયું
છે. તેની શરૂઆત ‘અત્રી (ઘાનું આતરડું) જેવામાં બોધ થાય છે.

૪ નામિક રૂપતંત્ર

પદેલા ને બીજા પુરુષ સર્વનામોને બાદ કરતાં બાકીના સવનામોનાં
રૂપાબ્ધાન યદુ કીર્તક અપવાદે સરાના રૂપાબ્ધાન જેવા જ છે. બેટલે સરા,
ત્રિયોવળ ને સવનામ સૌનાં રૂપાબ્ધાનનું આ નિશાનમાં જ નિરૂપણ કર્યું છે.

અક્ષરશાસ્ત્ર પૂર્ણિત

૧/૨. ૧ 'ઉ' પ્રત્યય. અકર (અકર) સકર (સકર), નિગર (નિગર); ઘડિગર (ઘડિગર); તે જ પ્રમાણે માણ, મિહાણ, હામ મિહિણ, પત, કમલ, તણ, સાવર. જુલ, જવ, સર, મૂર, શર, કલ વગેરે ઉપરથી.

'અ' પ્રત્યય : અમહાર, અમુખા, અરુખા, અપદ, ઘોષા, કટ્ટા, ઘીકા, ફેસકા, નેકકા, પચ્છાપદ, અમુદકા, અપ્પા, અપ્પા, મકાર, મરિણ, વામ, અરિણ, વેળાણ, સામણ, સીમણ, કુખા.

૧/૨. ૨. અપ્રત્યય : ખગ, ખણ, મુખ, કર, વિષમ, અણ, ફેસ, કુલ સમ, વર, મણેચક, લોગ.

'આ' પ્રત્યય અકા, અપ્પા, ઘોડકા, વણ, લોક, અરિણ, અપ્પા તણા ટિપ્પા, ટિપ્પાકા, ટિપ્પા, ટિપ્પા, નિસિણ, અપ્પા, મુખ, વણ, અપ્પા, સત, સિદ્ધા.

૩/૧. 'એ' પ્રત્યય : અણે, અકરે, 'ઉ'ણે, કણે, કણે, તે, ઉણે, ઉણે, મણે, જણે, કણે, ફેણે, પિણે, સરે, કુલરકર્ણ;

'ઇ' પ્રત્યય નિમજ (૩૫૮.૧).

'એણ' ('એણ' 'ઇણ') પ્રત્યય : અણેણ (અણ) તે જ પ્રમાણે કણ, અણ, નક, અવસત, કુલકણ, મોલકક, વાસ, સમ, સિર : એ અગ્રે ઉપરથી.

મોલક, કુલકેણ, પાણિએણ અણિણ, અણિણ, સરિણ.

'ઇ' પ્રત્યય : અણિ (૩૮૯.૨), અણિ (૩૮૫.૧), અણિ 'અણિ' (૩૮૩.૧).

૩/૨. 'એણ' ('ઇણ' 'એણ') પ્રત્યય અણેણ 'અણેણ' અણેણ લોખણેણ, સણેણ સણેણ; અણિણ સણિણ કણિણ; કણેણ કણેણેણ કુલેણ નમણેણ અણેણ અણેણ મુખણેણ 'ઇ' પ્રત્યય અણેણ કણેણ ફેણેણ કુલેણ.

૫/૧. 'ઉ' પ્રત્યય : 'અપ્પાણે', કુ પ્રત્યય 'અપ્પાણે' 'અપ્પાણે'

૫/૨. કુ પ્રત્યય અપ્પાણે, સિમણે.

૪-૬/૧. ફો પ્રત્યય અપ્પાણે, અપ્પાણે, કણેણે, તણે, કુલકણે, લોખણે, સામિણે, એસણે.

‘સ્તુ’ પ્રત્યય : ક્ષતસ્તુ (‘ક્ષત’ ઉપરથી), અને તે જ પ્રમાણે ખપ,
જણ, જપ, લપ, પર, પિખ, મુખણુ : એ બીજી ઉપરથી.

અપ્રત્યય : પિખ (કરક ૨).

૪-૧/૨ ‘હું’ પ્રત્યય : લણુહું (‘લણુ’ ઉપરથી), અને તે જ પ્રમાણે
જાન, ચત્રાકુસ, થણ, મત, મથગણ, માણુસ, લોગણ, સમત,
સોકળ એ બીજી ઉપરથી.

‘આહું’ પ્રત્યય : ચિતલાહું, નવલાહું, નિવટાહું, મુખાહું, સડણુહું
અપ્રત્યય : ગણ (૧) (કરક ૫).

૭/૧ ‘હ’ પ્રત્યય : જ્ઞાહ, ઠરિ, ‘જાહિ, જુહિ, વહિ, નિવહિ, ‘પ્રવહિ,
પ્રક્રમં નહિ, રહવરિ, ચણિ, વિઓપ, વિચિ, કિઓપ; અધારમં,
કમવદ્મં, કુદીમં, તેહમં કિદ્મં વવદ્મં, નિવહિમં, સ્વણુમં
એ (એ) પ્રત્યય અપિએ, તહે, ત્યહે, પિએ, વિહવે; કિદ્મ
(કરક ૬), રૂરે (કરક ૧), જુવણે (કરક ૨) મવણે (૪ ૬ ૩),
‘હિ’ પ્રત્યય : ‘ચરહિ’ (કરક ૧૫), દેચહિ (કરક ૧), અચહિ,
એહહિ કવણહિ કહિ જહિ તહિ

૭/૨ ‘એહિ’ (‘હિ’ એહિ) પ્રત્યય : મગએહિ, કુગએહિ,
અગિહિ; ગવગએહિ

૮/૧ અપ્રત્યય : ખહ, મેહ, પિખ, જામર, સારસ.

‘આ’ પ્રત્યય : લોહા, પહિઆ, મિતહા, કિઓહા, કિઓહા.

૮/૨ ‘હા’ પ્રત્યય : લરણુહા, લોગહા.

અક્ષરોના નિર્ણયકરણ

પ્રથમ દ્વિતીયા સિવાય પુલ્લિંગથી પુલ્લ પ્રત્યયો નથી. પ્ર. કિ એક
વ. માં પણ આદ્ય બન્ન લોચ લ્ઞ પુલ્લિંગમાં છે તે જ પ્રત્યયો છે. પણ
સ્વર્ગથી ‘અ’ પ્રત્યયવાળું બન્ન લોચ ત્યારે નિકરપે ‘ઉ’ પ્રત્યય લાગ્યો છે.
બહુવચનમાં પણ પુલ્લિંગની જેમ થતા હવ ઉપરના ‘હું’ પ્રત્યયવાળા
રૂપ પણ છે. ‘હ’ના પૂર્વવર્તી ‘અ’નો નિકરપે ‘આ’ થાય છે.

૧/૨ એકવચન : ‘આગલહું’ અને એ પ્રમાણે નીચેનાં બીજીમાંથી
જાણણુ, ઉદ્ધ, એકમેહણ, એદવ, કિઓ, કુદ્ગણ, હાથ, લણુ,
તુગણ, તેણુ, ચિતણુ, રિહ, પસતિઓ, જોહિઓ, જાગણ, વણુદણ,
નિહણ, ગુણ, પિઓ, પિઓ.

‘વારિજા’ ‘જાગેલા’ ‘સોજેલા’ પુલિંગ પ્રમાણે છે. ‘સવલિજો’ પ્રાકૃત રૂપ છે.

૧/૨. જલુવજન : ઠમણું અને જો જ પ્રમાણે નીચેનાં જાગો-માથી : જાગિ-ઉઠ, ડુલ, જાક, જાગર, નિર્મિત, પાલ, ફલ, મણેરક, લોજાણુ, સર.

ફાલું અને જો જ પ્રમાણે નીચેનાં જાગોમાંથી : જાલ, જાક, જાલુ, જાલુ, જાલુ, વિજુત, સજ, ફરિજ.

ફલ’ નજીવુ જાગે તથા વિલિજા, ‘વાલુ’ જાગેર પુલિંગની જેમ.

પ્રકાશન/ઉલ્લસન પુલિંગ નામો

૧/૨. ૧. અને ૨. જાગવ : સાગિ, કેસરિ, મુલિ, ઠકું.

૩/૧. ‘જો’ પ્રત્યય : જાગિ-જો, ‘જો’ પ્રત્યય : જાગિ-જો, જાગુ-જાગર : જાગિ.

સર્વે (૪૪૧ ૨) મા પ્રત્યય પહેલાં જાગનો જાગ સ્વર છૂટ થયો છે.

૩. ૨. જો પ્રત્યય : જાગિ.

૫. ૧. જો પ્રત્યય : જાગિ-તરુ.

૫. ૨. જો પ્રત્યય : સાગિ-તરુ.

૪/૬. ૨. જો પ્રત્યય : તરુ-સાગિ-તરુ.

૭. ૧. જો પ્રત્યય : જાગિ.

૭. ૨. જો પ્રત્યય : જાગિ, જો પ્રત્યય : જાગુ.

પ્રીલિંગ

૧/૨. ૧. જાગવ : પાલ, ફલ, ડુલ, સિલ, જાલિ, કિલિ, જાલિ-સિવળી, જાલિ.

૧/૨. ૨. જાગવ : ઉલ્લસન પહેલાં જાગનો જાગ પ્રત્યય છે.

‘જો’ (કે ‘જો’) પ્રત્યય—જાગિ-જાગિ, જાગિ-જાગિ, જાગિ-જાગિ.

જાગિ, સહજ, વિલાસિળી-જાગિ ‘જાગિ-જાગિ’ માં પૂર્વર્તી ‘જા’ છૂટ થયો છે.

૩/૧. ‘જો’ પ્રત્યય—જાગિ-જાગિ, જાગિ-જાગિ, જાગિ-જાગિ.

૩/૨. જો પ્રત્યય—જાગિ-જાગિ, જાગિ-જાગિ.

૫/૧ 'હું' પ્રત્યય—બાલકું

૫/૨. 'હું' પ્રત્યય—વયસિન્નદુ

૪/૬ ૧ 'હું' પ્રત્યય—અણકૃતિઓ, જપિરકું, તરું સિસકું, ખણકું, મજૂકું, નિવાસકું, મુદકું, હામકું, બેજાતિકું, મેસલતિકું, રોમાલતિકું, ઠાસું

'જલુતિએ' (૩૩૩) પ્રાકૃત છે

૪/૬ ૨ 'હું' પ્રત્યય: વયસિન્નદુ; હું પ્રત્યય: માયકું

૭/૧. 'હું' પ્રત્યય: બેજાતિકું ઉચ્ચેવિદિકું વિદિકું વારાણસિકું સહકૃતિકું, સપિકું 'હું' પ્રત્યય: મહિકું

૭/૨. 'હું' પ્રત્યય: સિસિકું

૮/૧ અપ્રત્યય રૂપ ધણિ પુત્રિ, બહિલુ, સહિ, ગોરિ, 'એ' પ્રત્યય: અગ્નિકું, બહિલુકું, નિદ્રીકું 'ઇ' પ્રત્યય: અગ્નિ, મુદિકું

૮/૨. 'હું' પ્રત્યય: વરવિકું

સંબોધન બેજાતિકું 'એ' નિદ્રીકું મા છાજાતર લીલ કસયો છે

પહેલો ને બીજો પુરુષ સંબંધ

બેજાતિકું

બહુવચન

પહેલો પુરુષ

બીજો પુરુષ

પહેલો

બીજો પુરુષ

૧. હું હું અમે, અમહં છું, અમહં

૨. મહં તમે, પદે "અમહં" "અમહં"

૩. " " "અમહં" "અમહં"

૪/૫/૬ મહું, મજૂ, મુદકું, તરું, મુદકું, મુદકું અમહં અમહં

૭. મહં તમે, પદે અમહં અમહં

છસને કસયો 'અમહં' નું અમહં મધુ છે.

અન્ય વિશિષ્ટ આરંભનામિકા રૂપો.

પ્રત્યય

અન્ય

રૂપ

પ્રથમ, દ્વિતીયા બેજાતિકું અન્ય; ત (નપુ). છું; ૨.

" બહુવ. એ (અ, ઇ). તા, એ, બી તે, તે, તિ, એ, બી

પરમી બેજાતિકું હાં જ ત, હ જહાં, તમા, હા

મધુમી હિં જ ત, હ, અત, જહિં તહિં મહિં

બેજાતિકું

અમહં બેજાતિકું

‘એ નું. ૩ ૧/૨ એકવ. માં ‘એહો’, ન. ૩ ૧/૨ એકવ. માં ‘એ’
 અને ૫મી એકવ. માં ‘આ અતસ્વરવાળાં બામુ’ ‘તામુ’ ‘મમુ’ એવાં ૩૫
 શબ્દ છે. જેવંતંત પ્રાકૃત સમયથી પ્રચલિત હુએ પણ વપરાય છે. શ્રીલિંગ
 અંગે આશ્ચર્ય છે આશ્ચર્ય હોય છે—‘અ’ બદલે ‘તા’ વગેરે.

અનુગો

નિષ્ક્રિયપદોથી દર્શાવતા અર્થસંબંધોને પ્રિય જાણાવિશેષ અથવા તે
 જુએ જ અર્થસંબંધ દર્શાવવા સંસ્કૃતમાં અનુક હુએ વાસ વપરાતાં. એવાં ૧૭૦ જે
 વપરાય મધ્યમ વાસ્તવીય અર્થમાં વપરતો મનો. અર્થરશ્મિએ તેવા સમ્યો મૂલ્યો
 દૂર ગણતા મના, અને અંગિતવની દ્રષ્ટિએ બીજા સમ્યોને પાછો મૂલ્ય ગણતા મના.
 ખીમે ખીમે નિષ્ક્રિયપદોનું અર્થ ને સ્થાન આ અનુગો દેતા મના. સિમ્બલિય
 નિષ્ક્રિયોના અલગ અલગ પ્રકારો ખનિપરિવર્તનને પરિણામે એકાદ અનર્થ
 બનાવે અર્થસ્થાપકે મના બાબો, બારે અનુગો દ્વારા તેમાંથી રસ્તો બતાવે તેમને
 વપરાય વપરતો મનો. પ્રાકૃત કરતાં અવગણના નવનવા અનુગો મલકી મના.
 કેમકારનાં શાસ્ત્રકોમાં તે બને રીતે વપરાયા છે : નાનિકા અંત સાથે સમસ્ત
 રૂપે, તેમ જ નિષ્ક્રિયપદોને ચોથે. તેમની પાછી નીચે પ્રમાણે:

‘સાથે અર્થમાં સમાજ (સં. જમાન-સં. જામ્ ‘સાથે ને અનુસરિને) —

(સમસ્ત) ‘વપરજવમાજ’ ૪૧૮ ૩ (તુટીવાને ચોથે)

‘પુન્રવર્ધિ સમાજ’ ૪૩૮ ૩.

સમ્યો (અંત. જા) ૪૧૬ ૫, ૩૫૬

‘નિના’ અર્થમાં નિજ જુઓ સૂચી તુટીવાને ચોથે.

‘મંદી’ અર્થમાં : હોંગડે (અંતે નું કર્ત ૧) અમાપિને ચોથે. શાસ્ત્રકો સૂત્ર
 ૩૫૫, ૩૫૨ (૧) ૩૩૩ (૧), ૩૩૬ (૧) ને ૩૮ (૧) નીચે.

પ્રિય (સં. સિયા), સમાસ્ત—‘હિનમદિયે બધ નીસરહિ ૪૩૬ ૪૫

એ જાવથી—જાવમાંથી નીસરે’ અન્કમુ પ્રિય (૩૮૧)

અને ‘પુન્કમુ પ્રિય (૩૫૪) એમાં પ્રિય અનુસરે છે કે

‘રહેલ’ અર્થે, તે સાર્થક નિના નાહી ન થાય.

‘મારે’ અર્થમાં કેહિ (સં. હરે, પ્રા. અપ. વળી), તેહિ રેસિ, રેસિ

(‘રેસિ’ નું પૂ. એક વ.) અને તથિજ (અ-તથાનું પૂ. એક વ.)

પાંચીને ચોથે જુઓ સૂત્ર ૪૨૫

‘સંબંધી’ અર્થમાં : કેરહિ (ન. કેરહિ અ. કેરી, સં. કરે.) અને

તપ્પર (૧. તપ્પર મી. તપ્પર સં. તપ્પર) વર્ણિત થોડો ગુણે
સુખ ૪૨૨ (૨ ૨૧) તથા ૩૬૧ (૧) ૩૭૩ (૨) ૩૭૬ (૪)
અર્થાં ગુણરતી કાળગાથામાં 'તપ્પર તપ્પર' લખતા છે

૫ પ્રયોગો

૧. વર્તમાન હૃદય પ્રથમા એકવચનનું ૩૫ ક્રિયાતિપત્તર્થે વપરાય છે જર
અથવા જર વંતુ ૩૫૧ એ જાગીને જરે જાગત જરે સ્થિતિમાં તો મુદ-વચન
સાથે જોડાયેલ ૩૬૫. ૧ એ ચર છેલ્લામાં જાઓ હોત તો મુખકમળની સાથે
સમાવેશ પામત.

વર્તમાન હૃદયનો જાઓ જર્થ પ્રાકૃત જુમિકાથી જ વિકસી ચૂક્યો હતો.
દેવચરે પ્રાકૃત વિભાવમાં (સુખ ૮૪ ૧૮) જા વાત નોંધી છે
અર્થાં જીન ગુણરતીમાં જા પ્રયોગ લખત છે

૨. 'સુ' પ્રત્યયથી સામિત ક્રિયાનામ દેવચરે હૃદય વરીકે વપરાય છે
એવજી ૩૫૩ કરજી ૪૨૧ ૧.

૩. 'વ' પ્રત્યયથી સામિત વિધાય હૃદય દેવચરે હૃદય વરીકે વપરાય છે
દેવ ૪૨૧ ૧

નિષ્ક્રિયપ્રયોગો

૪ તૃતીયા નિરપેક્ષ (absolute) રચનામાં

પુરે અર્થ વચનુ ગુણ ૩૬૫. ૧ 'પુન જનમ્યે સો જામ'

પુરે મુરવ વચનુ જાણુ " 'પુન મરે સું ગુહસાન'

વિષે વિદે મુજાથી હોય ૪૨૩ ૨ 'વિષ દીકે (જરેજી) સુખસાતા માય છે

૫. અનુર્થા/પણી (૧) નિરપેક્ષ રચનામાં

વિષય વોતજો મિલે જર્થ ૪૨૭ ૧ 'વિષય જર્થથી દૂર હોને છને
નિષા દેવી'

(૨) વર્તમાન હૃદયવાળી નિરપેક્ષ રચનામાં

વિષ જર્થથી મુદ-વચનુ ૩૭૨. ૨ 'વિષયમનું મુખકમળ બેતા'

વરે વિનસાઈ ૩૬૨ એ વિનસતા. ગાઈ જર્થવચન બોખાર ૪

જેમના જરથપરસ બેતાં રાત્રો દો જર્થવિ સુખપરો જરથાતુ

૩૭૫ ૨ દેતાં જુ જર્થ, મુજ કરતાં તજવાર

અર્થાં જીન ગુણરતીમાં બોખા, કરતા, કરતાં જરેમાં દેખાતી રચનામાં
જા પ્રયોગ જીનરી જાઓ છે

(૩) પ્રત્યે તરફ જર્થ: જુમક જર્થ નરખાર જોય વચ દાણ ૪૨૨. ૬

જાથી જીવ તરુવ તરફ તો જુલજી મૂક ફેક છે

જિસ સ્થિતિ વોતજ ૪૨૫. ૩ વિર જર્થ તરફ દર્શન છે

પ્રાદુ મિ સોઢ ઠાવાવનઈ જાગવનુ કરેદ ૪૦૨.૦૭ ૨૧મ્મ જાવરથા
વાળા પ્રતે (= ની સાથે) તો સી લોક બોલે

(૪) જુ પ્રત્યક્ષી મામિન કિયાનામનુ વધીનું ૩૫ દેવર્થ પૂતા તરિકિ
વપરાય છે જાગવદ ૩૫ ૧ મુંગદ ૪૪૧.૧

(૫) નીચેના કિયાવશેને માને

પુલના અને અનુકરણાથક : ઉવમિઅ — હોરહો ગમિઅ
૪૧૮૩ સિદ્ધ સાથે સરખાવાય છે અનુકર — મુરુરિય વનુરે
જાગરદિ ૩૬૭૪ સપુરવ ઈતને મળતા અને છે મતિ પિચ્છો
અનુકર ૪૧૮૮ ચદ્ર મિથનમને મળતો અને છે જા — નાલ
જાગરદિ ૪૪ તત્તવુ ખાલ ધરીને ખજુ જાગરદિ — જાગર ૩૩૧માં
જા કિલીવાને ચોરે વપરાયો છે અર્ધ-જાગર ૩૩૩ તેમને
વપરાય

૬. સમગ્રી (૧) નિરપેક્ષ રચનામાં

અક્ષરો નિરપેક્ષ ૩૫૮૨ અને એવી જ રીતે ૩૭૦૩ ૩૮૩૨
૩૬૪ ૪ ૬૨ ૪૧૮૮ ૪૦ ૧૨ ને ૪૦૭૧ જે હાલકરદેવ

(૨) જુ પ્રત્યક્ષી અનેક કિયાનામનુ સપ્તમીનુ ૩૫ દેવર્થ પૂતા
તરિકિ વપરાય છે મુંગદ ૪૪૧.૧

૭. ઈતર વિશિષ્ટ પ્રયોગો. દેવર્થ પૂતા સાથે જ અને અર્થ ૩૫ મૂલ
કિયાની અવિદ્યુષ્ટતા છે કેરવાની અવિદ્યુષ્ટતા વાચક છે ત અવિદ્યુષ્ટ
જ વાદ ૩૫ ૧ તે ૩૭૭ અનુ નથી જુ મુંગદ ૪૪૧.૧
અર્થ એવનું અનુ નથી (અર્થ એવી વાદનું નથી). અર્થ મુલકાની
તથા દિન્દીમા અ પ્રયોગ સ્વર્ગ છે અને જ નિન્દાની રચના દિન્દીમાં
અમિત રચના તરિકિ સિવર થઈ છે

ઉપમદ્વાર

આ પૃથ્વીકરણથી પ્રાપ્ત સામગ્રીમાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન તથા ભિન્નદેશીય લક્ષણોની સેગમેન્ટ વરતાઈ જાતે છે. આધારભૂત છે હરલોનાં મૂળ સ્વરૂપજાતની દૃષ્ટિએ વિવિધ ઢાંચાં એ એનું કારણ છે.

બલ્કાનેનાં લોપને જાહેર થોતરવું વચ્ચે તથા ઝડકાર અને સંયુજ પરત્વી રહ્યું તથા મકાર બલ્કાની રાજવાનું વચ્ચે પ્રાચીનપ્રાચીન છે. બીજે પક્ષે સંયુજ બલ્કાનોનાં એકત્રવું વચ્ચે જાતીનીનાસુચક છે.

સ્વરમધ્યવર્તી મૂ ને જ ની તથા સંયુજ પરત્વી ર ની બલ્કાની, મકારવાળું લલિત-અન્ય જ્વાળુ લલિત-અન્યજાત, અન્યાર્થ બીજ પુ. એકત્ર-નોંદ, જ્વાળુદતનોંદ રમ્મ સંજ્ઞક સ્વાત્ નોંદ દેવચનોંદ એ વિધ્યજ્ઞ નોંદ એવ્ય ને પુલિત પ્રથમા એકત્ર નોંદ જઠ એ પ્રલયો તથા નપુસકલિતના રૂપ આ લક્ષણો પાછળથી પુનરાગ્રીની વિસ્તૃતતા જન્મ્યા છે. તો સામે પક્ષે સ્વરમધ્યવર્તી મૂ નોંદ જ કે લોપ તથા જ નોંદ લોપ, સંયુજ પરત્વી ર તુ સાશ્વ રહ્યુંવાળું લલિત-અન્ય સંજ્ઞક જ્વાળુ નોંદ દ, દેવચ તરીકે વપરાતા જ્ઞ પ્રલયવાળાં રૂપ, પુલિત પ્રથમા એકત્ર નોંદ જા તથા નપુસકલિતનોંદ જન્મ્યા જા લક્ષણો પાછળથી જન્મ જાતી જોવી વનેરેનાં થકિથી દિલી બાવાનૂચની વિસ્તૃતતા જન્મ્યાં છે.

દેમચદનાં ઉચ્ચરણોમાં કેટલાંક મિશ્ર લક્ષણો ધરાવતાં પલો પલો છે. જેમાં પુ. પ્રથમા એકત્ર ના જઠ ને જા વાળા ભિન્નદેશીય રૂપો નાથોસાથ વપરાતાં છે. બીજીલક્ષણોની દૃષ્ટિએ દેમચદીય ઉચ્ચરણોની વધવાને વધુ સૂ. મનાવી તથાસુની એકલો.

વધુ ઉપર તાત્તેની દલીલો વરથી એટલું તો એઈ સકારે કે દેમચદીય ઉચ્ચરણોનાં જળમલને પ્રાચીન મુજરાતી, પ્રાચીન મારવાડી કે પ્રાચીન દિન્દી કદેવી એ એકાગ્રી અને અસામીય છે. એ ઉચ્ચરણોમાં ઉચ્ચ તરે જાવાએની કેટલીક પ્રાચીનતા બીજાજ્ઞમાં ધરાવતાં પલો છે એનું વિધાન કરીએ તો / તે વસ્તુવિધિને અનુરૂપ અસુધી.

સિદ્ધેશ્વરભગત

અપભ્રંશ વ્યાકરણ

અધ્યાય ૮, પાઠ ૪

૩૨૬ સ્વરાણાં સ્વરા પ્રાયોઽપભ્રંશે ॥

અપભ્રંશમા સાધારણ રીતે સ્વરોના સ્વરો

વૃત્તિ અપભ્રંશે સ્વરાણાં જ્ઞાને પ્રાય સ્વરા મવન્તિ ।

(પ્રકૃતિરૂપ મશ્કૃત શબ્દના) સ્વરોના સ્થાને અપભ્રંશમા સાધારણ રીતે (જ્ઞાન) સ્વરો આવે છે

ઉદા० (૧) કણુ કણ (૨) વેળ, વીળ (૩) વાહ, વાહા વાહ;
(૪) પહિ પિહિ, પુહિ; (૫) તણ, તિણ, તણ (૬) છુલિહુ,
છુલિહ, છુલિહુ, (૭) તિમ્મહ, તિમ્મિમ્મહ (૮) પિહ ટીહ, સેહ
(૯) ગઠરી, ગોરી.

અથા (૧) કચિત્ (૨) વીમા (૩) વાહુ; (૪) પૂઠમ્;
(૫) તમ્મ; (૬) છુહતમ્; (૭) કલ્લમ્મ. અથવા કલ્લમ્મમ્મ,
(૮) મેહા; (૯) ગોરી.

વૃત્તિ પ્રાયોઽપભ્રંશાત્ વસ્તુવખને વિશેષો વક્ષ્યન્તે તત્સાધિ કચિત્ પ્રાહતવત્
હોરસેનીયજ્ઞ વર્ણ્ય મવન્તિ ॥

(સુત્રમા) પ્રાય શબ્દ મુખ્ય છે તેથી (એમ સમજાવવાનું છે કે)
એને વિશે અપભ્રંશમાં વિશિષ્ટ (પરિવર્તન થતું હોવાનું) કહેવામાં
આવશે, તેની બાબતમાં પણ કચિત્ પ્રકૃત પ્રમાણે તેમ જ
શૈક્ષેની પ્રમાણે કાર્ય (=પરિવર્તન) થાય છે.

૩૩૦ સ્વાદૌ વીર્ષે હસૌ ॥

સિ વર્ષે ભાગતાં દીર્ઘ અને હસ.

વૃત્તિ અપભ્રંમે ગાત્રોઽન્ન-સારસ વીર્ષ-હસૌ સ્વાદૌ પ્રાયે મગ્નઃ । સી ।

અપભ્રંશમાં સિ (= પ્રથમા એકવચનનો 'સ') વગેરે (વિભક્તિ-પ્રભવો) લાગતા, નામનો વ્યવસ્થા સ્વર, સાધારણ રીતે, (મૂળમાં હ્રસ્વ હોય તો) ઘીર્ણ ને (મૂળમાં ઘીર્ણ હોય તો) હ્રસ્વ (બાધ છે) (એમ કે) સિ (= પ્રથમા એકવચનનો સૂ પ્રભવ) લાગતા :—

ઉદા० (૧) હોહા સામસા ઘન ચંપા-ચળી ।

નાર સુવર્ણ-રેહ કસરદાર ણિણી ॥

શબ્દાર્થ હોહા (હે) નામક, પ્રિય । સામસા-સ્વામસા । ઘન (હે) —નાયિકા પ્રિય । ચંપા-ચળી—અમ્પરુવર્ણી । નાર—નર મયા । સુવર્ણ-રેહ—સુવર્ણ-રેહા । કસરદાર—કપ-પદ્ધતે । ણિણી—રણા ॥

અથા નાયકઃ સ્વામસા । નાયિકા અમ્પરુવર્ણી । (હસ્યેતે) યથા કવપદ્ધતે સુવર્ણ-રેહા રણા ॥

પ્રિયતમ સામણી (હે, અથા) પ્રેમણી (હે) અપભ્રંશી (મને) બાધે કે હસોવીના પચ્ચર પર સુવર્ણી રેહા ઘીર્ણી (= ઘી) હોય (એવી રીતે સોષે છે).

પૃત્તિ બામણે ।

સંબોધન (એકવચન) અઃ—

ઉદા० (૨) હોહા, મર્થે છૂઈં વારિજા 'મા કલ્લ રીરા મણુ ।

નિર્દર્થે ગમિણી રણા રહવર હોર નિહાણુ' ॥

શબ્દાર્થ હોહા (હે) નાયક । મર્થે—મયા । છૂઈં—ત્વમ્ । વારિજા—વારિતા । મ—મા । કલ્લ—કુલ્લ । રીરા—રીર્ષમ્ । મણુ—માનમ્ । નિર્દર્થે—નિર્દયા । ગમિણી—ગમિષ્યસિ । રણા—રાત્રિ । રહવર (હે)—શીર્ષમ્ । હોર—મચ્ચતિ (અમિષ્યસિ) । નિહાણુ (હે)—પ્રમાણમ્ ॥

અથા નાયકઃ મયા ત્વમ્ વારિતા રીર્ષમ્ માનમ્ મા કુલ્લ । (વન) રાત્રિ નિર્દયા ગમિષ્યસિ । શીર્ષમ્ પ્રમાણમ્ મચ્ચતિ (=અમિષ્યસિ) (હતિ) ।

પ્રિયતમ, મેં તને વાચો (તો જરો કે) બહુ માન ન કર (અમાનને બહુ પડી ન શકે) (કેમ કે) નિશ્ચય (જાણીજરી) સત વહી

बरो (अने) इत्युक्तं कर्तुं वक्ष्यते यरो (=घोट हेतुं अने सवार यर्ध बरो)

वृत्ति क्रियाम् ।

श्रीसिद्धिः—

उद्य० (१) विहीर, मँ मणिज तुई मा कर बंछी दिट्ठि ।
पुत्ति, सकण्णी मळि जिँ मार दिअ पइट्ठि ॥

अर्थ विहीर (दे.)—पुत्रिके । मँ—मया । मणिज—मणिज । तुई—
तम् । मा—मा । कर—कुरु । बंछी—बन्धम् । दिट्ठि—दष्टिम् । पुत्ति—
पुत्रि । सकण्णी—सकण्णी । मळि—मळी । जिँ—यया, इव । मार—
मारयति । दिअ—ददते । पइट्ठि—प्रतिष्ठा ॥

अथ पुत्रिके, मया तम् मणिज बन्धम् दष्टिम् मा कुरु' (इति) ।
पुत्रि, इत्ये प्रविष्टा (सा) सकण्णी मळी इव मारयति ॥

जेथी, मे तने कळु (तो अरु के तु) वांछी दष्टि न कर (=अथ)
पुत्री अथवाणी जरीनी जेम, (ते जेम) तुल्यभा पेची गर्ध
(ता तेने) भारी (व) नाजे

वृत्ति जसि ।

वम् (=अथवा बहुवचननो अम् अन्वय) सगता—

उद्य० (४) एर ति घोडा एर पयि एर ति निसिजा सग ।
एथु मुणिसिम जाणिअह जो न-मि बरवह वया ॥

अर्थ एर—एते । ति—ते । घोडा—घोषक, बन्धाः । एर—एषा । पयि—
सर्प । एर—एते । ति—ते । निसिजा—निशिता । वयम्—वज्रा । एथु—
अत्र । मुणिसिम—मनुष्यत्वम्, पौरुषम् । जाणिअह—ज्ञायते । जो—यः ।
म-मि—न अपि । बरवह—ब्रह्मयति । वयम्—वयम् ॥

अथ एते ते बन्धा । एषा (एषा) सर्प । एते ते निशिता वज्रा ।

ए वयम् म ज्ञाय ब्रह्मयति (स वीर इति) अत्र पौरुषम् ज्ञायते ॥

એ (શબ્દ) તે થોડા, એ (શબ્દ) સ્થળી, (જાને) એ (છે) તે
 વીકલ જાડો જાડી ન મનુષ્યવ (==પૌરુષ) વચ્ચે આવે છે—(કે)
 એ (થોડો) હાથ પાછી ન જાયે (==જેણે) (તે ન સાચો વીરો-

વૃત્તિ एवं विमलकन्तरेणपुदगार्थम् ॥

એ પ્રભાએ જાન નિશ્ચિતિઓને હાથમાં ઉઠાડતી પદ્ય આપના
 (==સમજનાં).

૪૪૧ સમોતસોત્ ॥

— સિ જાને અમ્ હાથમાં ન થો ન.

વૃત્તિ अथजसेज्जास्य स्वमो परयोस्वज्जનો मवति ॥

અપભ્રંશમાં સિ (==અથવા એકવચનનો સ્ પ્રત્યય) જાને અમ્
 (==દ્વિતીયા એકવચનનો સ્ પ્રત્યય) હાથમાં (નામના અર્થ સ્વર તરીકે
 જોવા) અમ્નો સ્વર થાય છે.

ઉદા દહમુહ મુવન-મવનન તોસિત-સંકન નિગઠ રાવરિ ચરિચઠ ।

ચઠમુહ હમ્મુહ જાણિ એકર્ધિ જાણિ નાથ દાર્થે ચરિચઠ ॥

શબ્દાર્થ દહમુહ—દહમુહઃ । મુવન-મવનન—મુવન-મવનન । તોસિત
 સંકન—તોસિત-સંકન । નિગઠ—નિર્મિત । રાવરિ—રવરે । ચરિચઠ
 (કે.)—ચારુઠ । ચઠમુહ—ચાર્મુસમ્ । હમ્મુહ—અપ્પુસમ્ । જાણિ—
 જ્ઞાતા । એકર્ધિ—એકસ્મિન્, એકત્ર । જાણિ—જાણિયા જુદા । નાથ
 [જાણે]—દવ, યથા । દાર્થે—દૈવેન । ચરિચઠ—ચરિત્ર નિર્મિતઃ ॥

અર્થ મુવન-મવનનઃ દહમુહ તોસિત-સંકનઃ રવરે ચારુઠ નિર્મિતઃ ।
 (દરખતે) યથા દૈવેન ચાર્મુસમ્ અપ્પુસમ્ જ્ઞાતા એકત્ર જુદા (છે)
 નિર્મિત ।

(ત્રિ)મુવનને અપ્રોશ્ન દહમુહ (==અપ્રશ્ન) શબ્દને તુલ્ય ક્યો છે
 તેનો (==તુલ્ય ક્ષી), ઉત્તમ સ્થ પદ અર્થો જાને (==અર્થોને)
 નીકળ્યો—અર્થે કે ચાર્મુસમ્ (==અર્થ જાને) અપ્પુસમ્ (==અર્થોને)નું
 ધ્યાન પરી, (તેમને) એકત્ર જાણીને (==એક જાણે એકી ક્ષીને)
 (તેને) દૈવે અર્થો કીલ (==અર્થો ન કીલ) ।

ઉદા૦ (૧) સાયક ઉપરિ તણુ ખર તલિ ઘણ રયનાઈ ।

સામિ સુ-મિલુ મિ પરિહર સમ્માળેદ સઘાઈ ॥

શબ્દાર્થ સાયક-સાગર । ઉપરિ-ઉપરિ । તણુ-તુળમ્ । ખર-ખરતિ ।

તલિ-તલે । ઘણ (દે.)-શિપતિ । રયનાઈ-રત્નામિ । સામિ-સામી ।

સુ-મિલુ-સુ-મુલ્યમ્ । મિ-મિલિ । પરિહર-પરિહરતિ । સમ્માળેદ-સંમ-

નવતિ । સઘાઈ-સઘાન્ ॥

અથા સાગર તુળમ્ ઉપરિ ખરતિ, રત્નામિ (તુ) તલે શિપતિ । સામી અપિ

સુ-મુલ્યમ્ પરિહરતિ સઘાન્ (તુ) સંમાનવતિ ॥

સાગર તુલ્યને (અપાટી) ઉપર ખરતુ કરે છે (=રાખે છે),

(અર્થ) સ્ત્રીને તળિયે નાખે છે-સ્થામી ખડુ આરા સેવકનો

ભાગ કરે છે (પણ) બહોનું સંમાન કરે છે

ઉદા૦ (૨) તલે ઘણ । 'તળિયે નાખે છે'

૩૪૫ મિસેલ્ વા ॥

મિલુ ભાગત્ય વિકલ્પે વ

વૃત્તિ અપભ્રંશોચ્ચારસ્ય મિસિ પરે એકારો વા મળતિ ।

અપભ્રંશમા (નામના અર્થ) અપ્રરનો, પછળ મિલ્ (=તુલીયા

બહુવચનનો પ્રભવ) ભાગત્ય, એકાર વિકલ્પે થાય છે.

ઉદા ગુણઈ ન સંપય, કિત્તિ પર ફલ સિદ્ધિના મુંદતિ ।

કેસરિ ન સઘાઈ બોહિજ મિ ગય સઘસેઈ કેવપતિ ॥

શબ્દાર્થ ગુણઈ-ગુણે । ન-ન । સંપય-સમ્પદ્ । કિત્તિ-કીર્તિઃ । પર-પરમ્,

કેવત્મ્ । ફલ-ફલમિ । સિદ્ધિના-મિથિતામિ । મુંદતિ-મુક્તિ । કેસરિ

-કેસરી । ન-ન । સઘાઈ-અમતે । બોહિજ (દે.)-કામિણીમ્ । મિ-મિલિ ।

ગય-ગયા । સઘસેઈ-અમતે । અપતિ (દે.)-ગૂણતે ।

અથા ગુણે સમ્પદ્ ન કેવલમ્ કીર્તિ (અર્થ) । ફલમિ (તુ) અનાઃ

મિથિતામિ મુક્તિ । કેસરી કામિણીમ્ અપિ ન અમતે, ગયા (તુ)

કરે ગૂણતે ॥

અથ હજા, ઘઝી ઘઝમ્ ન મિલિતમ્, ન અધરેણ અધર પ્રાતઃ । પ્રિપ્ત્ય
મુલ્લ-કમ્લમ્ પત્યમ્ભ્યા એવમ્ એવ મુરતમ્ સમાસમ્ ।

સધી, ન એનાં અઝી સાથે (મારુ) અઝ મળ્યું, ન છે
(તેના) અધરે (મારો) અધર પહોંચ્યો. પ્રિપ્તમત્તુ મુખ્યક્રમજ
(એટલી ટોચે) એતાં (એતા) મારુ મુરત એમ જ (=એવાની
ક્રિયામાં જ) સમાસ થયું.

૩૩૩

પદ્ધિ ॥

ય ણાચ્ચ -ય.

વૃત્તિ અપભ્રંશેઽપ્તરસ્ય ટાપામેચ્છારો મઙ્ગિતિ ॥

અપભ્રંશમાં ય (=વૃત્તીય એકવચનનો વ્ય પ્રત્યય) ણાચ્ચ
(નામના અર્થ) અપ્તરનો પાદર થાય છે.

૬૬૬ જે મઙ્ગ વિળ્લા રિચહજા દર્પે પવસલેણ ।

તાજ ગળસિર્ણે મંગુલિઠ અઙ્ગરિજાઠ મહેણ ॥

શબ્દાર્થ એ-યે । મઙ્ગ-મઙ્ગમ્ । વિળ્લા-દત્તાઃ । રિચહજા-રિચસા ।
દર્પે-દર્પિતેન । પવસલેણ-પ્રવસતા । તાજ-તેજામ્ (=તાન્) । ગળ
સિર્ણે-ગળપન્થાઃ । મંગુલિઠ-મળ્લુન્યાઃ । અઙ્ગરિજાઠ-અઙ્ગરિતા । મહેણ-
મલ્લેન ॥

અથ અપિતેન પ્રવસતા એ રિચસા મઙ્ગમ્ દત્તા તેજામ્ (=તાન્)
ગળપન્થા (મમ) મળ્લુન્યા મલ્લેન અઙ્ગરિતા ॥

પ્રવાસે જતા પ્રિપ્તમી મને (અવધિના) જે રિચસો રીપેલા, તે
મળ્યું (અમુના, મારી) આંખનીઓ નજે ફરીને અઙ્ગરિત અર્થ ગર્હ.

૩૩૪

દિનેષ ॥

જિ સાથે -જ પચ્.

વૃત્તિ અપભ્રંશેઽપ્તરસ્ય વિના સજ્ઞ હજાર એકસઘ્ય અવતઃ ॥

અપભ્રંશમાં (નામના અર્થ) અપ્તરનો જિ (=સહમી એકવચનનો
જ પ્રત્યય) સજ્ઞિત હજાર તથા પાદર થાય છે.

૨૩૭ મ્પસો હું ॥

મ્પનનો -

વૃત્તિ અપભ્રંશક્રાંત પરસ્ય મ્પસ પદ્મસી-ચક્રવર્ણસ્ય 'મ્પ' રક્ષાન્તો મયસિ ॥

અપભ્રંશક્રાંત (નામના અન્ય) અક્ષર પછી આવતા પદ્મસી ચક્રવર્ણસ્યના 'મ્પસ' (અન્ય)નો -હું એવો આદેશ થાય છે.

ઉદા૦ દુરુદાળો પઢિત સહ અપ્પણુ અણુ મારે ॥

ચિહ્ન મિરિ-સિગાઈ પઢિત સિહ અપ્પણુ મિ ચૂરુ કરે ॥

શબ્દાર્થ દુરુદાળો-દુરોદાનેન । પઢિત-પઠિત । સહ-સહ । અપ્પણુ-આપ્તમાનમ્ । અણુ-અનમ્ । મારે-મારયમિ । ચિહ્ન-ચક્ર । મિરિ-સિગાઈ-મિરિ-શ્રુક્ષેમ્ય । પઢિત-પઠિતા । સિહ-સિદ્ધા । અપ્પણુ-અન્યદ્ । મિ-અપિ । ચૂરુ કરે-ચૂર્ણીકરોતિ ॥

અર્થા દુરોદાનેન પઠિત સહ આપ્તમાનમ્ અનમ્ (અ અપિ) મારયમિ । ચક્રા મિરિશ્રુક્ષેમ્ય પઠિતા સિદ્ધા અન્યદ્ અપિ ચૂર્ણીકરોતિ ॥

દુર મુખી ઉદાળુ ક્રાંતને (= ખૂબ ભયે અક્રાંતને) ક્રાંતે પડેલો દુષ્કર્મ પોતાને (તેમ જ બીજા) આશુસને (પણ) મારે છે-એમ ત્રિવિદ્યુજો પદ્મસી પડેલી શિલા અન્યને (= અન્યનો) પણ ચૂરો કરે છે.

૨૩૮ દસા સુ હોં સ્સા ॥

હસના 'સુ' 'હોં' અને 'સ્સુ'

વૃત્તિ અપભ્રંશક્રાંત પરસ્ય દસા સ્થાને 'સુ' 'હોં' 'સ્સુ' રક્ષાન્તો મયસિ ॥

અપભ્રંશક્રાંત (નામના અન્ય) અક્ષર પછી આવતા સ્સુ (= પછી એકવચનનો 'અન્' અન્ય)ને સ્થાને-સુ, હોં, સ્સુ એમ ત્રણ આદેશ થાય છે

ઉદા૦ જો ગુણ ગોરુ અપ્પણા પપટા કરા પરસુ ।

તસુ રૂઠેં કઠિ-ગુણિ દુહરુદોં કઠિ તિજરૂં મુશ્મયસુ ॥

સુણો વડે સપત્તિ નથી, મન ઢીલિં (ગ્રાસ થાય છે). (સપત્તિ
 વગેરે જેવા) ફળ (તો લોકો કામ્યમાં) લગ્યા (હીંચ તે) ભોગવે.
 (જેમ કે) કેસરીને બોલીએ મળતી નથી (=કેસરીની 'બોલી'એ
 નથી પળતી), (જ્યારે) હાથીઓ હાથોએ લેવાય છે

૩૩૬

હસેઈં ફ ॥

હસિ નો હે અને 'હુ

વૃત્તિ જલેતિ પદ્મમ્ભવં ત્રિપરિણમ્યતે । અપર્ણસેષજગદ્ વાસ્ય ઝસેઈં 'હુ'
 હસાવેસી મક્તાઃ ॥

જોડે છે જગત પાછીના પદ્મમીના પ્રભવનું પરિવર્તન હવે
 પ્રતિષ્ઠિત કરાય છે. અપર્ણસમાં (નાશના જાલ) જગત પાછી
 જાયવા હસિ (=પર્ણમી જોડવાનનો જસ પ્રભવ)ના હે અને હુ
 જેવા વ્યવસ્થા થાય છે

ઉપ (૧) જણઈં ગૂંજાર ફગઈં જણુ કનુ પઢર વગેરે ।

તો જિ મ્હાદુમુ મુજણુ મિર્વે તે ટપ્પણિ વગેરે ॥

શબ્દાર્થ જણઈં-જગત્ । ગૂંજાર-ગૂંજારિ । ફગઈં-ફગણિ । જણુ-
 જણ । કનુ-કટ્ટુ । પઢર-પઠગન્ । વગેરે-વર્ગયતિ । તો-તો-ત્યા
 અર્થે તથા અર્થે । મ્હાદુમુ-મ્હાદુમ । મુજણુ-મુજન । મિર્વે-મિર્વા
 રત્ન । તે-તાન્ । ટપ્પણિ-તપ્પણે । વગેરે-વગેરે ।

છત્ત જન જગત્ ફગણિ ગૂંજારિ, કટ્ટુ પઠગન્ (હુ) વર્ગયતિ ।
 તપા તપે મ્હાદુમ મુજન રત્ન તાન્ તપણે વગેરે ॥

મધુમ વૃક્ષ પામેથી ફળો સ્વીકારે છે, (જ્યારે) કદાં પાન વણ
 કે છે. તો પક્ષ મધાન વૃક્ષ, સજ્જનની જેમ, તેમને (=મધુસોને)
 ઉપમયા ધારણ કરે છે.

ઉપ• જણહુ ગૂંજાર ।

વૃક્ષ પામેથી સ્વીકારે છે.

૩૪૦

હું હેતુવ્યુત્થામ્ ॥

હ અને ઠ પછી હું પણ

વૃત્તિ અપર્ણરો હકારોક્તારામ્યાં પરસ્પામો 'હું' 'હું' વાદેથી મરત ।

અપર્ણશબ્દ (નામના અન્વ) હકાર અને હકાર પછી આવતા
શબ્દ (= પછી બહુવચનનો પ્રત્યય) ને હું અને હું એમ બે
આદેશ થાય છે

ઉદા० (૧) દાહુ ઘડાવ્ય વળિ તરુહું સઠણિહું પક્ક-પગાર્હ ।

સો ઘરિ મુક્તુ, પાઠ્ઠ નન્ધિ કણ્ઠ્ઠિ સ્તમ-વ્યગાર્હ ॥

શબ્દાર્થ દાહુ-દૈવ । ઘડાવ્ય-ઘટયતિ । વળિ-ગતે । તરુહું-તરુણામ્
(=તરુ) । સઠણિહું-સાતુનીનામ્ । પક્ક-પગાર્હ-પક્ક-પગાર્હિ । સો-સ
(=સ) । ઘરિ-ગમ્ । મુક્તુ-સામ્યમ્ । પાઠ્ઠ-પ્રસિદ્ધાનિ । નન્ધિ-
માધિ, નૈવ । કણ્ઠ્ઠિ-કર્ણયો । સ્તમ-વ્યગાર્હ-સ્તમ-વચનાનિ ॥

અર્થાત્ વને દૈવ રહુનીનામ્ (જતે) તરુણામ્ (=તરુ) પક્ક-પગાર્હિ
વ્યવતિ । તત્ કામ્ સૌમ્યમ્, નૈવ કર્ણયો પ્રસિદ્ધાનિ સ્તમ-વચનાનિ ॥

વનમાં દૈવ પત્નીઓ માટે વૃક્ષ ઉપર પાકા ફળ નિર્મિત કરે (જ) છે.
ઉત્તમ તો એ (વનવાસનું કળાશયવૃક્ષ) મુખ, નહીં કે કન્યા
પેઠેલા દુર્ગતોના વેળા.

વૃત્તિ પ્રાવોડ્વિક્ષણત્ અર્થિત્ મુપોડ્વિ 'હું' ॥

(પહેલા, સૂત્ર ૩૨૬માં) અધિકૃત કરેલા પ્રવાશબ્દથી અર્થિત્ મુપ
(=સમગ્રી બહુવચનનો સુ પ્રત્યય) નો પણ હું આદેશ (થાય છે).

ઉદા० (૨) ગરહ નિમૂલ સામિગર્હો ગરજા મરુ વેસ્તેભિ ।

જરે કિં મ જુત્તર હુઈ વિસિર્હિં લંઘર્હો દોષ્ઠિય કરેભિ ॥

શબ્દાર્થ ગરહ-ગરહ । નિમૂલ (દે)-શિવતિ । સામિગર્હો-સામિગર્હ ।
ગરજા-ગુરુમ્ । મરુ-મારુમ્ । વેસ્તેભિ-ગ્રેહ્ય । જરે-અહમ્ । કિં-કિમ્ ।
મ-ન । જુત્તર-મુક્તઃ । હુઈ-હયોઃ । વિસિર્હિં-વિષો । લંઘર્હો-
લગ્નતિ । દોષ્ઠિય-દોષ । કરેભિ-કરયા ।

શબ્દર્થ જો-પ । ગુણ-ગુણાન્ । ગોપા-ગોપયતિ । અપ્પજા-માલી-
યાન્ । પપદા-પ્રકટાન્ । કરા-કરોતિ । પરસ્પ-પરસ્પ । તસ્પ-તસ્પી ।
હર્ષ-હાર્મ । કલિ-કુળિ-કલિ-કુળો । દુઃખ-દુઃર્લભ્ય । કલિ-
વિગ્નર્થ-વલ્લભિયે । સુખણસ્પ-સુખનામ ॥

અર્થ યા શાસ્ત્રીયન્ ગુણાન્ ગોપયતિ પરસ્પ (ત) પ્રકટાન્ કરોતિ
તસ્પી કલિ-કુળો દુર્લભ્યા સુખનામ હાર્મ કલ્પિતિયે ॥

એ પોતાના ગુણ છુપાવે છે (પદ્ય) પાટાના પ્રગટ કરે છે તેના
કલિગુણના દુર્લભ સંબંધ પર હું જલિલન તરીકે અપાઈ છું
(=મરી અવતરુ જલિલન કરી છું હું વારી બાઈ છું) .

૪૪૬

આમો હૈ ॥

આમ્નો-હૈ

વૃત્તિ અપર્ણોડ્ગણાત્ પરસ્પામ્ને હનિશ્વાદેસો મમ્ભિ ॥

અપર્ણશબ્દ (અમળા અન્ન) મધ્યર પાત્રી અવતર બાન્ (=વધી
જલુવચનનો પ્રવચ)નો-હૈ એવો અદેશ થાય છે.

ઉદા.૦ તપાઈ તપાઈ મગિ ન-થે તે અરઢ-મગિ વર્તતિ ।

અહ વણુ કમિગિ ઉત્તરણ અહ સહ સર્વે મમ્ભિ ॥

શબ્દર્થ તપાઈ-તપાનામ્ । તપાઈ-તપાયા । મગિ-મગ્ની । ન-થિ-નાથિ,
નૈથ । તે-તાનિ । અરઢ-મગિ-અવટ-તટે । વર્તતિ-વર્તન્તિ । અહ-અથ ।
વણુ-વના । મગિગિ-કમિગિ । ઉત્તરણ-ઉત્તરણિ । અહ-અથ । સર્વ-
સર્વ । સર્વે-સર્વમ્ । મમ્ભિ-મમ્ભિ ॥

અર્થ તપાનામ્ તપાયા મગ્ની નૈથ । (યા) તામિ અવટ-તટે વર્તન્તિ ।
અથ અનઃ કમિગિ ઉત્તરણિ અથ (તામિ) સર્વ (તેન) સહ મમ્ભિ ॥

તુલુની ત્રીણ ગતિ (મગિ) ન નથી, (કેમ કે) તે પ્રસને કાઢે
છે છે-કાં તો મધુસ (તેને) નગનીને (સાથે) પારબધ છે કાં
તો (તે) પદ્ય (મધુસની) કાથે દૂષિ છે.

ઉદા० (૨) તરુર્નુ મિ વક્ષસુ ફલુ મુણિ મિ પરિણુ ઘસણુ છર્હતિ ।
સામિર્નુ ઇતિઠ ઘગગર્ઠે આયર મિષ ગૂર્હતિ ॥

શુભાર્થ તરુર્નુ—તરુમ્ય । મિ—અપિ । વક્ષસુ—વક્ષસ્યમ્ । ફલુ—ફલમ્ ।
મુણિ—મુનય । મિ—અપિ । પરિણુ—પરિણામમ્ । ઘસણુ—ઘસનમ્ ।
છર્હતિ—છમ્મતે । સામિર્નુ—સામિમ્ય । ઇતિઠ—ઇતત્ । ઘગગર્ઠે—
ઘવિકમ્ । આયર—આદરમ્ । મિષ—પુષ્પા । ગૂર્હતિ—ગૂર્હન્તિ ॥

અથા તરુમ્ય અપિ મુનય વક્ષસ્યમ્ પરિણામમ્ ફલમ્ અપિ મોહનમ્
છમ્મતે । સામિમ્ય (તુ) પુષ્પા આદરમ્ ગૂર્હન્તિ ઇતત્ ઘવિકમ્ ॥

તરુઓ પાસેથી પણ મુનિઓને પરિધાન (તરીકે) વચ્ચે (ને)
લોભન (તરીકે) ફળ પણ મળે છે (પણ) સ્વામીઓ પાસેથી
સેવકો આદર ગૃહણ કરે છે એટલું વધારે (= સેવકોને આદર પણ મળે
છે એમનો વિશેષ) .

વૃત્તિ ટે'ર્હિ' ॥

તિ નો નિ.

ઉદા० (૧) અઘ મિરલ-પહાઠ નિ કસિદિ ધમ્મુ ॥

શુભાર્થ અઘ—અવ । મિરલ-પહાઠ—મિરલ-પ્રમાણઃ । નિ—અથ । કસિદિ—
કઙ્ઘી । ધમ્મુ—ધર્મ ॥

અથા અવ કઙ્ઘી ધર્મઃ મિરલ-પ્રમાણ અથ ॥

હવે (અથવા, એ) ક્ષિયુજમાં ધર્મ વિરલ પ્રમાણ થાળો જ છે તો—

૩૪૨ આહો જાનુવારો ॥

‘અ પછીના ય ના જ અને અનુવાર.

વૃત્તિ અપખંચેડ્ઙાણ્ પરણ ટા-વચનસ્ય જાનુસારવાલેથી મરત ॥

અપખંચમાં (નામના અર્થ) અમર પછી જાનવા ય (= તૃતીયા
એકવચનના યા) પ્રત્યયના જ અને અનુવાર (એમ બે)
આદેશ થાય છે.

ઉદા० દર્શ્ય પદસન્તેષ (જુઓ સુ. ૩૩૩)

અથા જ્ઞામિન ગુહમ્ મારમ્ પ્રેક્ષ્ય ધવલ્લ-ચિન્તિત-હી સખ્દો હૃત્વા વદમ્
(૧૪) મિમ્મ્ હપો (લપિ) વિશો ન મુક્ત ! (હસિ) ॥

માલિકાનો જ્ઞાને જોને જોઈને ધવલ (અત્યંતવાન વૃષભ) ખેડે છે,
(અત્યંત) બે દુઃખ કરીને હું (જ) બને દિશામાં કાં ન જૂલો ?

૪૪૧ હસિ-મ્યસ્ ઝીનાં હે હું હયા ॥

હસિ જ્ઞાતુ, બને જિ ના હૈ, હું ને હી

વૃત્તિ અપભ્રંશે શ્વરૂપ્યા પેરેષા 'હસિ' 'મ્યસ્' 'હિ' હસેલાં યજાસજ્ઞ હૈ'
'હું' 'હિ' હસેલે જય આદેશા મયન્તિ । હસેહૈ ॥

અપભ્રંશમાં (જામના અર્થ) હ અને ઠ પછી અવધા હસિ (=પથથી
જોડવાનનો અર્થ પ્રત્યક્ષ), મ્યસ્ (=અતુર્થી ને પથથી જનુવનનો
પ્રત્યક્ષ) અને હિ (=સપ્તમી જોડવાનનો હ પ્રત્યક્ષ) ના અનુક્રમે
હૈ, હું અને હી એમ પ્રશ્ન આદેશ થાય છે (એમ કે) હસિનો હૈ —

૫૬૦ (૧) ગિરિહૈ સિન્ધવલ્લ તલ્લૈ ફલ્લ વેપ્પહ નીસાર્ણ્ણુ ।

વલ્લ મેલેવિણુ માણુસર્લ્લ તો જિ ન રલ્લ લ્ણુ ॥

શબ્દાર્થ ગિરિહૈ—ગિરે । સિન્ધવલ્લ—શિન્ધાતલ્લમ્ । તલ્લૈ—તલો । ફલ્લ—
ફલ્લમ્ । વેપ્પહ—ગૂહતે । નીસાર્ણ્ણુ—નિસાર્ણમ્, સર્વસામાન્યેન ।
વલ્લ—ગૂહમ્ । મેલેવિણુ (દે.)—મુલ્લયા । માણુસર્લ્લ—માનુષત્વામ્
(=માનુષ્યે) । તો જિ—તત્ જપિ તથા જપિ । ન—ન । રલ્લ—
રોચતે । લ્ણુ—અલ્ણમ્ ॥

અથા ગિરેઃ શિન્ધાતલ્લમ્ તલો ફલ્લમ્ (જ) સર્વસામાન્યમ્ (અર્થે)
ગૂહતે । તથા જપિ ગૂહ મુલ્લયા માનુષ્યે અલ્ણમ્ ન રોચતે ॥

(સૂચા મટે) પૈત પાસેથી સિન્ધાતલ, (અને જોજન મટે) તલ
પાસેથી ફલ્લ (ફલ્લ) સિન્ધાતલ વગર (અલ્ણમ્) લઈ શકાય છે તેમ
હત્તાં જે મનુષ્યોને ઘર જોડીને અલ્ણમ્ (માં વસવું) અત્યંત નથી ।

વૃત્તિ મ્પલે હું ।

મ્પલ નો હું ।—

ઉદા० (૨) તરુઠ્ઠુ મિ વક્ષસ્ય ફલ મુણિ મિ પરિણુ વસણુ સ્થંતિ ।
સામિઠ્ઠુ પત્તિઠ અગ્ગલ્લેઠ આયર મિચ્છ ગૃહંતિ ॥

શબ્ધાર્થ તરુઠ્ઠુ—તરુમ્ । મિ—અપિ । વક્ષસ્ય—વક્ત્રકમ્ । ફલ—ફલમ્ ।
મુણિ—મુનયઃ । મિ—અપિ । પરિણુ—પરિણામય્ । વસણુ—અશાનમ્ ।
સ્થંતિ—જમન્તે । સામિઠ્ઠુ—સામિમ્ । પત્તિઠ—ઇયત્ । અગ્ગલ્લેઠ—
અધિકમ્ । આયર—આવરમ્ । મિચ્છ—ચૂષ્ણાઃ । ગૃહંતિ—ગૃહ્ણન્તિ ॥

અથ તરુમ્ અપિ મુનયઃ વક્ત્રકમ્ પરિણામય્ ફલમ્ અપિ મોહનમ્
જમન્તે । સામિમ્ (તુ) ચૂષ્ણા આવરમ્ ગૃહ્ણન્તિ ઇયત્ અધિકમ્ ॥

તરુઓ પાસેથી પણ મુનિઓને પરિણામ (તરીકે) વશક (ને)
સોજન (તરીકે) રૂણ પણ મળે છે. (પણ) સ્વામીઓ પાસેથી
સેવકો બાદર બુદ્ધુ ઠે છે એટલું વધારે (=સેવકોને બાદર પણ મળે
છે એનો વિશેષ).

વૃત્તિ કેઈ ॥

કિ નો નિ

ઉદા० (૩) અહ વિરલ-પહાઠ વિ કલિહિ ધમ્મુ ॥

શબ્ધાર્થ અહ—અય । વિરલ-પહાઠ—વિરલ-પ્રમાણ । વિ—એવ । કલિહિ—
કલૌ । ધમ્મુ—ધર્મ ॥

અથ અય કલૌ ધર્મો વિરલ-પ્રમાણઃ એવ ॥

હવે (અથવા એ) ઠિથિયુગમાં ધર્મ વિરલ પ્રમાણ થયો જ છે તે—

૩૪૨ માહો પાણુપારો ॥

અ પાળીના ય ના -અ બને અનુસ્વાર.

વૃત્તિ અપરિચેડકાત્ પરસ ટા-વચનસ્ય પાણુસારાવાદેયો મયતઃ ॥

અપરિચેડકા (નામના અન્ન) અગર પાળી આપતા ય (=તૃતીયા
એકવચનના યા) પ્રત્યયના -અ બને અનુસ્વાર (એમ છે)
આદેશ થાય છે.

ઉદા० દર્શ્ય પચસન્તેજ (જુઓ સુ. ૩૩૩)

૩૪૩

ર્ષં ચેવુતા ॥

‘૧ અને ‘૩ પછી-ર્ષં પછી

વૃત્તિ અપભ્રંશે દ્વિતીયક્રમસ્ય પતસ્ય ટગ્ગનસ્ય ‘૧, અક્ષરાદ બાલુકાતો
ચ મચ્છિતિ । ‘૧’ ।

અપભ્રંશમાં (નામના અન્ત) ફક્ત અને ટકાવ પછી અપભ્રંશ
દા (ચૂલીયા એકવચનના ‘અ’ પ્રત્યયનો-ર્ષ, અને (સૂત્રમાં અપભ્રંશ)
ચક્રાશી, -ચ તેમ જ અનુસ્વાર અથવા છે. (એમ કે) -ર્ષ —

૯૬૧૦ (૧) અમિર્ષે ટપ્પર્ષે હોષ જગુ વાર્ષ સીમજ્ઞ તેર્ષે ।

ઓ પુનુ અગિ સીમજ્ઞ તસુ ટપ્પર્ષણુ કેર્ષે ॥

શબ્દાર્થ અમિર્ષે-અમિના । ટપ્પર્ષે-ટપ્પમ્ । હોષ-મચ્છિ । જગુ-જગદ્ ।
વાર્ષ-વાતેન । સીમજ્ઞ-શીતજ્ઞમ્ । તેર્ષે-તયા । ઓ-ય । પુનુ-પુન ।
અમિ-અમિના । સીમજ્ઞ-શીતજ્ઞ । તસુ-તસ્ય । ટપ્પર્ષણુ-ટપ્પર્ષમ્ ।
કેર્ષે-કર્ષમ્ ॥

૯૬૧૧ જગદ્ અમિના ટપ્પમ્ મચ્છિ, તથા વાતેન શીતજ્ઞમ્ । ય પુન
અમિના શીતજ્ઞઃ (મચ્છિ) તસ્ય ટપ્પર્ષમ્ કર્ષમ્ ॥

જગદ્ (જાગુ) અમિને કરીને ટપ્પ કર્ષ છે તેમ જ પુનને
કરીને શીતજ્ઞ પછી એ અમિને કરીને શીતજ્ઞ (થતો હોય) તેનું
ટપ્પર્ષ કરી શકે (સાધનું) ?

વૃત્તિ બાલુકાતો ।

-ચ અને અનુસ્વાર —

૯૬૧૨ (૨) મિષિઅપારત અર્ મિ પિઠ તો મિ સં આગદિ અમ્ ।

અગિણ દદુ અર્ મિ ધક તો ત અગિ કમ્ ॥

શબ્દાર્થ મિષિઅપારત-મિષિય-કારત । અર્ મિ-યદિ અર્મિ । પિઠ-પ્રિયઃ ।
તો મિ-તત્ત અર્મિ તથા અર્મિ । સં-તમ્ । આગદિ-આમય । અમ્-
અય । અગિણ-અગિના । દદુ-દદમ્ । અર્ મિ-અર્મિ । ધક-
ગુન્મ । તો-તત્ત તદર્મિ । સં-સેન । અગિ-અગિના । કમ્-કર્મમ્ ।

અપા પરિ અપિ પ્રિય ત્રિપ્રિય-કરકાઃ, તથા અપિ સમ્ અથ જાનય ।
યથાપિ અગ્નિના ગૃહમ્ દગ્ધમ્, તદપિ તેન અગ્નિના કાર્યમ્ ॥

પિત્રુ એ અપરુષી (હોય), તો પણ તેને જાણે છાં જાવળે
અગ્નિએ ઘર બાળ્યું હોય, તો એ તે અગ્નિ સાથે (જ) જામ પડવાનું
છે (=અગ્નિ વિના વ્યાજનું નથી)

નૃત્તિ એમુકરત્વવ્યુદાહાર્યા ॥

એ પ્રમાણે (નામના અર્થ) ઠકાર પછી (અવલોકન વગેરેના)
પણ ઉદાહરણ આપવા

૩૪૪

સમ્-અસ્-અસાં છુપ્ ॥

સિ જન્, જસ્ રસનો લોપ

નૃત્તિ અપરમે 'સિ જન્ જસ્, જસ્' રસેતેપાં એપો મવતિ ।

અપરમા સિ (=પ્રથમા એકવચનનો સ્ પ્રત્યય) જન્ (દ્વિતીયા
એકવચનનો સ્ પ્રત્યય), જસ્ (=પ્રથમા બહુવચનનો જન્ પ્રત્યય)
જને જસ્ (=દ્વિતીયા બહુવચનનો જન્ પ્રત્યય) એમનો લોપ થાય છે

ઉદા० (૧) જા સિ ધોહા, જા જલિ' રજારિ । (બુચ્ચો ૩૩૦૧૪) .

નૃત્તિ અત્ર સમ્-અસાં એપ ।

અહીં (=ઉપરોક્ત ઉદાહરણમાં) સિ, જન્ ને જસ્નો લોપ થયો છે

ઉદા० (૨) તિર્થે તિર્થે જક્તિમ્ એજળર્થે તિરુ સાર્વેલિ તિસ્સેર ।

તિર્થે તિર્થે જમ્મહુ નિયય-સર સર-પત્તરિ તિસ્સેર ॥

સાધાર્થ્યે તિર્થે તિર્થે-પપા પપા । જક્તિમ્-જક્તિમાણમ્ । એજળર્થે-એજળપો ।

તિરુ-તિરત્રામ્ । સાર્વેલિ-સ્વામના । તિસ્સેર-શિશ્વેતે । તિર્થે તિર્થે-

તપા તપા । જમ્મહુ-મન્મથ । નિયય-નિજકાન્ । સર-સરન્ । સર

પપરિ-સર-પપારે । તિસ્સેર-તીક્ષ્ણવતિ ॥

અપા યથા યથા સ્વામના એજળપો નિત્રામ્ જક્તિમાણમ્ શિશ્વેતે, તથા
તથા મન્મથઃ નિજકાન્ સરન્ સર-પપારે તીક્ષ્ણવતિ ।

એમ એમ (તે) શ્યામ લોભની અતિશય વહેવા (=કદાચપદ્ય)
 થીએ છે, તેમ તેમ (અણે ક) મનમ પોતાનાં શર (સરસુના)
 કોર પરના પર (વસીને) વીરણુ જનાવલે બચ છે

વૃત્તિ અથ સ્વમ્-શાસામ્ ॥

અહીં (=કપતુષ્ટા ઉદાહરણમાં) શિ અમ્ ને સ્વ નો (લોભ
 મયો છે).

૩૪૫

પદ્મ્યાઃ ॥

પદ્મીનો

વૃત્તિ અપભ્રંશો વહવા વિમલ્યા પ્રાપ્તો સુમ્ મન્વતિ ।

અપભ્રંશમાં પદ્મી વિલક્ષિત (ના પ્રસન્ન)નો વહીવાર લોપ થાય છે.

ઉદા• સગર-સર્ણિ સુ વળિજા દેવસુ સંધારા વદ્ય ।

અ-મર્છે વત્તકુર્ચે યજ કુર્ચે દારવ્ય ॥

શબ્દાર્થ સગર-સર્ણિ-સૂત્ર-સતૈ । સુ-યા । વળિજા-વળ્યતે । દેવસુ-
 પત્ય । સંધારા-અસદીયમ્ । વદ્ય-વ્યન્તમ્ । અ-મર્છે-અતિ-
 મરણામ્ । વત્તકુર્ચે-અકાકુચાનામ્ । યજ-ગજાનામ્ । કુર્ચે-
 કુચ્ચનામ્ । દારવ્ય-દારવ્યનામ્ ॥

અથ પા સૂત્ર-સતૈ વળ્યતે (તમ્) અસદીયમ્ વ્યન્તમ્ અતિમરણામ્
 અકાકુચાનામ્ ગજાનામ્ કુચ્ચનામ્ દારવ્યનામ્ પત્ય ॥

લોકો સમગ્રો દ્વારા જે વધુવાળ છે (તે) અભાસ કાને, અંકુશને
 નહીં અણકરવા એવા અતિ મત્ત અભેન્ય કુચ (સ્થળો) વિદ્યસ્તો એ.

વૃત્તિ પૂર્વાયોષ્ઠે ભક્ષ્યાનુસારર્થ ॥

(અ-વશમાં નજ અને કુર્ચે) વિલક્ષિત (અસમસ્ત) લીધા
 છે, તે પ્રતિષાધને અનુસરના માટે.

૩૪૬

આમણ્યે મનો હોં ॥

સળોખનમાં અનુનો-હોં

વૃત્તિ વપર્ત્તે આમત્ર્યેડર્થે વર્તમાનામાત્ર પરત્ય જસો 'હો' દ્વાદેશો મવતિ । ઓપાપવાદઃ ॥

અપજ્ઞશમા સળોધનના અજ્ઞમા રહેલા નામની પછી આવતા જસ
(=સળોધન બહુવચનનો પ્રત્યય 'જસ') નો 'હો' એવો વ્યાદેશ થાય
છે (આ) ઓપનો અપવાદ છે

ઉદા० તરુણહો તરુણિહો મુણિઠ મૈ 'કરહ મ અપ્પહો ઘાઠ' ॥

શબ્દાર્થ તરુણહો—(હે) તરુણા । તરુણિહો—(હે) તરુણ્ય । મુણિઠ—જ્ઞાતમ્ ।
મૈ—મયા । કરહ—કુરુત । મ—મા । અપ્પહો—આત્મન । ઘાઠ—ઘાતમ્ ॥

અથા (હે) તરુણા, (હે) તરુણ્ય, મયા જ્ઞાતમ્, (યૂયમ્) આત્મન
ઘાતમ્ મા કુરુત (ઈતિ) ॥

જો તરુણો, જો તરુણીઓ, માફ (એવું) સમજવું છે (કે) તમે
પોતાનો ઘાત ન કરો (આપઘાત ન કરો)

૪૪૭ મિસ્સુપોર્હિ ॥

મિસ્ ને દુષ્નો 'હિ'

વૃત્તિ વપર્ત્તે મિસ્સુપો સ્થાને 'હિ' દ્વાદેશો મવતિ ॥

અપજ્ઞશમા મિસ્ (=તુલિયા બહુવચનનો પ્રત્યય) જને દુષ્
(=અપ્રતી બહુવચનનો 'દુ' પ્રત્યય) ને સ્થાને 'હિ' એવો વ્યાદેશ
થાય છે

ઉદા० (૧) મુણિહિં ન સંપય કિંચિ પર ॥ (જુઓ ૩૩૫)

ઉદા० (૨) માર્ઘરજિ જિર્ઘે મારજિ મમ્મર્હિં તિર્હિં નિ પપ્પહ ॥

શબ્દાર્થ માર્ઘરજિ—માર્ગરથી । જિર્ઘે—યથા ઇષ । મારજિ—મારતી । મમ્મર્હિં—
માર્ગેષુ । તિર્હિં—ત્રિપુ । નિ—અપિ । પપ્પહ—પ્રવર્તતે ॥

અથા માર્ગરથી ઇષ મારતી ત્રિપુ માર્ગેષુ પ્રવર્તતે ॥

જાનીરથીની જેમ જાણતી (=વાણી) ત્રણેય માર્ગે પ્રવર્તે છે.

૩૪૮

શિષ્યાં જસ-જસોરુદોત્ ॥

શીલિજમ્ જન્ ને જસનો 'ઠ, અને 'એ.

વૃત્તિ જપમ્જો શિષ્યાં કર્તમાનાનામ પરત્વ જસઃ શસુજ પ્રણેવમુદોતાદેસ્યૌ
મત્તાઃ । નોપાપનાદો । જસ ।

અપભ્રંશમા સ્તીલિજમ્ જસેલા નામની પાછી આવતા જસુ (=પ્રથમા
મહુવચનનો પ્રત્યય) અને જસુ (=દ્વિતીયા મહુવચનનો પ્રત્યય)
એ પ્રત્યેકના 'ઠ, 'એ જેમ બે આદેશ થાય છે. (અ) લોચના અપવાદ
છે (જેમકે) જસુના —

ઉદા (૧) અંગુઠિઠ જઙ્ગરિચાર્થો નરોગ ॥ (સર૦ ૩૩૩).

અન્વયઃ અંગુઠિઠ—જઙ્ગત્ય । જઙ્ગરિચાર્થો—જર્જરિતા । નરોગ—નરોન ॥

છાન્દા જઙ્ગત્ય નરોન જર્જરિતા ॥

અપ્રાણીઓ નરો કરીને જર્જરિત થઈ ગઈ

વૃત્તિ જસ' ।

જસુ નામ—

ઉદા (૨) સુદર-સમ્પગાર્થો વિભાસિષીઠ પેષ્ઠતાળ ॥

અન્વયઃ સુદર-સમ્પગાર્થો—સુન્દર-સર્વાંગીઃ । વિભાસિષી—વિભાસિની ।
પેષ્ઠતાળ—પ્રેક્ષમાણાનામ્ ॥

છાન્દા સુન્દર-સર્વાંગી વિભાસિની પ્રેક્ષમાણાનામ્ ॥

સર્વેયમુદર વિભાસિનીઓને બોલા

વૃત્તિ જપન-મેદાન્ત વ્યાસહુવમ્ ॥

(સૂચક આદેશનું) જપન (મૂળથી) બિન્ન લોચથી (આદેશ
મૂળના) અનુક્રમે (લેવાનો) નથી.

૩૪૯

ટ ઇ ॥

ટાનો 'ઇ

વૃત્તિ જપમ્જો શિષ્યાં કર્તમાનાનામ પરત્વાઘ્યાઃ સ્થાને 'ઇ' રૂપાદેસ્યો
મત્તિ ।

અપભ્રંશમા સ્ત્રીલિંગમા ક્લેષા નામની પછી આવતા ટા (=તૂટીયા
લોકવચનનો આ પ્રત્યય)ને સ્થાને 'એ' એવો આદેશ થાય છે

ઉદા० (૧) નિજ-મુઢ-કરિઈં વિ મુઢ કિર અંધારૂ પઢિપેક્ષર ।

સસિ-મઢઢ-ચંદિમરેં પુણુ કરેં ન દૂરે વંક્ષર ।

શબ્દાર્થ નિજ-મુઢ-કરિઈં—નિજ મુઢ-કરે । વિ-અપિ । મુઢ-મુઢા । કિર—
કિર । અંધારૂ—અન્ધકરે । પઢિપેક્ષર—પ્રતિપ્રેક્ષતે । સસિ-મઢઢ-ચંદિ
મરેં—સસિ-મઢઢ-ચન્દ્રિકયા । પુણુ-પુન । કરેં—કિમ્ । ન—ન । દૂરે—
દૂરે । વંક્ષર—પદ્યતિ ॥

અથા નિજ-મુઢ-કરે અપિ મુઢા કિર અન્ધકરે પ્રતિપ્રેક્ષતે । શસિ-
મઢઢ-ચન્દ્રિકયા પુન કિમ્ ન દૂરે પદ્યતિ ॥

કહે છે કે (એ) મુખ્યા પોતાના મુખ(ની ક્ષન્તિ)ના કિરણો વડે
અપભ્રંશમા પદ્યુ જાણી શકે છે તા પછી ચંદ્રલિંગની ચંદ્રિકામા
મં ફર મુખી નથી બેલી (=એઈં શકતી) ?

ઉદા० (૨) બહિં મરગય-કંતિરેં-સવચિત્તં ॥

શબ્દાર્થ બહિં—યત્ર । મરગય-કંતિરેં—મરકત-કાન્ત્યા । સવચિત્તં—સવચિત્તમ્ ॥

અથા યત્ર મરકત-કાન્ત્યા સંવચિત્તમ્ ।

અથ મરકત(મણિ)ની ક્ષન્તિથી નીટણામેલું

૩૫૦ ઢસ્-ઢસોરેં ॥

જન્ ને જસિ નો હિં

વૃત્તિ અપભ્રંશિ શિયા કર્તમાનામાઞ પરયોર્કસ્ 'જસિ' જલેતયો' હિં
જલજેશો મજસિ । અસ' ।

અપભ્રંશમા સ્ત્રીલિંગમા ક્લેષા નામની પછી આવતા ઢસ્ (=મઠી
લોકવચનનો 'અસ્' પ્રત્યય) અને જસિ (=પંચમી લોકવચનનો 'અય
પ્રત્યય)નો હેં એવો આદેશ થાય છે. (જેમ કે) ઢસ્ નું —

ઉદા० (૧) તુષ્ટ-મગ્ધોરેં તુષ્ટ-ચંપિરોરેં ।

તુષ્ટ-રોમાવચિરેં તુષ્ટ રાય તુષ્ટપર-હાસોરેં ।

વિજ-અપણુ અઘઈતિજોરેં તુષ્ટ-કાપ-અમ્મહ-નિવાસોરેં ॥

અણુ સુ તુષ્ટં તૈં ધર્ણે તં અક્ષણં ન ગદ્ય ।
કટરિ વળતઃ મુદ્ધર્ણે જે મણુ વિધિ ન ગદ્ય ॥

શુદ્ધર્ણે તુષ્ટ-મર્ણર્ણે-તુષ્ટ-મળામા । તુષ્ટ-અર્ણર્ણે-તુષ્ટ-અક્ષ-
ણા (= તુષ્ટ-મ-ન્સા) । તુષ્ટ-રોમાર્ણર્ણે-તુષ્ટ-રોમ-
તુષ્ટ-રમ- (જે) તુષ્ટ-રાગ । તુષ્ટ-પર-દાસર્ણર્ણે-તુષ્ટ-પર-દાસ-
વળ-પ્રિય-વળનમ્ । અઘ્નિર્ણર્ણે-અઘ્ન-મળામા । તુષ્ટ-અમ-
નિવાસર્ણર્ણે-તુષ્ટ-આમ-મમ-નિવાસ-મા । અણુ-અમ્ । સુ-
તુષ્ટં-તુષ્ટ-કમ્ । તૈં-તસ્યા । ધર્ણે (જે)-પ્રિયામા ।
તદ્ । અક્ષણર્ણર્ણે-આપ્ય-તુમ્ । ન-ન । ગદ્ય-ગતિ । કટરિ-
(= કાર્ણમ્) । વળતઃ-સ્વનાત્તરમ્ । મુદ્ધર્ણર્ણે-મુદ્ધ-મા । જે-
મણુ-મન । વિધિ-મધ્યે । ન-ન । ગદ્ય-ગતિ ॥

અર્ણ (જે) તુષ્ટ-રાગ, તુષ્ટ-મળામા તુષ્ટ-અક્ષણ-
કર્ણ (= તુષ્ટ-રોમાર્ણર્ણે-તુષ્ટ-રોમ-પ્રિય-વળનમ્)
મળામા તુષ્ટ-અમ-મમ-નિવાસ-મા તસ્યા પ્રિયા પદ્ અમ્
કમ્ તદ્ આપ્ય-તુમ્ ન ગતિ (= ન ગત્યમ્) । મુદ્ધ-મા સ્વના
આર્ણમ્, જે (કાર્ણમે) મન મધ્યે ન ગતિ ॥

(જે) તુષ્ટ પ્રેમ-ગણ, જેની કટિ સુદમ છે જે સુદમ બોલ
છે જેની રોમાર્ણ સુદમ ને મુદ્ધ જે પ્રિય વળનથી વધિત ન-
જેનું કટિ સુદમ-તર છે તેમ જેની અમ-મળ નિવાસ-પદ્ અમ
સુદમ છે જેવી તે પ્રિય-સીનું બીજુ (જે ક વળુ જેવું) સુદમ છે
તે કટિ વળ તેમ નથી (જે) મુદ્ધ-મા સ્વના વળ-તર ! આ
(જે તા જેટલું સુદમ છે) જે વળે મન (જેવો સુદમ-તમ
પદ્) અમ નહીં ।

વૃત્તિ કસે ।

અર્ણ —

ઉદા (૨) પ્રોવેસિ જે દિવસર્ણે અપ્પજર્ણ તૈં પરર્ણ કલન વળ ।

અપ્પજર્ણ કોવર્ણે અપ્પજા દાસર્ણે વાયા વિસ્ત્ર વળા ॥

શબ્દાય પોહેતિ-સ્ફોટયત । જે-યો । દિવદર્ઠે-દૃશ્યમ્ । અપ્પગર્ઠે-
આધીપત્યમ્ । તાર્દે-તયો । પાર્દે-પરવર્તિયા (પરવર્ત) । વચન-વા ।
વગ-વૃણા । રસપ્રદુ-રચન । ત્રાજર્દે-(દ) સોરઝ । અપ્પગા-
આમાનમ્ । શાપ્દે-શાપાયા । જાયા-જાતી । સિસમ-સિપ્પમી । વગા-
મ્તની ।

અથ યો આધીપત્ય (વચ) દૃશ્યમ્ સ્ફોટયત, તયો પરવર્તન વગ વૃણા ।
(દ) સોરઝ આમાનમ્ શાપાયા રચન, (વચ) (તમ્યા) મ્તની
સિપ્પમી જાતી ॥

જે પોતપત્નિ (૪) દેવુ પોટ છે તેને પારખાની રથા કેવી ? (દે)
લોહી, (તમે) (અ) બાપાથી બનને બધાપણે, (કેમ કે) (તેના)
જનન વિષય બન્ધ છે

૩૫૧ મ્યમામોદુઃ ॥

મ્યમ્ અને આત્મે 'દુ

વૃત્તિ અપર્થક ત્રિયાં વતમાનામાન્ન વાસ્ય મ્યસ આમથ 'દુ દ્વારેશ્વે
મથિ ।

અપર્થકશ્ચ ત્રિવિધિગર્ભાં સ્વેચ્છા નામની પછી આવતા 'મ્યમ્ (=પ્રથમી
તુલ્યવચનનો પ્રત્યય) અને 'આમ્ (=પછી બહુવચનનો પ્રત્યય) નો 'દુ
અર્થક થાય છે.

૬૧૦ મહા દુઃખા શુ મારિઆ બહિનિ મહારા કંતુ ।

મઝેમ્ દુ પર્યસિઝદુ જર મગા વરુ ઇતુ ॥

શબ્દાર્થ મહા-સાધુ । દુઃખા-મૂલમ્ । શુ-યત્ । મારિઆ-મારિત ।
બહિનિ—(દે) મગિનિ । મહારા-મનીય । પર્ય-વચન । મઝેમ્—
તમેય (=અસમિધ્યમ્) । તુ-તત । પર્યસિઝદુ-વપસ્યામ્યા, વપસ્યા
નામ્ । જર-યદિ । મગા-માત્ર । વરુ-ગૃહમ્ । ઇતુ-દેખ્યત્ ।

અથ (દે) મગિનિ સાધુ મૂલમ્ યદ્ મનીયઃ વચન મારિત । (યત)
યદિ મન ગૃહમ્ દેખ્યત્, તતઃ બહુમ્ વપસ્યામ્ય [વપસ્યાનામ્, વા]
અમેય (=અસમિધ્યમ્) ॥

(કે) જાહેન, સારુ શયુ કે મારો કિય મસયો. (કેમ કે) એ
શાનીને (તે) ઘરે આવત, (તો) હું તો (મારી) સખીઓથી (કે
સખીઓ વચ્ચે) લાગુ (=લાઇ) મરત).

वृत्तिः क्यस्याम्यो क्यस्यानां केसरः ॥

(ॐ नमो भगवते वासुदेवाय) ॥ १ ॥

४५२ रेविः ॥

विनोद

वृत्ति अपन्नसो हिया कर्त्तव्यतामात्र परस्य ये सुप्रम्येकवचनस्य 'वि'
इत्यपेक्षो भवति ।

આવશ્યકતા સ્વીકારીને સરકારે નામની જાણી આપવા વિ (એટલે કે) સરકારી અધિકારીના નામ અલગ-અલગ વિ એવો આદેશ થાય છે.

६५० वायसु रत्नायतिजर्णै पितृ दिव्यं सप्तसप्त ।

बद्धा बद्ध्या मद्भिद्भि गय अद्धा पुद्द तद्-धि ॥

४०-अर्थे वयसु-वयसम् । उद्वापतिर्जरे-उद्वापमन्त्रा । पिठ-द्विष ।
दिद्रुत-घट । स्रस-चि-स्रसा इति (=सहसा) । अदा-अर्धानि ।
कन्य-कन्यानि । मष्टिहि-मष्टाम् । गय-गतानि । अदा-अर्धानि ।
ऊर-कुट्टिनानि । तड-चि-तड इति ॥

७५) वापस देहात्मकेना (प्रियत्वा) प्रियः सहस्र ७५ । (तस्मात् तस्या)
 वर्णानि वक्ष्यामि मह्यम् गतानि वर्णानि (तु) भद्र इति स्तुष्टिस्तानि ।

મજને ઉઘાડવી(મેચસી)એ સફેદા ચિયુને (ખાવતો) મેચો (તેથી) બરધા વઢાવ લોખ પર અર્ધા (=પર્ધા), બરધા તક મજને ફેરવ્યું (=તરવા).

४५३ ह्रीं नमो-धसोरिं ॥

नृपसमृद्धिप्रभा यस्य ते ह्यमृतो हि

पृथि अपभरो इति वर्तमानाभावा परयोर्नसु-सुतो 'न' इत्यादेशो भवति ॥

અપ્રથમા નપુસકલિંગમા રહેલા નામની પછી આવતા વસ્
(=પ્રથમા બહુવચનનો પ્રત્યય) અને જન્ (=દ્વિતીયા બહુવચનનો
પ્રત્યય)નો ને જોવો આદેશ થાય છે

ઉદા૦ કમલૈ મેઘવિ ઝલિ-ઠલૈ કરિ-ગંઢાૈ મર્ઠિ ।
વસુહમનમ્ પાૈ મઠિ તે મ-વિ રૂઠ ગણંતિ ॥

શબ્દાર્થ કમલૈ-કમલાનિ । મેઘવિ (દે.)-મુક્તવા । ઝલિ-ઠલૈ-ઝલિ-
કુલાનિ । કરિ-ગંઢાૈ-કરિ-ગણ્ઠાન્ । મર્ઠિ-કાઠુભિ । વસુહમનમ્-
વસુહમન્ પદ્મમ્ । પાૈ-પેષામ્ । મઠિ (દે.)-મિર્ઠિમ્ । તે-તે । મ-વિ-
ન વપિ । રૂઠ-રૂઠમ્ । ગણંતિ-ગણયન્તિ ॥

અર્થા વલિ-કુમ્ભાનિ કમલાનિ મુક્તવા કરિ-ગણ્ઠાન્ કાઠુભિ । પેષામ્ વસુહ-
મન્ પદ્મમ્ નિવન્ધ તે રૂઠમ્ ન વપિ ગણયન્તિ ॥

જમર સમૂહો કમળોને ઓછી છત્રને હાથીઓનાં બહુસ્વળોની
અભિલાષા સુધે છે દુર્લભને (જ) ધમ્ધતું જો જોમનો આગ્રહ રહે છે
તે દૂર (અવર)ને નથી બહુવા.

૩૫૪ ક્રાન્તસ્યાઠ ર્ઠ સમોઃ ।

અતે 'ક' વાળાના 'મ'નો સિ અને જન્ આવતા ર્ઠ.

વૃત્તિ અપદ્મશે ક્રિતિ કર્તમાનસ્ય કક્કરાન્તસ્ય નાસો યોજ્જારસ્ય સ્યમે
પરયો ર્ઠે રજાદેસો મ્ભનિ ॥

અપ્રથમા નપુસકલિંગમા રહેલા (ને) જેને અતે (મૂળમાં
સ્વાર્થિક) 'ક'નાર છે તેવા નામનો જે (અભ) બહાર છે તેની પછી
વિ (=પ્રથમા બહુવચનનો 'સ્' પ્રત્યય) અને જન્ (=દ્વિતીયા બહુ-
વચનનો પ્રત્યય) આવતાં, (તેનો) -ર્ઠ જોવો આદેશ થાય છે

ઉદા૦ (૧) જસુ જ મુષ્ઠર્ઠે તર્ઠે વર્ણે ॥ (બુચ્ચો ૩૫૦).

ઉદા૦ (૨) મગર્ઠે દેવિકાવિ મિજય-વઠ વઠ પસરિવર્ઠે પરસુ ।
સમિચ્છ સસિ-રેઠ વિર્ઠે કરિ કરવાણ પિચસુ ॥

શબ્દાર્થ મગર્ઠે-મગ્ગમ્, મગ્ગમ્ । દેવિકાવિ-વદ્ધા । મિજય-વઠ-મિજક-
વઠન । વઠ-વઠમ્ । પસરિવર્ઠે-પ્રસૂતકમ્, પ્રસૂતમ્ । પરસુ-પરસ્ય ।

उन्मिष्टम्—उन्मीलति । ससिरेह—शशिरेखा । जिह्वे—पदा, ह्वे । करि—
करे । करपाद—करपाद । पिजस्तु—प्रियस्य ॥

अथ निबक्त-बद्धम् मग्नम्, परस्य बद्धम् (च) प्रसृतम् इष्टम् (मम)
प्रियस्य करे करपाद शशिरेखा इव उन्मीलति ॥

येत्याना सैन्यमा अत्रापि पदेभ्यं (जने) शत्रुं सैन्यं प्रसृतं
(= अत्रापि पदेभ्यं) जेहने (मात) पिशुना ह्यर्थां वस्त्रां शशि
रेखां नीचेन उद्गते ॥

३५५ सदादेहसेहो ॥

सदादेहना वसिनो—हो.

वृत्ति अपभ्रंशे सदादेहनात् परस्य वसेहो इत्यपेक्षो मयति ॥

अथअथमा अत्रापि सर्वनामनी पक्षी आचरति वसि (= पक्षभी
जेहनेननो प्रत्यय वसु)नो—हो जेवो आदेश अथ ॥

उद्य (१) वहाँ होतत आगदो ॥

शब्दार्थ वहाँ—यस्मात् । होतत—भवान् । आगदो—आगत ॥

अथ यस्मात् भवान् (= पत) आगत ॥

आधी (ते) आओ.

उद्य (२) वहाँ होतत आगदो ॥

अथ तस्मात् भवान् (= तप) आगत ॥

आधी (ते) आओ.

उद्य० (३) वहाँ होतत आगदो ॥

अथ कस्मात् भवान् (= वृत्त) आगत ॥

आधी (ते) आओ ?

३५६ किमो दिहो वा ॥

किन्तो निहये दिह (= देह).

वृत्ति अपभ्रंशे किमोदनात् परस्य वसेहिहो इत्यपेक्षो वा मयति ॥

અપજ્ઞશમાં અજ્ઞાસન્ત (સવનામ) કિમ્ના અજ્ઞા ચઢી આવતા
રસિ(=વચ્ચી એકવચનનો પ્રત્યય)નો રિત્ 'હો' એવો આદેશ
વિધિએ થાય છે

ઉદા० જદ તહો તુહત મેહઢા મૌં સહૌ નન્નિ સિહ્ન-તાર ।

તં કિહૌં વર્કેહૌં સોજળેહૌં જોઝઝરે સપ્-વાર ॥

શબ્દાર્થ જદ-યદિ । તહો-તસ્ય । તુહત-ત્રુટિત્ । નેહઢા-જોહ્ । મૌં-
મયા । સહૌં-સહ । નન્નિ-ન અપિ । સિહ્ન-તાર-(?) । તં-તત્ । કિહૌં-
ક્લમાત્ । વર્કેહૌં-વચ્ચમ્યામ્ । સોજળેહૌં-સોજનામ્યામ્ । જોઝઝરે-
દ્રષ્યે । સપ્-વાર-સપ્ત-વારમ્ ॥

અર્થા યદિ તસ્ય જોહ્ ત્રુટિત્, યદિ મયા સહ સિહ્ન-તારા (?) અપિ ન
(તહૌં) કલ્માત્ (અહમ્) (તસ્યા) વચ્ચમ્યામ્ સોજનામ્યામ્ સપ્ત-
વારમ્ દ્રષ્યે ?

એ તેનો (માથા પ્રત્યેનો) એક (ખરેખર) નહિ થયો હોય,
(ને એ) મારી સાથે વહવાર (?) પણ ન હોય, તો (પછી)
શા માટે એકો વાર (તેની) કતશવી આખો વઢે (હું) એવાઈ
હું ? (=આંખે તે માથા વગર લુએ છે ?)

૩૫૭

હેહૌં ॥

કિનો જી

વૃત્તિ વપર્ચે સર્વાદેરકારણતસ્ય કે સપ્તમ્યજ્ઞજનસ્ય 'હિ' રસાદેશો
ભવતિ ॥

અપજ્ઞશમાં અજ્ઞાસન્ત સવનામના રિ(એટલે કે સપ્તમી એક-
વચનના પ્રત્યય)નો હિં એવો આદેશ થાય છે.

ઉદા० (૧) જહૌં કપિઝ્ઝ સરિણ સહ ડિઝ્ઝ જામિણ સમ્મુ ।

તહૌં તેહ્ મહ-મહ-નિવરિ વંઝુ પપાસહ મમ્મુ ॥

શબ્દાર્થ જહૌં-યસિન્ વત્ । કપિઝ્ઝ-કપ્પત્તં । સરિણ-સરેણ । સહ-
સત્ । ડિઝ્ઝ-ડિષ્તે । જામિણ-જામ્નેમ । સમ્મુ-ગમ્ । તહૌં-તસિમ્,

હત-ત્રિપિ । કર્હિ-કસ્મિન્, કુત્ર । ઠગ્-સ્થાપયતિ । પર્-ત્વયા ।
ત્રિણ-ત્રિના । દુઃસ્-સપાર્-દુઃસ્-શતાનિ ॥

૪૫૫ (દે) હૃદય, પ્રદ્વૃત્તિ હતા સુટ । કાઢ-શોષેન કિમ્ । પશ્યામિ,
ત્વયા ત્રિના હત-ત્રિપિ દુઃસ્-શતાનિ પુત્ર સ્થાપયતિ હતિ ॥

(કે) દુઃસ્, (ત્વ) ત્વૈ લઈને કૂટ (=કૂટી બા) વિલબ (કશ્વા)
બી શું લાભ ? બેઉ તો ખરી કે બન્નો વિલબ તારી ત્રિના સેકડો
દુઃખોને ક્યાં શખે છે ?

૩૫૮ યત્તસ્કિમ્મયો ઇસો હાસુર્ન વા ॥

પદ્ ત્વ ને કિમ્ પછીના હસુર્નો હાસુ (=આસુ), અશ્વ નહીં.
વૃત્તિ અપર્ણસે યત્તસ્કિમ્ હલેતેમ્વોઞ્જરત્તેમ્ પરસ્ય હસો હાસુ'
હસાત્તેસો વા મતિ ॥

અપર્ણશબ્દ વદ્ ત્વ ને કિમ્ બે અપર્ણ-ન્ત (સર્વનામો) પછી
અપર્ણ હસુ (=પછી બેકવચનનો પ્રત્યય)નો હાસુ (=આસુ)
બેવો આદેશ નિહાયે થાય છે.

૬૫૦ (૧) કતુ મહારત્ હલિ સચિર્, નિષ્ઠર્ સ્પર્ હાસુ ।
અત્પિર્ સત્પિર્ હત્પિર્ તિ ઠત્ તિ પેદ્ હાસુ ॥

૪૫૬ કંતુ-કાન્ત । મહારત્-મદીયક મદીય । હલિ-હલા । સચિર્-
સચ્ચિકે । નિષ્ઠર્-નિષ્ઠયેન । સ્પર્-સ્પર્ષતિ । હાસુ-યસ્ય (=યસ્યૈ) ।
અત્પિર્-અત્તૈ । સત્પિર્-સત્તૈ । હત્પિર્-હસ્તામ્યામ્ । તિ-અપિ ।
ઠત્-સ્થાનમ્ । તિ-અપિ । પેદ્-સ્પેટયતિ । હાસુ-યસ્ય ॥

૪૫૭ હસા સચ્ચિકે, મદીય કાન્ત નિષ્ઠયેન યસ્યૈ સ્પર્ષતિ તસ્ય સ્થાનમ્
અપિ અત્તૈ, સત્તૈ, હસ્તામ્યામ્ અપિ સ્પેટયતિ ॥

અહીં બે સખી, મારે કશ્વ બેના પર નહીં હલ્યે જ હોવ તેનું
હમોહસુ એ અશ્વો નહે, શશ્વો નહે, (અર્થે કંઈ ન હોય તો) હાથો નહે
પણ (બે) ના કશ્વ છે.

૬૫૦ (૨) ઝીવિત કાસુ મ વજ્જર્તે પશુ પશુ કાસુ ન રદ્ધ ।
હોણિ તિ અત્પરિ નિષ્ઠિજા તિય-સમ ગણા તિસિદ્ધ

શબ્દાર્થે જીરિઠ-જીરિતમ્ । કામુ-કત્વ । ન-ન । ચણ્ઠર્થે-ચણ્ઠમનમ્,
 ચણ્ઠમમ્ । ચણુ-ચનમ્ । પુણુ-પુન । કામુ-કત્વ । ન-ન । ર્હુ-
 ર્હમ્ । દોળિ-હ । નિ-ચપિ । અવસરિ-અવસરે । નિષદિચ્ચ-નિપતિ-
 તને, નિપતિતે । તિણ-સમ-તુણ-સમે । ગણ્ઘ-ગણપતિ । વિસિદ્ધ-વિસિદ્ધઃ ॥

છપા ધીમિતમ્ કત્વ ન ચણમમ્ ! ચનમ્ પુન કત્વ ન ર્હમ્ ! અવસરે
 નિપતિતે (તુ) વિસિદ્ધઃ (ત) હ ચપિ તુણ-સમે ગણપતિ ॥

છપવર કેને વહાઈ નથી ! ધન પુન કેને ઇંદ નથી ! (પવ)
 અવસર અપી વહાએ, વિદિ અન (એ) બનેને તુણ સમન અમે છે

૪૫૬ ત્રિપાં હૈ ॥

શ્રીલિંગમ્ હૈ (=મૈ) .

વૃત્તિ અપભ્રંશે શ્રીલિંગે યતમાનેભ્ય યત્તત્કિમ્પ્ય પરત્વ ઇસો 'હૈ' રૂપા
 દેશો વા મયતિ ॥

અપભ્રંશમ્ શ્રીલિંગમ્ વહેલા વ્હ ત્ત ને કિમ્ની પછી અવતા
 ક્ત્વ (=વહી એકવચનનો પ્રત્યય) નો હૈ (=મૈ) એવો આદેશ
 લિહાપે થાય છે.

ઉદા (૧) હૈ કેરઠ । (૨) તૈ કેરઠ । (૩) કૈ કેરઠ ॥

છપા (૧) કત્વા સમ્બન્ધી । (૨) તત્વા સમ્બન્ધી । (૩) કત્વા સમ્બન્ધી ।
 (૧) એ (શ્રી) કેરુ. (૨) તે (શ્રી) કેરુ. (૩) કૈ (શ્રી) કેરુ ?

૪૬૦ યત્તદા સમોર્થુ શ્રં ॥

સિ ને અદ્ધ ધાત્તા અન્ને તદ્ધા શ્રુ અને વ.

વૃત્તિ અપભ્રંશે યત્તદો મ્વાને સ્વમે પરચોર્યવાસદ્ધ્વં 'શ્ર' શ્રં રૂપિ આદેશો
 વા મયત ॥

અપભ્રંશમ્ વદ્ અને તદ્ધ-ન સ્થાને, સિ (અ પ્રથમા એકવચનનો
 'સુ પ્રત્યય) અને અન્ (=દ્વિતીયા એકવચનનો પ્રત્યય) લાગતા
 અનુક્રમે શ્રુ અને વ એવા આદેશ લિહાપે થાય છે.

૩૬૨

एतद् श्री-पुं-स्त्रीषे 'ए' 'एहो' 'एह' ॥

एतद्-श्री-स्त्रीषे, पुंस्त्रीषे अने नपुंसकस्त्रीषेमां ए, एहो एह.
वृत्ति वपनसे शिवां पुंसि वपुंसके कर्ममात्रस्यैतत् स्वाने स्पन्दे परपोषणा-
स्त्वन् 'ए' 'एहो' 'एह' इत्येवमा मवति ॥

अपभ्रंशमा श्री-स्त्रीषे, पुंस्त्रीषे अने नपुंसकस्त्रीषेमां ए-इ-ए एतद्-
स्थाने, सि (=प्रथमा ऋद्धि-वचन-नो प्रत्यय) अने कम् (द्वितीया ऋद्धि-
वचन-नो प्रत्यय) धातवां, अनुकृते ए, एहो एह अनेवा आदेश बाध छे

ઉદા 'एह कुमारी एहो नर एह मनोरह-ठाणु' ।

एहर्ते, नर चित्तार्ह पञ्च ब्रह्म विद्या ॥

શબ્દાર્થ એ-એવા । કુમારી-કુમારી । એહો-એવા । નર-નર । એહ-એતદ્ ।
મનોરહ-ઠાણુ-મનોરહ-સ્થાનમ્ । એહર્તે-એતદ્ । નર (દે)- (દે) મૂર્ત્યે । ચિત્ત-
તાર્હ-ચિત્તમાનાનામ્ । પંચ-પચાત્ । બ્રહ્મ-મવતિ । વિદ્યા-પ્રમાણમ્ ॥

અર્થ (દે) મૂર્ત્યે, 'એવા કુમારી એવા (નર) નર, એતદ્ મનોરહ-સ્થાનમ્'
એતદ્ ચિત્તમાનાનામ્ પચાત્ પ્રમાણમ્ મવતિ ॥

(દે) મૂર્ત્યે, પિછી કુમારી ને આ (દુ) પુરુષ, આ (માત્ર)
મનોરહનું સ્થાન (=જગત) છે-એ (=એવું) ચિત્તવર્ત્ત ચિત્તવર્ત્ત
તો પછી પ્રમાણ થાય છે (શ્રી સ્ત્રી).

૩૬૩

पर्यस-ससोः ॥

अन् अने क् धातवां ए

वृत्ति वपनसे एतद् वस-ससो परपो 'ए' इत्येवमा मवति ॥

अपभ्रंशमा एतद्-नो क् (=प्रथमा ऋद्धि-वचन-नो प्रत्यय) अने क्
(=द्वितीया ऋद्धि-वचन-नो प्रत्यय) धातवां ए अनेवा आदेश बाध छे

ઉદા (૧) એ સિ યોગ, એ વસિ ॥ (શુઓ ૩૩ ૧૪)

ઉદા (૨) એ વેષ ॥

અર્થ એતદ્ વેષ ॥

અ(વે)ને એ

३६४

अदस ओइ ॥

अदसुनो ओइ

वृत्ति अपभ्रंशो अदस ग्वानं जसु-ससो परयो 'ओइ' इसाणेशो भवति

अपभ्रंशभा अदसुने स्थाने जम् (प्रथमा बहुवचननो प्रत्यय)
जने स्मृ (=द्वितीया बहुवचननो प्रत्यय) लागता, ओइ जेवो
आदेश भवति ॥

उदा० जइ पुच्छइ घर बडाई तो बडा घर ओइ ।

विहसिअ-जण-जमुदरणु कहु कुडीअ ओइ ॥

शुद्धार्थ जइ-यदि । पुच्छइ-पृच्छय । घर-गृहाणि । बडाई (दे)-महन्ति ।
तो-तत । बडा-महन्ति । घर-गृहाणि । ओइ-जमुनि । विहसिअ-जण-
जमुदरणु-विफसित-जनामुदरणम् । कहु-काम्तम् । कुडीअ-कुटीरक ।
ओइ-पदम् ॥

अथा यदि महन्ति गृहाणि पृच्छय तत्र महन्ति गृहाणि जमुनि । विफसित-
जनामुदरणम् काम्तम् कुटीरक पदम् ।

जे भोट्य घर पूछ्या हो, तो ओ (रह्य) भोट्य घर निशय
जनेन उदाहर (भाष) जने (तां) उपरीभं जे

वृत्ति जमुनि वर्तन्ते पृच्छ या ॥

(उदाहरणभा ओइने प्रथमा बहुवचन लैतां) ओ पछा
(जने द्वितीया बहुवचन लैतां) ओहाओने पूछ (जेम जइ
बदली शक्य)

३६५

इदम जाया ।

इदसुनो जाय

वृत्ति अपभ्रंशो 'इदम्' शब्दस्य स्यादौ 'जाय' इसाणेशो भवति ॥

अपभ्रंशभा इदम् शब्दने सि (=प्रथमा बहुवचननो) जनेरे
(विफसित प्रत्यय) लागता जाय- जेवो आदेश भवति ॥

उदा० (१) जायई ओजहो जेजहाँ जाई-सई न भति ।

अ-पिणं दिहइ मउखिजई पिणं दिहइ विहसति ॥

શબ્દાર્થે વાપર્યે-હમાણિ । ઓગર્હો-લોકસ્ય । ઓગર્ણ્યે-લોપમાણિ । ગર્હ
 સર્વે-જાતિ-સ્મરાણિ । ન-ન । મતિ-માણિ । અપિર્યે-અપ્રિયે ।
 દિહુર-દષ્ટે, દષ્ટે । મઠલિઅર્થિ-મુકુલિ । પિર્યે-પ્રિયે । દિહુર-દષ્ટ
 દષ્ટે । નિહસતિ-નિકસતિ ॥

અથા લોકસ્ય હમાણિ લોચનાણિ જાતિ-સ્મરાણિ ન જ્ઞાન્તિ । (પતા તાણિ)
 અપ્રિયે દષ્ટે મુકુલિ પ્રિયે દષ્ટ (તુ) નિકસતિ ॥

લોભેન્દ્ર અ લોચનોને પૂવજ મનુ સ્મરણુ લેખ છે (એમાં) તમ
 નથી. (કેમ કે તે) અપ્રિય જનને એવા નિર્દોષ બાથ છે (અપરે)
 પ્રિયને એવા વિકસે છે (=વિશી જાહે છે)

ઉદા• (૨) સોસર મ સોસર જિવ ઠગહી વઢવાનજસ કિં તેન ।

જ જગજ જલે જળગો, વાપણ વિ કિં ન પજવત ॥

શબ્દાર્થે સોસર-કુષ્પટ । મ-મા । સોસર-કુષ્પટ । જિવ-જીવ । ઠગહી-
 ઠગધિ । વઢવાનજસ-વઢવાનજસ્ય । કિં-કિમ્ । તેન-તેન । જ-જગ
 જગજ-જગતિ । જલે-જલે । જળગો-જલન । વાપણ-બાનેન । વિ-
 વપિ । કિ-કિં । ન-ન । પજવત-પર્યાસમ્ ॥

અથા ઠગધિ કુષ્પટ મા (જા) કુષ્પટ જીવ । વઢવાનજસ તેન કિં ।
 જગ જલે જલન જગતિ બાનેન અપિ કિમ્ ન પર્યાસમ્ ॥

અમુક શોધાર્થ બાનો કે ન જ શોધાબો-તેમા જાનનહનુ શું બધ
 છે ? શું જગમાં અધિ બધે છે બોનાથી (=એટલું) પણ પૂરું નથી ?

ઉદા• (૧) આપહોં દહુ-કલેમરહોં જ ગાહિર ત સાહ ।

જાઝ ઠહમ્મર તો કુહર જાહ રજાહ તો હાર ॥

શબ્દાર્થે વાપર્યો-બલ્ય । દહુ-કલેમરહોં-દાહ્ય-કલેમરસ્ય । જ-જગ્ ।
 ગાહિર-ગાહિતમ્ (=જગ્યમ્) । ત-તહ । સાહ-સારમ્ । જાહ-યદિ ।
 ઠહમ્મર-ઠહમ્માણિ । તો-તત । કુહર-કુષ્પતિ । જાહ-જાહ । રજાહ-
 રજાટે । તો-તત । હાર-હાર ।

અથા જસ્ય દાહ્ય-કલેમરસ્ય યહ જગ્યમ્ તત્ સારમ્ । (પતા) યદિ
 (તહ) ઠહમ્માણિ તત કુષ્પતિ । જાહ દષ્ટાટે તત હાર ॥

આ બાબત હવેવરનો બે (કાંઈ) લાભ લેવાય, તે ઉત્તમ. (કેમ કે
જ્યાંથી જ્યાં પછી તો) બે (તેને) પડ્યું સહેવા કે તો કોઈ બાબત,
ને બે (તેને) બાળી નાખે તો શબ્દ (શરૂઆત)

૩૬૬ સર્વસા સાદો ના ॥

સર્વનો વિહારે સાદ

વૃત્તિ અપભ્રંશે 'સર્વ' શબ્દત્વ 'સાદ' રસાદેશો ના મળતી ।

અપભ્રંશમાં સર્વ શબ્દનો સાદ એવો આદેશ વિહારે થાય છે

ઉદા० સાદુ મિ બોલ તદ્વચ્ચર બહુચર્ણો તથેન ।

ચપ્પણ પર પાનિચર હર્ષે મોહચ્ચેન ॥

સંબંધે સાદ-સર્વ । મિ-અપિ । બોલ-બોલ । તદ્વચ્ચર (દે.)-
પ્રત્યક્ષ । બહુચર્ણો (દે.)-મહત્ત્વ । તથેન-સમ્બંધિતા । ચપ્પણ-
મહત્ત્વ । પર-પરમ્ । પાનિચર-પ્રાપ્તે । હર્ષે-હસેન । મોહચ્ચેન-
મુક્તેન ॥

અથ સર્વ અપિ બોલઃ મહત્ત્વ સમ્બંધિતા (કારણેન) પ્રત્યક્ષે । પરમ્
મહત્ત્વ મુક્તમ્ હસેન પ્રાપ્તે ।

સદુચે લોક મોહર્ષ (મોહવા)ને માટે તદ્વચ્ચર માટે છે-પડ્યું
મોહર્ષ (તે) મોહણ કામ કામ ન મોહવાય (અમોહવી શક્તિ).

વૃત્તિ પદે ॥

બીજે પદે (સર્વ-તું સમ્બંધિતા, તે રીતે ઉપરનું ન)

ઉદા० (૨) સપ્તુ મિ (એમ વાંચનું).

અથ સર્વ અપિ ॥

સદુચે.

૩૬૭ કિમાઃ કાર્ય-કવણી ના ॥

કિમ્નો વિહારે કાર્ય ને કવણ ॥

વૃત્તિ અપભ્રંશે કિમા સ્થાને 'કાર્ય' 'કવણ' રસાદેશો ના મળતી ॥

अथर्वश्रुतिं विष्णुने स्थाने तर्हि 'कर्म' योम निक्षिप्ये आदेशेन नम उ-
 च्यते (१) नम न सु वाच्यं नम, नम कर्हि नमो मुहं दृष्टम् ।

वयं नु वंशं ततः सविरे सो पितृ हरे न मम ॥

शब्दार्थं नम-यति । न-न । सु-सु । वाच्यं (हे)-वाचाति । नम-नमि ।
 नम-गच्छम् । कर्हि-किम् । नमो-नम । मुहं-मुहम् । दृष्टम्-तव ।
 वयं-(१) वचनम्, (२) वचनम् । नम-य । वंशं-सम्पत्ति ।
 ततः-तव । सविरे-सविके । सो-स । पितृ-पितृ । हरे-ममति ।
 न-न । मम-मम ॥

अथ नमि, पति स गच्छम् न वाचाति, तव मुहं नम किम् ? (हे)
 सविके, यं तव वचनम् (पठे वचनम्) सम्पत्ति सो मम पितृ न
 - ममति ॥

इति, नो ते धरे नमो अथवा, नो (तेभ्यः) वाच्यं नम नमि
 उ ? हे मम, नो वाच्यं वचन (हे वचन) अस्ति नम, ते भारे विष्णु
 (न) नमो ॥

अथ (२) कर्हि न हरे देवता ॥ (अथो ३४६११)

अथ (३) कर्हि नो विष्णुदेवते वयं नमो तर्हि पति कर्म नम ।
 (अथो ३५१२)

अथ (४) 'सुपति कर्हि वयं नमो' नम कर्म कर्मयम् ।
 'विष्णु विष्णु वयं नमो' विष्णु विष्णु नमो विष्णु ॥

शब्दार्थं सुपति-सुपति । कर्हि-कर्हि । वयं नमो-वयं नमि । नम-
 नम । कर्म-कर्मयम् । कर्मयम्-कर्म । विष्णु विष्णु-यथा यथा । वयं नमो
 (हे)-ममम् । कर्हि-ममम् । विष्णु विष्णु-तथा तथा । नमो-
 नमति । विष्णु-विष्णु ।

अथ 'मम, सुपति कर्म कर्मयम् कर्मो वयं नमि' 'यथा यथा (ते)
 ममम्, कर्मयम्, तथा तथा (ते) विष्णु नमति' ॥

(પ્રશ્ન) 'કહે, સત્યપુરુષો કયા કારણે (=કઈ રીતે) કાંત(ના
એક)ને મળવા આવે છે ?'

(ઉત્તરઃ) (તેઓ) જેમ જેમ મહત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ તેમ
મસ્તકથી નમે છે.

વૃત્તિ પદ્યે ॥ (ખીજે) ૫૧૧—

ઉદા૦ (૫) આ સસનેહી તો મુગ્ધ બહ જીવત, નિષ્પેદ ।

વિદિં તિ પયરેદિં વળ ગદ્ય કિં ગજદિ, સ્કન્દ મેદ ! ॥

શબ્દાર્થે જદ-યદિ । સસનેહી-સનેહા । તો-તત । મુગ્ધ-મૃતા । બહ-
બહ । જીવત-જીવતિ । નિષ્પેદ-નિષ્પેદા । વિદિં તિ-દ્રામ્યામ્ અપિ ।
પયરેદિં-પ્રકારામ્યામ્ । વળ (દે.)-પ્રિયા । ગદ્ય-ગતા । કિં-ક્વિન્ ।
ગજદિ-ગર્જસિ । સ્કન્દ મેદ-સ્કન્દ મેષ ॥

અર્થા પદિ સનેહા તત મૃતા । અથ જીવતિ, ત્વા નિષ્પેદા । દ્રામ્યામ્
અપિ પ્રકારામ્યામ્ (મમ) પ્રિયા ગતા । (તત) સ્કન્દ મેષ કિં
(જ્ઞા) ગર્જસિ ? ॥

એ (મમ પ્રત્યે) સસ્કન્દ (જ્ઞા કર્યે) તો (અત્માદેવે) મરી
ગઈ (કર્યે); અને એ (તે) હવલી હોય, (તો પ્રાપ્ત પ્રત્યે)
નિષ્પેદ (કર્યે) (અમ) અને પ્રકારે પ્રિયા ગઈ (જ છે, તો)
દે દુષ્ટ મેષ, (હવે અથ) શા મટે ગઈ છે ?

૩૬૮

ગુપ્તદઃ સૌ છુદ્ધે ॥

ગુપ્તદ્વતો, સિ હાગતાં, છુદ્ધે.

વૃત્તિ અપ્રમંદો ગુપ્તદઃ સૌ પદે 'છુદ્ધે' શ્વાદેષો મળતિ ॥

અપ્રમંદમા ગુપ્તદ્વતો, સિ (=અપ્રમા એકવચનનો પ્રત્યય) હાગતાં,
છુદ્ધે એવો આદેશ થાય છે

ઉદા૦ મમ, મ રૂણાણિ રૂણાઙ્ઙ સા િસિ જોષ મ રોષ ।

સ મમદ્ દેસંતરિજ અસ છુદ્ધે મરિ મિજોષ ॥

શબ્દાર્થ મમર—(હે) અમર । મ—મા । રણજીતિ—રણજીતિ—સમર્થ કુર ।
 રણજીતિ—અમર્યે । સા—તામ્ । દિસિ—દિશમ્ । જોર—જાણ । મ—મા । રે—
 રુદિદિ । સા—સા । મમર—મામર્યે । દેસાન્તરિત—દેશાન્તરિતા । અમુ—
 પત્યા । તુર્—તમ્ । મરિદિ—મરિસે । મિજોર—મિયોગે ॥

અર્થ (હે) અમર અમર્યે રણજીતિ—સમર્થ મા કુર । તામ્ દિશમ્ રણ
 (જ) મા રુદિદિ । પત્યા મિયોગે તમ્ મરિસે, સ્ત્ર મામર્યે (તુ)
 દેશાન્તરિતા ॥

હે અમર, અમર્યમાં રણજીતિ કર મા, (ને) તે ક્રિયા તરફ
 લેઈને રક મા જેના વિયોગમાં તું મરી જાયો છે એ મામર્યે (તો)
 દેશાન્તરમાં (મામર્યે) છે.

૩૬૬

અમર્યોસ્તુમે તુમ્હાર્ ॥

અમર્યોસ્તુમે તુમ્હાર્ ॥

વૃત્તિ અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે ॥

અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે (= અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે) અમર્યો
 અમર્યો (= દિવિયા અમર્યોસ્તુમે) અમર્યોસ્તુમે, અમર્યોસ્તુમે (અમર્યો)
 અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે ॥

ઉદા० (૧) અમર્યો (૨) અમર્યો અમર્યો ॥

અર્થ અમર્યો અમર્યો ॥

તમે અમર્યો ॥

ઉદા० (૨) અમર્યો (૩) અમર્યો અમર્યો ॥

અર્થ અમર્યો અમર્યો ॥

તમને અમર્યો ॥

વૃત્તિ અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે અમર્યોસ્તુમે ॥

(સુત્રમાં અમર્યો) અમર્યો અમર્યો ॥ તે, (અમર્યો) અમર્યો ॥

(એવી સમજ) અમર્યો અમર્યો ॥

૩૭૦

ટાહ્યમા પર્વે તર્વે ॥

ય, જિ અમ્ સાથે પર્વે તર્વે

વૃત્તિ અપમ્ જિ ટા, જિ, અમ્ ફલેતે સહ 'પર્વે' 'તર્વે' ફલ્લદેશી મમત । ટા ।

અપમ્ શર્મ ય (= તૃતીયા એકવચનનો પ્રત્યય), જિ (= સહમી એકવચનનો પ્રત્યય) અને અમ્ (= દ્વિતીયા એકવચનનો પ્રત્યય) એમના સંજિત (સુખ્યસ્તુ) પર્વે તર્વે એવા આદેશ થાય છે. (એમ કે) ય સાથે :—

ઉદા० (૧) પર્વે મુકાર્જે નિ કર-તક કિહ પત્તણ ન પત્તાળ ।

હુહ પુણ છાયા બહ હોજ કહ-નિ તા તેહિ પતેહિ ॥

શબ્દાર્થ પર્વે-તયા । મુકાર્જે-મુકાનામ્ । નિ-અપિ । કર-તક-કર-તક । કિહ-મિતસ્યસિ । પત્તણ-પત્તલમ્ । ન-ન । પત્તાળ-પત્તાનામ્ । હુહ-તવ । પુણ-પુન । છાયા-છમ્યા । બહ-યદિ । હોજ-મથેત્ । કહ-નિ-કમમ્ અપિ । તા-તાત્ત્વ, તર્હિ । તેહિ-તૈ । પતેહિ-પતૈ ॥

અર્થા (કે) કર-તક તયા મુકાનામ્ અપિ પત્તાનામ્ પત્તલમ્ ન મિતસ્યસિ । તન પુન યદિ છાયા મથેત્ તર્હિ (સા) કમમ્ અપિ તૈ પતૈ (એવ) ॥

હે તરુનર, તારાથી જાન્યેલા (હોય) તો મેં પાંદડાનું પાંદડાપત્તું (કહ્યું) તારા પામતું નથી જ્યારે જો તારી છાયા હોય તો (તે) ગમે તેમ પણ જો પાંદડાને બીધે (જ) .

ઉદા० (૨) મહુ દિજતે તર્વે, તાર્વે હુર્વે સ નિ અખ્ને નિગઢિચ્ચ ।

પિચ કાર્વે કરતે હર્તે કાર્વે હુર્વે મખ્તે મખ્તુ નિગિચ્ચ ॥

શબ્દાર્થ મહુ-મમ । દિજતે-હૃદયમ્ । તર્વે-તયા । તાર્વે-તાયા । હુર્વે-ત્વમ્ । સ-સા । નિ-અપિ । અખ્ને-અખ્યેન । નિગઢિચ્ચ (દે.)-વ્યાકુલીક્રિયસે । પિચ-પિય । કાર્વે-કિન્મ્ । કરતે-કરોમિ । હર્તે-અહમ્ । કાર્વે-કિન્મ્ । હુર્વે-ત્વમ્ । મખ્તે-માલ્યેન । મખ્તુ-મત્સ્ય । નિગિચ્ચ-નિત્યસે ॥

અર્થા મમ હૃદયમ્ તયા ત્વમ્ તયા સા અપિ અન્યેન વ્યાકુલીક્રિયસે । પિય, કિન્મ્ અહમ્ કરોમિ, કિન્મ્ જન્મ, (યત્ર) માલ્યેન મત્સ્ય નિત્યસે ॥

મારુ હૃદય તારા વડે, તું પેલી વડે, અને તેમ બીજા વડે આપણ
 હસ્ય છે. (આમ આ) માણું માણતા વડે જણાય છે (આ)
 હે પ્રિય, શું હું કરું, (હે) શું તું ?

મૃતિ મિત્રા ।

જિ આથે

ઉદા० (૩) પૈર્ મૌર્ મેર્દિ નિ રણ-ગયર્દિ કો અપ-સિરિ તહેર ।

કેરુર્દિ કેપિણુ અમ-વરિમિ મળ સુહ કો વહેર ॥

અર્થ પૈર્-ત્વયિ । મૌર્-મયિ । મેર્દિ-હયો । નિ-અપિ । રણ-ગયર્દિ-
 રણ-ગતયો । કો-કા । અપ-સિરિ-અપ-ભિપન્ । તહેર-તર્કત્યયિ ।
 કેરુર્દિ-કેરૌ । કેપિણુ-ગૃહીત્વા । અમ-વરિમિ-અમ-ગૃહીત્વામ્ । મળ-
 મળ । સુહ-સુહમ્ । કો-કઃ । વહેર (હે)-વિષ્ટયિ ॥

અર્થ ત્વયિ મયિ (અ) હયો અપિ રણ-ગતયો કા અપ-ભિપન્ તર્કત્યયિ ।
 મળ અમ-ગૃહીત્વામ્ કેરૌ ગૃહીત્વા કઃ સુહમ્ વિષ્ટયિ ।

તું અને હું અનેના રણમાં હિતમાં એટલે પછી નિઃશસ્ત્રીને (બીજા)
 મેલ તારા (—તારી શકે) ? હવે, અભ્યુદયીને હશે આશીને (પછી)
 મેલ મુજે સહી શકે ?

મૃતિ એ તર્ક ॥ અર્થ ॥

જે ન પ્રભવે તર્ક (તું ઉદ્યમસ્વ આપી શકાય) અર્થ આથે—

ઉદા० (૪) પૈર્ મેરુર્દિ મહ મરણુ પૈર્ મેરુર્દો મુગ્ધ ।

સારસ, અસુ બો વેગલા સો નિ હરતરો સમ્મ ॥

અર્થ પૈર્-ત્વામ્ । મેરુર્દિ (હે)-મુગ્ધત્વા । મહ-મમ । મરણુ-મરણમ્ ।
 મૌર્-મમ્ । મેરુર્દો (હે)-મુગ્ધત્વ । મુગ્ધ-તત્વ । સારસ-(હે) સારસ ।
 અસુ-અસ્ય । બો-યઃ । વેગલા (હે)-હ્રસ્વ । સો-નિ-સ અપિ ।
 હરતરો-હતાન્તત્વ । સમ્મ-સાખ્ય ॥

અર્થ ત્વામ્ મુગ્ધત્વા મમ મરણમ્ મમ્ મુગ્ધત્વ તત્વ । (હે) સારસ, અસ્ય
 યઃ હ્રસ્વ સ અપિ હતાન્તત્વ સાખ્ય ॥

તને જોડી જતા મારુ મરણ (ધમ્મ), (તેમ) મને જોડી જતા
તારુ. હે સાશ્વ, જે જોનાથી જ રહે, તે કૃતાતને સામ્ય ધમ્મ
(નૃત્તાતનો શોગ અને).

વૃત્તિ એવં તર્થે ॥

એ (જ) પ્રમાણે તર્થે (ઉદાહરી શકાય).

૩૭૧

મિસા તુમ્હેર્હિ ॥

મિમ્ સામે તુમ્હેર્હિ

વૃત્તિ અપભ્રંશી પુષ્પદો મિસા સહ 'તુમ્હેર્હિ' રૂપાદેશો મયન્તિ ॥

અપભ્રંશમાં પુષ્પ નો મિમ્ (નૃત્તીયા બહુવચનનો પ્રભવ) સંકલિત
તુમ્હેર્હિ એવો અદેશ ધમ્મ છે

ઉદા० તુમ્હેર્હિ અમેર્હિ જં કિમર્તે વિદુર્તે બહુજ-અનેજ ।

ત તેજદુર્તે સમ્મ-મદ નિમ્મિત્ત એક-સગ્ગેજ ॥

શબ્દાર્થ તુમ્હેર્હિ-પુષ્પામિ । અમેર્હિ-અસ્મામિ । જં-યત્ । કિમર્તે-
જતમ્ । વિદુર્તે-દ્વયમ્ । બહુજ-અનેજ-બહુ-અનેજ । તં-તત્, તદા ।
તેજદુર્તે-તાતન્મયજ્ઞ । સમ્મ-મદ-સમ્મ મદ્ । નિમ્મિત્ત-નિર્મિત્ત ।
એક-પગલ-એક-સગ્ગેજ ॥

અર્થા પુષ્પામિ અસ્મામિ યત્ જતમ્ (તત્) બહુ-અનેજ દ્વયમ્ । તદા
તાતન્મયજ્ઞ સમ્મ-મદ એક-સગ્ગેજ નિર્મિત્ત ॥

તમે (અને) અમે જે કશું, (તે) ઘણા અણે બેસુ. તે જેજ તેવડી
બરસમામ (આપણે) એક બહુમાં છતી થીયો.

૩૭૨

હસિ-હસ્મ્યાં તત્ત તુમ્મ તુમ્મ ॥

હસિ અને હન્ મલિત તત્, તુમ્મ, તુમ્મ.

વૃત્તિ અપભ્રંશી પુષ્પને હસિ-હસ્મ્યાં સહ 'તત્' 'તુમ્મ' 'તુમ્મ' રૂપેતે ત્રય
આદેશો મયન્તિ ॥

અપભ્રંશમાં વુપ્પદ્વ્ય જણિ (=પ્રજાની જોડવચનનો પ્રત્યય) અને
જન્ (પછી જોડવચનનો પ્રત્યય) સહિત તર, તુર, તુજ એમ એ ત્રણ
સ્વરેશ થાય છે.

(જણિ સહિત:—)

જિા૦ (૧) તર હોતર જાગદો । તુર હોતર જાગદો । તુમ
હોતર જાગદો ॥

અર્થ તર મેવાન્ (=તર) જાગત ॥

તારી જામેથી જાઓ.

વૃત્તિ ક્ષ્ણા ॥

જન્ સહિત:—

ઉદા૦ (૨) તર ગુજ-સમ્પદ તુર મદિ તુમ અનુચર સંતિ ।
જન્ તપ્પદિ જળ જળ મદિ-મંદકિ સિન્નસિ ॥

શબ્દાર્થ તર-તર । ગુજ-સમ્પદ-ગુજ-સમ્પદન્ । તુર-તર । મદિ-મદિન્ ।
તુમ-તમ । અનુચર-અનુચરાન્ । સંતિ-સાન્તિન્ । જન્-મદિ । તપ્પદિ-
તપ્પદ (૧) । જળ-જળ્યે । જળ-જળા । મદિ-મંદકિ-મદી-મન્દકે ।
સિન્નસિ-શિશ્ન્યે ।

અર્થ મદિ મદી-મન્દકે તપ્પદ (૧) જળ્યે જળા તર ગુજ-સમ્પદન્, તર
મદિન્, તર અનુચરાન્ સાન્તિન્ (જ) શિશ્ન્યે (તર્કિ વરન્) ॥

એ મહીમકળમાં ઉત્પન્ન થાને (૧) જન્-જ અને તારી મુજ્જસજ્જિ,
તારી મુદ્ધિ (ને) તારી જાજાજાજ્જ જામા થીએ (તો) —)

૩૭૩

મ્યમામ્મ્યાં તુમ્મર્હૈ ॥

માન્ ને જાન્ સહિત તુમ્મર્હૈ.

વૃત્તિ અપભ્રંશો વુપ્પદ્વ્યો વ્યસુ જાન્-જાનેનામ્યામ્-સહ 'તુમ્મર્હૈ' રસારેષો વ્યસિ ॥

અપભ્રંશમાં વુપ્પદ્વ્યો, વ્યસુ (=પ્રજાની જોડવચનનો પ્રત્યય) અને
જાન્ (=પછી જોડવચનનો પ્રત્યય) એમ એ બે પ્રત્યયો સહિત, તુમ્મર્હૈ
એનો સ્વરેશ થાય છે.

ઉદા૦ (૧) તુમ્હાઈ હોતઠ બાગ્યો ॥

અર્થા યુષ્મદ્ મવાન્ (= યુષ્મતાઃ) બાગ્યઃ ॥

તમારી ધાસેથી આમ્નો.

ઉદા૦ (૨) તુમ્હાઈ કેરઠે ધનુ ॥

અર્થા યુષ્મદ્ધમ્ સમ્બન્ધિ ધનમ્ (કે ધનુ)

તમ કેરુ (= તમારુ) ધન (કે, ધનુષ્ય).

૩૭૪ તુમ્હાસુ સુપા ॥

સુપ્ સન્ધિત તુમ્હાસુ.

વૃત્તિ અપર્બસ યુષ્મદ્ સુપા સદ્ 'તુમ્હાસુ' રસાદેસો મવતિ ।

અપર્બસમાં યુષ્મદ્ નો, સુપ્ (= સત્તમી બહુવચનનો પ્રત્યય) સન્ધિત તુમ્હાસુ એવો આદેશ થાય છે

ઉદા૦ તુમ્હાસુ ઠિગ્ ॥

યુષ્માસુ સિતમ્ ॥

તમારામાં રહેલું

૩૭૫ સાયસવો હર્ઠે ॥

અસદ્ નું, સિ હાગતાં, હર્ઠે.

વૃત્તિ અપર્બસે અસદ્ સૌ પેરે 'હર્ઠે' રસાદેસો મવતિ ॥

અપર્બસમાં અસદ્ નો, સિ (= પ્રથમા બેકવચનનો પ્રત્યય) હાગતાં, હર્ઠે એવો આદેશ થાય છે

ઉદા૦ તસુ હર્ઠે વચિ-કુમિ કુલ્લહો ॥ (જુઓ ૩૩૮૧)

૩૭૬ અસ-સસોરમ્હે અમ્હાઈ ॥

અસ ને સન્ હાગતાં અમે, અમ્હાઈ

વૃત્તિ અપર્બસે અસવો વસિ સસિ અ પેરે પ્રયોક્ત્ 'અમે' 'અમ્હાઈ' રસાદેસો મવત ।

અપભ્રંશમાં જલ્ ના, જસ્ (=પ્રથમા બહુવચનનો પ્રત્યય) અને
જમ્ (=દ્વિતીયા બહુવચનનો પ્રત્યય) લાગતાં, પ્રત્યેકમાં બન્ને સ્વરો
એમ બે અક્ષરો આવે છે.

ઉદા० (૧) 'અમ્હે લોલા રિઠ જાણ' કમ્પર એવે મળતિ ।

મુદિ નિહાળહિ ગવજ-મહુ કજ પાજ બોણ કરતિ ॥

શબ્દાર્થ જમ્હે-કમ્ । લોલા-લોકા । રિઠ-રિપજ । જાણ-જાણ ।
કમ્પર-કમ્પર । એવે-એવમ્ । મળતિ-મળતિ । મુદિ-મુદિ । નિહાળહિ-
નિહાળ્ય વિલોક્ય । ગવજ-મહુ-ગ્વાન-તત્ત્વમ્ । કજ-કરતિ ।
પાજ-પાજા । બોણ-બોણામ્ । કરતિ-કુર્વતિ ॥

અર્થ જમ્ લોકા, રિપજા જાણ એવમ્ કમ્પર મળતિ । મુદિ ગ્વાન-
તત્ત્વમ્ વિલોક્ય । કરતિ પાજા બોણામ્ કુર્વતિ ।

અધે લોલ (બીજો, અધે) શત્રુ (તો) બહુ (છે) એમ ક્ષરો
હો છે. મુદિ, અગત્ય નિહાળ—કેટલા વસ્તુ બોણા (કપડા)
કરે છે ?

ઉદા० (૨) અંબળુ જાણિ જે ગયા પહિવ પડ્યા કેન્નિ ।

અગ્ગુ ન મુજહિં મુજહિંજહિં જિર્વે અમ્હૈં તિર્વે તેન્નિ ॥

શબ્દાર્થ અંબળુ-અમ્બલમ્ । જાણિ-જાણિયા । જે-જે । ગયા-ગયા ।
પહિવ-પહિવ્યા । પડ્યા-પડ્યા । કેન્નિ-કે જાણિ । અમ્હૈં-
અમ્હૈં । ન-ન । મુજહિં-મુજહિં । મુજહિંજહિં-મુજહિંજહિં ।
જિર્વે-જિર્વે । અમ્હૈં-અમ્ । તિર્વે-તિર્વે । તેન્નિ-તે જાણિ ॥

અર્થ જે કેન્નિ પડ્યા પહિવ્યા અમ્બલમ્ જાણિયા ગયા (તે)
અમ્હૈં મુજહિંજહિં ન મુજહિં । યજા અમ્હૈં, તિર્વે તે જાણિ ॥

જે કેટલાક પદ્યો પદ્યો એકનો અટકવાટ અગત્યને અગત્ય છે,
(તે) અપભ્રંશ નીચે સૂતા નહીં હોય. એવા અધે (=એવી અધરી
છતા), તેવા તે અધ (એવી તેમની અધ છતા).

ઉદા० (૩) અમ્હે લેવજા । અમ્હૈં લેવજા ॥

અથા વસ્માન્ પચ્યતિ ।

અમને બુઝે છે.

વૃત્તિ વચન-મેદો યથાસહજન-નિશ્ચયર્થે ।

(સૂત્રમાં આદેશનું) વચન બુદ્ધ છે તે, (આદેશ) અનુક્રમે છે
(એવી સમજ) નિવારવા માટે

૪૭૭

ટા-કપમા મર્દે ॥

ટા જિ અન્ સક્રિય મર્દે

વૃત્તિ અપચયે અસ્મદ ટા, જિ, અન્ રસેતૈ સદ્ 'મર્દે' રસાણેષો મયતિ । ટા ।

અપચયમાં અપચન્નો ટા (=પ્રતીત્વા એકવચનનો પ્રત્યય), જિ
(=સપ્તમી એકવચનનો પ્રત્યય) અને અન્ (=દ્વિતીયા એકવચનનો
પ્રત્યય) એમના સક્રિય મર્દે એવો આદેશ થાય છે. (જેમ કે)
ટા સક્રિય —

ઉદા० (૧) મર્દે જાગિર્તે, પ્રિય-વિરહિજર્દે કવિ ધર હોય વિચાલિ ।

મયર મિર્ઝકુ વિ સિદ્ધ તથા વિદ્ધ દિવ્યમદ ક્ષય-ગાતિ ॥

શબ્દાર્થ મર્દે-મયા । જાગિર્તે-જ્ઞાતમ્ । પ્રિય-વિરહિજર્દે-પ્રિય-વિરહિતા-
નામ્ । કવિ-કા અપિ । ધર-વૃત્તિઃ, અવસમ્બનમ્ । હોય-મયતિ ।
વિચાલિ-વિકલ્પે સંવ્યા-કાલે । મયર-પરમ્નુ । મિર્ઝકુ-મૃગાદ્ધ ।
વિ-અપિ । સિદ્ધ-તથા । તથા-તપતિ । વિદ્ધ-યથા । દિવ્યમદ-
દિનકર । ક્ષય-ગાતિ-ક્ષય-કાલે ।

અથા મયા જ્ઞાતમ્ (પદ્) પ્રિય-વિરહિતાનામ્ સંવ્યાકાલે ક્ષય-અપિ
વૃત્તિ મયતિ । પરમ્નુ મૃગાદ્ધઃ અપિ તથા તપતિ યથા ક્ષય-કાલે
દિનકર ॥

મેં અપચુ કે પ્રિયથી વિરહિત થયેલાન સાંચે (=સાંજ પાંચે) તો
હાંઈક ધારણ (વળતી) ક્રોડે પચુ ભિલદુ (આરે તો) અરુ એવો તપે
છે, જેવો યથાકાળે સૂર્યે ।

વૃત્તિ મિના ।

મિ સહિત —

ઉદા૦ (૨) પૌં મૌં બેહિં મિ રણ-ગયહિં ॥ (ભુચ્ચો ૩૭૦ । ૧)

વૃત્તિ વ્યા ॥

અર્ સહિત —

ઉદા (૩) મૌં મેહાહોં દુમ્હ ॥ (ભુચ્ચો ૩૭૦ । ૪)

૩૭૮ અમ્હેહિં મિસા ॥

મિ સહિત અમ્હેહિં

વૃત્તિ અપભ્રંશે અસરો મિસા સહ ‘અમ્હેહિં’ ફાલ્ગેયો મવતિ ॥

અપભ્રંશમાં અસરને મિસુ (= તૂટીય જાનુવચનનો પ્રત્યય) સહિત અમ્હેહિં એવો અટકેશ થાય છે

ઉદા૦ દુમ્હેહિં અમ્હેહિં બં મિઝરે ॥ (ભુચ્ચો ૩૭૧)

૩૭૯ મહુ મમ્હુ હસિ-દસ્મ્યાય ॥

હસિ જાને અર્ સહિત મહુ, મમ્હુ.

વૃત્તિ અપભ્રંશે અસરો હસિના અસા ન તદ્દ પ્રત્યેક ‘મહુ’ ‘મમ્હુ’ ફાલ્ગેયો મવતા ।

— અપભ્રંશમાં અસરના હસિ (જમથી એકવચનનો પ્રત્યય) જાને અર્ (= અસી એકવચનનો પ્રત્યય) સહિત પ્રત્યેકમાં મહુ, મમ્હુ એવા બે અટકેશ થાય છે. (હસિ સહિત —)

ઉદા૦ (૧) મહુ હોતઠ ગયો । મમ્હુ હોતઠ ગયો ॥

અથા મદ મવામ્ (= મતા) ગત ॥

અરી ખસેથી ગયો.

વૃત્તિ અસ ॥

અર્ સહિત —

ઉદા० (૨) મહુ કંતહોં હે દોસઢા, હેહિ, મ જાંસહિ જાણ ।
દેતહોં હવેં પર ઝમરિઅ ધુઅંતહોં કરવાણ ॥

શુબ્ધર્થ મહુ—મમ । કંતહોં—કાન્તત્વ । હે—હૌ । દોસઢા—દોષો । હેહિ—હે સહિ । મ—મા । જાંસહિ (દે.)—ચડ । જાણ (દે.)—અનયક્ત્વ । દેતહોં—દદત । હવેં—અહમ્ । પર—પરમ્, કેવલમ્ । ઝમરિઅ (દે.)—અવશિષ્ટ । ધુઅંતહોં—યુષ્મન્માનસ્ય । કરવાણ—કરવાણ ।

૪૪પા હે સહિ, (ત્વમ્) અનયક્ત્વ મા ચદ । મમ કાન્તત્વ (ત્વ) હૌ દોષો ।
દદત (તસ્ય) અહમ્ કેવલમ્ અવશિષ્ટા યુષ્મન્માનસ્ય (તસ્ય) કરવાણઃ
(અવશિષ્ટઃ) ।

(મારુ કથની પ્રશસા કરીને) હે સખી, (તું) અર્થે વગરનું
જોશ મા (કેમ કે) મારુ કથમાં (તો) જે હોય છે, (કારણ)
હવે દેત કેવળ હું (કહી) જાણી રહી અહીં (હું) (ને)
ચુદ કરતા (કહી જો) વસ્ત્રાવ (જાણી રહી અહીં છે).

ઉદા० (૩) અહ મગા પારકઢા તો સહિ, મન્હુ પ્રિણ ।
અહ મગા અન્હૈં તળા તો તે મારિઅઢેળ ॥

શુબ્ધર્થ અહ—યત્ । મગા—મગ્ના । પારકઢા—પરકીયા । તો—તતઃ ।
સહિ—(હે) સહિ । મન્હુ—મમ । પ્રિણ—પ્રિયેણ । અહ—અપ । મગા—
મગ્ના । અન્હૈં તળા—અસ્માક્ત્વ સમ્બન્ધિન । તો—તતઃ । તે—તેન ।
મારિઅઢેળ—મારિતેન ।

૪૪પા (હે) સહિ યદિ પરકીયા (સુમટા) મગ્ના, તત (તે) મમ પ્રિયેણ
(મગ્ના) । અપ અસ્માક્ત્વ સમ્બન્ધિન મગ્ના, તત તેન મારિતેન ॥

હે સખી, અગાધુ એ શત્રુના (સુહાદો)માં પડ્યું (હોય) તો (તે)
મારુ પિયુને બીધે (જ) પડ્યું અગાધુ એ અપમ્મા (સુહાદો)માં
પડ્યું (હોય), તો તે (=મારો પિયુ) અસ્માને બીધે (જ).

વૃત્તિ વપર્જશે જસ્યો મ્મસા જામા ન સહ 'અમ્હૈ' રજાદેશો મવતિ ।

અપજ્ઞાનામાં અમ્હૈનો, મ્મસ (અવધી બહુવચનનો પ્રત્યય) અને
જામ (અધી બહુવચનનો પ્રત્યય) સહિત અમ્હૈ જોવો આદેશ થાય
છે. (જેમ કે મ્મસ સહિત —)

ઉદા० (૧) અમ્હૈ જોતલ જામો ॥

અર્થ જસ્ય મગ્ (અસ્ય) જામત ॥

જામરી ખસેથી જામ્યો

ઉદા० (૨) જહ મગ્ અમ્હૈ ત્યા ॥ (જુઓ ૩૭૬ । ૨)

૩૮૧ સુપા અમ્હાસુ ॥

સુપ્ સહિત અમ્હાસુ.

વૃત્તિ વપર્જશે અમ્હા સુપા સહ 'અમ્હાસુ' રજાદેશો મવતિ ॥

અપજ્ઞાનામાં અમ્હાનો સુપ્ સહિત અમ્હાસુ જોવો આદેશ થાય છે.

ઉદા० અમ્હાસુ ઠિચ ॥

અર્થ જસ્ય સિતમ્ ॥

જામતમાં રહેલું

૩૮૨ ત્યાદેરાધ-ત્રયસ્ય વહુત્વે દિં ન વા ॥

ત્યાદિ ના આધ ત્રયમાંથી બહુવચનમાં વિકલ્પે 'દિં'

વૃત્તિ જાતીનામાત્રયસ્ય સમ્બન્ધિનો વહુત્વયે કર્તમાનસ્ય વચનત્વાપર્જશે
'દિં' રજાદેશો વા મવતિ ॥

(વર્તમાનકાળ, વહેરેના) તિ આદિ (પ્રત્યયોમાં)ના આરભના ત્રયમાંથી
બહુવચનમાં પ્રત્યયનો અપજ્ઞાનામાં —દિં જોવો આદેશ વિકલ્પે થાય છે

ઉદા० મુઝ કવરિવધ તોં સોહ થરિં ને મઝ-મુઝ સસિ-રાહ કરિં ।

તોં સહિં કુરક મમર-તઝ-તુઝિય ને તિમિર-ચિય હોઝિ મિઝિય ।

શબ્દાર્થ સુહ-વપરિવધ-મુઝ-કવરીવધી । તોં-તત્પા । સોહ-હોમામ્ ।

કરિં-મરત । ન-નનુ, યથા । મઝ-મુઝ-મઝ-મુઝમ્ । સસિ-રાહ-

શશિ-રાહુ । જરહિ-કુરુત । ઠોઈ-તસ્યા । સઘર્હિ (૬) -શોમન્તે ।
કુરહ-કુરહા । મમર-રહ-તુષિજ-મમર-કુજ-તુષિતા । ન-નનુ, યપા ।
તિમિર-હિમ-તિમિર-હિમ્મા । જેઠુનિ (૬) -શીઠનિ । મિષિય-
મિષિયા ॥

અર્થ તસ્યા મુજ-કલરીપયૌ શોમા જરત, યપા શશિ-રાહુ મહ-મુદન કુરુત ।
તસ્યા મમર-કુજ-તુષિતા કુરહા શોમન્તે, યપા તિમિર-હિમ્મા મિષિયા
શીઠનિ ॥

તેનુ મુજ જને વેણીજખ (એવી) સોશા ધરણુ હરે છે બહે
જદ્ર ને શકુ મહમુદ કરી રહ્યા છે । જમર-સમુદ્ર સાથે તુલના કરાય
તેવી તેની વાંકડી લટો (એવી) સોસે છે બહે વિમિરના બપ્પા
મળીને જેલી રહ્યાં છે ।

૩૮૩

મખ્ય-ત્રયસાચસ હિઃ ॥

વચલા ત્રણુના જાણનો હિ.

વૃત્તિ સ્વાદીનાં મખ્ય-ત્રયસય યદાઈ વચનં તત્સાપખરિ 'હિ' રૂપાદેશો વા
મવતિ ।

તિ જાણિ (પ્રજ્યોભા)ના વચલા ત્રણુનું જે જાણ વચન તેના
(પ્રજ્યનો) અપખરમા -હિ એવો જાણેશ તિહરે થાય છે.

ઉપા० (૨) વર્પીહા, 'પિઠ પિઠ' મળમિ કિષ્કિઠ કુજહિ હયાસ ।

તુહ જલિ, મહ પુણ વહુહર મિહું તિ ન પૂરિજ વાસ ॥

અર્થ વર્પીહા-જાતક । 'પિઠ' 'પિઠ'-પિશામિ, પિશામિ (પહે પ્રિયા
પ્રિય) । મળમિ-મળિલા । કિષ્કિઠ-કિસડ્ । કુજહિ-રોડિપિ । હયાસ-
હવાસ । તુહ-તથ । જલિ-જલે । મહ-મમ । પુણ-પુન । વહુહર-
વહુમકે, વહુમે । મિહું-હયો । તિ-અપિ । ન-ન । પૂરિજ-પૂરિવા ।
વાસ-વાસ ॥

અર્થ (૬) જાતક, 'પિશામિ પિશામિ' (પહે 'પ્રિય પ્રિય') (રૂપાદેશો) (રૂપાદેશો)
મળિલા, હવાસ, કિસડ્ રોડિપિ । તથ જલે મમ પુન વહુમે, હયો અપિ
વાસ ન પૂરિવા ॥

(હે) જવૈયા, 'પીડ પીડ' ('પિયુ, પિયુ') (જેમ) જોડીને (તું) ઠેકઠું રુએ છે ! હવેય, તારી જગની જાગતમાં તેમ મારી વાજમાં જગતમાં (જેમ) જનેશની જાણ પૂરી ન થઈ.

વૃત્તિ જાત્મનેપદં ।

જાત્મનેપદમ —

ઉદા० (૨) વપીજા, કાર્યેં ચોઢિરેજ નિમિષજ વાર-વ-વાર ।
સપરિ મરિજા વિમ્મ-જલિ સહિદિ ન એક-વ વાર ॥

શબ્દાર્થે વપીજા—જાતક । કાર્યેં—કિમ્ । ચોઢિરેજ (હે.)—કૂતન । નિમિષ-વિર્ભૂજ । વાર-વ-વાર—વારંવારમ્ । સપરિ—સપરે । મરિજા—મરિતે । વિમ્મ-જલિ—વિમ્મ-જલેન । સહિદિ—જમ્સે । ન-ન । એક-વ—એકમ્ વપિ । વાર—વારામ્ ॥

અથા (હે) જાતક, (હે) નિર્ભૂજ, વારંવારમ્ કૂતેન કિમ્ । વિમ્મ-જલેન મૃતે (જપિ) સપરે, (તવ) એકમ્ વપિ વારામ્ ન જમ્સે ॥

જવૈયા, નિર્ભૂજ વારે વારે જોડવાથી શો લાભ ? સાચર નિર્ભૂજ જોડે જ્યો હોવા છતાં તને જોડે વાર મળવાની નથી.

વૃત્તિ સત્તમ્યામ્ ।

વિષ્વર્થમ્ —

ઉદા० (૧) ગારેજિં જમ્મજિં જળ્લજિં નિ ગોરિ હુ વિજહિ કંદા ।
ગમ-મર્ણેં ચરત્તુર્ણેં જો જમ્મિજહ રસંદા ॥

શબ્દાર્થે ગારેજિં—જલિન્ । જમ્મજિં—જન્મનિ । જળ્લજિં—જન્યસિન્ । નિ—અપિ । ગોરિ—(હે) ગૌરિ । હુ—તવ્ । વિજહિ—રથા । કંદા—કાન્તમ્ । ગમ-મર્ણેં—મત્ત-ગજાગામ્ । ચરત્તુર્ણેં—જાતકાનુશાળામ્ । જો—યા । જમ્મિજહ (હે.)—સંગમ્સે । રસંદા—રસમ્ ॥

અથા (હે) ગૌરિ જલિન્ જન્મનિ જન્યસિન્ અપિ તવ્ કાન્તમ્ રથા, યા જાતકાનુશાળામ્ મત્ત-ગજાગામ્ રસમ્ સંગમ્સે ॥

હે જોરી, આ જાએ તેમ જ જાન્ય જાન્યમાં (મને) જો વર દેને
જે જાન્યને ન જાન્યરતા જોવા મત જાને જાને જાસતા
(=જાસતા) જોડે.

નૃત્તિ પછે 'જાસિ' જાસાદિ ।

ઉદા૦ (૪) જીએ પછે, (જાસિ જાસેને જાસે) જાસિ જાસે (જાસ).

૩૮૪

જાન્યે જા ॥

જાન્યજનમાં જા

નૃત્તિ જાદીનાં જાન્યજનમાં સમ્યક્ જાન્યજનમાં જાન્યજન તત્વાપજને
'જા' જાસાદેજો જા જાસિ ।

જિ જાદિ (જાન્ય) જા જાસતા જાન્ય (જાન્ય) જા જાસતા જાન્યજનમાં
જાન્યમાં જાસેને જા જાસતા જા (જા જાન્ય) જા જાન્યજનમાં જા જાસે
જાસે જાસે જાસે જાસે

ઉદા૦ જાન્ય-જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં

જા જાસે જા જાસે જા જાસે જા જાસે જા જાસે જા જાસે

જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં
જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં
(જા) જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં
જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં

જાન્ય સ જાન્ય જાન્યજનમાં, જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં
(જા) જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં

જાન્ય (જાન્ય) જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં
જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં
જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં જાન્યજનમાં

નૃત્તિ પછે 'જાસે' જાસાદિ ॥

ઉદા૦ (૨) જીએ પછે, (જાસે જાસેને જાસે) જાસે જાસે (જાસ).

૩૮૫

અન્સ્ય-ત્રયસ્યાયસ ઠે ॥

અન્સ્ય ત્રયના આયનો ઠે.

પૃત્તિ ક્ષાત્રીનામ્સ્ય-ત્રયસ્ય યદાથં વચનં તસ્યાપર્જણ ઠે' હસાદેષો યા મયતિ ।

ત્રિ વજેરે (મ-વયો)માના અન્સ્ય ત્રયનું એ આય વચન-તે(ના પ્રત્યય)ને અપભ્રંશમાં ઠે એવો અદેશ વિકરણે થાય છે.

ઉદા० (૧) નિહિ નિજવટ પીઠતુ ગહ મં વણિ કરહિ નિસાટ ।

સંપદ કહુઠેં વેસ ગિર્થે કુહુ બગદ વસસાટ ॥

શબ્દાય વિહિ-નિધિ । નિજવટ-વ્યાકુલીકરોતુ । પીઠતુ-પીઠપત્ત ।

ગહ-મઠા । મ-મા । વણિ (દે.)-પ્રિય । કરહિ-કુહ । નિસાટ-નિવાસ । સંપદ-સમ્પદમ્ । કહુઠેં-કર્પયામિ । વેસ-વેસ્યામ્ । ગિર્થે-યથા હથ । કુહુ-યદિ । બગદ-બર્કતે । વસસાટ-વ્યવસાય ॥

અથ વિધિઃ વ્યાકુલીકરોતુ । મઠા પીઠપત્ત । હે પ્રિયે (ભગ) નિવાસ મ્ય કુહ । યદિ વ્યવસાય વર્કતે (૧ સ્વાત્ ૧), (બહમ્) સમ્પદમ્ વેસ્યામ્ હથ કર્પયામિ ॥

નિષ્પત્તિ બહે અપ્રુણ કહે. બહે બહે પીઠે હે પ્રિયે, વિષય હથ મ્ય એ (માત્ર કોઈ) અપ્રુણ અવશ્યક હોય, (તો) સુખતિને (તો) વેસ્યાની જેમ મેંથી થાવું

ઉદા (૨) વણિ કિઝઠેં સુબજસુ ॥ (શુઓ ૩૩૮)

પૃત્તિ વણે ॥ બીજી પરી,

ઉદા० (૧) 'કહુમિ હસાદિ ॥

(વહુઠેં વજેરેને બહલે) કહુમિ વજેરે (શાય) .

૩૮૬

વહુલે હું ॥

અહુવચનમ્ ॥

પૃત્તિ ક્ષાત્રીનામ્સ્ય-ત્રયસ્ય સમ્બન્ધિ વહુલવર્ણેણ વર્તમાનં યદ્વચનં તત્થ ઠે' હસાદેષો યા મયતિ ।

તે વગેરે (પ્રત્યયોર્માં)ના અર્થ ત્રણમાં જે વચન બહુવચન અર્થમાં
સ્થેતું છે, તે(ના પ્રત્યય)નો -ફું એવો આદેશ નિકળે શક્ય છે.

ઉદા० (૧) સમ્ય-વિસાહિત ગર્હિ છાહું પ્રિય, તર્હિ દેસર્હિ જાહું ।
રગ-દુર્મિમ્મચ્છે મગાર્હિ વિણુ છુર્જે મ ચલાહું ॥

શબ્દાર્થ સમ્ય-વિસાહિત-સજ્ઞ-વિસાહિતન્ । ગર્હિ-યત્ર । છાહું-કમામ્હે ।
પ્રિય-પ્રિય । તર્હિ-તસ્મિન્ । દેસર્હિ-દેશે । જાહું-યામ । રગ-દુર્મિમ્મચ્છે-
રગ-દુર્મિમ્મેણ । મગાર્હિ-મગ્નાઃ । વિણુ-વિના । છુર્જે-સુદેન । મ-મ ।
ચલાહું-ચલામ્હે ।

ઉપા પ્રિય યત્ર સજ્ઞ-વિસાહિતન્ કમામ્હે તસ્મિન્ દેશે યામ । રગ-
દુર્મિમ્મેણ મગ્ના (ચમ) સુદેન વિના મ ચલામ્હે ॥

(કે) પ્રિય, ખૂણથી માધેતું (ખૂણ વાપરીને પ્રાપ્ત કરી વસ્તુ)
જ્યાં આપણને મળે, તે દેશમાં જઈએ. સુદેનના દુઃખાળથી આપણે
(તો) જાણી જાણ, મુઠ્ઠા વિના આપણે નહીં વળીએ.

વૃત્તિ પછે ॥ બીજે પક્ષે,

ઉદા० 'સહિતુ' રજાતિ ॥

(છાહું વગેરેને બદલે) સહિતુ વગેરે (શક્ય).

૩૮૭ દિ-સયોરિદુદેત્ ॥

દિ, 'સ નો ર ડ, ઈ.

વૃત્તિ પાછળથી દિસયોરપછે 'ર' 'ડ', 'ઈ' રસેતે ત્રણ આદેશો થા
મરતિ ॥ રવ્ ॥

અર્થ-વચન 'દિ, 'સના, અપજ્ઞશમાં ર ડ, ઈ એમ ત્રણ આદેશ
નિકળે શક્ય છે (એમ કે) ર:-

ઉદા० (૧) કુંચર સુમરિ મ મ્હરડ મ્હાતા સામ મ મ્હિ ।

કચર ત્રિ પાતિય તિદિ-ચસિગ ત ચરિ માયુ મ મ્હિ ॥

शुभार्थं कुम्भर-कुम्भर । सुम्भर-सम्भर । म-मा । सुम्भर-सुम्भर । सुम्भर-
सुम्भर । सुम्भर-सुम्भर । म-मा । मेष्ठि (दे.)-मुम्भ । कम्भ-कम्भ ।
वि-ये । पम्भ-पम्भ । विम्भ-विम्भ । विम्भ-विम्भ । ते-तम् । वम्भ-
वम्भ । मम्भ-मम्भ । म-मा । मेष्ठि (दे.)-मुम्भ ॥

अथ कुम्भर, सुम्भर मा सम्भर । सुम्भर मा सुम्भर । ये कम्भ-
विम्भ-विम्भ प्राप्ता तम्भ वम्भ । मम्भ मा मुम्भ ॥

(दे) कुम्भर, सुम्भरिणोने सुम्भर मा सुम्भर निम्भर भू भू
विम्भर ने सुम्भर मम्भ, ते वम्भ मम्भ भू भू

वृत्ति एव ।

५१-

उद्य० (२) मम्भ एव वि विम्भर के-वि विम्भर विम्भर ।

मम्भ-मम्भ मम्भ-मम्भ कुम्भर मम्भ मम्भ ।

शुभार्थं मम्भ-मम्भ । एव-वम्भ । वि-विम्भ । विम्भर-विम्भर । के-वि-
कम्भर । विम्भर-विम्भर । विम्भर-विम्भर । मम्भ-मम्भ-मम्भ-
मम्भर । मम्भ-मम्भ-मम्भ-मम्भर । कुम्भर-कुम्भर । मम्भ-मम्भ ।
कम्भर-कम्भर ।

अथ मम्भ, वम्भ विम्भर विम्भर (तम्भ) कम्भर विम्भर विम्भर । मम्भ-
मम्भर मम्भ-मम्भर मम्भर कुम्भर ॥

(दे) मम्भ, मम्भ मम्भर (मम्भर), मम्भ मम्भर मम्भ
मम्भ, मम्भर मम्भर विम्भर ते मम्भ मम्भ मम्भ
(मम्भर मम्भ) ।

वृत्ति एव ।

५२-

उद्य० (१) मम्भ एव के-वि विम्भर मम्भर मम्भर ।

मम्भ मम्भर मम्भर मम्भर मम्भर मम्भर ॥

शुभार्थं प्रिय-प्रिय । एवैहि-इदानीम् । कर्ते-कुरु । सेकु (दे.)-ममम् ।
 करि-करे । इइहि (दे.)-सम । शुई-त्वम् । करवासु-करवात्मम् । जै-यद् ।
 कपातिय-कपातिका । वप्पुडा (दे.)-वराका । सेहि-गृह्णति ।
 अमगु-अमगम् । कपासु-कपात्मम् ॥

अथा प्रिय, इदानीम् कर्ते ममम् कुरु । त्वम् करवात्मम् सम । यद् वराका
 कपातिका अमगम् कपात्मम् गृह्णति ॥

(दे) प्रिय, कुवे तु तववर छोड, (ने) कुवभां वडो डर (=ले),
 लेयी अपरड अरुडिडी (=अरुडिडीने) आयी ओपरी (तो)
 ले (=भजे).

वृत्ति पक्षे 'सुमरहि' इति ।

भीने पक्षे, (सुगरिने जडले) सुमरहि वजेरे (धाव).

३८८ कर्त्तुमिति-स्यस्य सा ॥

अविष्मकाणाम् 'क' नो स.

वृत्ति अपवर्गश मविष्मर्कविष्मस्य आदे स्यस्य सो वा मवति ॥

ति वजेरे (प्रत्ययो लागतां) अविष्म अवने वमता अणम् 'क'नो
 विष्मपे स वष छे.

उदा० दिक्का जेति ब्रह्मवर्हि पडहि मणोरह पण्डि ।

जं बण्डर स मागिबड 'होसुर' कर्तु म अण्डि ॥

शुभार्थं दिक्का-दिक्का । जेति-यामि । ब्रह्मवर्हि (दे.)-वेगैः ।
 पडहि-पठन्ति । मणोरह-मणोरवा । पण्डि-पथात् । जं-यद् ।
 बण्डर-अस्ति । स-तद् । मागिबड-माग्यते (=सुग्यते) । होसुर-
 मविष्मति । कर्तु-कुरु । म-मा । अण्डि-आरम्भ ।

अथा दिक्का वेगै यामि मणोरवा (त) पथात् पठन्ति । (अत)
 यद् अस्ति तद् सुग्यते (=सुग्रीत) । 'मविष्मति' (इति) कुरुन् मा
 आरम्भ ॥

કિયસો ઝટપટ વાળી બાથ છે, (ને) મનોરમ પાછા પડવા બંધ છે
(તો) જે છે તે માલીએ, (= માણુ ને) થયો, (મો) ય હસે મોથી
રહે મા.

વૃત્તિ પદે 'હોશિ' ।

બીજે મો, (હોશ ને બહો) હોશિ (માથ).

૪૮૬

કિયો કીસુ ॥

કિયે નો કીસુ.

વૃત્તિ 'કિયે' ફલેતલ કિયાપદસ્યાપર્મણે કીસુ ફલાદેશો વા મ્ભવિ ।

કિયે એ કિયાપદ (= અપ્રચલિત રૂપ) નો અપભ્રંશમાં કીસુ એવો
અદેશ નિકળે માથ છે.

ઉદા० (૧) સ્તા મોગ જુ પરિહર તસુ કંતાઈ બચ્ચીસુ ।

તસુ દરબેન વિ (ઈ) મુખિયર્તે બસુ સહિરહર્તે સીસુ ॥

શબ્ધર્થ સ્તા—સ્તા । મોગ—મોગાન્ । જુ—ય । પરિહર—પરિહરતિ । તસુ—
તસૈ । કંતાઈ—કાન્તાય । બચ્ચીસુ—બચ્ચીકિયે ॥ તસુ—તસ્ય । દરબેન—
દૈવેન । વિ—અપિ । મુખિયર્તે—મુખિયત્તમ્, મુખિયત્ । બસુ—યસ્ય । સહિ-
રહર્તે (હે) —સન્નાટમ્ । સીસુ—શીર્ષમ્ ।

અર્થ ય સ્તા મોગાન્ પરિહરતિ તસૈ કાન્તાય (બહુ) બચ્ચીકિયે ।

યસ્ય (દુ) સન્નાટમ્ શીર્ષમ્, તસ્ય દૈવેન અપિ (ઈ) મુખિયત્મ્ ।

જ્યા સોગોને જે જાય છે, તે કાન્ત પર (જુ) બચ્ચીસન તરીકે
અપ્રચલિત અર્થ (= તેના પર વાળી બાઈ તેની બહિષ્કારી). બહો તો
જેનું શીર્ષા સહિયુ છે, તેનું (તો) દૈવે બસુ (૧ દૈવે જ) મુદેનું છે.

વૃત્તિ પદે સામ્યમાનાદસ્યા 'કિયે' इति संलुप्तशब्दादेय प्रयोगः ।

બીજે મો, કિયે એ સામ્યમાન અવસ્થાવળા સંસ્કૃત શબ્દમાંથી
આવો પ્રયોગ (માથ) —

ઉદા० (૨) બચ્ચીકિયર્તે ધ્રુવણસુ । (જુઓ ૪૩૮).

૩૬૦

સુવઃ પર્યાપ્તૌ કુચઃ ॥

મૂનો 'પર્યાપ્તિ' અર્થમાં કુચ

વૃત્તિ અવર્તરે મુનો પાતો પર્યાપ્તાવર્થે વતમાનસ્ય 'કુચ' દશાપેરો મવતિ ।

અપજશમાં પર્યાપ્તિના અર્થમાં પહેલા મૂ પાતુનો કુચ એનો આદેશ
- થાય છે.

ઉદા० અર-તુંગવણુ પં ધળઈ સો છેજર ન-હુ નાહુ ।

સહિ અર કેઈ-ર તુરિ-વસેન અરિ પહુઅર નાહુ ॥

શબ્ધાર્થ અર-તુંગવણુ-અનિ-તુજતમ્ । પં-પદ્ । ધળઈ-સ્તનયો । સે-સ ।

છેજર-છેડ । ન-હુ-ન સહુ । નાહુ-નામ । સહિ-સહિ । અર-અરિ ।

કેઈ-ર-કમવપિ । તુરિ-વસેન-તુટિ-વસેન, કાઠવિભમ્બેન । અરિ-અરે ।

પહુઅર-પ્રમવતિ । નાહુ-નાથ ॥

અર્થ સ્તનયો મદ્ અનિ-તુજતમ્, સ છડ, ન સહુ નામ । સહિ, પદિ
નાથ અરે પ્રમવતિ, કમવપિ કાઠવિભમ્બેન (એવ પ્રમવતિ) ॥

સ્તનતુ ને અતિ તુજત્વ (છે), તે હાનિ (ફપ છે), નહીં કે હાન
(ફપ), (કેમ કે) અખી, (તેથી કરીને) નાથ એ હોઈ મુખી પહોંચે
છે તો (તે) કેમય કરીને વિહજે (જ) (પહોંચે છે) .

૩૬૧

મૂગો મુનો વા ॥

મૂર્હ = મૂ) નો વિકરપે મુવ.

વૃત્તિ અવર્તરે મૂગો પાતોર્મુવ દશાપેરો વા મવતિ ।

અપજશમાં મૂર્ (= મૂ) પાતુનો મુવ એનો આદેશ વિકરપે થાય છે.

ઉદા० (૧) મુવહ મુહાસિત કિન્પિ ॥

શબ્ધાર્થ મુવહ-મૂત । મુહાસિત-સુમાપિતમ્ । કિન્પિ-વિન્પિ ॥

અર્થ વિન્પિ સુમાપિતમ્ મૂત ॥

કેઈ એક મુખાપિન બોલો.

વૃત્તિ પછે ॥ બીજે પમે,

ઉદા. (૨) રત્તરેં જોવિણુ સઘનિ ઠિઠ પુણ રસાસણુ જોવિ ।

‘તો રત્તરેં જાગરેં છોંં રરિ જર મહ જગાર જોવિ ।’

અર્થ રત્તરેં-રપ્ત । જોવિણુ-ઝલ્લા । સઘનિ-શુભિ । ઠિઠ-સ્થિત ।

પુણ-પુનઃ । રસાસણુ-રુચાસન । જોવિ-ઝલ્લા । તો-તથા ।

રત્તરેં-મહત્ । જાગરેં-જાગમિ । છોંં-અપ । રરિ-રરિ । જર-

યદિ । મહ-મમ । જગાર-જગ્રે । જોવિ-ઝલ્લા ।

અર્થ રપ્ત ઝલ્લા શુભિ સ્થિત । પુન રુચાસન (સ્થ) ઝલ્લા (સ્થિત) । ‘અપિ મમ અગ્રે ઝલ્લા (વિઘટિ), તથા જરમ્ જાગમિ અપઃ રરિ’ इति ॥

એટલું બોલીને શકુનિ સ્ત્રી ગયો, પછી રુચાસન આ પ્રમાણે બોલીને (સ્ત્રી ગયો) ‘મારી અગ્રમ બોલીને એ એ (ભરો સ્ત્રી), તો હું અહીં ઠે એ (ખરો) રરિ.

૪૬૨. પ્રસેર્વણા ॥

પ્રસિ (= પ્રસ) નો પ્રસ.

વૃત્તિ અપભ્રંશે પ્રસેર્વણો ‘પ્રસ’ રસાદેશો મળતિ ॥

અપભ્રંશમાં પ્રસિ (= પ્રસ) ખાતુનો પ્રસ એવો આદેશ થાય છે.

ઉદા. પ્રસ । પ્રસેવિ । પ્રસેવિણુ ॥

અર્થ પ્રસિ । પ્રસિતા । પ્રસિતા ।

અર્થ છે. અર્થને. અર્થને.

૪૬૩. પ્રસ્ટા પ્રસ્ટા ॥

પ્રસિ (= પ્રસ) નો પ્રસ.

વૃત્તિ અપભ્રંશે પ્રસેર્વણો ‘પ્રસ્ટ’ રસાદેશો મળતિ ।

અપભ્રંશમાં પ્રસિ (= પ્રસ) ખાતુનો પ્રસ્ટ એવો આદેશ થાય છે.

ઉદા. પ્રસ્ટિ ।

અર્થ પ્રસ્ટિ । પ્રસ્ટિ છે.

૩૬૪

પ્રોર્ગુણઃ ॥

પ્રિહિ (= પ્રહ) નો ગુણ-

વૃત્તિ અપબ્રંશે પ્રોર્ગુણો'ગુણ' રસાદેશો મવતિ ।

અપબ્રંશમાં પ્રિહિ (= પ્રહ) ખાતુનો ગુણ એવો આદેશ થાય છે.

ઉદા० પઠ ગૃહેષિણુ શ્વ ॥

શબ્ધાર્થ પઠ-પઠ । ગૃહેષિણુ-ગૃહીત્વા । શ્વ-શ્વન્ ।

અથા શ્વન્ ગૃહીત્વા પઠ ।

મત લઈને શ્વ-

૩૬૫

તક્ષ્યાદીનાં છોહ્ણદયા ॥

તક્ષિ (= તક્ષ) વગેરેના છોહ્ણ વગેરે

વૃત્તિ અપબ્રંશે તક્ષિમયુક્તીના ખાતુનાં છોહ્ણ'રસાદય આદેશો મવન્તિ ।

અપબ્રંશમાં તક્ષિ (= તક્ષ) વગેરે ખાતુઓના છોહ્ણ વગેરે આદેશો થાય છે

ઉદા० (૧) ત્રિર્થે તિર્થે તિક્ષ્ણા કેવિ કર જર સસિ છોહ્ણિજ્ઞન્તુ ।

તો જર ગોરિર્થે મુહ-કમ્પિ સરિસિમ કઝ-રિ મહન્તુ ॥

શબ્ધાર્થ ત્રિર્થે તિર્થે-પથા તથા । તિક્ષ્ણા-તીક્ષ્ણાન્ । કેવિ-ગૃહીત્વા । કર-કરન્ । જર-ચરિ । સસિ-શશી । છોહ્ણિજ્ઞન્તુ (હે)-જનશ્ચિપ્પત । તો-તત । જર-જગતિ । ગોરિર્થે-ગીર્થાઃ । મુહ-કમ્પિ-મુહ-કમ્પનેન । સરિસિમ-સરણાત્મ । કઝ-રિ-કઝમપિ । મહન્તુ-જનશ્ચિપ્પત ।

અથા પથા તથા તીક્ષ્ણાન્ કરન્ ગૃહીત્વા યન્ શશી જનશ્ચિપ્પત, તતઃ (સઃ) જગતિ ગીર્થા મુહ-કમ્પનેન કમ્પપિ સરણાત્મ જનશ્ચિપ્પત ।

અમે તેમ કરીને તીક્ષ્ણ ત્રિષુએ કર્ (લઈને, ખાધી) એ શશીને છોહ્ણવામાં આવ્યો હોત, તો (તે) જગતમાં ગીર્થના મુહકમ્પન સાથે દિવિત્ સમ્પન્નતા પ્રાપ્ત કરેલ

વૃત્તિ આદિપ્રજ્ઞાદ્ દેશીય ય ત્રિયાલ્પના સ્પષ્ટમ્યન્તે તે રસદ્યાર્થઃ ।

(સૂત્રમાં) આદિ(શબ્દ)ના (કૌશલ) જગ્યાવેશથી, દેશી
(શબ્દ)ઓમાં જે ત્રિયાલ્પના શબ્દો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમના
ઉદાહરણ આપવામાં—

ઉદા० (૨) જુજુઠડ જુજીઢોરસા મુઢિ, કમોઢિ નિઢિઠડ ।

સાસામક-જાજા-ફાલકિઢડ બાજ-સઢિક-સંસિઠડ ॥

શબ્દાર્થ જુજુઠડ-કઢુળમ્ । જુજીઢોરસા-જૂર્ણમણિપ્પતિ । મુઢિ-મુઢે ।
કમોઢિ-કમોઢે । નિઢિઠડ-નિઢિતમ્ । સાસામક-જાજા-ફાલકિઢડ
(કે) -સાસામક-જાજા-સંતમ્ । બાજ-સઢિક-સંસિઠડ-બાપ્-સઢિક-
સસિઠમ્ ।

અર્થ મુઢે કમોઢે નિઢિતમ્ કઢુળમ્ સાસામક-જાજા-સંતમ્ બાપ્-
સઢિક-સસિઠમ્ જૂર્ણમણિપ્પતિ ।

મુઢા, જાજ નીધે (=જાજે) રાજેશો (ને તેથી) નિષ્કસાધિની
કળથી તપી મહેશો (જાને) જાજુજાથી સીંચાવેશો (તારે)
મૂંડેશો મૂંડે જાની જશે.

ઉદા० (૩) જન્મદ્વચિઠ કે પય્ઠે પેમ્મુ નિજપદ્ જાઈ ।

સન્નાસન્ન-રિઠ-સમચ્છો કર પરિવચા તાઈ ॥

શબ્દાર્થ જન્મદ્વચિઠ-જનુવ્રજ્ય । કે-કે । પય્ઠે-પરે । પેમ્મુ-પ્રેમ (=પ્રિયા) ।
નિજપદ્-નિષ્કર્ષે । જાઈ-જાત્ । સન્નાસન્ન-રિઠ-સમચ્છો-સન્નાસન્નરિપુ-
સન્નપત્ત (= જન્મત્ત) । કર-કર । પરિવચા-પરિવચા । તાઈ-
તાત્ ।

અર્થ (પ્રિયમ્) જનુવ્રજ્ય જાત્ કે પરે પ્રેમ (=પ્રિયા) નિષ્કર્ષે તાત્
જન્મત્ત કિરના પરિવચા ।

(પ્રિયને) વળાવીને પ્રિયા જાત છે પરજા પાછી વળે છે, જ્યં (જો)
જરૂરના કિસ્મ મસરી વળ્યા.

ઉદા० (૪) ઢિજા સુહુકર ગેરડી ગયણિ સુહુકર મેહ ।

વાસારણિ પવાસુજાઈ વિસમ્ય સમ્મુ પહ ॥

શબ્દાર્થ દિગ્ધ-દિગ્ધે । સુદુષ્ટ-શસ્યામ્પતે । ગોરબી-ગૌરી । ગ્વણિ-ગ્વણ ।
પુદુષ્ટ-ગજતિ । મેઘ-મેઘ । વાસારતિ-વર્ષારાત્રે, વર્ષાસુ । પવાસુર્ઘ-
પ્રવાસિનામ્ । વિસમ્-વિપમ્ । સંઘ-સઘટમ્ । એ-એત્ ।

અથા હન્યે શસ્યામ્પત ગૌરી । ગગને ગજતિ મેઘઃ । વર્ષાસુ પ્રવાસિનામ્
એત્ સઘટમ્ વિપમ્ ।

દુષ્ક્રમા ઝોરી (નો વિરહ) ખટકે છે અગનમાં મેઘ મહામટે છે.
વર્ષામા (નીકળેલા) પ્રવાસીઓને આ સઘટ સઘટુ હોય છે.

ઉદા. (૫) અમિ પગોહર વજ્રમ્ય નિષુ જે સંમુદ પંતિ ।

મહુ કંઠારો સમરંગણ ગય-ચઢ મજિઠ બતિ ॥

શબ્દાર્થ અમિ-અમ્ (=સહિ) । પગોહર-પગોધરી । વજ્રમ્ય-વજ્રમયી । નિષુ-
નિષ્પન્નમ્ । જે-એ । સંમુદ-સમુદૌ । પંતિ-તિષ્ઠત । મહુ-મમ । કંઠારો-
કન્તત્સ્ય (=કન્તેન) । સમરંગણ-સમરાજ્ઞે । ગય-ચઢ-ગજ-ચટા ।
મજિઠ-મણા । બતિ-યાન્તિ ।

અથા અમ્ (=સહિ) (મમ) પગોધરી વજ્રમયી । (યત તૌ) નિષ્પન્ન એ
(મમ કન્તત્સ્ય) સમુદૌ તિષ્ઠત । સમરાજ્ઞે ગજ-ચટા (અપિ) મમ
કન્તત્સ્ય મણા યાન્તિ ।

માઠી, (માથ) સ્તન વચ્ચેના છે (હારણ કે તે) સરેવ (માથ
કન્તની) સમુદ્ર સદે છે (અન્તનો સામનો કરે છે) — અથા સમ
સાગરમા ગજચટાઓ (પણ) માથ કન્ત પામેથી હારીને આવે છે

ઉદા. (૬) પુત્તે જારં કરણુ ગુણ અગુણુ કરણુ મુણ ।

આ વપીરી મુંદલી પંપિજા અરેણ ॥

શબ્દાર્થ પુત્તે-પુત્રેય । જારં-જાતેન । કરણુ-કઃ । ગુણુ-ગુણ । અગુણુ-
અગુણ । કરણુ-કઃ । મુણ-પુત્રેય । આ-યાત્ । વપીરી (દે.)-
પૈતૃકી । મુંદલી-ભૂમિ । પંપિજા (દે.)-મારાગ્નતા શિયતે
(=જાગમ્પતે) । અરેણ-અરેણ ।

અથા (તેન) પુત્રેણ જાતેન ચો ગુણ, પુત્રેણ (વા) ક અગુણ,
યાત્ પૈતૃકી ભૂમિ. અરેણ જાગમ્પતે ।

अथर्वश्रुति व्याख्यान (—अथर्वश्रुति व्याख्यान)
अथर्वश्रुति, अथर्वश्रुति व्याख्यान शी व्याख्यान, (तेन) तेन अथर्वश्रुति
व्याख्यान ?

उप० (७) तं तेनैव यत्नं सागरात् सो तेनैव विस्तारः ।

सिद्धे निवारणं पक्षं वि न-वि परं पुनरुक्तं अस्ति ॥

शब्दार्थः त-तत् । तेनैव-तत्पक्षः । यत्न-यत्नम् । सागरात्-सागरस्य ।
सो-सः । तेनैव-तत्पक्षः । विस्तार-विस्तारः । सिद्धे-दुपमा ।
निवारण-निवारणम् । पक्ष-पक्षम् । वि-अपि । न-वि-नारि (—नैव)
पर-परम् । पुनरुक्तं (हे) —अप्याप्यते । अस्ति-अस्ति ।

अथ सागरस्य तत् तत्पक्षं यत्नम् । सा तत्पक्षः विस्तारः । दुपमा
निवारणम् (तु) पक्षम् अपि नैव । परम् अस्ति अप्याप्यते ।

सागरं ज्येष्ठं ज्येष्ठं ज्येष्ठं, ने ज्येष्ठं ज्येष्ठं विस्तारः । यत्नं यत्नं भटे ये
तत्पक्षं निवारणं (तेनैव अथर्वश्रुति) न-वि, इव न-वि (ते) अथर्वश्रुति
हे हे ।

३६६ अथर्वश्रुति व्याख्यानं क-स-त-य-य-यं ग-क-द-य-य-मा ॥

अथर्वश्रुति, अथर्वश्रुति व्याख्यानं ने अथर्वश्रुति व्याख्यानं क-स-त-य-य-यं
‘य’ इत्यं ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’

नृत्तिः अथर्वश्रुति व्याख्यानं क-स-त-य-य-यं ग-क-द-य-य-मा प्राप्ये मन्ति ॥

अथर्वश्रुति व्याख्यानं क-स-त-य-य-यं ने अथर्वश्रुति व्याख्यानं
अथर्वश्रुति व्याख्यानं ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ने अथर्वश्रुति व्याख्यानं
‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’ ‘य’

नृत्तिः क-स-त-य-य-यं ।

क-स-त-य-य-यं

उप० (१) यं विदुर्वा सोम-यज्ञं अथर्वश्रुति व्याख्यानं विदुर्वा ।

‘यिज-माशुत-विदुर्वा-यज्ञं विदुर्वा विदुर्वा विदुर्वा ॥

शब्दार्थं च—यद् । सिद्धर्ते—रूपकम्, रूपम् । सोम-ग्राहण-सोमग्रहणम् ।
 बसर्हि—बसतीमि । हसित-हसितम् । निसृङ्ग-निःशङ्कम् । विम-
 माणुस-विष्टोह-गङ्—प्रिय-मनुष्य-विशोम (= विमोह)-करम् । गिळि गिळि
 —गिळ गिळ । राहु-राहो । मियङ्ग-मृगाङ्गम् ।

अथा यद् सोम-ग्रहणम् रूपम्, (तत्) बसतीमि निःशङ्कम् हसितम् ।
 (तत्कम् च) 'राहो, प्रिय-मनुष्य-विमोह-करम् मृगाङ्गम् गिळ गिळ' ।

अङ्गु अङ्गु (यद्) जेथुं जेठवे असतीमो निःशङ्क रीते दुसी छडी
 (जने जोडी) 'राहु, प्रियजननो विमोह करकणार बद्रने जणी अ
 जणी अ ?

वृत्ति सत्यम् ।

अ नो 'अ

उ३० (२) अमिर् सत्यावर्णे सुर्वे चित्तिम् माणु ।

पिर् दिष्टे हस्तेर्जेण को चेन्न वपाणु ॥

शब्दार्थं अमिर्—अम् (=सन्धि) । सत्यावर्णे—सत्यावर्त्त । सुर्वे—सुखेन ।
 चित्तिम्—चिन्तते । माणु—मान । पिर्—प्रिये । दिष्टे—दृष्टे । हस्ते
 र्जेण (ह्)—व्याकुलत्वेन । को—कः । चेन्न—चेतयति । वपाणु—वात्मानम् ।

अथा अम् (=सन्धि) सत्यावर्त्त मान सुखेन चिन्तते । प्रिये दृष्टे (दृ)
 व्याकुलत्वेन को वात्मानम् चेतयति ।

भाडी, स्वस्थ (अनो) दृष्टावर्त्त (जेथ ते) मान (भां स्तेषां) नो
 सुखेनो विचार करे (=करी शके). (पणु अर्द्धी तो) प्रियने जेता
 सावे व्याकुलतामा आतनुं वान (अ) डीने स्ते छे (हे माननो
 विचार करे) ?

वृत्ति त-प-प-फाग द-प-अ-मा ।

५८, 'अ ५ ३ ना 'अ 'अ 'अ अ

उ३० (१) सवधु करपिणु कपिहु म्वे 'तसु पर समसर्ते अम्मु ।

आसु न चाठ न चारहि न-य पम्भुहळ अम्मु ॥

શબ્દાર્થ સ્વપ્ન-સ્વપ્નમ્ । કરેપિણુ-હત્વા । કથિતુ-કથિતમ્ । મૈ-મયા
તસુ-તસ્ય । પર-પરમ્, કેવલમ્ । સમઘર્ત-સપ્તઘર્તમ્, સપ્તઘર્તમ્ ।
જન્મુ-જન્મ । આસુ-પત્ય । ન-ન । ચાઠ-આગ । ન-ન । ચારાદિ-
ચારમટી, શૌર્યવૃત્તિ । ન-ન-ન ચ । પમ્બુદ્ધ (કે)-વિદ્ધા ।
વન્મુ-વર્મ ।

અર્થા મયા સ્વપ્નમ્ હત્વા કથિતમ્ (યદ્) કેવલમ્ તસ્ય જન્મ સપ્તઘર્ત-
પત્ય આગઃ શૌર્યવૃત્તિ વર્મઃ ચ ॥ વિદ્ધા ॥

મેં સ્વપ્ન સ્વપ્નને કહ્યું (કે) જેની ધન(વૃત્તિ), શૌર્યવૃત્તિ ને જન્મ
સપ્ત નથી થયા તેનો જ આગ જન્મ સાક્ષ્ય છે.

વૃત્તિ જનતી इति किम् । 'સ્વપ્ન કરેપિણુ' જન્મ કરત્ય ગત્ત્વં ન મયતિ ।
ચારાદિતિ કિન્ । 'મિત્તિ મિત્તિ રાહ મિર્પદ્ધ' । ઘર્તસુષ્કાનામિતિ કિન્ ।
'યદર્થે અવિદ્યાર્થે સાવણ' ।

(સૂત્રમાં) જન્મદિ જોમ (છે તો જો) કેમ ? (જોમ કે) 'સ્વપ્ન કરેપિણુ'
જોમ (કેપિણુનો) ક' (જન્મ લોજાથી તે)નો જ નથી થતો, (સૂત્રમાં)
સ્વપ્ન જોમ (છે તો જો) કેમ ? (જોમ કે) મિત્તિ મિત્તિ રાહ મિર્પદ્ધ
(જુઓ ૩૬-૧૧) । (સૂત્રમાં) ઘર્તસુષ્કાનામ્ જોમ (છે તો જો) કેમ ?
(જોમ કે) યદર્થે અવિદ્યાર્થે સાવણ (જુઓ ૩૫-૪૨) ।

વૃત્તિ પ્રાયોગિકરણત્ કથિતમ મયતિ ।

(સૂત્ર ૩૨૬-૩૩) અભિકૃત કરેલા જન્મ (ન થતો જાર) શબ્દથી,
કથાક નથી થયું થતો (જોમ કે-)

ઉદા० (૪) જાર કેમ-જ પાણીસુ પિઠ અભિકૃત કહ્યું કરીસુ ।
પાણિસ નજ સરાનિ તિર્થે સખર્ગે પારસીસુ ॥

શબ્દાર્થ જાર-પણી । કેમ-જ-જન્મ જાપિ । પાણીસુ-પ્રાપ્ત્યે । પિઠ-પ્રિયમ્ ।
અભિકૃત-અદ્યતમ્ । કહ્યું-કૌતુકમ્ । કરીસુ-કરિષ્યામિ । પાણિઠ-
પાણીયમ્ । મજા-નજે । સરાનિ-સરાણે । તિર્થે-યજા । સખર્ગે-સખર્ગિન ।
પારસીસુ-પ્રાપ્ત્યામિ ।

અથા યદિ કયમ્ અપિ પ્રિયમ્ પ્રાપ્ત્યે, જાહતમ્ કૌતુકમ્ કરિષ્યામિ । યપા
નથે શરણે પાતીયમ્, (તથા) સર્વાન્નિન પ્રવક્ષ્યામિ ।

એ કેમજ (હરીને) ડિવને ખગીશ, (તો) (એકએ) ન હું
(હોય એવું) કૌતુક કરીશ નથા શરણમાં પાતીની જેમ (હું ખાશ)
સર્વાન્નથી (જ) (ડિવમાં) પ્રવેશ કરીશ ।

ઉદા० (૫) રજ કથિઆહ પફુલ્લિમ્હટ કંચન-કન્તિ-પપાસુ ।
ગોરી-વપળ-વિનિમ્બિમ્હટ મં સેવ્ય વળ-વાસુ ॥

શબ્દાર્થ રજ (રે)-પપ્પ । કથિઆહ-કર્ણિકારઃ । પફુલ્લિમ્હટ-પ્રફુલ્લ ।
કંચન-કન્તિ-પપાસુ-કાચન-કાન્તિ-પ્રકાશ । ગોરી-વપળ-વિનિમ્બિમ્હટ-
ગૌરી-વદન-વિનિર્મિત । મં-નનુ । સેવ્ય-સેવ્યે । વળ-વાસુ-વન-વાસુમ્ ।

અથા કર્ણિકાર પ્રફુલ્લિત કાચન-કાન્તિ-પ્રકાશ । ગૌરી-વદન-વિનિર્મિત
નનુ (જયમ્) વન-વાસુમ્ સેવ્યે ।

એ, કરેલ ખીટી (છે તે કેવી) સોનેરી કાવિથી પ્રખરે છે । બાલે કે
ગોરીના વદનથી પસંદિત કર્ણને (એ) વનવાસ સેવી રહી છે ।

૩૬૭ મોઝુનાસિકો ચો વા ॥

‘મ’નો અનુનાસિકે વ વિકરપે.

વૃત્તિ અપ્રમંસેડનાને કર્તમાનસ્વાસંસુક્ત્ય મક્કારસ્ય અનુનાસિકો વક્ષરો વા
મરણિ ।

અપ્રમંસમાં અનાસ, અસંસુક્ત મક્કારને અનુનાસિકે વક્ષરે વિકરપે
શબ્દ છે.

ઉદા० કર્ણેલ । કમલુ ॥ મર્ચક । મમક ॥

અથા કમલમ્ ॥ અમર ॥

કમલ-અમર.

વૃત્તિ ભાષ્યમિત્યાયિ ।

(અહીં અપેલા) નિમ્નઅનુમાર સિદ્ધ થયેલાનો પણ

उद्य० दिवै । तिवै । जेवै । तेवै ।

अथा यथा । तथा । यथा । तथा ।

जेम. तेम. जेम. तेम.

वृत्ति वनादादिभेद । 'मयपु' । अतपुच्छलोभेव । 'तपु पर समञ्जै बम्पु' ।

अपभ्रंशो वा 'यपु' (=मयः के मयम्).

अपुच्छलो वा तपु पर समञ्जै बम्पु (बुधो ३६१३).

३६८ वाऽथो रो लुक् ॥

अपभ्रंशो 'र' विहरे लुक्.

वृत्ति अपभ्रंशे संयोगादथो वर्तमानो रेफो लुक् वा भवति ।

अपभ्रंशश्च संयुक्त्य अपभ्रंशोभां परवर्ती रेक् विहरे लुक् वाच्येति.

उद्य (१) वा केर्-इ पाप्मि पित । (बुधो ३६१४)

वृत्ति पदे । भीमे पत्नी

उद्य (२) वा मय्य परवक्ता तो सहि मय्य विपण (बुधो ३६१२)

३६९ अभूतोऽपि कश्चित् ॥

न ह्यते तेवो पद्य अर्थः

वृत्ति अपभ्रंशे कश्चिदपि कश्चिदपि रेफो भवति ।

अपभ्रंशश्च अर्थः (भूगभा) न ह्यते तेवो रेक् पद्य अर्थः

उद्य (१) वासु मया-रिति एत मय्य 'वा सुर-सपु पमापु ।

मय्यै चक्य मय्यै दिवै दिवै मय्य-पमापु' ॥

शब्दार्थं वासु-मयास्त । मया-रिति-मय्यै । एत-एतद् । मय्य-मय्यै, कश्चित् । वा-यदि । सुर-सपु मुनि-वाच्यम् । पमापु-प्रमाणम् । मय्यै-मय्यै । चक्य-चक्य । मय्यै-मय्यै । दिवै दिवै-दिवा दिवा (= निवसे निवसे) । मया-पमापु-मया-प्रमाणम् ।

અપા મહર્ષિ મ્યાસ એતદ્ કપયસિ—યદિ ક્રુતિ-શાસ્ત્રમ્ પ્રમાણમ્ (તત્) મળ્નગામ્ ચરણૌ નમતામ્ દિવસે દિવસે ગજા-જાનમ્ (ઈતિ) ।

મહર્ષિ અસ્ય આમ કહે છે : જો ક્રુતિશાસ્ત્ર પ્રમાણરૂપ હોય, (તો) માતાઓના અસ્થુને નમનારાઓને દિવસે દિવસે ગજાજાન (સમું પુરુષ ગ્રાસ થતું હોવાનું માન્ય છે)

વૃત્તિ કષિરિતિ કિમ્ ।

(સૂત્રમા) કષિત્ (=કષાંક) એવું (છે એ) કેમ ? (કુઓ આ ઉદાહરણ)

ઉદા० (૨) વાસેષ જિ મારહ-સંમિ વદ્ ।

શબ્દાર્થ વાસેષ—મ્યાસેન । જિ—અપિ । મારહ-સંમિ—મારહ-સાગ્મે । વદ્—વદ્વા ।

અપા મ્યાસેન અપિ મારહ-સાગ્મે વદ્વા ।

મ્યાસે પણ ભાસ્તરૂપી સ્તરે જાંબ્યા. ..

૪૦૦ આપ્તૂવિપ્તસમ્પદૌ વ્ ૬ ॥

આપ્ત્, વિપ્ત્ સમ્પદ્વા બન્ને ૬

વૃત્તિ અપર્જનો 'આપ્ત્' વિપ્ત્ સમ્પદ્' રજ્જેતેર્પા દકારસ્ય દકારો મ્ભતિ ।

અપર્જશબ્દ 'આપ્ત્', 'વિપ્ત્' 'સમ્પદ્' એમના દકારનો ઇકાર આવે છે.

ઉદા० (૧) અનઠ કર્તવ્યો, પુરિસર્થો આપ્ત્ આપ્ત્ ।

શબ્દાર્થ અનઠ—અનયમ્ । કર્તવ્યો—કુર્તવ્ય । પુરિસર્થો—પુરુષસ્ય । આપ્ત્—આપ્ત્ । આપ્ત્—આગપ્તિ ।

અપા અનયમ્ કુર્તવ્યઃ પુરુષસ્ય આપ્ત્ આગપ્તિ ।

અનિવેક કસ્તા પુરુષ પર આપ્તિ આવે છે.

ઉદા० (૨) વિષ્ણુ । સમ્પદ્ ।

અપા વિપ્ત્ । સમ્પદ્ ।

વિષ્ણુ સપ્તિ.

વૃત્તિ પ્રાપ્તોઽધિકારાદ્ ।

(સૂત્ર કરકર્તા) અધિકૃત પ્રકર (અધિકૃત) એ સુખ અનુસાર
 ઉપ (૧) ગુણદિ ન સંપદ મિથિ જા ॥ (બુધો ૩૮૫)

૪૦૧ કવચયા-તથા પાદેરેમમદેષા દિતા ॥

કવચ્ વચ, તથા તથા એ શરૂ થના (અથ)ના વન રવ રહ
 રવ (એ) રિત્,

શ્રુતિ અપ્રકરો 'કવચ' 'પદ' 'તથા' રક્તવર્ણી વાન્દરવર્ણ્ય પ્રત્યેકમ્ 'વન
 રવ' રહ 'રવ' રક્તે રિત્તવર્ણ્ય વાન્દરવર્ણ્ય મરતિ ।

અપ્રકરકર્તા કવચ, વચ્ચ તથા એ રક્તવર્ણ્ય વર્ણી શરૂ થના અપ્રકર
 વન રહ રવ, રવ એવા વાન્દર રિત્તવર્ણ્ય વાન્દરવર્ણ્ય

ઉપ (૧) 'કેમ સમ્પત્તિ રુદ્ધ રિત્ત' કિય રણી સુદ્ધ રોધ' ।
 મરત્ત-રક્તવર્ણ્ય-સામ્પત્તિ મરત્ત મરત્ત સો ર ॥

સમ્પત્તિ કેમ-કવચ્ । સમ્પત્તિ-સમાપ્તવાન્ । રુદ્ધ-રુદ્ધ । રિત્ત-રિત્ત ।
 કિય-કવચ્ । રણી-રક્તવર્ણ્ય । સુદ્ધ-સુદ્ધ । રોધ-મરતિ । મરત્ત
 રક્તવર્ણ્ય-સામ્પત્તિ-મરત્ત-રક્તવર્ણ્ય-સામ્પત્તિ । મરત્ત-મરતિ । મરત્ત-
 મરત્તવાન્ । સો-ર-સ અપિ ।

અથા મરત્ત-રક્તવર્ણ્ય-સામ્પત્તિ સ' અપિ 'રુદ્ધ' રિત્ત કવચ્ સમાપ્તવાન્
 રક્તવર્ણ્ય કવચ્ રક્તવર્ણ્ય મરતિ' (રિત્ત) મરત્તવાન્ મરતિ ।

નવોક્તે એવાની વાતમાત્રાણી તે એ રુદ્ધ રિત્ત કેમ પુરો એવા
 રક્ત કેમ અવધી પડે ? (એવા) મરત્તવર્ણ્ય સેને છે.

ઉપ (૨) એ ગોરી-મુદ્ધ-નિર્મિત્ત મરતિ રુદ્ધ મિર્ધુ ।
 અનુ-પિ એ પરિવિત્ત-તણ સો કિર્તિ મરતિ નિર્ધુ ॥

સમ્પત્તિ એ-એ । ગોરી-મુદ્ધ-નિર્મિત્ત-ગોરી-મુદ્ધ-નિર્મિત્ત । મરતિ-મરતિ ।
 રુદ્ધ-નિર્ધીન । મિર્ધુ-મિર્ધુ-મિર્ધુ-મિર્ધુ । અનુ-પિ-અનુ-પિ અપિ । એ-મઃ ।
 પરિવિત્ત-તણ-પરિવિત્ત તણ । સો-સ । કિર્તિ-કવચ્ । મરતિ-
 મરતિ । નિર્ધુ-નિર્ધુ-મિર્ધુ-મિર્ધુ ।

अथ जो गौरी-मुख-मिर्जिताः मृगाङ्गः जले निमीनः । व्यस्यद् व्यसि य परि
मृतमनु स कथम् निःशङ्कम् भवति ।

ओ ! जोरीना मुझ भोले कोरेखो मरू पाहणमां सताई जमो ! मने
के अतःपक्षकप पाभ्यो खोब ते नित्यः जमे (पक्ष) केम ?

सू० (३) 'विवाहरि तणु रण-वणु किह ठिठ सिरि-जागद ।
निरुपम-रसु पिएँ पिबनि जणु ससहोँ दिष्णी मुद' ॥

शब्दार्थ विवाहरि-विम्बावर । तणु-तनु । रण-वणु-रदन-वण । विह-
कथम् । ठिठ-स्थित । सिरि-जागद-श्री-जानन्द । निरुपम-रसु-
निरुपम-रसम् । पिएँ-प्रियेण । पिबनि-पीत्वा । जणु-इव । ससहोँ-
सप्तस्य । दिष्णी-दत्ता । मुद-मुद्रा ।

अथ श्री-जानन्द विम्बावर तनु रदन-वण कथम् स्थित' । 'प्रियेण
निरुपम-रसम् पीत्वा सप्तस्य मुद्रा इव दत्ता' ।

श्री जानक, विम्बावर पर रहेखो नमखो इत्येत केवो छे ?
'अनुपम (अपार)-रस पीने प्रिये जानकी पर जखे के मुद्रा
दत्तानी (दीप्ती) ।'

सू० (४) मम सखि निहवर्ते तेरेँ मँ जइ पिठ दिहु स-दोसु ।
तेरेँ न जानइ मज्जु मणु पक्खावडिबं तत्सु ॥

शब्दार्थ मण-मण, कथय । सखि-सखि । निहवर्ते-निवृत्तम् । तेरेँ-तथा ।
मँ-माम् । जइ-यदि । पिठ-प्रिय । दिहु-इष्टः । स-दोसु-सदोष ।
तेरेँ-तथा । न-न । जानइ-जानाति । मज्जु-मम । मणु-मन ।
पक्खावडिबं-पञ्चापतितम् । तत्सु-तस्य ।

अथ सखि, यदि प्रिय सदोष रह्य (तर्हि) माम् (प्रति) तथा निवृ-
त्तम् कथय यथा तस्य पञ्चापतिर्न मम मन न जानाति ।

सखी, ओ (भारो) प्रियतम जानकपी (खेयानु ते) जेधु सीध,
(तो) मने (ते पात) जेवी जानी रीने हरे के खेवी तेनु पक्षपटी
(जेधु) भाधु मन (ते) जाखी न जख.

ઉદા० (૫) ચિરેં ચિરેં વંકિમ સોગમઈ

તિરેં તિરેં વમ્મહ નિગમ-સર .. (બુઓ ૩૪૪૧૨)

ઉદા० (૬) મૈં યાગિરેં વિગ નિહિગઈ કનિ ધા હોર વિગામિ ।

નવર મિત્રકુનિ તિહ તપર તિહ રિગપક કપ-ગામિ ॥

(બુઓ ૩૭૭૧૧)

વૃત્તિ દર્શ વિગ-નિધાનુદાહારી ।

જો (૫) પ્રમાણે વિગ તિવનાં ઉદાહરણ આપ્યાં.

૪૦૨ યાદકારહીરગીર્યાં દાદેરેહા ॥

યાદ્ યાદ્ કીર્ય્ રીર્યાં રીથી યાદ્ યાદનો તિદ્ જોવો છા.

વૃત્તિ અપર્મણે યાદગારીનાં દાદરવપત્ય તિદ્ 'છા' જ્ઞાત્રેષો મવતિ ।

અપભ્રંશમાં, યાદ્ વાદેરેના રીથી યાદ્ યાદ્ અર્થનો તિદ્ જોવો છા

આદેશ થાય છે.

ઉદા० મૈં મનિગઠ વચ્ચિ-રામ છૂઈ કજર મગણુ છા ।

જેહુ તેહુ ન-નિ હોર વર છૂઈ નારાણુ છા ॥

શબ્દાર્થ મૈં-મયા । મનિગઠ-મનિગ । વચ્ચિ-રામ-વચ્ચિ-રામ । છૂઈ-વર ।

જેહુ-કીરહ્ । મગણુ-માર્ગણ । છા-અપ । જેહુ-માદહ્ । તેહુ-

તાદહ્ । ન-નિ-ન અપિ । હોર-મવતિ । વર-મૂર્ચ્ । છૂઈ-અપન્ ।

નારાણુ-નારાણ્ય । છા-અપ ।

અર્થ વચ્ચિ-રામ, મયા ત્વમ્ મનિગ એવ કીરહ્ માર્ગણ (રૂપિ) । મૂર્ચ્,

ન અપિ યાદહ્ તાદહ્ મવતિ । અપન્ નારાણ્ય એવ ।

અભિરુચ્ મેં તને કહ્યુંને કે આ કેવો માત્રણ છે । મૂર્ચ્, જેવો

તેવો નથી (જો). જો (તો) છે એવ નારાણ્ય ।

૪૦૩ અર્તાં હરસઃ ॥

અનો તિદ્ જોવો અરહ.

વૃત્તિ અપર્મણે યાદગારીનામદન્તાનાં યાદ્યા-તાદ્યા-કીરહોર્યાનાં દાદરેવપત્ય

તિદ્ અર્સ' જ્ઞાત્રેષો મવતિ ।

અપચક્ષમા, અઘાસત વાત્સ્ય નેરેન્દ્ર—(એટલે કે) વાત્સ્ય, ઠાવ્ય,
ચીવ્ય, ર્દશના રૂપી શરૂ થતા અશનો વિત્ત એવો વાત્સ આદેશ થાય છે.

ઉદા० અસો । તસો । કસો । અસો ।

અથા વાત્સ્ય । તાત્સ્ય । ચીવ્ય । ર્દશ ।

એવો. તેવો. કેવો. આવો.

૪૦૪ યજ્ઞ-સત્રયોજસ્ય ટિલેત્પ્થુ ॥

યજ્ઞ ઠવના કના વિત્ત એવા યજ્ઞ, યજ્ઞ.

વૃત્તિ અપચક્ષો યજ્ઞ-સત્ર ચન્દ્રયોજસ્ય ‘યજ્ઞ’ ‘યજ્ઞ’ રહેતી ટિલો મળતી ।

અપચક્ષમા, યજ્ઞ, ઠવ એ શબ્દોના કના યજ્ઞ, યજ્ઞ એવા વિત્ત
(આદેશ) થાય છે

ઉદા० (૧) અસો યજ્ઞિ પ્રયાત્વદી કસુ વિ કેપિણુ સિન્ધુ ।
કેત્યુ-વિ તેત્યુ-વિ યજ્ઞિ મળ તો તદ્દિ સારિન્ધુ ॥

શબ્દાર્થે અસ—યદિ । સો—સ । યજ્ઞિ—ઘટયતિ । પ્રયાત્વદી—પ્રજાપતિ ।
કસુ-વિ—કુત્ર અપિ । કેપિણુ—ગૃહીત્વા । સિન્ધુ—સિન્ધામ્ । કેત્યુ-વિ—
યજ્ઞ અપિ । તેત્યુ-વિ—તત્ર અપિ । યજ્ઞ—યજ્ઞ । યજ્ઞિ—યજ્ઞતિ । મળ—
મળ્ય । તો—તત । તદ્દિ—તત્કાલ । સારિન્ધુ—સાત્ત્વ્યમ્ ।

અથા યદિ સ પ્રજાપતિ યજ્ઞ યજ્ઞતિ યજ્ઞ અપિ તત્ર અપિ કુત્ર અપિ સિન્ધામ્
ગૃહીત્વા ઘટયતિ તત્કાલ અપિ કિં (સિન્ધવે) તત્કાલ સાત્ત્વ્યમ્ ! મળ ।

કહે, એ એ પ્રજાપતિ યજ્ઞ યજ્ઞતર્થા અથા-અર્થા—(અર્થે) યજ્ઞ-યજ્ઞ
પણ સિન્ધામ્ યજ્ઞ-યજ્ઞ (કિંઈ રૂપ) થકે, તો (યે) તે (સી) નું સામ્ય
(સિન્ધ થાય અર્થ) ?

ઉદા० (૨) અસુ ટિરો । તસુ ટિરો ।

અથા યજ્ઞ સિન્ધા । તત્ર સિન્ધા ।

અર્થા રહેલો. અર્થા રહેલો.

४०५ एतु कुत्रात्रे ॥

कुत्र, अथर्वश्रौतसंहिता

वृत्ति अपभ्रंशे 'कुत्र' 'अत्र' इत्येतयोस्तद्व्यत्यय विद् 'एतु' इत्यादेशे
भवति ।

अथर्वश्रौतसंहिता, कुत्र, अत्र ओम्ना व श्रौतसंहिता विद् ओम्ना एतु आदेश
भवति ।

४०६ केतु-नि केपिपु सिक्तु ।

केतु-नि केतु-नि एतु अत्रि ॥ (कुम्भो ४०४।१)

४०६ यावत्तावतोवदिर्म तं मर्हि ॥

यावत्, तावत् वधी शब्द अन्त्यो म तं, मर्हि
वृत्ति अपभ्रंशे यावत्तावदिसम्प्रसारणस्योक्त्यादेशव्यत्यय 'म' 'तं', 'मर्हि' इत्ये
व्य आदेशा मवति ।

अथर्वश्रौतसंहिता, यावत्, तावत् ओम्ना अन्त्यो म वधी शब्द अन्त्यो
म, तं मर्हि ओम्ना त्रय आदेशा भवति ।

४०७ (१) ताम न निवह्य कुम्भ-यदि सिद्ध चपेट चट्ट ।

ताम समस्तं मयागर्ह्य पृ पृ वज्र दत्त ।

श्रौतसंहिता ताम-यावत् । न-न । निवह्य-निवहति । कुम्भ-यदि-कुम्भ-यदि ।

सिद्ध-चपेट चट्ट (टि)-सिद्ध चपेट-महात् । ताम-तावत् । समस्तं-

समस्तान् । मयागर्ह्य-गजानाम् । पृ पृ-पदे पदे । वज्र-

वाचते । दत्त-दत्त ।

४०८ यावत् कुम्भ-यदि सिद्ध-चपेट-महात् न निवहति तावत् समस्तानाम्
गजानाम् पदे पदे दत्त वाचते ।

अथर्वश्रौतसंहिता, यावत् कुम्भ-यदि सिद्ध-चपेट-महात् न निवहति तावत् समस्तानाम्

गजानाम् पदे पदे दत्त वाचते ।

४०९ (२) सिद्धं सिद्धं तावत् पृ पृ न निवहति ।

मेहि पञ्चदश ते वि सिद्ध सिद्ध सिद्धि सिद्धि सिद्धि ॥

શબ્દાર્થે સિચ્છૈ—સિચ્છાનામ્ । સિચ્છણુ—સિચ્છત્વમ્ । તાર્ઠૈ—તાવત્ । પર-
માત્રમ્, એવ । ખાર્ઠૈ—યાવત્ । ન—ન । મેહ—મેહા । ગર્હસિ—ગર્હન્તિ ।
મેદ્ધિ—મેદ્ધે । પગદુર્—મળદે । તે—તે । ઝિ—એવ । સિચ્છ—સિચ્છા ।
સિચ્છ—સિચ્છા । ફિદ્ધિ—નિદ્ધા । સ્વત્—સ્વત્વા । હોતિ—મયન્તિ ।

અથા સિચ્છાનામ્ સિચ્છત્વમ્ તાવત્ એવ યાવત્ મેહા ન ગર્હન્તિ । મેદ્ધે
મળદે તે એવ સિચ્છા, સિચ્છા મહા સ્વત્વા મયન્તિ ।

તદ્ધનુ તદ્ધપદ્યુ જ્ઞાનુધી જ હોય છે, જ્યાં સુધી (તેમના) સ્નેહ
(=પ્રેમ, તેહ) ગળી જવા નથી. સ્નેહ નષ્ટ થતાં તેના તે જ તદ્ધ, તદ્ધ
પ્રીતિને 'જ્ઞા' (=જ્ઞાન, શક) બને છે

ઉદા. (૩) આમહિં વિસમી કઝગદ્ બીચહૈં મચ્છે પર ।

તામહિં અચ્છટ્ત્વમ્ અચ્છટ્ત્વમ્ સુચણુ-મિ અંતરુ દેર ॥

શબ્દાર્થે આમહિં—યાવત્ । વિસમી—વિપમા । કઝગદ્—કાર્ય-ગતિઃ । બીચહૈં—
બીચનામ્ । મચ્છે—મચ્છે । પર—પરિ । તામહિં—તાવત્ । અચ્છટ્ત્વ-
આસ્તામ્ । અચ્છટ્ત્વમ્—અચ્છટ્ત્વમ્ । અચ્છટ્ત્વમ્—અચ્છટ્ત્વમ્ । અચ્છટ્ત્વમ્—
અચ્છટ્ત્વમ્ । અચ્છટ્ત્વમ્—અચ્છટ્ત્વમ્ । અચ્છટ્ત્વમ્—અચ્છટ્ત્વમ્ ।

અથા યાવત્ બીચનામ્ મચ્છે વિપમા કાર્ય-ગતિઃ પરિ, તાવત્ આસ્તામ્
અચ્છટ્ત્વમ્ અચ્છટ્ત્વમ્, અચ્છટ્ત્વમ્ અચ્છટ્ત્વમ્ અચ્છટ્ત્વમ્ અચ્છટ્ત્વમ્ ।

એવી પ્રાણીઓ જ્યાં સુધી વિપમ દશા આવે છે (=આવી પડે છે)
તેઓ (જ), બીજી ક્ષિપ્ર માણસ તો સમજના—સમજના પછી અવર
રાખે છે (=સમજી પાડે છે) ।

૪૦૭

વા યત્તદોષ્ટોર્હેવદ્ ॥

નિઘ્નપે વદ તદ્ધા બહુનો કિલ એવો વચ્ચ.

વૃત્તિ અપ્રમ્તો 'વદ્' 'તદ્' ફક્તપોર-વ્યત્તપોર્યાવચાનતોર્ફાણદેવવચસ્ય કિલ
'વચ્ચ' ફક્તપોરો વા મયન્તિ ।

અપ્રમ્તશબ્દ, અતે ગણ હોય તેવા વદ, તદ્ધા—(એટલે કે) વચ્ચ,

ત્યજતા વાક્યથી શરૂ થતા અથાનો વિત્ત જેનો ધરક આદેશ વિહારે
શૂન્ય છે.

ઉદા० (૧) જેવડું બીજ રાજન-રામ્યું, તેવડું બંતક પાણ-ગામ્યું ॥
શબ્દાર્થ જેવડું-યાવત્ । બંતક-અન્તરમ્ । રાજન-રામ્યું-રાજન-રામયોઃ ।
તેવડું-ત્યજત્ । બીજ-બન્તરમ્ । પાણ-ગામ્યું-પાણ-ગામયોઃ ।

અર્થ યાવત્ અન્તરમ્ રાજન-રામયોઃ, ત્યજત્ અન્તરમ્ પાણ-ગામયોઃ ।

જેવડું સમ ને શાવડું વચ્ચે અંતર જેવડું (અ) નક્કર ને ગ્રામ
વચ્ચે અંતર.

વૃત્તિ પદો ॥ બીજ પદો

ઉદા० (૨) જેવડો । તેવડો ।

યાવન્ । તાવન્ । એટલો । તેટલો

૪૦૮ શેદં કિમોપદિઃ ॥

વિહારે હવત્, કિમ્તા વધી શરૂ થતાનો.

વૃત્તિ અપરંપરે 'હવત્' 'કિમ્' ફલેન્વોત્પન્નયોરિપત્-કિમ્તોર્વિકરણદેરવક્ત્ર
વિત્-પરક ફલવેષો ના અસ્તિ ।

અવગ્રહમાં, અંતે બહુ હોય તેવા હવત્ ને કિમ્તા-(એટલે કે)
હવત્ ને કિમ્તા વાક્યથી શરૂ થતા અથાનો વિત્ત જેનો ધરક આદેશ
વિહારે શૂન્ય છે.

ઉદા० (૧) જેવડું બીજ । જેવડું બીજ ।

અર્થ હવત્ અન્તરમ્ । કિમ્તા અન્તરમ્ । જેવડું અંતર. જેવડું અન્તર ।
વૃત્તિ પદો । બીજ પદો.

ઉદા० (૨) જેવડો । જેવડો ।

અર્થ હવન્ । કિમ્તાન્ । એટલો । તેટલો

४०६

परस्परस्यादिरा ॥

परस्परना आदिभा अ

वृत्ति अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकरो भवति ।

अपभ्रंशभां, परस्परना आदिभां आहार अने छे.

उदा० ते मुग्गाका हराभिजा जे परिविद्धा ताहें ।

अवरोप्यरु जोर्मताहें सामिठ गंजिठ जाहें ॥

शब्दार्थ ते-ते । मुग्गाका-मुद्गा । हराभिज-हारिता । जे-जे । परिविद्धा-परिविद्धा । ताहें-तेम्य । अवरोप्यरु-परस्परम् । जोर्मताहें-पक्ष्पताम् । सामिठ-सामी । गंजिठ (दे.)-पराजित । जाहें-येषाम् ।

अथा ये मुद्गा तेम्यो परिविद्धा, ते (ते) हारिता, येषाम् परस्परम् पक्ष्पताम् सामी पराजित ।

जेम्यो परस्परने जेता (ज्येता स्वयं, ने) छता स्वामीनो पक्ष्पताम्य भयो, तेभने जे भज पीरस्था कृता ते आहण (अ) जमा.

४१०

कादिस्रैदोतोरुवार-सापक्षम् ॥

४ अजेरेभां स्वेता ए ने जो नु उच्यार-सापक्षम्.

वृत्ति अपभ्रंशे कादिस्रैदोतोरुवार-सापक्षम् स्मितयोरे ओरि इस्तेतोरुवारणस्य आभ्रं प्राप्यो भवति ।

अपभ्रंशभां, ४ अजेरे अपभ्रंशभां स्वेता ए, जो ज्येभन्तु उच्यारस्य प्राप्यो भवति ।

उदा० (१) सुपै पिशिम्य गाण । (सुप्यो ३६६।२).

उदा० (२) तसु इवै कञ्जि-सुमि दुसहहो । (सुप्यो ३३८).

४११

पदान्ते रं-हुं-हिं-हंकराणाम् ॥

पक्ष्ने अन्ते उदाह, हुंकर, हिंकार ने हुंकारानु.

वृत्ति अपभ्रंशे पदान्ते वर्तमानानां 'रं' 'हुं' 'हिं', 'हं' इस्तेषां उदाहरणस्य आभ्रं प्राप्यो भवति ।

અપભ્રંશમાં, પદને બે સ્તેષ છે, કું, હિને હં એમનું ઉચ્ચારણ
પ્રાચીન સુધી થાય છે.

ઉદા० (૧) જગુ ક તુષ્ઠર્થે તર્થે વર્ગર્થે । (જુઓ ૭૫ ૧૨)

ઉદા (૨) મહિકિલર્થે મુખપસુ । (જુઓ ૭૭૮)

ઉદા० (૩) તરુર્થે-મિ વ્યવહાર । (જુઓ ૭૪૧/૨)

ઉદા० (૪) સ્વપ્ન-નિસાદિત બહિં તરુર્થે । (જુઓ ૭૮૧/૧)

ઉદા० (૫) તથર્થે તાલી મંગિ ન-મિ (જુઓ ૭૭૯)

૪૧૨ મ્હો મ્હો બા ॥

મ્હ નિહરે મ્હ

વૃત્તિ અપભ્રંશે 'મ્હ' રજસ્ય સ્થાને 'મ્મ' રૂઢિ મન્દરાક્ષતો મ્મમ્હો ચ
મમ્મિ । 'મ્હ' રૂઢિ 'પદમ-સ્મ-મ્મ-સ્મ-વા-હાં મ્હ' (૮૧૨/૭૪) રૂઢિ
પ્રાચીનચંદ્રન-નિર્ણયોક્ત ગૂઢ્યે । સંસ્કૃતે તદસંભવાત્ ।

અપભ્રંશમાં, મ્હને સ્થાને મ્મ એમ પૂર્વ મન્દરાક્ષત મન્દર નિહરે
થાય છે. સંસ્કૃતમાં તે અસંભવિત હોવાથી 'મ્હ' બેટલે 'મ્મ' સ્વ મ્મ-
હાં મ્હ । (નસ્ય, સ્મ, વ્ય અને જનો મ્હ-૮૧૨/૭૪) એમ પ્રાચીન
અભરણ પ્રાચીનો અર્થ સમજવાનો છે.

ઉદા० (૧) ગિમ્મો । સિમ્મો ।

અથ પ્રીમ્મા । સેમ્મા । શ્રીમ્મ. રૂઢેમ્મ.

ઉદા० (૨) વમ્મ તે નિરજા કે-મિ નર બે સર્વંગ-છરહ ।

બે વંચા તે વંચવર બે ઠગુમ તે વરહ ॥

અર્થ વમ્મ-મદન । તે-તે । નિરજા-નિરજા । કે-મિ-કે બધે । નર-
નર । બે-બે । સર્વંગ-છરહ (દે.)-સર્વાંગ-નિરજા । બે-બે । વંચ-
વંચા । તે-તે । વંચવર-વંચવર । કે-બે । ઠગુમ-ઠગમ । તે-તે ।
વરહ (દે.)-વધીરદાં ।

કમ્પા । સુ-સઃ । અમુ-ચિ-અન્વ એ । પ્રાજ-પ્રાય । ચિદિ-સિદિ ।
 યેન-યેન । નિપામિણિ-નિપામિની । ચરિત-ચરિત । સ-સા ।
 ગુણ-અપવ્ય-મિદિ-ગુણ-સાવવ્ય-નિપિ ।

અર્થ તે હીરે લોચને જન્યે । તદ્ મુજ-મુગજમ્ અન્વદ્ । સઃ પ્રત-સત-પ્રા-
 અન્વઃ । તદ્ મુજ-અમ્ અન્વદ્ એ । સઃ પ્રેષ-અમ્ અન્વઃ
 એ । યેન સા ગુણ-અપવ્ય-નિપિ નિપામિની ચરિત (સ) નિપિ
 (સા) પ્રાય અન્વ એ ।

અનેક છે એ હીરે લોચન; અનેકુ છે એ મુજમુગજ; અનેકો છે
 એ પ્રત સ્વનોનો જાત; અનેક જ છે એ મુજઅમ્; અનેકો જ છે એ
 પ્રેષઅન્વ (ને) જેવે એ મુજ ને લાવવવા નિપિ રૂપ નિપામિની
 ચરિ (તે) ચરિત (પણ), લાગે છે કે અનેકો જ છે ।

ઉદા• (૨) પ્રાર્થ્ય મુર્ધ્નિ-સિ ચંચડી તે મનિમદા ગર્વસિ ।

અર્થ નિપમ્ પરમ-પદ અમુ-સિ કંઠ ન જાતે ॥

પ્રાર્થ્ય પ્રાર્થ-પ્રાયઃ । મુર્ધ્નિ-સિ-મુનીનામ્ અપિ । ચંચડી-પ્રાપ્તિ । તે-
 તેન । મનિમદા-મગ્ન । ગર્વસિ-ગર્વવન્તિ । અસર-અસરમે । નિપમ્
 નિપમ્યે । પરમ-પદ-પરમ-પદ । અમુ-સિ-અપ અપિ । કંઠ-કંઠપદ । ન-
 ન । જાતે-જાતે ।

અર્થ પ્રાય મુનીનામ્ અપિ પ્રાપ્તિ । તેન (તે) મગ્ન ગર્વવન્તિ । અસરમે
 નિપમ્યે પરમ-પદે (જ ત) અપ અપિ અપમ્ ન જાતે ।

લાગે છે કે મુનિઓને પણ જાતે (જ) હોય છે (મુનિઓ
 પણ જાતિમાં જ હોય છે) એટલે જો (તેઓ) મુજા મદ્ છે, ને હજી
 પણ અપવ્ય ને નિપામ (એવા) પરમપદમાં અપ પ્રાય કરવા નથી

ઉદા• (૩) અમુ-અર્થે પ્રાર્થ્ય ગોરીઅર્થે સદિ રવ્યસા નવન-સા ।

તે સંમુદ સપેસિમા દેસિ સિરિપ્પી અપ પર ॥

અર્થ અમુ-અર્થે-અમુ-અર્થે । પ્રાર્થ્ય-પ્રાયઃ । ગોરીઅર્થે-ગોરીઃ । સદિ-
 સદિ । રવ્યસા-રવ્યસા । નવન-સા-નવન-સા । તે-તેન । સંમુદ-

સમ્પુતૌ । મંપેસિજા-સપિપિતૌ । દંતિ-દત્ત । સિરિષ્ઠી-સિર્ષ્ય । મત્-
માતમ્ । પર-પેશકમ્ ।

અર્થ સહિ, ગૌર્યા નયન-ચારી અન્ન-ચક્ષેન પ્રાપ્ત ઠણ્ઠી । તેન સંપુતૌ
સપેપિતૌ (જમિ) કેસકમ્ સિર્ષ્ય માતમ્ દત્ત ।

અર્થ, હાથે છે કે ઝોરીનાં નયન-ચાર અન્નચક્ષણથી ખરદ્યા છે.
તેથી (તે ચીખાં) સાથે મોડલાં (છતાં તે) માત્ર આડી ચોટ કે છે
(=તેમની માત્ર આડી ચોટ હાથે છે).

ઉદા० (૪) 'પૌ પિત કસેસુ હર્તે રૂઠી મર્વે જણુણે' ।

પર્મિમ્મણ્ણ પ્પ મ્મોણ્ણે રૂઠ્ઠ દરત્ત કરો ॥

અર્થ પૌ-પિત્તિ । પિત-પ્રિય । કસેસુ-રોપિષ્યામિ । હર્તે-જહમ્ ।
રૂઠી-રૂઢમ્ । મર્વે-મામ્ । જણુણે-જનુનેપ્પતિ (= જનુનેપ્પતિ) ।
પર્મિમ્મ-પ્રાપ્ત । પ્પ-પ્રતાન્ । મ્મોણ્ણે-મનોરથાન્ । રૂઠ્ઠ-રૂઢ્ઠર ।
દરત્ત-દપિત્ત । કરો-કરોતિ ।

અર્થ 'પ્રિય પિત્તિ । જહમ્ રોપિષ્યામિ । મામ્ રૂઢમ્ (સા) જનુનેપ્પતિ ।'
પ્રાપ્ત પ્રતાન્ મનોરથાન્ રૂઢ્ઠર દપિત્ત કરોતિ ।

પ્રિયતમ આશયે હું રિસાઈશ. મને રિસાપેલીને (જો) મનાવશે -
પણુજન અન્ન (આન્ન) મનોરથે રૂઢ દપિત્ત (દપિત્તઓના મનમાં)
કરે (= કરાવે) છે.

૪૧૫ વાઙ્મયોઙ્નુઃ ॥

વિહરે જ્ઞપ્તયાનો મનુ.

વૃત્તિ અપમંત્રે 'જ્ઞપ્તયા-શબ્દસ્ય 'જનુ' રૂપાદેશો વા મયતિ ।

અપમંત્રમાં, જ્ઞપ્તયા જો શબ્દનો વિહરે મનુ જોવો અપદેશ થાય છે.

ઉદા० (૧) મિરહાણક-જ્ઞાન-કારણિયત પદિત કો-મિ મુદ્ધિમિ ઠિજત ।

મનુ સિતિત-કામિ સૌજક-જણુ ધમુ કરંસિહુ રદ્ધિજત ॥

અર્થ મિરહાણક-જ્ઞાન-કારણિયત-મિરહાણક-આકા-મીદિત । પદિત-
પરિક્ત । કો-મિ-કઃ જમિ । મુદ્ધિમિ-મક્ષત્વા । ઠિજત-સિત્ત ।

જલપ । સુ-સઃ । જનુ-મિ-જન્ય-એવ । પ્રાઠ-પ્રાપ્ત । મિદિ-મિ
 જેન-યન । નિર્વામિષિ-નિર્વામિની । ઘટિજ-ઘટિતા । સ-
 ગુગ-ગાગપ્ત-નિધિ-ગુગ-ગાગપ્ત-નિધિ ।

અથ તે હીંમે જોવને જન્યે । તદ્ મુગ-મુગલમ્ જન્યદ્ । સઃ પન-સઃ
 જન્ય । તદ્ મુગ-મુગલમ્ જન્યદ્ એવ । સઃ કેશ-કેશમ
 એવ । યેન સા ગુગ-ગાગપ્ત-નિધિઃ નિર્વામિની ઘટિતા (સ
 (જલ) પ્રાપ્ત-જન્યઃ એવ ।

જન્યેસ છે એ હીંમે લોચન્ય જન્યેસ છે એ જુજુનસ
 એ જન સ્તન્યેનો જન્ય જન્યેસ છે એ મુગલમ્, જ
 કેશકેશમ; (ને) જોવે એ શુભ ને જાણવન્ય નિધિ ૩
 ઘટિ (તે) નિર્વામ (જલ) જાણે છે કે, જન્યેસ છે ।

ઉદા• (૨) પ્રાપ્ત મુનિર્જિ-મિ-મંત્રી તે મનિજ્ઞા ૪
 જાગ નિર્વાપ્ત પરમ-પદ જનુ-મિ-જન્ય

શબ્દાર્થ પ્રાપ્ત-પ્રાપ્ત । મુનિર્જિ-મિ-મુનિજ્ઞામ્ જપિ ।
 તેન । મનિજ્ઞા-મનિજ્ઞા । મનિ-મનિ-મનિ-મનિ । ૪
 નિર્વાપ્તે । પરમ-પદ-પરમ-પદે । જનુ-મિ-જન્ય
 જ । મનિ-મનિ-મનિ-મનિ ।

અથ પ્રાપ્ત મુનિજ્ઞામ્ જપિ જાતિ । તેન (૧)
 નિર્વાપ્તે પરમ-પદે (જ તે) જપ જપિ જપા
 જાણે છે કે મુનિજ્ઞેને જપ જાણે (જપ જાણે જ લોચ છે) જોવે તે (તે
 જપ જાણે ને નિર્વાપ્ત (જોવા) જાણે

ઉદા• (૩) જનુ-જનુ-પ્રાર્થન-ગોરિજા
 ને સંમુ-મનિજ્ઞા

શબ્દાર્થ જનુ-જનુ-જનુ-જનુ । પ્રાર્થન-પ્રાર્થ
 સતિ । જનુ-જનુ-જનુ-જનુ । જનુ-જનુ-જનુ-જનુ

૪૧૭

તત્સત્ત્વોક્તોઃ ॥

તત્સ, તથાનો તો

પૃત્તિ અપબ્રંશે 'તત્સ' 'તથા' શ્લેષમ્બો'ક્તો' રૂપાદેશો મળતી ।

અપબ્રંશમાં, તત્સને તથા એ બેનો તો એવો આદેશ થાય છે

ઉદા० અહ મયા પરબ્રહ્મ તો સદિ મજ્ઞ પ્રિણ । (બુઓ ૩૭૬૧૨)

૪૧૮ એવ-પરં-સમ ધુર્લ-મા-મનાક એવ પર સમાણુ ધુરુ મ મનાઈ ॥

એવમ્, પરમ્, સમમ્, ધુર્લમ્, મા, મનાક-ના એવ પર, સમાણુ, ધુરુ મં, મનાઈ.

પૃત્તિ અપબ્રંશે એવાદેનાં એવાજ્ય આદેશો મળતી । એવમ એવ ।

અપબ્રંશમાં, એવમ્ વજેરેના એવ વજેરે આદેશ થાય છે. એવમ્ નો એવા—

ઉદા० (૧) પ્રિય-સંગમિ કટ નિદહી વિગ્રહો પરોક્ષહો કેન્વ ।

મૌં વિનિ-શિ વિનાસિગ્રા નિદ ન એવ ન તેવ ॥

અન્યથા પ્રિય-સંગમિ-પ્રિય-સંગમે । કટ-કુટા । નિદહી-નિદા । વિગ્રહો—

પ્રિયમ્ । પરોક્ષહો-પરોક્ષત્વ । કેન્વ-કવમ્ । મૌં-મયા । વિનિ-વિ—

દે અવિ । વિનાસિય-વિનાશિતે । નિદ-નિદા । ન-ન । એવ-એવમ્ ।

ન-ન । તેન્વ-તથા ।

અથા પ્રિય-સંગમે કુટા નિદા । પ્રિયત્વ પરોક્ષત્વ (સત) કવમ્ । મયા દે

અવિ વિનાશિતે । નિદા ન એવમ્, ન તથા ॥

પ્રિયના સંગમાં નિદા ક્યાલી (=કેવી) ? પ્રિય અન્યથા હૃદ્યેશ

આદે (૫મ) કેવી ? એ તો (તે) બને (રીતે) કુટલી-નિદા ન

અપમ (કે) ન તેમ ।

પૃત્તિ પરમા પર ॥ પરમનો પર.

ઉદા० (૨) મુળધિ ન સંપદ કિતિ પર (બુઓ ૩૩૫).

પૃત્તિ સમમ. સમાણુ ॥ સમાનનો સમાણ

ઉદા (૩) કટ હુ સીદહો અબ્રમિદર તં મજ્ઞ અંકિટ માણ ।

સીદ્ધ મિત્તસ્તય ગય હણ્ મિટ વપ-સ્ત્વ-સમાણુ ॥

વનુ-અવજ્ઞા । વિસિર-વગ્ગે-સિધિર-વગ્ગે । સીતલ-વગ્ગુ-સીતલ-
વગ્ગાદ । ધૂમ-ધૂમ । કલ્પિત-કુલ । ઠલિત-ઠલિત ।

અર્થ મિથ્યાનક-ગ્રાહ્ય-પીઠિતઃ કથ યપિ પચિત્ (અજ) મનુષ્યા સિતઃ ।
અવજ્ઞા વિસિર-વગ્ગે સીતલ-વગ્ગાદ કુલ ધૂમ ઠલિતઃ ।

વિસિર-વગ્ગની અવજ્ઞાની પીઠિતેલો કોઈ પચિત્ (અર્થ) ધૂમ
(= ધૂમ મારીને) રહ્યો (લાગે છે) નહીં તો વિસિર-વગ્ગમાં (ને
વગ્ગી) સીતલ અવજ્ઞાની ધૂમગો ક્યાંથી છે ?

વૃત્તિ પછે ॥ બીજો પદો

અર્થ ૨, અર્થઃ અજ્ઞા (= અવજ્ઞા). નહીં તો

૪૧૬ કુલતઃ કલ્પિતઃ ॥

કુલત્-કલ્પ, કલ્પિત

વૃત્તિ અવજ્ઞાને 'કુલત્'-અવજ્ઞા 'કલ્પ' 'કલ્પિત' દલાવેલો મનત ।

અવજ્ઞામાં, કુલત્ એ અવજ્ઞા કલ્પને કલ્પિત એમ ને અર્થ
કલ્પ છે.

અર્થ (૧) મનુ કલ્પો ગુહ-કિલ્પો કલ્પ કુલતઃ કલ્પિતઃ ।

અજ્ઞા રિત-કલ્પિરે અવજ્ઞા અજ્ઞાને, ન મંતિ ॥

અર્થ મનુ-મન । કલ્પો-કાલ્પત્વ । ગુહ-કિલ્પો-ગોહ-સિત્તત્વ । કલ્પ-
કુલ । કુલ-કુલ-કલ્પિત । અજ્ઞા-અજ્ઞાતિ । અજ્ઞા-અજ્ઞા । રિત-
કલ્પિરે-રિત-કલ્પિરે । અવજ્ઞા (કે)-નિર્વાપચ્છિ । અજ્ઞા-અજ્ઞા ।
અવજ્ઞા-અવજ્ઞાતિ । ન-ન । મંતિ-માનિત ।

અર્થ મન કાલ્પત્વ ગોહ સિત્તત્વ (સત્તા), કુલ કુલ-કલ્પિત અજ્ઞાતિ ।
અજ્ઞા રિત-કલ્પિરે નિર્વાપચ્છિ, અજ્ઞા અવજ્ઞાતિ ન માનિત ।

મન મિથ્યાનક એમ ને અર્થમાં ક્યાંથી (અર્થ) એમ ? મ
તો તે અર્થમાં લોકીય (તેમને) એમ ને નાજે, ક્યાં તો પોતાના
(લોકીય)—(એમાં કોઈ) સમજ ન નથી.

અર્થ (૨) ધૂમ કલ્પિત ઠલિત । (અર્થ ૪૧૫) .

४१७

तत्सस्तदोस्तोः ॥

तत्स, तदानीं तो

वृत्ति अपभ्रंशे 'तत्स', 'तदा इक्ष्मण्यो'स्तो' इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशभा, तत्सने तथा ओ ओनी तो ओवी आदेश धाव छे.

उद्य० अह भग्न पारकडा तो सदि मम्ह प्रिएण । (बुध्यो ३७६।३)

४१८ एव-परं-समं ध्रुवं-मा-मनाक एम्ब पर समाप्पु ध्रुव म ममारु ॥

एवम् परम्, समम्, ध्रुवम्, मा, मनस्क एम्ब, पर, समाप्पु, ध्रुव, म ममारु.

वृत्ति अपभ्रंशे एवमादीनां एम्बादय आदेशा भवन्ति । एवम् एम्ब ।

अपभ्रंशभा, एवम् एवेरेन एम्ब एवेरे आदेश धाव छे.
एवम् तो एम्बा—

उद्य (१) प्रिय-संगमि कळ निरही पित्रहो परोक्खहो केम्ब ।

मौ विमि-मि निमासिवा निर न एम्ब न तेम्ब ॥

शब्दार्थ प्रिय-संगमि-प्रिय-सङ्गमे । कळ-कुल । निरही-निद्रा । पित्रहो-
प्रियस्य । परोक्खहो-परोक्षस्य । केम्ब-कवम् । मौ-मया । विमि-मि-
हे अपि । निमासिवा-निमासिते । निर-निद्रा । न-न । एम्ब-एवम् ।
न-न । तेम्ब-तथा ।

अथा प्रिय-सङ्गमे कुल निद्रा । प्रियस्य परोक्षस्य (सत) कवम् । मया हे
वदि निमासिते । निद्रा न एवम्, न तथा ॥

प्रियस्य सङ्गभां निद्रा क्वांभी (=केवी) ? प्रिय अङ्गभी कूर छोव
आरे (पवु) केवी ? ओ तो (ते) जने (वीते) शुभावी-निद्रा न
आम (के) न तेम ।

वृत्ति परम् पर ॥ परम्तो पर

उद्य० (२) गुणदि न संगय किति पर (बुध्यो ३३५).

वृत्ति समम् समणु ॥ समम्तो समणु

उद्य० (३) कंठु नु सीहहो तम्पिअ तं महु मंदिठ माणु ।

सीह निरकटय गय हगद पिठ पय-रक्ख-समाणु ॥

શબ્દાર્થે વંદુ-કવતા । હુ-યદ્ । સીંહો-સિંહાન્ (= સિંહેન) । તમ-
 વદ-તપનીયતે । ત-તદ્ । મદુ-મમ । ચલિત-ચલિત । માનુ-માન ।
 સીદુ-સિદા । નિરસકાન્-નીરસકાન્ । ગમ-ગમાન્ । હન્તિ-હન્તિ ।
 પ્રિય-પ્રિય । પય-પયસમાણુ-પદાસિ-રસક-સમમ્ ।

અર્થ મદ્ કવતા સિંહેન તપનીયતે તદ્ મમ માન ચલિત । (યત) સિદા
 નીરસકાન્ ગમાન્ હન્તિ, પ્રિય (તુ) પદાસિ-રસક-સમમ્ ।

(અર્થ) પ્રિયતમને એ સિંહની કવતા અપ્રત્ય છે તેથી મદુ
 અભિમાન બંધિત (વધ્ય છે, કેમ કે) સિંહ રસક નિખળા જાએને
 હવે છે, (અર્થ) પ્રિયતમ પશ્ચિ રસકી ચલિત (જાએને હવે છે) .

વૃત્તિ કવનો ક્વ ॥ કવમ્નો ક્વ.

ઉદા (૪) વંચકુ બીમિત મુષુ મણુ વિચ કસિઝાર કર્યે ।
 હોતર્થે વિચ્છા કસણા દિખ્યે વરિસ-સપાર્યે ॥

શબ્દાર્થે વંચકુ-વચકમ્ । બીમિત-બીમિતમ્ । મુષુ-મુષમ્ । મણુ-મણમ્ ।
 વિચ-વિચ । કસિઝાર-કસ્યતે । કર્યે-કર્મ । હોતર્થે-મનિષ્યન્તિ ।
 વિચ્છા-વિચ્છા । કસણા-રેવયુક્તઃ । દિખ્યે-દિખ્યાનિ । વરિસ-
 સપાર્યે-વર્ણ-સપાર્યનિ ।

અર્થ બીમિતમ્ વચકમ્, મણમ્ (વ) મુષમ્ । વિચ કિં કસ્યતે । રેવ
 યુક્તઃ વિચ્છા દિખ્યાનિ કર્મ-સપાર્યનિ મનિષ્યન્તિ ।

અર્થિત વચન છે (ને) મણુ નિર્ધાર છે, (તો પછી) કે પ્રિયતમ
 હું કમ કસ્યું છે કે ? કસણા દિવસ સેકરી વિચ વરસ (વેટલા
 વાળ) બની જાયે !

વૃત્તિ મો મ । માનો મ્.

ઉદા (૫) મં પશિ વરસિ નિસાર । (કુઓ ૩૮૫૧ ?)

वृत्ति प्रायोपहृणात् । प्राप्ता वैतां

उदा० (६) माणि पणहुइ अ न तणु तो देसवा चरम ।

मा दुअण-कर-यहुवेहिं दंसिअहु ममिअ ॥

शब्दार्थ माणि-माने । पणहुइ-प्रणये । अ-यदि । न-न । तणु-तनुम् ।

तो-तत् । देसवा-देशम् । चरम-सन्नेह । मा-मा (=म) । दुअण-कर

पहुवेहिं-दुर्जन-कर-यहुव । दंसिअहु-दर्शमान । ममिअ-भाम्येत् ।

अथा माने प्रणये यदि तनुम् न (सन्नेह), तत्र देशम् सन्नेह । न (तु)

दुर्जन-कर-यहुवै दर्शमान भाम्येत् ।

भानसम वृत्तां को शरीर न लगे तो देश (तो) लण (व) हेवे
(पणु) दुअणोना करपहुवधी वीधातो मा समवे (=समीश भा)

उदा (७) कोसु मिळिअ पाणिरेण अरि खळ मेह म गजु ।

बाण्डिठ गखइ सु छुपटा गोरि तिम्यइ अजु ॥

शब्दार्थ कोसु-स्रवणम् । पाणिरेण-पानी-

येन । अरि-अरे । खळ-खल । मेह-मेघ । म-मा । गजु-गर्ज ।

बाण्डिठ-आच्छिन्नम् (=दाघम्) । गखइ-गच्छति । सु-तद् । छुपटा-

कुपितम् । गोरी-गौरी । तिम्यइ-तिम्यति । अजु-अथ ।

अथा स्रवणम् (आलप्यम्) पानीयेन सिद्धियते । अरे खल मेघ, मा गर्ज ।

तद् दाघम् कुपितम् गच्छति, गोरी (व) अथ तिम्यति ।

उपप्ल (६५५५) तो पाणीधी ओजणी लव, रे दुइ भेव, जत्त

भा (=स्रवण न कर) को लणुं छुपटुं लगे छे (ने) जोदी

आव वीधव छे

वृत्ति म्नाको मगार्ते । मगार्तो मगार्ते

उदा (८) विहसि पणहुइ वकुडठ रिदिहिं अण-साम्भु ।

किंमि मगार्त महु विमहो ससि अणहुइ म जमु ॥

शब्दार्थ विहसि-विमये । पणहुइ-प्रणये । वकुडठ-वक्रः । रिदिहिं-अधो ।

अण-साम्भु-अन-सामान्य । किंमि-किम् अपि । मगार्ते-म्नाह ।

મહુ-મમ । પિગ્ગર્હો-પ્રિયસ્ય । સસિ-સાથી । જગુહરા-જગુહરિ । મ-ન ।
જમુ-જમ્ય ।

અર્થા મિત્તે પ્રણે વદ્મ । ઝલો (જ) જન-સામાન્યા । મમ પ્રિયસ્ય ફલે
કિમ્ જમિ મમાન્ જગુહરિ । મ જન્યા ।

વેલ્લ નદ ગર્ભા વાંદો, (ને) સચ્ચિદા સૌ લોભના બેવો-
બોમ (બેઠે માત્ર) જદ માત્ર પ્રિયતમને કંઈક જન મળતો
જાવે છે, બીજે કંઈ નહીં.

૪૧૯ કિલ્લવવા-વિવા-સહ-નોઃ કિરાહવર દિવે સહુ નાઈ ॥

કિલ્લ, જવણ વિવા, સહ, વદિ-ન કિર, જહણ રિવે સહુ, વર્ધિ

વૃત્તિ જવણસે કિલ્લવવા કિરાહવ આદેશા મળતિ । કિલ્લસ કિરાઃ ।

અપભ્રંશમાં, કિલ્લ વજેરેના કિર વજેરે અદેશ થાય છે. કિલ્લનો કિરા-

કિલ્લ (૧) કિર જાહ ન વિચ્છ ન વિરજ્ઞ વમ્મિ મ વેચ્છ રૂચકટ ।

હહ કિલ્લુ ન જાગ્ઝ જહ જગ્ઝો જલેજ પહુચ્છ રૂચકટ ॥

શબ્દાર્થ કિર-કિલ્લ । જાહ-જાવતિ । જ-ન । વિચ્છ-વિચ્છિ । વ-ન ।

વિરજ્ઞ-વિરજ્ઞિ (= દરાતિ) । વમ્મિ-વર્મે । ન-ન । વેચ્છ-વ્યવર્તિ ।

રૂચકટ-રૂપકમ્ । હહ-હહ । કિલ્લુ-કલ્પન । જ-ન । જાગ્ઝ-જાગતિ ।

જહ-ચરિ । જગ્ઝો-યમસ્ય । જલેજ-કલ્પેન । પહુચ્છ-પ્રમળતિ ।

રૂચકટ-રૂત ।

અર્થા જવણઃ કિલ્લ મ જાવતિ, મ વિચ્છિ, (ન) દરાતિ, ન વર્મે રૂપકમ્

વ્યવર્તિ । હહ (સ) ન જાગતિ ચરિ યમસ્ય રૂતઃ કલ્પેન પ્રમળતિ ।

કંઠે છે કે જુલુ નથી જાતો નથી પીતો, નથી રૂપિવો (રોમે)

ધર્માર્થે જાવતો. આશ (બેટલું બે) નથી જાવતો કે કંઈક જમનો

હત બેકે કાણમાં જ જહોથી વર્મે (= વળશે) .

વૃત્તિ જવણોચ્છવઃ । જવણ નો જહણ

ઉપા• (૨) જહણ મ જુ-વસાઈ પણ લોકે ।

શબ્દાર્થ અહસ-અવસા । મ-મ । સુ-સર્જ-સુ-સંજ્ઞાનામ્ । એ-એવા
(=એવ) । સોઢિ (દે.)-દોષ ।

અર્થા. અવસા ન એવ સુ-સંજ્ઞાનામ્ દોષ ।

અર્થવા તો, કુદીનો માટે એ ખોટ નથી

વૃત્તિ પ્રત્યોડધિકરણાત્ । યાવા અધિકારથી

ઉદા० (૩) અહસર્ તર્હિ દેસર્હ ડમ્મર્ વિગર્હો પર્હોણુ ।

અર્ આર્હ તો આમિયર્ અહસા ત વિ નિવાણુ ॥

શબ્દાર્થ અહસર્-અવસા । તર્હિ-તસ્મિન્ । દેસર્હ-દેસે । ડમ્મર્-ડમ્મસે ।
વિગર્હો-વિગત્ય । પર્હોણુ-પ્રમાણમ્ । અર્-અરિ । આર્હ-આગચ્છતિ ।
તો-તત્ । આમિયર્-આનીયતે । અહસા-અવસા । ત-તદ્ । વિ-એવ ।
નિવાણુ-નિર્વાણમ્ (=અન્ત) ।

અર્થા. તસ્મિન્ દેસે ગમ્યતે (અર્) પ્રિયસ્ય પ્રમાણમ્ ડમ્મસે । અરિ (ત)
આગચ્છતિ તત્ આનીયતે । અવસા સ એવ અન્તઃ ।

તે દેશમાં અવસા છે (=અહીં હું) (અર્થા) પ્રિયના (સેવાનો)
પુરાવો મળે એ (તે) આવશે, તો (પાછો) લવશે (=લાવીશ)
નહીં તો, એ જ (મારું) નિર્વાણુ (=મારો અન્ત) ।

વૃત્તિ દિવો દિવે । વિગાનો વિવે

ઉદા (૪) દિવે દિવે ગંગા-નદાણુ । (કુનો અહસર્) .

વૃત્તિ છદ્સ સર્હ । છદ્નો સર્હ

ઉદા० (૫) અર્હ પર્સર્સે ન સર્હ ગય મ મુખ વિગર્હે તસ્સુ ।

અર્હિયર્ સર્સિયર્હા દિતિર્હિ મુહય-અણસ્સુ ॥

શબ્દાર્થ અર્હ-અર્હ । પર્સર્સે-પ્રસસતા । ન-ન । સર્હ-સર્હ । ગય-ગતા ।
મ-મ । મુખ-મુખા । વિગર્હ-વિયોગેન । તસ્સ-તસ્ય । અર્હિયર્-
અગમ્યતે । સર્સિયર્હા-સ્પર્સેણાન્ । દિતિર્હિ-દદતીમિ । મુહય-અણસ્સુ-
મુમ્મા-અનસ ।

અથા યતઃ પ્રવસતા સહ ન ગતા, તસ્ય વિયોગેન ન પુતા, (તેન) પુમ્ના
ચતસ્ર સ્પદેશાન્ શાતીમિ (અસ્મામિ) નમ્યપતે ।

ન તો પ્રવાસે બધો તેની આશી અર્ધ, ન તો તેના વિયોગે ભરીઃ
(આથી) પ્રિયજનન મારે સંદેશ દેવ (અમને) તારા આવે છે.

વૃત્તિ મહેનાઈં । શહિનો નાઈં ।

ઉદા (૧) एचर्हे मेह विगति जल एचर्हे बबबानल वातइ ।
पेकलु गमीरिम सापरछौ एक-मि कणिक नार्हि बोइइ ॥

શબ્દાર્થ એચર્હે—હત । મેહ—મેઘા । વિગતિ—વિગતિ । જલ—જલમ્ ।
એચર્હે—હત । બબબાનલ—બબબાનલ । વાતइ (૬)—વિનાશપતિ ।
પેકલુ—પ્રેક્ષલ । ગમીરિમ—ગમીરિમાણમ્ । સાપરછૌ—સાગરત્વ ।
एक-मि—एक भवि । कणिक—कणिक । नार्हि—नहि । बोइइ (६)—बिगते ।

અથા હત મેઘાઃ જલમ્ વિગતિ । હત બબબાનલ વિનાશપતિ । સાગરત્વ
ગમીરિમાણ પ્રેક્ષલ । એક ભવિ કણિક નહિ બોયેતે ।

અહીં મેહ જળ પીવે છે અહીં વચ્ચાનલ વિનાશ કરે છે (ને છર્તા)
આમશી ગમીરિમા (તો) બે । બેક કણી પલુ બોલી થવી નથી ।

૪૨૦ पञ्चादेवमेवैवेदानीं-प्रस्तुतेतसः पञ्च एवैह त्रि एवैहि
पञ्चिष्ठ एचर्हे ॥

પચ્ચા, એવમે, ચ, શચાચ, પ્રસ્તુત શત્રુત્વ પચ્ચ એવૈહ ત્રિ,
એવૈહ, પચ્ચિષ્ઠ એચર્હે ।

વૃત્તિ અવમંશે પચ્ચાદાવીનાં પચ્ચાદેવેશ્ચ આદેશા મન્વન્તિ । પચ્ચાતા
પચ્ચ ।

અપચ્ચામર્ત, પચ્ચાત્ વમેદેના પચ્ચાત્ વમેદે અદેશ થાય છે.
પચ્ચાત્ નો પચ્ચા—

ઉદા (૧) पञ्चइ होइ विहाल । (બુઝ્યો ૩૬૨).

વૃત્તિ एवमेव एवै । एवमेवनो एवै—

ઉદા० (૨) એવં છુરત સમયુ । (જુઓ ૩૩૨૨).

વૃત્તિ એવસ્ય ચિ । યન નો ચિ

ઉદા० (૩) જાત મ ચંતર પહ્લવહ દેક્ષર્ઠે કહ પય દેહ ।

શિવહ તિરિચ્છી હતે ચિ પર પ્રિત રંબર્ઠે કરેહ ॥

શબ્ધાર્થ જાત—યાતુ । મ—મા । ચંતર—ચાન્તમ્ । પહ્લવહ—પહ્લવત । દેક્ષર્ઠે—પસ્યામિ । કહ—કતિ । પય—પવાનિ । દેહ—દદામિ । શિવ્વ—હૃદયે । તિરિચ્છી—તિરચ્છીના । હતે—ઘટ્મ્ । ચિ—એવ । પર—પરમ્ । પ્રિત—પ્રિય । રંબર્ઠે—રમ્ભરાણિ । કરેહ—કરોતિ ।

અર્થા યાતુ । ચાન્તમ્ મા પહ્લવત । પસ્યામિ, કતિ પવાનિ દદામિ (હતિ) । હૃદયે ઘટ્મ્ એવ તિરચ્છીના । પરમ્ પ્રિયઃ રમ્ભરાણિ કરોતિ ॥

જાલે બધા જાણને પચાવણ પકડી ન રોડી બોલે હું (એ)
કેટલા કાલાં હે છે (તે) ! હું જ (તેના) હૃદયમાં આવી (રહેલી) છું
પ્રિયતમ આડંબર (= ખાલી વાણી) કરે છે.

વૃત્તિ હદલીમ એવંચિ । હવાનીય નો એવંચિ

ઉદા० (૪) હરિ નચાવિઠ પંગણ્ઠ નિમ્હર પાઠિઠ જોઠ ।

એવંચિ રાહ-પયોબર્યો જ માવહ તં હોઠ ॥

શબ્ધાર્થ હરિ—હરિ । નચાવિઠ—નર્તિત । પંગણ્ઠ—પ્રાજ્ઞમે । નિમ્હર—નિસ્સયે । પાઠિઠ—પાતિત । જોઠ—જોકઃ । એવંચિ—હદલીમ્ । રાહ-પયોબર્યો—રાવા-પયોબર્યો । જં—યદ્ । માવહ—માવયતિ । તં—તદ્ । હોઠ—મન્થુ ।

અર્થા હરિઃ પ્રાજ્ઞમે નર્તિત । જોકઃ નિસ્સયે પાતિત । હદલીમ્ રાવા-પયો-બર્યો યદ્ માવયતિ તદ્ મન્થુ ।

હરિને પ્રાંજ્યમાં નચાવ્યા, (ને જોમ) જોકેને નિસ્મય પમાળ્યો.
હવે રાવાના પયોબર્યુ એ આવે (= આવું જોમ) તે જાઓ !

વૃત્તિ પ્રાપ્તતસ્ય પચ્છિઠ । પ્રાપ્તનો પચ્છિઠ.

उ॥ (५) साव-सखोणी गोरही नरही कवि विस-गति ।

महु पबछिउ सो मर पाहु न लग्य कंठि ॥

शब्दार्थ साव-सखोणी-सर्व-सखलण्या । गोरही-गौरी । नरही-नवीन ।
क-वि-रा अवि । विस-गति-विष-मन्त्रि । महु-मह । पबछिउ-प्राप्त ।
सो-स । मर-मरण । पाहु-पत्य । न-न । लग्य-लगति । कंठि-कंठे ।

अथ सर्व-सखलण्या गौरी का अवि नवीन विष-मन्त्रि । प्राप्त स मह
मरण पत्य कंठे (सा) न लगति ।

सर्वोत्तम गौरी ओर अनोभी (= अनोभा प्रहारी) निषन्धि
(= वन्द्य) हे । छेदु नेना हठे को न लग्ये को प्रेमी भरे छे ।

वृत्ति इत्थ एत्थे । इत्थनो एत्थे

उ॥ (६) एत्थे मेह विमंति जह । (सुम्भो ४१६।६)

४२१ विपण्णोक्त-वर्त्मनो बुभुक्षुच-विष ॥

विपण्ण, उक्त, वर्त्मनो बुभुक्षुच, विष

वृत्ति अपभ्रंसे विपण्णानीना बुभुक्षुच आवेशा भवन्ति । विपण्णस्य बुभु ।
अपभ्रंशम्, विपण्ण वनेरेनो बुभु वनेरे आदेशे लब्ध छे । विपण्णो
बुभु—

उ॥ (१) म्ये बुभुत्तं तुहं भुर वरहि कस्सेहिं सिगुत्तार्ह ।

— पयै विपु वरुव न वरुव मर एयै बुभुत्त वर्ये ॥

शब्दार्थ म्ये-मया । बुभुत्तं-उक्तम् । तुहं-तवम् । भुर-भुरम् । वरहि-वर ।
कस्सेहिं (हे)-गणित्पथि । सिगुत्तार्ह (हे)-मिनाटिप । पयै-तव्य ।
विपु-विना । वरुव-वरुव । म-म । वरुव-आरोहति । मर-मर ।
एयै-एवमेव । बुभुत्त-विपण्ण । वर्ये-विम् ।

अथ मया उक्तम् तवम् भुर वर । (वयम्) गणित्पथि मिनाटिप । (हे)
वरुव तव्य विना मर न आरोहति । एवमेव किं विपण्ण ।

મેં કહ્યુંને, તું જ ધુસરી ઉપદેશ-અગિયાર જળદોષી (અમે તો) વાજ આવી ગયાં । હે ખવલ (= વૃષભોત્તમ) તારા વિના જીવ નહીં જડે. (તું) અમરજો ક્યાં જિજ્ઞાસુ થયો ?

વૃત્તિ રક્ષસ્ય વુત્ત । રક્ષનો વુત્ત

ઉદા० (૨) મેં વુત્તઈ । (બુઓ ઉપરનું ઉદાહરણ (૧))

વૃત્તિ કર્ત્વનો વિષ્ણુ । કર્ત્વજ્યો વિષ્ણુ

ઉદા० (૩) કે મણુ વિષ્ણુ ન મદ્ । (બુઓ ૩૫૦૧)

૪૨૨ છીપ્રાદીનાં બહિષ્ણાદયા ॥

છીપ્ર વહેરેનાં બહિષ્ણ વહેરે.

વૃત્તિ અપવિત્ર છીપ્રાદીનાં બહિષ્ણાદય આદેશો મળે છે ।

અપવિત્રમાં, છીપ્ર વહેરેનાં બહિષ્ણ વહેરે આદેશ થાય છે.

ઉદા (૧) એકુ કદ્મજઈ-વિ ન આવદિ અનુ બહિષ્ણુત બાદિ ।

મેં મિત્તઢા પ્રમાણિત પર્વે બેહઠ સહુ માર્દિ ॥

સંપ્રદર્શ એક-એકમ્ । કદ્મજઈ વિ-કદા અપિ । ન-ન । આવદિ-
અગણ્યસિ । અનુ-અન્યદ્ । બહિષ્ણુત (કે)-શીતમ્ । બાદિ-ગણ્યસિ ।
મેં-મયા । મિત્તઢા-મિત્ર । પ્રમાણિત-પ્રમાણિતમ્ । પર્વે-ત્વયા ।
બેહઠ-યાદ્યા (= સદસ) । સહુ-સહ । માર્દિ-મદિ ।

અર્થા એકમ્ કદા અપિ ન અગણ્યસિ । અન્યદ્ છીપ્રમ્ ગણ્યસિ । (કે)
મિત્ર, મયા પ્રમાણિતમ્ (પદ્) ત્વયા સદસા સહુઃ મદિ ।

એકે તે કદાચી (પોટલા સમયથી) આવતો નથી, બીજુ
જાણી આવ્યો આવે છે. હે મિત્ર, મને ખાતરી થઈ છે (કે) તારા
જેવો દુષ્ટ (બીજો કોઈ) નથી.

વૃત્તિ પ્રકાસ્ય વંચત । પ્રકાસનો વંચત.

ઉદા० (૨) મિર્વે સુ-પુરિત મિર્વે વંચઈ મિર્વે નદ્ મિર્વે વત્તનાઈ ।

મિર્વે મુગર મિર્વે પોદર્યે દિઆ નિમ્મરદિ મર્દે ॥

શબ્દાર્થે તિર્થે-યથા । સુ-પુરિસ-સુ-પુરુષાઃ । તિર્થે-તથા । વંધ્યર્થે (દે.)-
 સ્વકટકા (= સ્વઘઠા) । તિર્થે-યથા । મદ-મધ । તિર્થે-તથા ।
 મધ્યમદ-મધ્યમામિ । તિર્થે-યથા । કુન્ન-ગિરયા । તિર્થે-તથા । કોશર્થે-
 કોટ્યામિ । દિશા- (દે) દરવ । વિષ્ણુદિ (દે.)-શિષસે । ક્યર્થે-કિમ્ ।
 અથા યથા સુ-પુરુષા તથા સ્વઘઠા । યથા મધ તથા મધ્યમામિ । મદ
 ગિરયા તથા કોટ્યામિ । (દે) દરવ, કિ શિષસ ।

એમ સત્પુરુષો (હોય છે) તેમ સ્વઘઠ (પણ હોય છે) એમ
 નદીઓ હોય છે તેમ વન્યોએ (પણ હોય છે) એમ કુન્નર (હોય છે),
 તેમ કોશર (પણ હોય છે તો) કે કુદર, કા બિલ શાય છે ?

નૃતિ અત્પુસ્પસર્ગાલ વિહત્ ॥ અત્પુસ્પસર્ગર્થો વિહત્,

ઉદા ૦ (૧) એ છોડેણુ રવનનિદિ અપર્થે તદિ ચ્છતિ ।

તર્થે સંચર્થે વિહત્ પર કુચિત્ત મમતિ ॥

શબ્દાર્થે જે-યે । છોડેણુ-સવત્તા । રવનનિદિ-રત્નનિધિમ્ । અપર્થે-
 આત્માનમ્ । તદિ-તદે । ચ્છતિ (દે.)-શિષન્તિ । તર્થે-તેપામ્ । સંચર્થે-
 સંજ્ઞાનામ્ । વિહત્ (દે.)-અત્પુસ્પ-સર્ગા । પર-પરમ્ (= વેતનમ્) ।
 કુચિત્ત-કુચિત્તમ્મના । મમતિ-મમન્તિ ।

અથ એ રત્નનિધિમ્ સવત્તા આત્માનમ્ તદે શિષન્તિ તેપામ્ સંજ્ઞાનામ્
 અત્પુસ્પસર્ગાઃ વેતનમ્ । (તે) કુચિત્તમ્મના મમન્તિ ।

એઓ રત્નનિધિ (= ૧ સમુદ્ર, ૨ સ્તંભો અથવા) અદીને પોતાને
 કદ પર ફેંકે છે, તે સંજ્ઞોનો કેવળ વડાજ ન થાય છે : તેઓ
 કુચિત્ત બને છે

નૃતિ મયત્ત દ્રવ્યમ્ । મયનો દ્રવ્ય

ઉદા (૨) તિર્થેદિ વિહતર્થે સાદિ વદ સધિ મ એકુ-તિ પ્રમ્મુ ।

કો-તિ દ્રવ્યકટ સે પદ્ય વેષ સમ્યક્ અમ્મુ ॥

શબ્દાર્થે તિર્થેદિ-તિર્થેઃ । વિહતર્થે (દે.)-અર્થિતમ્ । સાદિ-સાદ । વદ
 (દે.)-મૂર્તે । સધિ-સધિનુ । મ-મા । એકુ-તિ-એકમ્ અપિ । પ્રમ્મુ-

દ્રમ્મમ્ । કો-વિ-કા અપિ (= વિમ્ અપિ) । વ્રજકટ (દે) - મયમ્ ।
સો-સા (= તસ્ય) । પઠા-પતતિ । યેન-યેન । સમાપ્ત-સમાપ્યતે ।
અમ્મુ-અમ્મ ।

અર્થા મૂલ્ય, ત્રિસે અર્જિતમ્ સાર્થ । એકમ્ અપિ દ્રમ્મમ્ મા સંચિનુ ।
કમ્ અપિ તદ્ મયમ્ પતતિ, યન અમ્મ સમાપ્યતે ।

મૂલ્ય, ત્રિસે દિવસનું સ્વેચ્છું ખર્ચ નાખ. એક પણ દ્રમ્મ સઘર મા.
(દેમ કે અચાનક) કોઈકે એનું સકટ પડે છે કે જેથી અવન
સમાપ્ત (અ) થઈ જાય છે ।

વૃત્તિ આત્મીયસ્ય અપ્યગ્ ॥ આત્મીયનો અપ્યગ્

ઉદા० (૫) કોઠેતિ જે દિવસઠે અપ્યગઠે । (બુઝો ૩૫૦૧૨)

વૃત્તિ ઘોઠેદિ । ઘઠિનો ઘેદ

ઉદા० (૬) એકમેઠેઠે જા-વિ જોણદિ ।

હરિ સુદુ સમ્માપરેણ તો વિ દ્રેદિ જહિં કર્હિં-વિ રહી ।

કો સમ્મા સંવેરેવિ દહુ-મયન મેહે પસુદા ॥

શબ્દાર્થ એકમેઠેઠે-એકજમ્ । જા-વિ-વરિ અપિ । જોણદિ-પસ્યતિ । હરિ-
હરિ । સુદુ-સુદુ । સમ્માપરેણ-સર્ગારેણ । તો-વિ-તત્ અપિ । દ્રેદિ-
દરિ । જહિં-યત્ર । કર્હિં-વિ-કુત્ર અપિ । રહી-રાધિક્ષ । કો-કાઃ ।
સમ્મા-સામેતિ । સંવેરેવિ-સંવરીતમ્ । દહુ-મયન-દાઘ-મયને । મેહે-
એહેન । પસુદા-પર્મસે (= વ્યાકુલિયે) ।

અર્થા વરિ અપિ હરિ એકજમ્ સુદુ સર્ગારેણ પસ્યતિ તત્ અપિ (તસ્ય)
દરિ. (તત્ર) યત્ર કુત્ર અપિ રાધિક્ષ । એહેન વ્યાકુલિયે દાઘ-મયને
સંવરીતમ્ કાઃ શામેતિ ।

એ કે કુપ્પુ એકેએક (વસ્તુ) ને સારી રીતે અને પૂરા આસ્થી
જુએ છે તો પણ (તેની) દરિ (તો) બધા કષ્ટાંશ ખત્રુ સમિધ
(હોય, બા જ હોય છે). સોઢે વ્યાકુળ બનેલાં બાળાં નવનને
મિત્ર થાંધી શકે ?

નૃત્તિ ગદસ્ય નિષદ્ધ । ગદનો નિષદ્ધ

ઉપા ૦ (૭) વિદ્યે કસુ વિરચનર્થે જોમ્બનિ કસુ મદુ । -
સો સેજાવટ પઠાવિઝા જો જગદ નિષદ્ધ ॥

શબ્દાર્થ વિદ્યે-વિદ્યે । કસુ-કસ્ય । વિરચનર્થે-સ્થિત્યર્થ । જોમ્બનિ-
ધીરમે । કસુ-કસ્ય । મદુ (દે)-ગર્ભ । સો-સ । સેજાવટ-સેજ ।
પઠાવિષ્ય-પ્રસ્થાપ્યતે (એષ્યતે) । જો-ય । જગદ-જગતિ । નિષદ્ધ
(દે)-ગાઢમ્ ।

અર્થા વિદ્યે કસ્ય સ્થિત્યર્થ । ધીરમે કસ્ય ગર્ભ । સ સેજ પ્રસ્થાપ્યતે
(એષ્યતે), ય ગાઢમ્ જગતિ ।

નૈમનની કીને સ્થિતિ હોય છે ? ધીરનનો કીને ગર્ભ હોય છે ?
(એટલે) એનો પત્ર પાઠવનો, એ માલ (અરોગ) થોડી જલ્દ
નૃત્તિ જસાવારણસ સજ્જા । જસવારણનો સજ્જા.

ઉપા ૦ (૮) કર્દિ સસજ્જ કર્દિ મયજ્જ કર્દિ રિરિણ કર્દિ મેહ ।
દૂર-સિત્તાર્થે નિ સજ્જર્દિ હોર અસજ્જુ મેહ ॥

શબ્દાર્થ કર્દિ-કુત્ર । સસજ્જ-સજ્જાવર । કર્દિ-કુત્ર । મયજ્જ-મયજ્જા ।
કર્દિ-કુત્ર । રિરિણ-ચર્ચા । કર્દિ-કુત્ર । મેહ-મેષ । દૂર-સિત્તાર્થે
નિ-દૂર-સ્થિતાનામ્ અપિ । સજ્જર્દિ-સજ્જાનાનામ્ । હોર-મળતિ । અસજ્જુ
(દે)-જસાવારણ । મેહ-મેષ ।

અર્થા કુત્ર સસજ્જ કુત્ર મયજ્જા । કુત્ર ચર્ચા કુત્ર મેષ । દૂર-સ્થિતાનામ્
અપિ સજ્જાનાનામ્ જસાવારણ સેજા મળતિ ।

કાલ અર્થ ને કાળા સાચર ? કાળા ઓર ને કાળા ધેય ? દૂર સેજા
સજ્જાનો વચ્ચે પણ જસાવારણ સેજા હોય છે.

નૃત્તિ કૌતુકસ્ય કોઢ । કૌતુકનો કોઢ

ઉપા ૦ (૯) કુન્નક અર્ધે તજ્જર્દિ કોર્દેણ પઢા હણ ।
મણુ પુણ પઢર્દિ સજ્જર્દિ કાદ પુષ્કર પરમણુ ॥

શબ્દાર્થ કુચ્છ-કુચ્છર । અગ્રર્થ-અગ્રેષામ્ । તદ્ગ્રામર્થ-તદ્ગ્રામણામ્ । કૌશ્ઠેન-
કૌશ્ઠકેન । ઘટ્ટ-ઘિપતિ । હસ્ત-હસ્ત । મણુ-મન । પુણુ-પુન ।
અગ્રર્થ-અગ્રેષામ્ । સ્તુત્તર્થ-સ્તુત્ત્યામ્ । અદિ-અદિ । પુચ્છ-પૃચ્છ ।
પરમણુ-પરમાર્થમ્ ।

અથા કુચ્છર અગ્રેષામ્ તદ્ગ્રામણામ્ (ઉપરિ) કૌશ્ઠકેન હસ્તાઃ ઘિપતિ ।
(તસ્ય) મનાઃ પુનઃ એકત્વ્યામ્ સ્તુત્ત્યામ્ અદિ પરમાર્થમ્ પૃચ્છ ।

કુચ્છર બીજા તરુવચે (પર તો) કૌશ્ઠકથી સૂઠનાજે છે પણ (તેનું)
મન, એ જરૂર પૂછે તો એક સ્તુત્તરથી જ છે.

વૃત્તિ ક્રીડાયા લેટ । ક્રીડાનો લેટ

ઉદા० (૧૦) લેટુયં કમમન્થેર્થિ નિષ્કલ્યં કિં પર્યપહ ।

અનુરુદ્ધ મચ્છાત અન્થે મા અય સામિય ॥

શબ્દાર્થ લેટુયં-ક્રીડા । કમમન્થેર્થિ-કૃતમ્ (કૃતા) અસ્મામિ । નિષ્કલ્ય-
નિશ્ચય । કિં-કિન્ । પર્યપહ=અવયવ । અનુરુદ્ધ-અનુરુદ્ધા ।
મચ્છાત-મચ્છા । અન્થે-અસ્માન્ । મા-મા । અય-અય । સામિય-
સામિન્ ।

અથ અસ્મામિ નિશ્ચયં ક્રીડા કૃતા । કિં અવયવ । સામિન્, અસ્માન્
અનુરુદ્ધા મચ્છા મા અય ।

શુ કહે છે? નિશ્ચે જામે તો (એ) રમત કરી હતી સ્વામી,
(વાપરી) અહીં ને અનુરુદ્ધ એવી જામને જાણ ન દે.

વૃત્તિ રમ્યસ્ય રવજ્ઞ । રમ્યનો રવજ્ઞ

ઉદા० (૧૧) સરિર્થિ સરિર્થિ ન સરર્થેર્થિ ન-પિ રજ્ઞાન-અર્થેર્થિ ।

દેસ રવજ્ઞા હોતિ વદ મિષસર્થેર્થિ સુઝગેર્થિ ॥

શબ્દાર્થ સરિર્થિ-સરિર્થિમ્ । ન-ન । સર્થેર્થિ-સર્થેર્થિમ્ । ન-ન । સરર્થેર્થિ-
સર્થેર્થેર્થિ । ન-પિ-ન અપિ । રજ્ઞાન-અર્થેર્થિ-રજ્ઞાન-અર્થેર્થિ । દેસ-દેશા ।
રવજ્ઞા-રમ્યા । હોતિ-મન્વતિ । વદ (દે.)-મૂર્ધા । મિષસર્થેર્થિ-
મિષસર્થિ । સુઝગેર્થિ-સુઝગેર્થિ ।

હયા મૂર્છ, ન સરિદ્રિઃ, ન સરોવરૈઃ, ન અપિ ઉપાન-વનૈઃ, (અપિ ઇ)
નિવસદ્રિઃ સુવનૈઃ એવ દેશા રમ્યા મયન્તિ ।

મૂર્છ, દેસો રમણીય સ્થાન છે તે જાં વસતા સહજનોને હીપે, નહીં
કે નદીઓને હીપે, નહીં તળાવોને, નહીં સરોવરોને, નહીં ઉપાનો ને
વનોને હીપે ।

વૃત્તિ અનુત્તર્ય હઠરિ । અનુત્તનો હઠરિ

ઉદા० (૧૦) દિગ્ધા પૌં ઐં બોઢિચર્ટૈ મહુ અગાહ સપ-વાર ।

‘કુદિસુ પિરૈં પવસર્તૈં હર્ટૈં’ મહય હઠરિ-સાર ॥

શબ્દાર્થ દિગ્ધા-હરય । પૌં-ત્વયા । ઐં-एतद् । બોઢિચર્ટૈ-કક્ષિત્ ।

મહુ-મમ । અગાહ-અમે । સપ-વાર-શત-વારમ્ । કુદિસુ-સ્ફુટિષ્યામિ ।

પિરૈં-પ્રિયે । પવસર્તૈં-પ્રવસતિ । હર્ટૈં-બહમ્ । મહય (દે.)-નિર્મળ ।

હઠરિ (દે.)-સાર-અનુત્ત-સાર ।

હયા હરય નિર્મળ અનુત્ત-સાર, મમ અમે ત્વયા શત-વારમ્ एतद्
કક્ષિત્ ‘પ્રિયે પ્રવસતિ બહમ્ સ્ફુટિષ્યામિ’ (ઈતિ) ।

હે હૃદય, નિર્મળ ! અનુત્ત રહ્યા વાળા ! તેં ખારી અજગળ સો
સો વાર એવું કહેલું કે પ્રિયતમ મનસે જ્યાં હું દૂરી અર્પણ ।

વૃત્તિ હે સહીસત્વ હેઢિ । હે સહીનો હેઢિ

ઉદા० (૧૧) હેઢિ મ જસદિ બાહ । (કુઓ ૩૭૬।૨)

વૃત્તિ પૂષ્ક પૃથગિત્થસ્ય જુગજુગ । પૂષ્કમુવરનો જુમ્જુમ

ઉદા० (૧૨) એક મુઢુહી પવર્દિં સ્ત્રી તર્દે પંચર્દે-નિ જુર્ગંજુગ મુરી ।

વર્દિગુર્દે ત વર કદિ નિર્દે મદત બેલુ કુઢુર્ગર્દે અપ્યમ-હર્ટૈં ॥

શબ્દાર્થ એક-એકા । મુઢુહી-મુટી । પવર્દિં-પ્રવર્તિ । સ્ત્રી-સ્ત્રા ।

તર્દે-તેપામ્ । પંચર્દે-નિ-પચાનામ્ અપિ । જુર્ગંજુગ-પૂષ્ક પૂષ્ક ।

મુરી-મુરિઃ । વર્દિગુર્દે-મગિનિ । તં-તત્ । વર-ગૃહમ્ । કદિ-કમપ ।

નિર્દે-નમમ્ । મદત-નમત્ । બેલુ-યમ । કુઢુર્ગર્દે-કુટુમ્બકમ્ । અપ્યમ

હર્ટૈં-આત્મ-હર્દયમ્ ।

अथा एका कुटी पञ्चमि रसा । तेषाम् पञ्चानाम् पृथक्पृथक् मुद्रि ।

मणिनि कवय, यत्र कुटुम्बम् आत्म-हृदयम् सव् गुह्यम् कथम् मन्दतु ।

जो मनुषी ने पाप कहे रोषी, (ने) जो पापिनी (पापी)
कुटीकुटी बुद्धि । अहं, हरे, अथा कुटुम्ब (अथ) योतयोताना
अथाहं हरे, ते हरे हरे सुधी कथम् ?

वृत्ति मन्त्रस्य मास्त्रिज-वर्णौ । मन्त्रा-मन्त्रिजने कव-

उक्तं (१५) जो पुण् मणि-नि कसपसिद्धजत

चित् देह म दम्मु न कज्जत ।

रक्षस-ममिह करगुह्यमिह

मरिह-नि कौतु गुण्य सो नासिह ॥

शब्दार्थ जो-य । पुण्-पुन । मणि-नि-मनसि एव । कसपसिद्धजत

(हे)-म्याकुलीमूत । चित्-चित्तपति । देह-ददाति । न-न । दम्मु-

दम्मम् । न-न । कज्जत-रूपकम् । रक्षस-ममिह-रतिवत्-भगवद्गीता ।

करगुह्यमिह-कराप्रोक्षितम् । मरिह-नि-गुह्ये एव । कौतु-कुन्तम् ।

गुण्य-गुण्यति । सो-स । नासिह (हे)-मूर्ख ।

अथा यः पुन रतिवत्-भगवद्गीता व्याकुलीमूत मनसि एव चित्तपति

न (तु) दम्मम् रूपक (वा) ददाति, स मूर्ख करप्रोक्षितम्

कुन्तम् गुह्ये एव गुण्यति ।

स्तिविशेष (दशाभां) अथा हस्तो ? कोर्ध व्याकुली अनी,
(व्याकुली) मनर्मा व निष्कार-यत्तु हस्त के रूपिथो व्यापे नदी,
ते भूर्जे अथा (रक्षिने व) हस्तानी वृत्तानी वाहुं (व्यापयानो)
अवस्थास हरे छे.

उक्तं (१६) दिवर्हि निवर्तते साहि कव । (बुध्यो ४२२।४)

वृत्ति नवस्य नवस । वरनो नवस

उक्तं (१७) नवली कनि निसर्गदी । (बुध्यो ४२ । ६)

वृत्ति अवस्थादस्य दववत् । अवस्थादो दववत्.

ઉદા (૧૮) ચર્ચેર્હિ વચ્ચર્ચેર્હિ ઓચર્ચેર્હિ એ તર્ચે દિદ્ધા વાચિ ।

તર્હિ મપરજય-દરવદટ પઢ્ઠ અપૂરઠ કરસિ ॥

શબ્દાર્થ ચર્ચેર્હિ—ચર્ચામ્યામ્ । વચ્ચર્ચેર્હિ—વચ્ચમનામ્યામ્ । ઓચર્ચેર્હિ—ઓચ-
નામ્યામ્ । એ—એ । તર્ચે—ત્વયા । દિદ્ધા—દદ્ધા । વાચિ—વાચે । તર્હિ—
તેણે । મપરજય-દરવદટ (દે.)—મપરજયવાવસ્કન્દ । પઢ્ઠ—પઠતિ ।
અપૂરઠ—અપૂર્ણે । કરસિ—કરણે ।

અર્થા વાચે ચર્ચામ્યામ્ વચ્ચમનામ્યામ્ ઓચનામ્યામ્ એ ત્વયા દદ્ધા તેણે
મપરજયવાવસ્કન્દ અપૂર્ણે કરણે પઠતિ ।

હે બાળક, અજાણ ને કદાચકુળા ઓચનોથી-ઓચને તે બેચા હોય,
તેમના પર અમરેવનો છાપો અપૂર્ણે કરે (અજાણે, કદાચે વચ્ચં જ)
પઠે છે.

વૃત્તિ પચેસ્ટુટ્ । વચિને હુટ

ઉદા૦ (૧૯) હુટ્ હામ વપસાટ । (જુઓ ૩૮૫૫૧)

વૃત્તિ સમ્બન્ધિન કેર-તજૌ ।

સમ્બન્ધિન કેર ને તજ

ઉદા૦ (૨) ગમટ સુ કેસરિ પિચટ્ જલ્ નિશિર્ત્તૈ હરિગર્જૈ ।

જલ્સુ કેરર્જૈ હુકારર્જૈ સુર્જૈ પઢતિ દુર્ગર્જૈ ।

શબ્દાર્થ ગમટ—ગત । સુ—સુ । કેસરિ—કેસરી । પિચટ્—પિચટ । જલ્—
જલમ્ । નિશિર્ત્તૈ—નિશ્ચિન્તા । હરિગર્જૈ—હરિગા । જલ્સુ—મત્સ્ય । કેરર્જૈ—
સમ્બન્ધિના । હુકારર્જૈ—હુકારેણ । સુર્જૈ—સુશેમ્બા । પઢતિ—પઠતિ ।
દુર્ગર્જૈ—દુર્ગાનિ ।

અર્થા હરિગા., નિશ્ચિન્તાઃ જલમ્ પિચટ । સ. કેસરી ગત મત્સ્ય સમ્બન્ધિના
હુકારેણ સુશેમ્બો દુર્ગાનિ પઠતિ ।

હે હરણો, નિશ્ચિન્ત (ચિન્ત) જળ પીજો. જેના હુકારે મોહમાથી
તરણ પડે (=પડતા), તે કેસરી (તો) જાણ્યો મધો.

ઉદા (૨૧) જહ મયમ વચર્ચૈ તજા । (જુઓ ૩૭૬૧૪)

પૃત્તિ મા મૈત્રીરિસસ્ય મમ્મીસેતિ લીલિન્નમ્ ।

મા મૈત્રી એનો લીલિન્ન મમ્મીસ

ઉદા० (૨૨) સુભાગ્યર્થે આભયણુ સાહુ-બિ મોટ કરે ।
 આદર્ભર્થે મમ્મીસલી જો સજ્જુ સો દર ॥

શબ્દાર્થ સુભાગ્યર્થે—સસાત્સાનામ્ । આભયણુ—આભયનમ્ । સાહુ-બિ—
 સુર્યઃ અપિ । મોટ—મોક । કરે—કરોતિ । આદર્ભર્થે—આર્તનામ્ ।
 મમ્મીસલી—મા મૈત્રી । જો—ય । સજ્જુ—સજ્જના । સો—સ । દર—દદાતિ ।

અર્થા સસાત્સાનામ્ (પ્રતિ) સુર્ય અપિ મોકઃ આભયનમ્ કરોતિ ।
 આર્તનામ્ (તુ) ય મમ્મમ્ ॥ (એ) મા મૈત્રી (હતિ) દદાતિ ।

— સ્વસ્ત્ય અવસ્થાવાળા શ્રાવે (તો) સૌ લોક વાદ કરે છે (પણ)
 દુઃખીઓને (તો) જે સહન કરી શકે તે (જ) અભયપણ (અભયપણ)
 આપે છે.

પૃત્તિ યદ્ યદ્ દદ્ તદ્ સદિસસ્ય અવદિત્તિમા ।

યદ્ યદ્ દદ્ તેનો અવદિત્તિમા.

ઉદા० (૨૩) જદ્ રચસિ આદિત્તિર્વર્ણે દિવિદા મુદ્-સદ્દાત્ ।
 મોદે કુદ્દાણે ચિર્ણે ધના સદેસ્ય તાત્ ॥

શબ્દાર્થ ચદ્—ચદિ । રચસિ—રચસે । અવદિત્તિર્વર્ણે—યદ્ યદ્ દદ્ તેન
 તેન । દિવિદા—દિવ્ય । મુદ્-સદ્દાત્—મુદ્ધ-સમાત્ । મોદે—મોદેન ।
 કુદ્દાણ—કુટનમસિન । ચિર્ણે—ચર્ણા ર્થ । ધના—ધન । સદેસ્ય—
 સદિપ્યતે । તાત્—તાપા ।

અર્થા મુદ્ધ-સમાત્ દિવ્ય ચદિ યદ્ યદ્ દદ્ તેન તેન રચસે, (તર્ણિ)
 કુટનમસિન મોદેન ર્થ ચર્ણા તાપા સદિપ્યતે ।

હે મુદ્ધ સ્વભાવવાળા હૃદય, જો જો જો હીંતુ તેમા તેમા (તુ)
 સમીપ (અનુભવ માલીપ) (તો) જટલવા લીલાની જેમ (વારે)
 ધણા તાપ (અર્થ તાપ, ૨ દુઃખ) સદેવા પડશે.

૪૨૪ દુહુક-સુગધાદયાઃ શબ્દ-વેદાનુકરણયોઃ ॥

દુહુક પુનિષ વગેરે શબ્દ ને વેદાના અનુકરણ માટે.

વૃત્તિ અપરશે દુહુકાદયાઃ શબ્દાનુકરણે સુગધાદયવેદાનુકરણે વપસત્સ્વર્ણ પ્રયોજ્યમા ।

અપરશમા, અનુકરણે શબ્દાનુકરણ માટે દુહુક વગેરે, ને વેદાનુકરણ માટે પુનિષ વગેરે પ્રયોજ્યમા.

ઉદા० (૧) મૈં આગિઠ ગુહીસુ હર્થે પેમ્મ-રદ્ધિ દુહુક-તિ ।

મવરિ અધિતિય સંપરિય વિપિય-નાથ જઠતિ ॥

શબ્દાર્થ મૈં-મયા । આગિઠ-હાતમ્ । ગુહીસુ (દે.)-મંસ્વામિ । હર્થે-અહમ્ । પેમ્મ-રદ્ધિ-પ્રેમ-રહે । દુહુક-તિ-'દુહુક' इति शब्दं कृत्वा । મવરિ (દે.)-પ્રાપ્તુત । અધિતિય-અધિનિતા । સંપરિય-સંપરિયા (= સંપ્રાપ્તા) । વિપિય-નાથ-વિપ્રિય-ગૌ । જઠતિ-જઠતિ ।

અર્થા મયા હાતમ્, અહમ્ પ્રેમ-રહે 'દુહુક' इति शब्दं कृत्वा मंस्वामि (इति) । પ્રાપ્તુત અધિનિતા જઠતિ વિપ્રિય-ગૌ સંપ્રાપ્તા ।

મેં અપરશુ દે મું પ્રેમના ધરામાં મળ્યેન કરવી ફૂળી અધિતિ ભાં લે બોધિતી (વિવેચના) અપરશ રૂપ નૌકા બટ હર્થને સ્વપદી ગઈ ।

વૃત્તિ આગિ-મહાગાત્ । સુગ-પ્રે આધિ (શબ્દ) લેત્

ઉદા० (૨) અમ્મ નઠ કસરબેઈ પિમ્મ નઠ પુટેઈ ।

અર્થે હોય સુહાસની પિર્ પિર્થે નયનેઈ ॥

શબ્દાર્થ અમ્મ-આપતે । નઠ-ન । કસરબેઈ-કસરબા इति शब्दं कृत्वा । પિમ્મ-પીપ્પતે । નઠ-ન । પુટેઈ-'પુટ' इति शब्दं कृत्वा । અર્થે-અર્થ-મેવ । હોય-મળતિ । સુહાસની-સુહાસિન્યા । પિર્-પ્રિયેન । પિર્થે-હોન । નયનેઈ-નયનામ્યામ્ ।

અર્થા 'કસરબા' इति शब्दं कृत्वा न आपतते । 'पुट' इति शब्दं कृत्वा न पीपते । एवमेव नयनाम्याम् इत्येन प्रियेन सुहासिन्या भवति ।

કસરક કસરક (નિલય 'નય') અવાગો નથી, કે 'વર' 'વર
પિયના નથી. પ્રિયનામને (આવી) એમ જ- (માત્ર) નયનો વર
એવાળી (જ) મુખચાન્દ્ર વગેરે ૭

વૃત્તિ રસાનિ । વગેરે

ઉદા૦ (૧) અમ-રિ માદુ મદુ-નિ પરિ મિત્તવા વગ્ ।
ભાર્તે-નિ રિદુ ગરભોદિ મગદ ધુમ્પિત દેવ ॥

શબ્દાધ અમ-રિ-અય અરિ । માદુ-નાય । મદુ-નિ-મય વગ્ । પરિ-
ગૃહ । મિદ્ધવા-મિદ્ધાવાન્ (= મરવાન્) । વગ્-વગ્ત । ભાર્તે-નિ-ભારત
વગ્ । રિદુ-રિદ્ધ । ગરભોદિ-ગરભયુ । મગદ-ધુમ્પિત (રે)-મગ
અથા । દુ-ગ્ગાનિ ।

૪અથ અય અરિ માય મય મૃદ વગ મર્મવાન્ વગ્ત । ભારત વગ રિદ્ધ
ગરભેતુ મર્મદ-અથા દદાનિ ।

૬અથ અરિ (અથ) અમ-રિ-અય અરિ વગે ઉઃ (૫૫) લેટઅમાં
જ વિરદ અથાભામી અરિઅથા હરી રથો ઉઃ ।

વૃત્તિ આનિ-મદ્ગાત । (મુખનો) આ (શબ્દ) લેતાં :

ઉદા૦ (૪) મિતિ અર-ગદી ભોગદી ગદિ મગિઅદા ન લીમ ।
ભો-રિ ભોગદા અગારિઆ મુદર્ ભદુ-ર્ભિમ ॥

શબ્દાર્થ મિતિ-શિરમિ । અર-ગદી-અરા-ગદિતા । ભોગદી-ભોમપદી ।
ગદિ-ગદ । મગિઅદા-મગય । ન-ન । લીમ-લીનિ । ભો-રિ-ભદુ
અરિ । મુદર્-ભાગા । અગારિઆ-અગરિઆ । મુદર્-મુખયા । ભદુ
ર્ભિમ ઉપાનાયજસામમ્ ।

૪અથ શિરમિ અરા-ગદિતા ભોમપદી, મટે (જ) મગયા ન રિશનિઃ
(અરિ) । ભદુ અરિ મુખયા ભોમ ઉપાનોપજસામમ્ અરિતાઃ ।

આમ (૬૫) અરીપુશ્પી બોબડી, (ને) મગ્ધા (પુષ) વીથ
મગ્ધા (૫૫) ન (૬૫) . (ને) તોયે મુખાએ બોલને બિબેધ કસવી ।

વૃત્તિ રસાનિ । વગેરે

૪૨૪

પદ્માદયોઽનર્થઃ ।

ચૈં ચયેરે અથ વચરન્તઃ ।

નૃત્તિ અપભ્રંશે યદ્વિજ્ઞાદયો નિપાતા અનર્થકા પ્રમુખ્યતે ।

અપભ્રંશમા અર્થ વચરન્તઃ ચૈં ચયેરે નિપાતો પ્રયોજ્ય છે

ઉદા ૦ અમ્મદિ પચ્છપાવહા રિઠ કલ્હિઝઠ વિજાણિ ।

પૈં વિરેરી મુદ્દહી હોર વિજાણહોં કાણિ ॥

શબ્દાર્થે અમ્મદિ-અમ્મ । પચ્છપાવહા-પચ્છાપાવ । રિઠ-રિપા । કલ્હિ

ઝઠ-કલ્હાપિત । વિજાણિ-વિજ્ઞાણે । પૈં-(પાદપૂર્ણ) નૂનમ્ ।

વિરેરી-વિપરીયા । મુદ્દહી-મુદ્ધિ । હોર-મરણિ । વિજાણહોં-વિજા-

ણસ્ય । કાણિ-કાળ ।

ઉપા અમ્મ, (મે) પચ્છાપાવ (ચદ્) રિપા વિકાળે કલ્હાપિત । નૂનમ્
વિજાણસ્ય કાળે મુદ્ધિ વિપરીયા મરણિ ।માદી, (મને) પચ્છવો (અથ છે કે) પ્રિયતમ શામે શાબન્ત (જ)
અઝડો અમો અરે । વિજાણ કાળે મુદ્ધિ વિપરીયા અથ છે.

નૃત્તિ આરિ-મદ્દમાત્ ચાર્તે હનાદય ।

અરિ લેવા ચાર્તે ચયેરે

૪૨૫ તાદર્થ્યે કેહિં-તેહિં-રેસિ-રેસિ-તવેજા ॥

તે માટે અર્થે કેહિં, તેહિં, રેસિ રેસિ તવેજ.

નૃત્તિ અપભ્રંશે તાદર્થ્યે જોભે કેહિં, તેહિં, રેસિ, રેસિ તવેજ હસેતે પદ
નિપાતા પ્રયોજ્યમા ॥અપભ્રંશમા, તે માટે અર્થે સૂચવના કેહિં તેહિં રેસિ, રેસિ ને
તવેજે એવા પાત્ર નિપાત પ્રયોજ્યમા.

ઉદા (૧) કોહા પદ પરિણાસહી અદ મળ કલમર્દિ રેસિ ।

હરેં કિઝઠેં તઝ કેહિં વિજા હરેં પુણ અખરે રેસિ ॥

શબ્દાર્થે કોહા (કે.)-પિપતમ । પદ-પદા । પરિણાસહી-પરિમાપા ।

અદ-અપિ । મળ-મળ (સમ) । કલમર્દિ-કલિમ્ । રેસિ-રેસો ।

हर्ते-अहम् । मित्रहर्ते-शिये । तत-तत्र । केहि-हते । पित्र-प्रिय ।
तुह-त्वम् । पुन-पुन । अन्यहर्ते-अन्यस्या । रेसि-हते ।

अथ अपि प्रियतम, वर । एषा परिभाषा (=रीतिः) कस्मिन् देशे (कस्मिन्) -
अहम् तत्र हते शिये त्वम् पुन अन्यस्या हते ।

ओ प्रियतम, हते (तो अहो) आ रीत ह्या देशभा (होय छ) ? -
तु तारे भाटे क्षीय भाई ने तु जील भाटे ।

वृत्ति एव तेहि-रेसिमावु-भाषी ।

ओ अभावे तेहि ने रेसिमा उदाहरण अथम् ।

उदा० (२) वृत्तगणहो सपण । (अथो ३६६।१)

४२६ पुनर्विनः स्वार्थे इ ।

पुनर विनाने स्वार्थिके द्वि उ ।

वृत्ति अपमरो पुनर्विना इजताम्याम् एषा स्वार्थे कु प्रसयो भवति ।

अपमरो, पुनर ने विना ओ जेनी पछी स्वार्थिके द्वि उ प्रत्यय
आवे छे ।

उदा० (१) सुमरिअ त वृत्तहर्ते अ बीसरा मणार्ते ।

जहि पुन सुमरण जात गत तहो नेहहो करै नार्ते ॥

शब्दार्थ सुमरिअ-स्मरति । त-तद् । वृत्तहर्ते-वृत्तमम् । अ-यद् ।

बीसरा-विस्मरति । मणार्ते-मनाह् । जहि-यत्र । पुन-पुन । सुमरण-
स्मरणम् । जात-जातम् । गत-गतम् । तहो-तस्य । नेहहो-अहस्य ।
करै-किम् । नार्ते-नाम ।

अथ (यद्) स्मरति मनाह् (एव) विस्मरति तद् वृत्तमम् । यत्र पुनः
स्मरणम् जातम् (एव) गतम् तस्य अहस्य किम् नाम ।

(अथ) वृत्तहर्ते तो ते (होनाय छे जेनु सतना) स्मरण छे, ने
(ने) स्वार्थिके (अ) विस्मरण यद्य अथ स्मरण यद्य तेनु अ अथ
(जेनु होय) तेना स्मरणे शु नाम (अथपुन) ?

उदा (२) विष्णु शरणे न कर्माई । (अथो ३८६।१)

૪૨૭

અવશ્યમો હૈં-હી ॥

અવશ્યમ્નો દિત્ત્વૈ, અ.

વૃત્તિ અપભ્રંશે અવશ્યમ સાર્થે હૈં ઠ રૂણેતૌ પ્રસયૌ મળતઃ ।

અપભ્રંશમાં, અવશ્યમ્ને સ્વાર્થઃ દિત્ત્વૈ, અ એ બે પ્રત્યયો લાગે છે.

ઉદા० (૧) ચિર્મિદિત્ત્વ નામગુ વસિકરહ્ વસુ વશિર્મ્ને અર્મ્ને ।

મુક્તિ વિજહુર તુચિર્મિર્ને અવસેં સુઘર્મિર્ને પર્મ્ને ॥

શબ્દાર્થ ચિર્મિદિત્ત્વ-ચિદ્દેશિયમ્ । નામગુ-નામકમ્ । વસિકરહ્-વસીકરુત્ ।

વસુ-વસ્ય । વશિર્મ્ને-અધીનાનિ । અર્મ્ને-અર્મ્યાનિ । મુક્તિ-મૂકે ।

વિજહુર-વિનહે । તુચિર્મિર્ને-તુચ્ચિમ્યા । અવસેં-અવશ્યમ્ । સુઘર્મિર્ને-

દુષ્કરણિ મ્ભવન્તિ । પર્મ્ને-પર્માનિ ।

અર્થા ચિદ્દેશિયમ્ નામકમ્ વસીકરુત્ યસ્ય અર્મ્યાનિ અધીનાનિ ।

તુચ્ચિમ્યાઃ મૂકે વિનહે પર્માનિ અવશ્યમ્ દુષ્કરણિ મ્ભવન્તિ ।

બીજા બેને અધીન છે (તે) લહેદિય (રૂપી) નામક ને (અ)

વશ કરો. તુચ્ચીનું મૂળ વિનહ કર્તા (તેનું) ધાન અવશ્ય
(=અવશ્ય મેલે અ) સુઘર્મિર્મ્ને છે.

ઉદા० (૨) અવસ ન સુઘર્મિર્ને સુઘર્મિર્મ્ને । (સુઓ ૩૭૬૧૨)

૪૨૮

અવશ્યસો હિઃ ।

અવશ્યમ્નો દિત્ત્વૈ

વૃત્તિ અપભ્રંશે અવશ્યસ્યદાઃ સાર્થે ચિર્મવસિ ।

અપભ્રંશમાં, અવશ્ય્નો શબ્દને સ્વાર્થે દિત્ત્વૈ હ લાગે છે.

ઉદા અવસિ સીઘ-કલનિર્મર્મ્ને દિર્મર્મિર્ને પશ્ચિત્તર્મિર્ને ।

જો પુણુ સંઘર્ અગુદિજહ્ તસુ પશ્ચિત્તર્મે કર્મિર્ને ।

શબ્દાર્થ અવસિ-અવશ્ય । સીઘ-કલનિર્મર્મ્ને-સીઘ-કલનક્રિયાનામ્ । દિર્મર્મિર્ને-

-દીપન્તે । પશ્ચિત્તર્મિર્ને-પ્રાપ્તિશિષ્ટાનિ । જો-યઃ । પુણુ-પુનઃ ।

સંઘર્-સંઘર્ષયતિ । અગુદિજહ્-અગુદિશ્યમ્ । તસુ-તસ્ય । પશ્ચિત્તર્મે-

પ્રાપ્તિશિષ્ટેન । કર્મિર્ને-નિર્મ્ ।

અથા એકાદા દીક્ષ-કરક્રિયાનામ પ્રાપ્તચિત્તાનિ દીયન્તે । ય પુનઃ જનુ-
નિસન્ (દીક્ષમ્) સ્ખંદયતિ તસ્ય પ્રાપ્તચિત્તેન કિમ્ ।

એક વાર શીલ કલ્પિત કર્યું હોય તેમને પ્રાપ્તચિત્તો અપાયા પછી જે
રોજેરોજ (શીલ) બલિત કરે તેને પ્રાપ્તચિત્ત (આપ્તે) શું (વળે) ?

૪૨૬ અ-દદ-નુહ્યા* સ્વાર્થિક-ક-સુક વ ॥
અ, કિંતુ જદા દિત્ રહ અને સ્વાર્થિક કનો લોપ.

નૃતિ અપર્મશે માત્રા પરત આવે 'અ' 'દદ' 'નુહ' ફલેને ત્રય પ્રલયા
મળતિ તાસમિયોગે સ્વાર્થે ક-પ્રલયસ્ય લોપચ ।

અપર્મશમાં, નામની પછી સ્વાર્થિક અ, કિંતુ અદ, કિંતુ રહ એ ત્રણ
મળ્યો આવે છે અને તેમના સયોગે સ્વાર્થિક ક મળ્યો લોપ થાય છે.

ઉદા० (૧) નિરહાનમ-જ્ઞાન-કરાન્નિઝટ પઢિત પંચિ ઝં વિદુટ ।
તં મેન્નિ સઝર્હિ પંચિઝર્હિ સઝન્નિ નિઝટ અન્નિઝટ ॥

શબ્દાર્થ નિરહાનમ-જ્ઞાન-કરાન્નિઝટ—નિરહાનમ-જ્ઞાન કરાન્નિઝટઃ (= પી-
ઢિત) । પઢિટ-પચિકઃ । પંચિ-પચિ । ઝં-યદ્ । વિદુટ-દ્યકઃ
(= દ્ય) । તં-તદ્ । મેન્નિ-નિન્નિઝા । સઝર્હિ-સર્જી । પચિઝર્હિ-
પચિકૈઃ । સ્ઝન્નિ-સ એવ । નિઝટ-નૃતન (= નૃત) । અન્નિઝટ=
અન્નિઝટઃ (= અન્નમખાલી) ।

અથા યદ્ નિરહાનમ-જ્ઞાન-પીઢિત પચિકઃ પચિ દ્યઃ, તદ્ સર્જી પચિકૈઃ
નિન્નિઝા સ્ એવ અન્નમખાલી નૃત ।

નિરહાનમની અપાયાથી પીઢિત (પીઢ) પચિકને માત્રા એમો
એટલે સર્વ પચિકોને મળીને તેને જ અપીઢી (=અમળી) કહે ।

નૃતિ રદ । કિંતુ અદ ।

ઉદા० (૨) મદુ વંતરોં જે દોમદા । (જુઓ ૩૭૮।૩).

નૃતિ રુટ । કિંતુ રહ ।

ઉદા० (૩) એક રુટુહી પંચર્હિ સ્તી । (જુઓ ૪૨૨।૧૪).

૪૩૦

યોગધામૈવામ્ ॥

અને તેમના સમોચીત્તે છે.

વૃત્તિ અપરંપર અદ્વૈતજ્ઞાનાં યોગમેદેયો યે જાણે 'અદ્વૈત' જ્ઞાન
પ્રત્યક્ષેષ્ટિ સાર્થે પ્રાપ્ત મરણિ । અદ્વૈત ।

અપરંપર, એ કિંતુ અદ્વૈત ને કિંતુ અદ્વૈત નિષ્કલ નિષ્કલ સમોચીત્તે
કિંતુ અદ્વૈત જ્ઞાને પ્રત્યક્ષો અને છે તે પણ પ્રાપ્ત સ્વાર્થે લાગે છે
(એમ છે) કિંતુ અદ્વૈત—

ઉપા ૦ (૧) કાર્યેતિ ચેદિદ્વૈતઃ અપરંપર । (બુઓ ૩૫૦ । ૨)

વૃત્તિ અત્ર “કિંમતય” (૧ । ૨૬૯) જ્ઞાપિતા ય—અદ્વૈત । અદ્વૈત ।

અદ્વૈત “કિંમતય” (૧ । ૨૬૯) જ્ઞાને પ્રત્યક્ષો અને છે તે પણ પ્રાપ્ત સ્વાર્થે લાગે છે
કિંતુ અદ્વૈત—

ઉપા ૦ (૨) અદ્વૈતઃ સમોચીત્તે । (બુઓ ૩૬૫ । ૨)

વૃત્તિ અદ્વૈત । કિંતુ અદ્વૈત—

ઉપા ૦ (૧) સામિપસાત સ-અત્ર પિત સીમા-સમીપે વાસુ ।

પેતિસમી વાસુ-અત્ર સમીપે વાસુ નીસાસુ ॥

અત્ર સામિપસાત—સામિપસાતમ્ । સ-અત્ર—સ-અત્રમ્ । પિત—પ્રિયમ્ ।

સીમા-સમીપે—સીમા-સમીપી । વાસુ—વાસમ્ । પેતિસમી—પ્રેક્ષમ્ ।

અત્ર—અત્રમ્ । વાસુ—અત્રમ્ । વાસ (૨) —પ્રિયા । પ્રેક્ષ (૨) —પ્રેક્ષમ્ ।

નીસાસુ—નિ વાસમ્ ।

અત્ર સામિપસાતમ્, સ-અત્રમ્ પ્રિયમ્, સીમા-સમીપી વાસમ્, વાસુ-અત્રમ્

(૧) પ્રેક્ષ પ્રિયા નિ વાસમ્ પ્રેક્ષમ્ ।

અત્ર સામિપસાતમ્, સ-અત્રમ્ પ્રિયમ્, સીમા-સમીપી વાસમ્, વાસુ-અત્રમ્

ને (પ્રેક્ષમ્) વાસુ—(૧) પ્રેક્ષ પ્રિયા નિ વાસમ્ પ્રેક્ષમ્ ।

વૃત્તિ અત્ર “સામીપી સીમા-સમીપી” (૧૩) હિ સીમા-સમીપી । અત્ર—

અત્ર (—સીમા-સમીપી) પ્રેક્ષમ્ । વાસમ્ ‘સામીપી સીમા-સમીપી’ (સૂત્ર ૩૩) એ પ્રત્યક્ષે સીમા-સમીપી (અત્ર) એ અત્ર પ્રત્યક્ષે ।

ઉદા० (૧) ગાઢ-વસુહૃદઃ । ઇથા ગાઢ-વત્ । બાહુબળ-
વૃત્તિ અપર્યય ત્રિયાં વર્તમાનેષ્ય પ્રાક્તન-સૂત્ર-દુષોત્તમસપાન્તેભ્યો ઈ
પ્રસયો મયતિ ।

૪૩૧ સિયાં વદન્તાદી* ॥

એ અને હોય તેમના શ્રીલિંગમાં દિત્ત્વે

વૃત્તિ અપર્યય ત્રિયાં વર્તમાનેષ્ય પ્રાક્તન-સૂત્ર-દુષોત્તમસપાન્તેભ્યો ઈ
પ્રસયો મયતિ ।

અપર્યયમાં, અને શ્રી લિંગ એ સૂત્રોમાં કહેલા પ્રત્યયો એમને અને હોય તે
શ્રીલિંગમાં હોય ત્યારે તેમને દિત્ત્વે પ્રત્યય લાગે છે

ઉદા० (૧) પદ્મિના દિદ્ધી ગોરહી દિદ્ધી મગ્નુ નિમંત ।
અંમ્સાસેદિ કંચુજા તિનુબ્બાણુ કરંત ।

શબ્દાર્થ પદ્મિના-પદ્મિકા । દિદ્ધી-દદ્ધ । ગોરહી-ગૌરી । દિદ્ધી-દદ્ધ । મગ્નુ-
મર્ગમ્ । નિમંત (દે.)-અસમોરત્યન્તી । અંમ્સાસેદિ-અમ્સાસૈ । કંચુજા-
કચ્ચુકમ્ । તિનુબ્બાણુ-તિમ્બિનોદ્વાનમ્ (= માર્દ-દુષ્કમ્) । કરંત-
કુર્વન્તી ।

ઇથા 'પદ્મિકા, ગૌરી દદ્ધ' : 'દદ્ધ મગ્નમ્ અસમોરત્યન્તી અમ્સાસૈ ચ
કચ્ચુકમ્ માર્દ દુષ્કમ્ કુર્વન્તી ।

પદ્મિકા ગોરીને દીધી ? (કા) દીધી-(વારી) વાટ બેવી
(અને) અમ્સા ને નીલાસાથી કચ્ચુકને શ્રીનો ને સૂકો કરવી !

ઉદા० (૨) વક્ક કુદ્દહી વંચદિં રહી । (શુબ્ધો ૪૨૨ । ૧૪)

૪૩૨ માન્તાન્તાદ્વા* ॥

અને જ વાળો અને હોય તે પછી દિત્ત્વે

વૃત્તિ અપર્યય ત્રિયાં વર્તમાનાન્ પ્રસયપાન્ત-મસપાન્તાદ્ ચા-મસયો મયતિ ।
સ્વપચાન્ ।

અપર્યયમાં, અને જ પ્રત્યય વાળો પ્રત્યય (= જગજ) અને અને
છે તેવા નામોના શ્રીલિંગમાં દિત્ત્વે જ પ્રત્યય લાગે છે (અ) દિત્ત્વે
ઈ નો અપચાદ છે.

ઉદા० પિઠ ગદ્ગટ સુખ વત્તઠી છુપિ કમદ્દ પાદ્ધ ।

તઠો નિહઠો માસંતગઠો બૂઝઠિઝા-નિ ન ટિહ ॥

અપભ્રંશ પિઠ-પ્રિયા । ગદ્ગટ-ગમતઃ । સુખ-શુભા । વત્તઠી-વાર્તા ।

છુપિ-ચ્છપિત્તિ । કમદ્દ-કર્મણ્યે । પાદ્ધ-પ્રસિદ્ધ (= પ્રસિદ્ધઃ) । તઠો-

તસ્ય । નિહઠો-નિહત્ત્વ । માસંતગઠો-મસ્યત । બૂઝઠિઝા-નિ-બૂઝિ-

અપિ । ન-ન । ટિહ-દદ્ય ।

અર્થા પ્રિયા ગમત (હતિ) વાર્તા શુભા । (તસ્ય) ચ્છપિ (ચ્છ) કર્મ

પ્રસિદ્ધઃ । તસ્ય નિહત્ત્વ મસ્યત બૂઝિ અપિ ન દદ્ય ।

ગદ્ગટ સાંકળી (કે) પ્રિયવતઃ અપ્યથો. (તેનો) અવતર (માત)

કન્યા (ભેગો) પેઠી, (તેના ન) નાસતા પેઠા નિરહની મૂલ પદ્મ

(ભાતી) ન દેખાઈ ।

૪૩૩

અસેદે ॥

જા કાગલા બનો હ

વૃત્તિ અપભ્રંશે શિષ્યા કર્તમાનત્વ માત્રો વ્યેઙ્ગ્યસ્થાત્વ વાત્સરે પ્રસન્ને પો

હકારો મળતિ ।

અપભ્રંશમાં શીલિંગ નામનો એ અક્ષર (છે), તેની પછી આ પ્રત્યય

આવતા, તેનો હકાર થાય છે.

ઉદા (૧) બૂઝઠિઝા-નિ ન ટિહ । (ભુઓ ૪૩૨)

વૃત્તિ શિષ્યામિત્તેવ । એ પ્રમાણે શીલિંગમાં ન

ઉદા० (૨) છુપિ કમદ્દ પાદ્ધ (ભુઓ ૪૩૨)

૪૩૪

ગુપ્તદાસેરીપસ હારઃ ॥

ગુપ્ત નવેરેના પરત્વી રૂંચનો કિત્ત્વ હાર.

વૃત્તિ અપભ્રંશે ગુપ્તદાસિન્યા પરત્વ રૂંચ-મન્યત્વ હાર હકારેનો મળતિ ।

અપભ્રંશમાં, ગુપ્ત નવેરેના પરત્વી રૂંચ પ્રત્યયનો કિત્ત્વ હાર એનો

અરેય થાય છે.

ઉદા० (૧) સ્ત્રિસૈ કાર્ઠે તુહારેણ બં સંગ્રહો ન મિલિચ્ચદ્ ।

સુરજંતરિ પિરે પાણિરેણ પિબ પિઆસ કિ ઇચ્ચદ્ ॥

શબ્ધાર્થ સ્ત્રિસૈ—સંદર્શન । કાર્ઠે—કિમ્ । તુહારેણ—સ્વદીપ્ત્યેન ॥ બં—યદ્ ।
સંગ્રહો—સંગાય । ન—ન । મિલિચ્ચદ્—મિત્સ્યતે । સુરજંતરિ—સામ્રાન્તરે ।
પિરે—પીત્રેન । પાણિરેણ—પાણીયેન । પિબ—પ્રિય । પિઆસ—પિપાસા ।
કિ—કિમ્ । ઇચ્ચદ્—ઇચ્છતે ।

અર્થા યદ્ સંગાય ન મિત્સ્યતે (તદ્) સ્વદીપ્ત્ય સ્ત્રિચામ કિમ્ । પ્રિયતમ
કિ સામ્રાન્તર પીત્રેન પાણીયેન પિપાસા ઇચ્છતે ।

એ સુત્રે ન મળ્યાથ તો તાણ સુદેશથી શું (બળે) ? પ્રિયતમ,
સ્વમાનસ્યમા જાણી પીપે ખાસ હીપે ખરી ?

ઉદા० (૨) દેક્ષિઞ્ઞ મહારા મૃતુ । (જુઓ ૩૪૫) .

ઉદા० (૧) વદિઞિ મહારા મૃતુ (જુઓ ૩૫૧) .

૪૩૫ અતોરેતુલ્ ॥

મતુનો કેતુલ્

વૃત્તિ અપખંદા હર્દ-નિ-યત્તેતદ્વ્ય પરત્વ અતો પ્રણયત્વ 'કેતુલ્' ફક્ત-
દેશો મવતિ ।

અપખંદામાં, હર્દ, નિ, વદ્, ત્ વગરના પરવર્તી અતુ પ્રત્યયનો
દિવ્ વચ્ચે એનો આદેશ થાય છે.

ઉદા० વતુનો । કેતુલો । એતુલો । તેતુલો । વતુલો ॥ ફયાન્ । કિપાન્ ।
માત્રાન્ । તાત્રાન્ । વતાત્રાન્ ।

૪૩૬ વ્રસ હચદે ॥

વનો દિવ્ વચ્ચે

વૃત્તિ અપખંદા મત્તિ-મત્તમ્પત્તાત્ પરત્વ વ્ર-પ્રણયત્વ 'કેચદ્' ફક્ત-રો
મવતિ ।

અપખંદામાં, મત્તમ્પ-ત્ત કર્તે વચ્ચેના પરવર્તી વ પ્રત્યયનો દિવ્ વચ્ચે
એનો આદેશ થાય છે.

ઉદા० એવેં તેવેં વારિ પરિ કષ્ઠિ મિસંદુષ પદ્મ ।

પિન્ન-પમ્પદ્મ વ ગોરલી નિચક કર્હિં-મિ ન ઠદ્મ ॥

શબ્દાર્થ એવેં-અર । તેવેં-તત્ત્વ । વારિ-હારે । પરિ-ગૂઢે । કષ્ઠિ-કચ્છી । મિસંદુષ(દે.)-નિહ્વણા । પદ્મ-પાલતિ । પિન્ન-પમ્પદ્મ-પ્રિય-પ્રમદા । વ-દન । ગોરલી-ગૌરી । નિચક-નિચકા । કર્હિં-મિ-કુત્ર-અપિ । ન-ન । ઠદ્મ-સિદ્ધતિ ।

ઉદા અર તત્ત્વ હારે ગૂઢે કચ્છી નિહ્વણ પાલતિ । પ્રિય-પ્રમદા ગૌરી દન કુત્ર અપિ નિચકા ન સિદ્ધતિ ॥

અર્થો ને તર્કો, અર ને બાસ્તે નિહ્વણ લક્ષ્મી દોડે છે । પ્રિયતમથી જગ્ન અથેલી ગોરીની જેમ અપે નિચક (બની) નથી સ્થેલી

૪૪૭ ત્વ-ત્વજો પ્પવઃ ॥

ત્વ ને ત્વજો પ્પવ

વૃત્તિ અપજસે ત્વ-ત્વજો પ્રસવયો 'પ્પવઃ' હસારેસો મવતિ ।

અવજ્ઞાનમાં, ત્વને ત્વ પ્રસવોનો પ્પવ એનો અદેશ થાય છે.

ઉદા० (૧) વજ્રપ્પવુ પરિપાવિચ્છ । (બુચ્છો ૩૬૬ । ૧)

વૃત્તિ પ્રત્યોપવિકસાત્ । ઘાતઃ એ અનિવરણી

ઉદા (૨) વજ્રવનહો વમેન । (બુચ્છો ૩૬૬ । ૧)

૪૪૮ તમ્યસ્ય હપ્ચર્ત્ત્વં દપ્ચર્ત્ત્વં દવા ॥

તમ્યન્ન હપ્ચર્ત્ત્વં, દપ્ચર્ત્ત્વં, દવા

વૃત્તિ અપજસે તમ્ય-પ્રસવસ્ય 'હપ્ચર્ત્ત્વં' 'દપ્ચર્ત્ત્વં' 'દવા' હસેતે ત્રય આદેશો મવતિ ।

અવજ્ઞાનમાં, તમ્ય પ્રસવન્ન હપ્ચર્ત્ત્વં, દપ્ચર્ત્ત્વં ને દવા એમ ત્રણ આદેશ થાય છે.

ઉદા० (૧) એઠ ગૃજેપિપ્પુ હું મર્હે બહ પ્રિઠ ઠપ્પારિચ્છ ।

મહ કરિદ્વર્ત્ત્વં મિતિ ન-મિ મરિદ્વર્ત્ત્વં પર મિચ્છ ॥

શબ્દાર્થ પઠ-પતદ્ । ગૃહેષિણુ-ગૃહીત્વા । કું-યદ્ । મર્દ-મયા । જા-
યદિ । પ્રિઠ-પ્રિય । ઉચ્ચારિશ્ચ (દે)-અવશોષ્યતે । મદુ-મમ । કરિશ્ચર્ત-
કર્તવ્યમ્ । કિ-પિ-કિમ્ અપિ । ન-ચિ-ન અપિ, નૈવ । મરિશ્ચર્ત-
મર્તવ્યમ્ । પર-વેષજમ્ । દિષ્ય-દીયતે ।

અર્થા યદ્ એતદ્ ગૃહીત્વા યદિ મયા પ્રિય અવશોષ્યતે (તત્) મમ કિમ્ અર્પિ
નૈવ કર્તવ્યમ્ । ક્તવમ્ મર્તવ્યમ્ (એવ) દીયતે ।

એ લખને એ કું પ્રિયુત્તમને બાકી રહ્યું (તો યહી) મારે કું પદ
કરવાનું (રહેતું જ) નથી. માત્ર મરવાનું (જ) પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉદા० (૨) દેસુચાટણુ સિદ્ધિ-કટણુ ઘન-કુહણુ જં-કોર ।
મંજિદુર્ણે જાદ-રતિઅર્ણે સમ્પુ સહેચ્ચર્તે હોર ॥

શબ્દાર્થ દેસુચાટણુ-દેસોચાટનમ્ । સિદ્ધિ-કટણુ-શિદ્ધિ-કટનમ્ । ઘન-
કુહણુ-ઘન-કુહનમ્ । જં-યદ્ । જોર-કોરે । મંજિદુર્ણે-મંજિદુર્ણા
જાદ-રતિઅર્ણે-અતિ-રક્ષા । સમ્પુ-સર્વમ્ । સહેચ્ચર્તે-સોદશ્યમ્ । હોર-
મવતિ ।

અર્થા પદ્ લોકે દેસોચાટનમ્ શિદ્ધિ-કટનમ્ ઘન-કુહનમ્ સર્વમ્ (તદ્)
અતિ-રક્ષા મંજિદુર્ણા સોદશ્યમ્ મવતિ ।

જનવશ્ચ એ અવશ્યનમાંથી ઉજેડાયુ અનમા કુહણુ, ઘણી
કુટણુ (વજે છે તે) બધું અતિ રક્ષ (૧ અતિરક્ષ લાક્ષ, ૨
અતિરક્ષ અનુરક્ષ) બેવી મંજિદુર્ણાને સહેવાનું લોક છે.

ઉદા० (૩) સોરજા પર જારિજા પુષ્કર્ણર્ધિ સમાણુ ।
જગેજા પુણુ કો યજ જા સો વેડ પમાણુ ॥

શબ્દાર્થ સોરજા-સપિનશ્યમ્ । પર-વેષજમ્ । જારિજા-જારિતમ્ । પુષ્ક
ર્ણર્ધિ-પુષ્પવર્તીમિ । સમાણુ-સમમ્ । જગેજા-જાગર્તવ્યમ્ । પુણુ-પુન ।
કો-કઃ । યજ-યતિ । જા-યદિ । સો-સ । વેડ-વેદ । પમાણુ-
પ્રમાનમ્ ।

अथ यदि स वेद प्रमाणम् (तथापि) पुष्पवतीमि सम्म् कपितम्भ
वारितम् । जगत्सम्भ पुनः कः परति ।

ओ ओ वेद प्रमाणम् (छेय, तो पक्ष) रक्षकवत् स्यात् सुपुं (ओ)
निर्विद छे, पक्ष जगत्सम्भे छेयु अद्वैतवे छे ?

४४६ कृत् इ-इत्-इवि-अवयः ॥

कृत्-अ-इ, इत्, इवि जवि

वृत्ति अपभ्रंश कृत्-प्रत्ययस्य 'इ' 'इत्,' 'इवि' 'अवि' इत्येते कृत्वर
आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशभां कृत् प्रत्यय-अ-इ, इत्, इवि जवि जेव्य चार
आदेश भव्य छे.

उद्य० (१) द्विजडा जह बेरिज जगा तो कि जम्मि चडाहूँ ।

जमडाहूँ वे हावडा जह पुण मारि मराहूँ ॥

शब्दार्थ द्विजडा-इन्द्रज । जह-यदि । बेरिज-बैरिज । जगा-जहजः । तो-
तत । कि-किम् । जम्मि-जम्मे । चडाहूँ (दे)-आत्महानम् । जमडाहूँ-
जस्यक्तम् । वे-हो । हावडा-हव्यो । जह-यदि । पुण-पुनः ।
मारि-मारयित्वा । मराहूँ-म्रियाम्ये ।

अथ इन्द्र यदि बैरिजः बहवः ततः किम् जम्मे आत्महानम् । जस्यक्तम्
(जपि) हो हव्यो । यदि पुनः म्रियाम्ये, (तर्हि) मारयित्वा ॥

दे देव, बेरी वषट् (छे), तो (तेषां) शुं अपभ्रंशभां जह्यो अह्युं ?
अपभ्रंशने (पक्ष) जे हाव (तो छे), ओ मरीहूँ (तो) पक्ष
भारीने (भरीहूँ).

वृत्ति इत्—

उद्य० (२) गन्धर्व मञ्जिठ वति । (भुज्यो ३६५।५)

वृत्ति इवि—

उद्य० (१) रक्षक स मित्र-वारिणि वे कर बुम्बिचि वीठ ।

परिमिनिअ-मुंयाह जह जेहिं अ-वोदित पीठ ॥

શબ્દાર્થ રસસ્વ-રસતિ । સા-સા । નિસ-હારિણિ-નિપ-હારિકા (= પાલીપ-
હારિકા) । કે-હી । કર-કરી । ગુમ્બિણિ-ગુમ્બિણા । ખીટ-ખીતિતમ્ ।
પરિનિમ્બિજ-મુંબાજુ-પ્રતિનિમ્બિજ-મુજ્જવત્ । જહ્નુ-જહ્નમ્ । વેદિ-
યામ્યામ્ । જ-જોદિટ (દે)-જ-જહ્નુપિતમ્ । પીટ-પીતમ્ ।

અર્થ સા પાલીપ-હારિકા (સી) હી કરી ગુમ્બિણા ખીતિતમ્ રસતિ,
યામ્યામ્ પ્રતિનિમ્બિજ-મુજ્જવત્ જહ્નમ્ જ-જહ્નુપિતમ્ પીતમ્ ।

તે પનીહારી (પોતાના બે) બે હર પૂર્ણિને દવતર દક્ષી પાને
હો બે (હરો) બે મુંબાજુ પ્રતિનિમ્બિજાજુ જળ ઠહોન્થા લિન્થ પીપુ હતું
વૃત્તિ બલિ—

ઉદા० (૪) જાહ વિછોડલિ જાહિ તુઈ હઈ તેઈ-ક કો દોષુ ।
હિઅય-હિટ જા નીસરહિ જાગર્તે મુંબ સ-રોષુ ॥

શબ્દાર્થ જાહ-જાહમ્ । વિછોડલિ (દે)-વિમોષ્ય । જાહિ-યાસિ । તુઈ-ત્વમ્ ।
હઈ-અહમ્ । તેઈ-ક-તથા અપિ । કો-કઃ । દોષુ-દોષઃ । હિઅય-હિટ-
હરય-લિત (= હરયાત્) । જા-યદિ । નીસરહિ-નિ સરસિ । જાગર્તે-
જાનામિ । મુંબ-મુંબ । સ-રોષુ-સરોપઃ ।

અર્થ જાહમ્ વિમોષ્ય (યથા) ત્વમ્ યાસિ, તથા અહમ્ અપિ । કઃ દોષઃ ।
મુંબ, યદિ હરયાત્ નિસરસિ (તત્) જાનામિ (ત્વમ્) સ-રોપઃ (રસિ),
જાહતું બેદક્ષીને તું આશ્ચર્ય બલ્ય છે, તેમ હું પણ (જાહ)—(જોઈ)
કયો દોષ (કયો) ? (પણ) બે (આશ) હૃદયમાંથી નીસરી બલ વો,
હે મુંબ (હું) અહમ્ (હે તું અરેખર) રોપે જાસ્યો છે.

૪૪૦ ઇન્દ્રોપિજતેષ્યેવિજવા ।

પથિ પથિયુ, પથિ, પથિયુ.

વૃત્તિ અપખંધિ કલાપ્રાણયસ્ય 'પથિ' 'પથિયુ', 'પથિ' 'પથિયુ' રસેતે જતાર
અરેશા મવન્તિ ।

અપખંધમ્, કલા પ્રાણયસ્ય પથિ પથિયુ, પથિ પથિયુ એવા ચાર
અરેશા બાલ છે.

૬૫ એપિ બસેસુ કસપ-ચસુ દેપિણુ જમત જયસુ ।

હેચિ મહમ્મય સિસુ બહર્દિ જાપવિણુ તણસુ ॥

શબ્દાર્થ એપિ-ચિલા । બસેસુ-બસેપમ્ । કસપ-ચસુ-કપાપ-ચકમ્ ।
દેપિણુ-દણા । જમત-જમપમ્ । જયસુ-જગતે । હેચિ-ગૂહીલા ।
મહમ્મય-મહામ્તામિ । સિસુ-ચિલમ્ । બહર્દિ-કમન્તે । જાપવિણુ-
ખ્યાલા । તણસુ-તણસ (= તણમ્) ।

૬૬ બસેપમ્ કપાપ-ચકમ્ ચિલા જગતે જમપ્ દણા મહામ્તામિ
ગૂહીલા, તણમ્ (જ) ખ્યાલા (સાચવ) ચિલમ્ કમન્તે ।

બસેપ કપાપચેનાને છવી, જગતને બસવસન હર્ષ મહામત હર્ષ
ને તણનું ખ્યાન ધરીને (સાધુઓ) શિવપદ (= મોક) જામે છે.

વૃત્તિ વૃક્તયોગ ઉપચાર્થ ।

(પ્રત્યયો) શુદ્ધશુદ્ધ અપ્થ છે તે પછીના (સૂત્ર) માટે

૪૪૧ હુમ એવમજાપહમજર્દિ ચ ॥

હુમ્-અ એવમ્, જાપ જગહ, જર્દિ પશુ.

વૃત્તિ જપજાપે હુમ પ્રસયત્વ 'એ' 'જાપ' 'જર્દિ' 'જર્દિ' હમેતે
જતારા । જકારાત્ 'એપિ' 'એપિણુ' 'એચિ' 'એચિણુ' હમેતે । એ
જાપજાપેશા મકન્તિ ।

અપભ્રંશ-અ, હુમ્ પ્રત્યયના એવ જાપ, જર્દિ જર્દિ જોવા વાર,
જને જાપથી એપિ, એપિણુ, એચિ એચિણુ જો વાર—જોમ જાપ
જાપેશ જાપ છે.

૬૫૦ (૧) હૈર્ષ દુષ્કર નિવપ-ચણુ કરણ ન તત પચિહાસ ।

એર્ષે સુહ મુંજર્દિ મણુ પર મુંજર્દિ ન જાપ ॥

શબ્દાર્થ હૈર્ષ-ચણમ્ । દુષ્કર-દુષ્કરમ્ । નિવપ-ચણુ-નિવ-ચમમ્ । કરણ-
કર્તમ્ । ન-ન । તત-તપ । પચિહાસ-પચિમાસિ । એર્ષે-એવમ્ એવ ।
સુહ-સુહમ્ । મુંજર્દિ-મોકમ્ । મણુ-મન । પર-પરમ્ । મુંજર્દિ-
મોકમ્ । ન-ન । જાપ-યાપિ ।

७५॥ निज-यनम् दलम् दुष्करम् । तपः पर्युम् न प्रणिभाति । एवम् एव
सुखं मोक्षम् मनः परम् मोक्षम् न याति ।

પોતાના ખર્ચનું ધન કશું કુશર છે. તપ કરવાનું સૂઝતું નથી. એમને
એમ મુખ બોમવાનું મન છે. પણ ભોમબુ જીતું નથી.

उप० (२) जेषि चण्डिणु सय्य पर सविणु तउ पानेवि ।
विणु सौं निवेसरेण को सव्व मुग्गे-वि ॥

३१७६१ जणि-जनुम् । जणपिणु-जणपुम् । सपन-सपनाम् । धर-धराम् ।
 तविणु-व्यीहृष्य । तउ-तप । पामेयि-पानविणुम् । विणु-विना ।
 धने-शान्तिना । तिरेसरेण-तीरेचरेण । क्ये-कः । सक्र-शक्येति ।
 मुरमे-यि-(वि)मुरने अपि ।

४५५ शास्त्रिणा तीर्थेधरेण विना सगन्ताम् धराम् जेतुम् शक्नुम् च तप-
स्वीर्जुम् पाप्मयितुम् च (त्रि)मुनये अपि क इत्येति !

(એક) શાનિવાસ વીર્યકર સિન્ધુ જન્મતલસમાં કોણ (એવો છે ?)
મુજ પૃથ્વીને દલી લઈ (ને ખાઈ) ભલુ થઈ શકે છે (ને)
તપ (હસ્યનું) સ્વીકારી ને ખાળી શકે છે ?

४४२ गमरेरेष्विण्डेष्ट्योरेतुम् वा ॥

वृत्तिं जगत्तमं गमेधन्तो परयोरेषिणु एषि । स्यात्तेश्वोरेकात्म्यं तुम्ह
ममति वा ।

જાન્યવાર ૧૯૫૭ના પંચતીથી વર્ષનું વર્ષ બે અદેશોના વર્ષનો
તિરપે સોપ થાય છે.

उद्य० (१) गंपिनु बागागमिहिं नर वड उमेनिहिं गंपि ।
मुआ परागहिं पाय-पउ दिव्णतरहिं म अरि ।

शुद्धं गतिम्-गन्ता । वायामिदि-वायाम्वाय (= वायाम्वायम्) । मर-
मय । जह-जह । उभेगिदि-उभेगिदि (= उभेगिदिम्) । गति-
गन्ता । मुक्ता-मुक्ता । परागिदि-परागिदि । परम-परम । परम-परम ।
गिर्गिदि-गिर्गिदि । म-मा । जंति-जंति ।

અથા નરા નારાણસીમ્ ગત્વા, અથ ડગમિનીમ્ ગત્વા ઘૂતા પરમ-પદમ્ પ્રાપ્ત-
વન્તિ । (જતા) દિવ્યપ્રભાવિ (= સીર્ષાન્તરણિ) યા કમય ।

લોહી વાજાણસી અર્ધને-અથવા ઉગ્ધવિની અર્ધને મરનાથી
પરમપદ પદમે છે. (જોડે) બીજી વીજોની વાત ન કર.

વૃત્તિ પદ્મે । બીજે પદી

કથા (૨) ગા ગમેપિણુ જો મુજા જો સિષ-સિણુ ગમેપિ ।

કીમદિ સિદસાવાસ-ગત છે જમ-જોડ જિમેપિ ॥

શબ્દાર્થે ગંગ-ગંગામ્ । ગમેપિણુ-ગત્વા । જો-યા । મુજા-મિષ્ટે । જો-
મા । સિષ-સિણુ-શિષ-સીર્ષમ્ । ગમેપિ-ગત્વા । કીમદિ-કીમદિ ।
સિદસાવાસ-ગત-ત્રિશાવાસ-ગત । સો-સ । જમ-જોડ-જમ-જોડમ્ ।
જિમેપિ-જિમા ।

અથ ય ગંગામ્ ગત્વા શિષ-સીર્ષમ્ ગત્વા (જા) મિષ્ટે સ જમ-જોડમ્
જિમા ત્રિશાવાસ-ગત કીમદિ ।

જે ગંગા (કાંઈ) અર્ધને કે કિવને વીજ અર્ધને મરે છે, તે
અમલોકને છાવીને કેવલોકમાં કીધા કરે છે.

૪૪૩

તુનોગ્ધજા ॥

તુવનો જનમ

વૃત્તિ અપભ્રંશ તુન પ્રભમલ જનમ્ હસારણા મવતિ ।

અપભ્રંશર્થ તુવ પ્રભમનો જનમ જોવો આદેશ થાય છે.

કથા હસિ મારણત જોડ વોજનત ।

પટહ વજનત છુણહ મસનત ॥

શબ્દાર્થે હસિ-હસી । મારણત-મારણિતા । જોડ-જોડઃ । વોજનત-
વજા । પટહ-પટહ । વજનત-વરિતા । છુણહ-ચા । મસનત-
મણિતા ।

અથ હસી મારણિતા । જોડઃ વજા । પટહ વરિતા । ચા મણિતા ।

હાથી મારણથી, લોકે જોવાથી, પટહ વાગવાની ટેવ વાળો (ને)
ફવરો જામવાની ટેવ વાળો.

४४४ इवार्थे न-नठ-नाइ-नाइह-अणि-अणवः ॥

वृत्ति अपभ्रंशो इव शब्दस्यार्थे 'न', 'नठ', 'नाइ', 'नाइह', 'अणि', 'अणु'
इत्येते पदं भवन्ति । न—

अत्रार्थार्थं इव ओ शब्दना अत्रार्थं वै, नठ नाइ, नाइह अणि अणु,
ओ उ होय छे. (ओय के) न—

उदा० (१) नं मङ्ग-उम्भु ससि-राइ करहिं । (उम्भो उट्ठे) ।

वृत्ति नठ—

उदा० (२) रवि-अत्तमणि समाउठेन कंठि दिण्णु न छिण्णु ।

चबे सहु मुणाळिअहे नउ जीरगासु दिण्णु ॥

शब्दार्थ रवि-अत्तमणि-रम्यस्तमने । समाउठेन-समाकुलेन । कंठि-कण्ठे ।
दिण्णु-दिशिर्ग । न-न । छिण्णु-छिन् । चबे-चक्रवर्त्तन । सहु-
सङ्ख । मुणाळिअहे-पुणस्त्या । नउ-इव यथा । जीरगासु-जीर्वा-
स्त । दिण्णु-दत्त ।

अथा रम्यस्तमने समाकुलेन चक्रवर्त्तने कंठि दिशिर्ग पुणस्त्या सङ्ख न
छिन्, यथा जीर्वास्त दत्त ।

सूक्ष्म अर्थार्थं व्यक्तुं नञ्चक्रे इभजत्तुनो दुक्खे कंभां
(=भेदां) भूयो पणु तोल्लो नद्धी—अद्य के एव आटे आग्रजियो
होयो ।

उदा० (३) बलयागि-निउठण-मण्णं वण उद्ध-मुअ जाइ ।

बल्ल-विरह-महादहो वाह गणेषु नाइ ॥

शब्दार्थ बलयागि-निउठण-मण्णं-बलयागि-निपतन-मयेन । वण (दे.)—
नापिका । उद्ध-मुअ-उर्ध्व-मुखा । जाइ-यानि । बल्ल-विरह-महा-
दहो-बल्लम-विरह-महादहस्य । वाह-साधम् । गणेषु-गणेष्वपि ।
नाइ-नृष ।

अथा नापिका बलयागि-निपतन-मयेन उर्ध्व-मुखा यानि । बल्लम-विरह
महादहस्य साधम् गणेष्वपि इव ।

વલયો નીચે પઠવાની વીકે નાચિકા જાણા કાચ શાખીને બાધ છે—
બાધે કે (તે) બાલમન્દ બિરુદ્ધપી મોટા ખસનો તામ તપાસી (=કઈ)
પડી છે।

વૃત્તિ નામ—

ઉદા० (૪) દેવસેનિણુ મુદ્ધ ત્રિણવરહો દીઘર-નયન-સમોણ ।

નાભિઃ ગુરુ-મન્દર-મરિઠ અઘ્નિ પત્રીસ્રઃ ભ્રેણુ ॥

શબ્દાર્થ દેવસેનિણુ-પ્રેક્ષ્ય । મુદ્ધ-મુક્ત્ય્ । ત્રિણવરહો-ત્રિણવરત્વ । દીઘર
નયન-સમોણુ-દીર્ઘ-નયન-સમાવર્ણ્યમ્ । નાભિઃ-શ્વ । ગુરુ-મન્દર-મરિઠ-
ગુરુ-મન્દર-મૃત । અઘ્નિ-અઘ્નને । પત્રીસ્રઃ-પ્રવિસ્રતિ । ભ્રેણુ-કવચમ્ ।

અર્થ વિનમ્રત્વ દીર્ઘ-નયન-સમાવર્ણ્યમ્ મુક્ત્ય્ પ્રેક્ષ્ય કવચમ્ ગુરુ-મન્દર
મૃતમ્ શ્વ અઘ્નને પ્રવિસ્રતિ ।

ત્રિણવરહુ ત્રિશાળ નમનોને લઈને સલવણ (=સલ્લુ) (ભ્રેણુ)
શુભ ભ્રેણને બહુ મત્સરથી કરેલું કવચ અત્રિમા પ્રવેશી છે.

વૃત્તિ અર્થ—

ઉદા० (૫) ચંપક-કુસુમહો મચ્છિ સહિ મસલ પાકુટ ।

સેહર દરનીલ અધિ કમ્પ વાકુટ ॥

શબ્દાર્થ ચંપક-કુસુમહો-ચંપક-કુસુમત્વ । મચ્છિ-મચ્છે । સહિ-સહિ ।
મસલ (કે.)-અમર । પાકુટ-પ્રવિહઃ । સેહર-શોમતે । દરનીલ-દર્શ-
નીલ । અધિ-શ્વ । કમ્પ-કમ્પકે । વાકુટ-તપવિહઃ ।

અર્થ સહિ ચંપક-કુસુમત્વ મચ્છે પ્રવિહઃ અમર કમ્પકે તપવિહઃ દર્શનીલ
શ્વ શોમતે ।

કળી, અઘ્નત દુઃખમાં પડેલી જામણ સોનામાં મડેલા (=મેષાદેહ)
ક-નીલ એવો શોમો છે.

વૃત્તિ અર્થ—

ઉદા (૬) તિલ્લમરસુ તિર્થે તિગ્નિ ગણુ । (ભુઓ ૪ ૧૧૨).

४४५

सिद्धमतधम् ॥

विग्नं ज्ञातम् ।

वृत्ति अपभ्रंश सिद्धमतधं व्यभिचारि प्रायो भवति ।

अपभ्रंशभा विग्नं व्यभिचार अतएव-ज्योतिषे के अनियमित होय छे

उद्य० (१) गपकुंमरै दारण । (सुप्र० ३४५) ।

वृत्ति अत्र पुंलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ।

अर्द्धो पुंलिङ्गजनु नपुंसकं धवुं

उद्य० (२) अम्मा उम्मा कुंगरेहिं पद्धिठ रवतउ चाप् ।

जो एहा गिरि-गिरण-म्लु सो किं वण्णै वणाप् ॥

शब्दार्थ अम्मा-अभाणि । उम्मा-उम्माणि । कुंगरेहिं-गिरिषु । पद्धिठ-
पथिकः । रवतउ-रटन् । चाप्-याति । जो-यः । एहा-इहम् । गिरि-
गिरिण्यम्लु-गिरि-गिरिण-म्लु । सो-सः । किं-किम् । वण्णै (दे.)-
प्रियाया (= प्रियाम् प्रति) । वणाप्-वनम् इव आचरति (= रक्षते) ।
अथा अभाणि गिरिषु वण्णानि । पथिक रटन् याति-यः इहम् गिरि-गिरिण-
म्लु सः किम् प्रियाम् रक्षते (इति) ।

पारण कुमरने वण्णम् । पथिक रटतो (रटतो) ज्ञेय छे के अथा-
कुमरने वण्णम् अथ छे वे प्रियानुं शु रक्षम् करे (= रक्षान्यो कृतो) ?
वृत्ति अत्र अम्मा इति नपुंसकस्य पुंत्वम् ।

अर्द्धो अम्मा ज्ञेय नपुंसकनु पुंलिङ्गं धवुं

उद्य० (३) पाप् विवग्गी अत्रही सिक्क रवसिठ सन्धस्सु ।

तोमि कटारु इत्थवठ वविकिअरुं कंतास्सु ॥

शब्दार्थ पाप्-पाप् । विवग्गी-विवग्गा (= विवग्गम्) । अत्रही-अत्रम् ।
सिक्क-सिरस् । रवसिठ (दे.)-सस्यम् । सन्धस्सु-सन्धस्य (= सन्धम्
प्रति) । तोमि-तत अयि । कटारु (दे.)-सुरिकयाम् । इत्थवठ-
इत्थः । वविकिअरुं-वविकिअरे । कंतास्सु-कान्ताय ।

अथा अत्रम् पाप् विवग्गम् । सिर-सन्धम् (प्रति) सस्यम् । तत अयि
इत्थ सुरिकयाम् । (एतादृशः) कान्ताय वविकिअरे ।

આવરડુ થયે વગમ્યુ છે સિર સ્થા પર હળી ગમ્યુ છે, (ખ) તો મે હામ (તો) હઠારીની વપર (વ) છેઃ (આપા) હમ પર ડુ વલિદાન ફે અપાઈ હું (=ચારી અઈ હું).

વૃત્તિ અત્ર 'અંતરી' इति मपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ।

અહીં અંતરી એમ નપુસકનું સ્ત્રીત્વ મનું

ઉદા (૧) સિરિ જરિયા અંતિ વ્હર્ચે પુણ હાસ્યે મોરંતિ ।

લો-સિ મહાદુમ સરનાઈ અવરાહિત ન કરતિ ॥

શબ્ધાર્થઃ સિરિ-સિરસિ । જરિયા (રે)-જાલકા । અંતિ-આદન્તિ ।

વ્હર્ચે-વહાનિ । પુણ-પુન । હાસ્યે-હાસ્યાઃ । મોરંતિ-મોરવંતિ

(=મહન્તિ) । લો-સિ-તત્ જરિ । મહાદુમ-મહાદુમ્મા । સરનાઈ-

શકુનાન્નામ્ । અવરાહિત-અપરાધમ્ । ન-ન । કરંતિ-કુર્વન્તિ ।

અર્થા સિરસિ જાલકા વહાનિ આદન્તિ । પુન હાસ્યા મહન્તિ । તત્

અપિ મહાદુમા શકુનાન્નામ્ અપરાધમ્ ન કુર્વન્તિ ।

માથે અહીંને ફળ ખમ છે, (ને) હળીઓ તોડે છે-તો મે મહાન

વૃક્ષો પાડીઓને સિદ્ધા હસ્તા નથી.

વૃત્તિ અત્ર 'હાસ્યે' इति मपुंसकस्य नपुंसकत्वम् ।

અહીં હાસ્યે એમ સ્ત્રીત્વનું નપુસકત્વ મનું

૪૪૬

સૌરસેનીવત ॥

સોરસેની અભાણે.

વૃત્તિ અપભ્રંશો પ્રાચ્ય સૌરસેનીવત્ કાર્ય મયતિ ।

અપભ્રંશમાં વહીવાર સૌરસેની અભાણે ઝડિયા થાય છે.

ઉદા સૌસિ સેહર હણુ નિનિમ્મનિહુ ।

હણુ કઠિ પાળંનુ કિહુ રદિઈ નિહિહુ હણુ મુંદમાધિરે ।

શં પગણ ઠં મમહુ કુસુમ-રામ-કોરેહુ કમખો ॥

શબ્ધાર્થ સૌસિ-સૌપિ । સેહર-સેહર । હણુ-હણમ્ । નિનિમ્મનિહુ-નિનિ

મૌપિતમ્ । હણુ-હણમ્ । કઠિ-કાઠે । પાળંનુ-પાળન્નમ્ । કિહુ-

હતમ્ । રદિઈ-રતા । નિહિહુ-નિહિતમ્ । હણુ-હણમ્ । મુંદમાધિરે-

મુખ્યમાલિક્યા (=મુખ્યમાલિકા) । જં-યદ્ । પળર્ણ-પ્રણયેન । સં-
તદ્ । નમદ્-નમત્ । કુસુમ-દામ-કોદણ્-કુસુમ-દામ-કોદણ્મ્ ।
કમ્મરો-કામસ્ય ।

અર્થા યદ્ રસા પ્રણયેન ક્ષણમ્ કીર્તિ શેષર વિનિર્માપિતમ્, ક્ષણ કળે
પ્રાલમ્બમ્ હૃતમ્, ક્ષણમ્ (જ) મુખ્યમાલિક્યા વિહિતમ્ તદ્ કમ્મસ્ય
કુસુમ-દામ-કોદણ્મ્ નમત્ ।

એને પ્રેમથી શતિએ ખમમાં શીશ પર શેષરૂપ બન્ધનું, પળમાં
કેટ પ્રલમ્બરૂપ હૃદયું, (તો) પળમાં મુખ્યમાલિક્યારૂપે શબ્દનું, તે કામકોવના
પુખ્તમાણના મનુષ્યને પ્રણામ કરો.

૪૪૭

વ્યસયશ્ચ ।

મર્માદ્યાની બદ્ધાર પશુ.

વૃત્તિ પ્રાકૃત્યાદિ-ભાષા-અક્ષણાનાં વ્યસયશ્ચ મ્ભવતિ । યથા માગખ્યાં 'તિષ્ઠ-
વિષ્ઠ-' (૪)૨૯૮) રસુષ્ઠ તથા પ્રાકૃત-પૈશાચી-શૌરસેનીયમિ મ્ભવતિ ।

પ્રાકૃત વજેરે બાધના લક્ષણો મર્માદ્યાની બદ્ધાર પશુ બધ છે એમ કે
માનવીમાં તિષ્ઠવિષ્ઠ (૪)૨૯૮) એમ કહ્યું છે તે પ્રાકૃત, પૈશાચી ને
શૌરસેનીમાં પણ હોય છે.

ઉદા (૧) વિષ્ઠિ ॥ તિષ્ઠતિ 'એલો રહે છે'

વૃત્તિ અપર્ણસે રેફત્વાયો ના છુગુલો માગખ્યામપિ મ્ભવતિ ।

અપર્ણશર્મા પાછળના પેદનો વિકલ્પે લોપ કર્યો તે માનવીમાં પણ
બધ છે.

ઉદા (૨) શદ-માણુશ-મેશ-માલકે કુંમ-સાહ્ય-વશાર્જે શંખિરે ।

શબ્દાર્થ શત-માનુષ-માંસ-મારકઃ કુંમ-સાહ્ય-વશયા સન્વિત્ ।

સેકડો મનુષ્યોના માંસથી લદાયેલી, વશનીના સહજ કુશળા
સમવચનો.

વૃત્તિ રસાવન્નપિ પ્રલમ્બમ્ । જ વેગશ્ચ માયા-અક્ષણાનાં સ્વાપદેશ્યામપિ
વ્યસયો મ્ભવતિ । યે વર્તમાને કાલે પ્રસિદ્ધાસો મૂલેઽપિ મ્ભવન્તિ ।

પ્રત્યક્ષીકૃત પદ્ય બાણુ માત્ર જાણાવકાણો નહીં, કમળાચક પ્રત્યયોના અવશેષો પણ મર્યાદા બદ્ધાર આવે છે જે વતમાનકાગમ પ્રસિદ્ધ હોય, તે ભૂતકાગમાં પણ વપરાય છે.

ઉદા० (૩) અહ પેચ્છા રહુ-તળવો ।

વૃત્તિ 'અવ પ્રેષ્ટાવજે [રહુ-તળવ]' હમય ।

'પડી રહુના વંજજે (ટલવે) એહુ એવો અર્થ છે.

ઉદા० (૪) આમાસ રવનીચર ।

વૃત્તિ 'આમાયે રવનીચરાન્' હમય । મૂલ પ્રસિદ્ધા વર્તમાનેઽપિ ।

નિશ્ચયરોને કહુ એવો અર્થ છે. (વળી) ભૂતકાગમાં પ્રસિદ્ધ હોય તે વતમાનમાં પણ (વપરાય છે).

ઉદા० (૫) સોહીવણ એસ વેલ ।

વૃત્તિ 'સોમેસેય વણ્ઠ. હમય ।

એ વેઠેલો સાલળે છે એવો અર્થ છે

૪૪૮ સ્વેપં સંસ્કૃતવત્ સિદ્ધમ્ ॥

બાહિનું સંસ્કૃત પ્રમાણે સિદ્ધ

વૃત્તિ સ્વેપં યદ્યપ્ર પ્રાકૃત-માયાહુ અહમ મોર્ક વપ્સતાપ્યાપી-નિબદ્ધ-સંસ્કૃતવરેષ સિદ્ધમ્ ।

બાહિનું જે અર્થ પ્રાકૃત જાણાવોના (પ્રતિપદ્ધત)માં અહમ (અમામ)માં નથી કહુ, તે સ્વતઃ અમામમાં નિબદ્ધ સંસ્કૃત પ્રમાણે સિદ્ધ (બાળ છે).

ઉદા० હેહુ-દિય-સુર-નિવાસનાય છર્ત વહો હવ વહીતી ।

અય સ-સેસા વરાહ-સાસ-હુરુક્ષયા પુહાવી ॥

શબ્દાર્થે હેહુ-દિય-સુર-નિવાસનાય-અવ-સિત-મૂર્ચ-નિવાસનાય । છર્ત-છત્તર । વહો-અવ । હવ-હવ । વહીતી-વહતી । અય-અવસિ । સ-સેસા-સ-સેપા । વરાહ-સાસ-હુરુક્ષયા-વરાહ-સાસ-હુરોચ્છિતા । પુહાવી-પૂળી ।

અપા અથ-સ્થિત-સૂય-નિવારણાય અથ- છત્રં વહન્તી इव कराह-वास-दूते-
શિતા સ-રોપા પૃષ્ઠી જયતિ ।

નીચે રહેલા સૂર્ય(ના તાપ)ના નિવારણ માટે નીચે છત્ર ધારણ
કરતી, વસ્ત્રહના આસથી દૂર ઉછળાવેલી શેવસદિત પૃથ્વીનો અથ
અથ છે.

વૃત્તિ અત્ર ચતુર્ણાં આદેશ નોકા સ સંસ્કૃતવદેશ સિદ્ધઃ । સત્ત્વમપિ કાચિ
સંસ્કૃતવદેશ મ્ભવતિ । યથા પ્રાકૃતે 'ઠરસ્'—કમ્પસ્ય સત્ત્વમેક-અનન્તત્વ
'ઠરે' 'ઠરમિ' इति પ્રયોગો મ્ભવતસ્તથા કાચિદ્ 'ઠરસિ' इत्यपि મ્ભવતિ ।
एव 'सिरे' 'सिरमि' 'सिरसि' 'सरे' 'सरमि' 'सरसि' ।

સિદ્ધ-મ્ભવન્તમ્ મ્ભવન્તમ્ । તત્તો ઘાલુપ્પજ્જોતુકસામ્યુદયયેતિ ॥

આમ, ચતુર્થીનો આદેશ નથી ક્યો તે સંસ્કૃત પ્રમાણે સિદ્ધ છે.
(વળી) કહેલું હોય તે પણ કોઈ વાર સંસ્કૃત પ્રમાણે જ થાય છે. જેમ
કે પ્રકૃતમાં ઠરસ્ શબ્દના, સમગ્રી એકવચનનો (પ્રત્યય) અતે હાત્યાં
ઠરે, ઠરમિ એવા પ્રયોગો થાય છે તેમ કોઈ વાર ઠરસિ જેમ પણ
થાય છે. એ જ પ્રમાણે સિરે સિરમિ, સિરસિ સરે સરમિ, સરસિ.

સૂત્રમાં સિદ્ધ છે તે મતલ માટે તેથી કોવાને અધુમ્ભત્તા ને
અબ્યુત્પ (પ્રાપ્ત થાય છે).

इसाचार्यवर्द्धिमन्त्रनिरचितया सिद्धोमचन्द्रामिचान्तखोपहसन्दानु-
સાસ્ત્રનુચ્ચત્તવદ્મસ્થાવ્યાયસ્ય ચતુર્થ પાદઃ સમાપ્ત ।

આમ આચાર્ય ઋદ્ધિમન્ત્રનિરચિત સિદ્ધકેમચન્દ્રનામક વ્યાકરણની
સ્વરચિત વૃત્તિના આદ્ય અધ્યાયનો કોનો પણ સમાપ્ત થયો.

સમાપ્તા ચૈવં સિદ્ધોમચન્દ્રાણુસાસ્ત્રવૃત્તિઃ પ્રવચશિક્ષા નામેતિ ।

સિદ્ધકેમ વ્યાકરણની આ પ્રવચશિક્ષા નામક વૃત્તિ પણ સમાપ્ત થઈ

ટિપ્પણ

પ્રાસ્તાવિકા

દેમબરે રચેનું અપજ્ઞાનું બ્યાકરણ એક સ્વતંત્ર ને સ્વયંચાલિત સ્થાના રૂપે નથી. અપજ્ઞા એ પ્રાકૃતનો જ એક પ્રકાર હોવાથી દેમબરનું અપજ્ઞા બ્યાકરણ તેના પ્રાકૃત બ્યાકરણનો જ એક ભાગ છે અને એ પ્રાકૃત બ્યાકરણ પણ તેના સરકૃત બ્યાકરણનો જ એક ભાગ છે. દેમબરના એ જ્ઞાત બ્યાકરણનું નામ 'સિદ્ધહેમના બ્યાક અધ્યયનમાંથી પડેલા સ્વતંત્ર સંસ્કૃત બ્યાકરણ' બ્યાકરણમાં પ્રાકૃત બ્યાકરણ, પ્રાકૃત અધ્યયનમાં અપજ્ઞાસંજ્ઞા છે પ્રાકૃતોનું પ્રતિપાદન નીચેની યોજના પ્રમાણે થયું છે

ખેડો, બીજે તથા ત્રીજે પાઠ : અપજ્ઞા પ્રાકૃત કે પ્રકાસપદી

ચોથો પાઠ સૂત્ર ૧-૨૫૬ : મરકૃત યાતુઓને સ્થાને પ્રાકૃતમાં વપરાતા યાતુઓ-એટલે કે મરવાંસો.

"	"	૨૬૦-૨૮૬ :	શૌરસેની
"	"	૨૮૭-૩ ૨	માગધી
"	"	૩૦૩-૩૨૪ :	પૈયાબી
"	"	૩૨૫-૩૨૮ :	વલિઝ પૈયાબી
"	"	૩૨૯-૪૪૬ :	અપજ્ઞા
"	"	૪૪૭-૪૪૮ :	પ્રાકૃતો વિધી સંવેસામાન્ય

જ્યામ અપજ્ઞાના બ્યાકરણે 'સિદ્ધહેમના બ્યાક અધ્યયનમાંથી પડેલા અધ્યયન' યોગ પાદનો પાલલો જાણ રોક્યો છે—યોગ પાદનાં કુલ ૪૪૮ સૂત્રોમાંથી અપજ્ઞાને કુલ ૧૧૮ સૂત્રો જાણ્યા છે.

વરરૂચિથી લઈને માર્કેટર કે અપજ્ઞા દીક્ષિત સુધીના અધ્યયે પ્રાકૃત બ્યાકરણકરો પ્રાકૃતોનું સ્વતંત્ર, અન્યનિરપેક્ષ દ્રષ્ટિએ પ્રતિપાદન નથી કરવા પડેલાં તો સરકૃતની તુલનાએ પ્રાકૃતનાં સ્થાન અને પ્રતિષ્ઠા ઘણાં નીચાં કરતાં, અને એમાં મુખ્યત્વે ચતો મનો લાગે પણ પ્રાકૃતોનો સંકલિત ને શિષ્ટ બ્યબ્હારમાં અર્થક્ષિત વપરાશ જ હતો, એટલે પ્રાકૃતના અભ્યસનું જેનું કોઈ મહત્ત્વ ન હતું જાણી જમ જરૂરનું સ્વતંત્ર રીતે તેના વત્તાકીન

સ્વરૂપના સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ ને પૃથક્કરણને આધારે વ્યાકરણ સ્વામી, તે જ પદ્ધતિએ કે તેવી નિષ્ણદી પ્રાકૃતનું વ્યાકરણ સ્વાવાળી શક્યતા ન હતી. સ્તુત, સસ્કૃત બાલુનાર સાક્ષિભરિય સ્વકારી શિષ્યવજને પ્રાકૃતમાં સાક્ષિભરના કરવી હોય તો તેમણે સસ્કૃતમાં શા શા ફેરફાર કરવા જેથી સસ્કૃત ઉપરથી પ્રાકૃત જનાવી શકાય—અુખ્યત્વે એ દિશિએ જ પ્રાકૃત વ્યાકરણનિયમો ઘટાતા. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સસ્કૃતને પ્રકૃતિ મળી, તેનાં ઉચ્ચારણોમાં, વ્યાકરણતત્ત્વો તેમજ શબ્દભાગીયમાં ઘણેલા વિધારો રૂપે જ પ્રકૃતો બેવામાં આવતી. અને પરંપરાગત પ્રાકૃત વ્યાકરણોમાં એવા વિધારોની જે નોંધ હોય છે તે સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ દ્વારા તારવેલી વિજતોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણી કરીને, કે બાબાનું સ્વરૂપ અને હાર્દ સમજવાના આશયથી નહીં, પણ તરત નજરે જાહે તેના પરીશ્વરના સ વિધારો ને સેદક લક્ષોની એક નોંધપોથી રજૂ કરવાના આશયથી આપી હોય છે. આ પરંપરાગત પદ્ધતિને અનુસરીને હેમચંદ્રે પણ સસ્કૃતમાંથી અુખ્ય પ્રાકૃત કેમ જનાવવો તેના નિયમો આપી, તે પછી, એ નિયમો ઉપરત બીજા જે કેટલાક વિશિષ્ટ નિયમો લાગુ પાડવાથી ચોરસેની, માગધી, પૈશાચી, અપભ્રંશ વગેરે સિદ્ધ થાય છે તેની નોંધ આપી છે. આટલા નિયમો ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે હેમચંદ્રના અપભ્રંશ-સૂત્રોમાં—અથવા તો બીજા કોઈ પણ પ્રાચીન પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં—શાકીય ધોરણ પ્રમાણેનું સૂક્ષ્મદર્શી વ્યાકરણ નહીં, પણ થોડીક, તરત જ પકડઈ આવે તેવી લાક્ષણિકતાઓની ઉપર ટપકેની નોંધ જ મળે. અમ સિદ્ધહેમનો મહા-સપ્તધીનિભાગ તેના સસ્કૃત વ્યાકરણના પરિશિષ્ટ કે પુરવણી જેવો છે તો અપભ્રંશસંકલિત ઇતર પ્રાકૃતોને લગતા વિભાગો મહાસપ્તધીનિભાગનાં પરિશિષ્ટ કે પુરવણી જેવા છે. એઈ શકતો કે અપભ્રંશવિભાગના અવસરોને આગલી મહાસપ્તધીનિભાગ વચ્ચેનો એ અનિવાર્ય છે.

સસ્કૃતની જેમ પ્રાકૃતવિભાગ પણ સસ્કૃતભાષામાં અને સૂત્રશૈલીમાં સ્થેયો છે. સૂત્રોમાં તો જૂજ જ સક્ષિસતા ને પારિભાષિક સમ્પ્રદાયોનો પ્રયોગ હોય. આથી સૂત્રોનો અર્થ ઘટાનવા વિશિષ્ટ નિયમો આપવામાં આવે છે. આ નિયમો ને પરિભાષા સસ્કૃતવિભાગમાં અપેક્ષાં છે. અપભ્રંશ-વિભાગનાં સૂત્રો સમજવા માટે એ નિયમો ને પરિસ્થિતિમાંથી કેટલું જાણી લીધા વિના બાકી તેમ નથી. સૂત્રોને સમજાવવા હેમચંદ્રે પોતે

પ્રકરણિકા' નામક સ્વકૃત વૃત્તિ રચેલી છે અને તેમાં તેમણે સૂત્રમાં વૃદ્ધિના નિમિત્તનાં અપભ્રંશ ઉદાહરણો પણ આપ્યાં છે.

અપભ્રંશના ૩૨૬ થી ૪૪૬ સૂત્રોનું નિશ્ચયાર પૃથક્કરણ આ પ્રકરણે કરી શકાય :

સ્વરભ્રંશનોના વિધાર કે ધ્વનિપ્રક્રિયા—સૂત્ર ૩૨૮, ૩૬૬ થી ૪	
નામિક રૂપાભ્યાસ — સૂત્ર ૩૩ થી ૩૫૪ [૪૧ થી ૪૧૨	
શ્વામન્થ — ૩૩ ૩૪૪ થી ૩૪૬	
અક્ષરવત પુલિંગ — ૩૩૨ થી ૩૩૬ ૩૪૨, ૩૪૭.	
ધર્તાર્થ-ઉદાહરણ — ૩૪૦ ૩૪૧ ૩૪૩.	
શ્રીલિંગ — ૩૪૮ થી ૩૫૨.	
નપુલ્લકલિંગ — ૩૫૩, ૩૫૪	
સામ્યમિક રૂપાભ્યાસ — સૂત્ર ૩૫૫ થી ૩૮૧.	
અપભ્રંશવિધિ — સૂત્ર ૩૮૨ થી ૩૮૬	
ભાવ્યાર્થ — સૂત્ર ૩૬૦ થી ૩૬૫	
અભ્યંશ — સૂત્ર ૪ ૧, ૪ ૪ થી ૪ ૬ ૪૧૪ થી	
	૪૨ ૪૨૪ થી ૪૨૮ ૪૩૬ ૪૪૪
ધ્રુવ અધેયી — સૂત્ર ૪ ૨, ૪ ૩, ૪૦૭ થી ૪૦૯	
	૪૧૩, ૪૨૧-૪૨૩, ૪૩૪ ૪૩૫
વિકલ પ્રભયો — સૂત્ર ૪૨૬ થી ૪૩૩, ૪૩૭	
કૃત પ્રભયો — સૂત્ર ૪૩૮ થી ૪૪૩.	
લિંગ — સૂત્ર ૪૪૫	
સામ્યન્થ સ્વરૂપ — સૂત્ર ૪૪૬	

આ નિરૂપણક્રમ કેટલોક અંશ રેખીતો જ વર્તેલ છે, ને તેમાં સૂત્રાની બંને વેંટલી ક્રમસર કરવી એ એક કારણ છે.

આ પૃથક્કરણ ઉપરથી પણ એક શક્ય છે પ્રકૃતથી જે જે વળતરમાં અપભ્રંશ થતી પડતી હોવાનું તત્ત્વ જ હળકાં આવે, તેવી વળતરોની બહી હેમચરે ઠીકઠીક અભ્યંશવિધિ એવી એક જાડી બતાવી છે.

જ, ૩૨૬ એક સ્વરને સ્થાને બીજા સ્વર

બહી ઘણી વાર મૂળના એક સ્વરને સ્થાને અપભ્રંશમાં મિથ પડી બીજા સ્વર આવતો હોવાનું કહ્યું છે. આમજ ઉપર જાણમાં સૂત્રમાં થતી

જુદી પ્રાકૃતોના લક્ષણો તેમની ભાષાની કે અક્ષરની વ્યાકરણકારે બાંધેલી મર્યાદાની બહાર પડ્યું એવા મળતા હોવાનું કહ્યું છે. આવી અક્ષર વસ્તુઓ પરપરાજત અપભ્રંશ વ્યાકરણની પદ્ધતિ અમુક અરો સ્વરૂપ કે શિથિલ હોવાની યોગ્ય છે. વ્યાકરણનો નિયમ એટલે કહેલી શરતો ને મર્યાદાઓની અંદર અક્ષરની બંધીએ ઘટનાઓને લાગુ પડતું એક સામાન્ય નિધાન. સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ તેમાં અપવાદ ન હોય. અપવાદ કાં તો બીજા કોઈ નિયમનો—જુદી શરતો ને મર્યાદાઓનો સૂચક હોય અથવા તો તે કોઈ બાહ્ય પ્રભાવનું પરિણામ હોય. એક સ્વરને સ્થાને કઈ શરતોએ બીજા સ્વર આવે છે કે શા કારણે એક ને બીજા બીજું કોઈ પ્રયોજાય છે એની સમજને અભાવે જ ઉપરકહ્યાં તેવાં નિધાનો કલ્પના રહે. એના ઉપરથી એમ ન સમજવું કે અપભ્રંશમાં થોડીવણી અભ્યવસ્થા કે શિથિલતા આવી. અભ્યવસ્થા કે શિથિલતા કોઈ પણ ભાષામાં ન આવે—ન હોય. જરી રીતે આવી બાબતમાં નિરીક્ષણ કે વર્ગીકરણ જ બાંધીવાળું હોય છે. વ્યાકરણકાર અમુક સામગ્રીનો પોતાના વર્ગીકરણમાં સમઘેશ નથી કરી શક્યો—એનું પૂર્ણરૂપ એટલે અરો અમૂક છે એમ જ સમજવું.

બધી વાર દેખીતા અપવાદો કાં તો ભાષાની આગલી ને પાછલી સૂચિઓની અથવા તો બે કે વધારે બોલીઓની સામગ્રીની સેળસેળને અનુસરી હોય કે કેમચરે અપભ્રંશ વ્યાકરણ સ્વભા માટે ઉપયોગમાં લીધેલી સામગ્રી નિર્ણયિત સમજાણની ને નિર્ણયિત પ્રદેશની હતી, એટલે તેના પ્રતિવાદનાં નિકરણો ને અપવાદો આવ્યા વિના ન જ રહે.

અપભ્રંશમાં દેખાતી શૌરસેની ને માહાસાધૂ પ્રાકૃતની અંદર.

આ ઉપસંત વૃત્તિમાં, કોઈ વાર વિશિષ્ટપણે અપભ્રંશ ને બહારે માહાસાધૂ કે શૌરસેની પ્રયોગ પડ્યું થતો હોવાનું કહ્યું છે. જરી રીતે તો આનો અર્થ એટલો જ થાય કે અપભ્રંશ ભાષામાં ગૂંથાયેલી સ્વરનાઓમાં કવચિત્ પ્રાકૃત કે શૌરસેની રૂપો પણ વપસાયેલા છે. અને પ્રસિદ્ધ અપભ્રંશ સાહિત્ય એવા પ્રાકૃત અસરનું મૂળ શું છે તે સમજાઈ જશે. અપભ્રંશમાં માત્ર વચસાહિત્ય જ છે. અને અપભ્રંશ કાવ્યોમાં અપભ્રંશ છદો ઉપસંત કેટલીક વાર વિશિષ્ટપણે પ્રાકૃત ગણાતા બાકા, શીપક, ક્રિપ્તી વગેરે તેમજ અક્ષરગણામય હતો પણ વપસાયે છે. આવા છદોની ભાષા પ્રાકૃતગદ્ય હોય છે. આ ઉપસંત અપભ્રંશ છદોમાં

કેટલીક વાર છોલમથી જાણવા માટે પ્રકૃત રૂપ વપરાતું થયું
અપભ્રંશ શાસ્ત્રોનો અન્વયર હવે સ્વીકૃત છે પ્રકૃત શાસ્ત્રોનો શુદ્ધ. એટલે
અન્ય છંદસકટ કામે ત્યાં કોઈ જરૂર અન્વયર અપભ્રંશ રૂપને બાંહે
અન્વયર પ્રકૃત રૂપ વાપરી કવિ નબાની લેતો. અપભ્રંશને બાંહે ક્યા
પ્રકૃત પ્રયોગ અન્ય હોવાનું અથવા નહીં સ્પષ્ટ છે.

શૌરમેની પ્રભાવનો જેમ બહોળો ઉદ્દેશ છે તેમ અપભ્રંશ-
લિખનના ઉદ્દેશ (સંદર્ભ) મૂળમાં પણ અપભ્રંશમાં થયેલી જરૂર
પ્રક્રિયા શૌરમેનીની જેમી થતી હોવાની વાત કરી છે. અન્ય ગુણના
માટે સૂત્ર ૩૬૬ ઉપરનું ટિપ્પણ જુઓ.

ઉદ્દેશરણોમા સ્વરચરિત્વેન અપ્રમાણે છે :

ક > ટ, જ :	કચિત્ > કચુ	કચ
જા > જ :	જીવા > જીવ	જવ, કેવા > લેવ હીવ, જિવ
ઈ > ઇ	ઝીવા > ઝેવ	
ઠ > ઠા કે ઠ :	ઠાઠુ > ઠાઠા, ઠઠ	
ઘ > ગ	ઘઘવ્ > ઘઘિ, ઘઘવ્ > ઘઘ	
ઘ > ઘ	ઘઘવ્ > ઘિઘિ, ઘઘવ્ > ઘિઘિ, ઘઘવ્ >	
	ઘઘિઘ, ઘઘિઘ	
ઘ > ઘ	ઘઘવ્ > ઘઘિ	
ઘ > ઘ	ઘઘવ્ > ઘઘિ, ઘિઘિ, ઘઘિ	
ઘ > ઘ	ઘઘવ્ > ઘિઘઠ	
ઘ > ઘઘિ	ઘઘવ્ > ઘિઘિઘઠ	
ઘ > ઘ	ઘેવા > લેવ	
ઘ > ઘ	ઘેવા > લેવ	
ઘ > ઘો	ઘેરી > ઘેરિ	
ઘ > ઘઠ	ઘેરી > ઘઠરિ	
ઈ > ઇ	ઘેરી > ઘેરિ, ઘઠરિ	

બાધામાં થતું ચરિત્વેન લિખનનું કરી શકાય તેટલા અન્વયર
હોય છે અન્વર ઉપરથી જ ફેરફારો અપભ્રંશમાં સાચા અવગણ પ્રવર્તતી
હતી કે નહીં, એવી સાક્ષી કરે તેમ છે. ખરી રીતે તો અપ ફેરફારો
જે રીતે થઈ શક્યામાં અપભ્રંશ છે તે રીત જ બાધાવારી છે. વૃદ્ધાંશમાં બની

ને વ્યાપારો દ્વારા સિદ્ધ થયેલા હેતુઓની ઉપરના ઉદાહરણોમાં ભેળસેળ
 કરી દીધેલી છે. જાના જા હ તમે જા જા ના જ હિં, પનોઈ હ; હનોય, જો
 ના જા, જો અને જા હ ના જા હ જો પરિવર્તનો ક્રમિક ધ્વનિવિહારનું પરિણામ
 છે, બ્યારે વાણના વાહા વાહા વૃદ્ધના ઇલાસત પકિ, પિકિ, પુકિ ને કશિર
 ના કમુ કમ જો પરિવર્તનો સાદસ્વમૂલક છે ક્રમિક ધ્વનિપરિવર્તનોમાં પણ
 શબ્દાર્થે સ્હેલા જા > રિ ઓછા બ્યબનો પછી જા > ઠ ઇતર બ્યબનો
 પછી જોલીસેરે જા > હ કે જા > જ ને અપજ્ઞાના એક પ્રકારમાં જ
 અનિહૃત (હિચનપૂરતો જ—તેનું ઉચ્ચારણ તો 'રિ જ કુતી' જોના જોલી
 સેરે કે સમયસેરે જા ને જો; જ નો સાદ્સ્વ દ્વારા હ ને વિશ્લેષ દ્વારા
 હિં; પ્રાકૃત ભૂમિકાના અલ્પ દીર્ઘ સ્વરો અપજ્ઞાના દ્વસ્વ બનતાં, વાહા નું
 વાહા; ગૌરીનું ગઠીર કે ગૌરિ; ભૂમિકાસેરે વીજ ને વેજ તથા ટેહ, ટીહ ને
 ટિહ, જો રીતે જોલીસેરે કે પ્રક્રિયાસેરેને આધારે ક્રમિક ધ્વનિપરિવર્તનો
 બ્યવસ્થિત રૂપે સમશ્ચ શક્ય સાદસ્વમૂલક પરિવર્તનોમાં પુરિલિંગ વાહુ ને
 નપુસકલિંગ વૃદ્ધ જીવ્ય ઠોઈ અજોના સાદસ્વે સ્ત્રીલિંગ બનતા તેમનો
 અલ્પ સ્વર સ્ત્રીલિંગ અજોને અનુરૂપ બને છે કશિર નું કશિ ને બદલે
 કમુ, કમ જામ છે તે જીવ્ય ઉદાસત ને અદાસત અબ્યયોના સાદસ્વે જેમ
 અનુમાન કરી શકાય. સરખાવો વિગત>વિગુ, મજ>મજુ, છા>છાં, જેલુ,
 ટેલુ વગેરે જા, તથા પા, જવસ જેવ, તેમ વગેરે વિગુ, વિહ વગેરે.

આગલી આવૃત્તિઓ તથા હસ્તપ્રતોમાં કાચ જેવો પાઠ છે પણ
 પ્રાકૃત ઉચ્ચારણ પ્રગણ્યે જો અશક્ય છે. પ્રાકૃતમાં સચુદત બ્યબન પૂર્વેનો
 દીર્ઘ સ્વર વિના અપવાદે દ્વસ્વ હોય છે. એટલે કમ જેવો પાઠ સખ્યો છે.
 મૂળે કમુ, કમુ-જામ્મુ જેવાની શક્ય સહે છે. હસ્તપ્રતોમાં જ ને જ નો
 અજ્ઞાન સહજ છે પ્રાચીન ટીકામાં તથા તેને અનુસરીને પીણલ ને વૈવ
 વેવ, વીવની પ્રકૃતિ તરીકે સંસ્કૃત વેળી આપે છે. હિંદસંત સ્ત્રીલિંગ અદ્ધસંત
 બની તથાનો ઠોઈ છાજસી આના સમર્થનમાં ટાલિ શબ્દય તેમ નથી.
 એટલે અહીં મૂળ શબ્દ તરીકે વીવ્ય સ્વીકાર્યો છે. કિન્તુ કિન્નિજઠના મૂળ
 તરીકે વૈવ કિન્ન આપે છે તે બસાળર નથી. તા.૧૧૪૫ માં હેમચન્દ્રે
 અપેક્ષો જુવ સ્વીકારીએ તો જ જો સચાના સચાનું ઉદાહરણ બની શકે
 સુક્ષિપ્તે સુક્ષિપ્ત પણ સંક્ષ નોતરે તેનાં છે, કેમ કે અનેમા જા > હ જો
 બેકનો બેક હેતુર છે. તજુ, વિહ, વણની જેમ સુક્ષિપ્ત, સુક્ષુ (કે સુક્ષ)
 સુક્ષુ જેવી અપેક્ષા સહે છે.

૩૩૦ આ સૂત્રથી અપજ્ઞાના રૂપાભ્યાસની વિશિષ્ટતાઓનું નિરૂપણ થઈ શકે છે. પહેલાં નામિક રૂપાભ્યાસ લીધું છે અને તેમાં નિરૂપણનો ક્રમ એવો છે કે નિલકિંતપ્રત્યયો લાગતાં નામિક અગત્ય જન્ય સ્વરમાં યા યા દેશદાર થાય છે તે ઠઠ થી ઠઠપ સુધીના સૂત્રોમાં આપ્યું છે, તે પછીનાં સૂત્રોમાં સ્મૃત્વ નિમજ્જિમવ્યોનું અપજ્ઞામાં કેવું રૂપાવર થાય છે તે દર્શાવ્યું છે.

શેને મત્ર અગત્ય થયેલો દેશદાર ગણવો અને શેને નિલકિંત પ્રત્યય ગણવો તે અંગેની હેમચક્રની દૃષ્ટિની ચર્ચા માટે જુઓ સૂત્ર ૩૩૧ પરનું ટિપ્પણ.

આગલા મૂલમાં અપેક્ષા નિવર્તની જેમ પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અપેક્ષો નિર્મમ પક્ષ સ્વરૂપ સ્વરૂપનો છે ઉદાહરણોમાં અક્ષરશત્વ પુરિલગતા પ્રથમ, દ્વિતીયા ને સંયોધન એકવચનમાં લેવા સામ્ય (વારિયા રીયા)માં ને તેના પ્રથમ બહુવચનમાં લેવા ને વિશિષ્ટામાં નામના જન્ય દ્વસ્વ સ્વર (જ)નો દીર્ઘ (ઝ) થતો હોવાનું ગણ્યું છે અર્થાત્ તે જ રીતે અક્ષરશત્વ ત્રીતીયા પ્રથમ દ્વિતીયા ને સંયોધન એકવચનમાં સ્થિત કુટિ થઈ ને વચ્ચે (પિ કમા)માં દીર્ઘ (મા ર્)નો દ્વસ્વ (જ હ) થયો છે. આગળ ૩૩૪ સૂત્ર પ્રમાણે અપજ્ઞામાં પ્રથમ (અયોધન) ને દ્વિતીયાના પ્રત્યયો હ્રસ્વ થાય છે—એ નિલકિંતનોમ્ ક્ષતો પ્રત્યય લાગતો નથી એ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે. બીજી રીતે તો અક્ષરશત્વ પુરિલગ રૂપોમાં અગત્યે અંતે થયેલી જર અને બંદે ના લોક છે તે સ્વાર્થિક જ પ્રત્યય દ્વારા થયેલા અગત્યવિસ્તારનું જ પરિણામ છે. સ્વામ્યક પરથી સામ્યક થાય ને 'ક પ્રત્યય લાગતાં સ્વામ્યક પરથી સામ્યક દ્વારા સામ્યક થાય.

ત્રીતીયા અયોમાં અત્ય સ્વર દ્વસ્વ લોક છે તે અપજ્ઞાની એક અગત્યની લાક્ષણિકતા છે. સૂત્ર ૩૨૬ પરના ટિપ્પણમાં કહ્યું હતું તેમ અપજ્ઞામાં અત્ય સ્વર દ્વસ્વ ઉચ્ચારવાનું પ્રણય વલણ છે. આમ દીર્ઘનો દ્વસ્વ ને દ્વસ્વનો દીર્ઘ થાય છે તેની પાછળ અત્યુક યોગ્ય નિવર્ત રહેલા છે અને તે સ્વર જુદીજુદી પ્રક્રિયાને આધારી છે.

સામ્યક, વારિયા રીયા વગેરે દ્વારા હેમચક્રીય અપજ્ઞાનું એક મહત્વનું લક્ષણ હતું થાય છે. સામ્યક પરથી પ્રથમ એકવચનમાં સામ્ય તેમ સામ્યક થયું થાય છે. વળતે જતા સામ્ય જેવું આકાશવ રૂપો બની

જોલી જેવી કિન્દી જોલીઓમા (જેમ કે જોલા હાલકા) અને સામસો જેવાં ઓઢાસત કપો (જેમ કે ચોડો, 'એકરો) શુજરાવી જેની શાપામાં શાશ્વિક બની બાક છે જેમણે આપેલાં ઉદાહરણોમાં આઠસત રૂપવાળાં તેમ જઠસત રૂપવાળાં જેમ અને છે એટલે આશરે અઝીઆરમી શતાબ્દીથી તો આ બતના સેકનાં બીજા કૂટી ગૂઢાં હતાં એ સ્પષ્ટ છે ઉદાહરણોમા પ્રથમા એકવચનના આઠસત રૂપ માટે જુઓ બ્યાકરણ.

ઉપર કહ્યું છે તેમ વિશ્વકે સ્વાર્થિક કે ઉમેરણને ઘણાં ચે નામો (ને આસ કરીને વિશેષણો ને ફરતો) ના, અપજ્ઞામાં જળે અમ થતા અને તેમને વિભક્તિપ્રત્યયો લાગી ઉપાત્ત થ જલવા શ્વ ધસવતા વિવશ રૂપો થતાં એ જ રીતે અમને અંતે ૬ (જૂનો) કે ૬ (નવો) નો અને ૮ (જૂનો) કે ૮ (નવો) નો વિશ્વપ ફરતો છાની જનુજ્જવા પ્રમણે આમાંથી એક કે બીજુ રૂપ વપસતું આ કારણે પણ અલ્પ સ્વરનું માન અનિશ્ચિત કે શિથિલ હોવાની છાપ ઊભી થાય તેમ છે.

૩૩૦/૧ 'અણ' ને હોહો આપણા પ્રાચીન માહિત્યમા બાધીતા છે કેટલાક બાહુ જણતા સીમતના ગીતોમા 'અણ સીમતિની માટે વપસયો છે ને હોહામાર ની હોહામાનું નામ કોણે નથી સાચજી ?

પણ (દિ ગર્જ) એ ગણનું હુક રૂપ છે ગણ<વચ્ચ=અનુદ યા નું કમણિ વતમાન ત્રીજો પુરુષ એકવચન છે શુજરાવી બલે ની જેમ જ તે ઉમેરણ સુચવવા વપસાય છે શુજરાવીમા પુ વસવદમ નહીં, પણ શ્રી. કમલકા-કમલકા-કસોટી આઓ છે.

આવા જ સવના અપજ્ઞા પણ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ.

છા : ૧૦ (૨૪+૩+૩)/૧૦ (૨૪+૪+૨). પહેલાં વસણમાં હસને બસે નવ માત્રા છે ત્યાં પાક ત્રુટિત હોય

૩૩૨/૨ સ્વાર્થિક કે પ્રત્યય (જુઓ સૂત્ર ૪૨૬) પાછળના અપ-જ્ઞાની શાશ્વિકતા જણાય છે. ચાલવી અને જૂના હોહાનીતોની શાપામા (અને તેને અનુસરીને અર્થથીન કમ્પ્રામાર્થ પણ) તેના હાક, હાવતા કે કોમળતા સૂચવતા કે છા-પૂરક પ્રયોગ છૂટથી થયા છે. જેમજેના ઉદાહરણોમાના સ્વાર્થિક કે ગાગા શણે માટે જુઓ બ્યાકરણ.

કિરુજા ને જાનુકારી વહવહનો અર્થ. '૪૬૫૬ ૪૬૫૬' '૪૬૫૬' ૪૬૫૬ ૪૬૫૬ સાથે સળધ છે. એ સાથે બહળક વહળક

લગનને લગનને લગનને ને રસમસ જેવા, તથા 'તરવ
જગવગ ટવવગ' લગવગ 'સગવગ જેવા કિરુનિમૂલક
શ થેનું વકવર સરખાવી શકાય. વિશ્વ નું મૂળરૂપ કલ્પિત વિશ્વવર
(વસિ + વનું મૂ. રૂ) સમજવું.

૭૬: દોહા. મપ ૧૩ (મ્ + ળ + --- કે ---)/૧૧ (મ્ + --- +
કે ૧ + --- + ---). મોટા જાતનાં ઉચ્છ્વરણો જ્યાં જ છાન્ના છે, એટલે
જ્યાં પછી દોહા સિવાયનો છદ હોય ત્યાં જ તે દર્શાવ્યો છે. છદ વિશે કહું
કહું ન હોય ત્યાં દોહા છદ સમજવો.

૭૭: ૭/૩. માતાની-સમવત. વેશ્યામાતાની, બાહ્યની પુત્રીને
કેરીશીને બ્રહ્મિ સોજાવત સુમારમજરી કથા જેવી કૃતિઓમાં, કેવી
કુશ્તિથી પુરુષને વગ કરી તેનું દ્રવ્ય ફરી લેવું તેનું પદ્ધતિથી સિદ્ધ
બાહ્ય વેશ્યને જાપે છે, જે નિષ્વ છે.

૭૭: ૪ મુશોલિય અનિચ્છિત રીતે વધાયો છે. મનુષ્ય-નું જ
મનુષ્ય-પુત્રિ-ની અસર નીચે. મનુષ્યનું મુશોલ-ને લાવવન-દન- (શી.)
પ્રત્ય લગી મુશોલિય-મનુષ્ય

૭૭: ૬ મેમ્બર, મનુષ્ય (જાત + ઉપસર્ગ) જેવી રીતે ન્યમિ
રૂપ મૂકે પાછી શકાય જ્યાં જ ઉપસર્ગને નિશ્ચિત-પ્રત્ય મનુષ્ય જણાય
છે ને જ્યાં માત્ર જાતનો અર્થ સ્વર જ વિહાર પામ્યો હોય ત્યાં
માત્ર અનિચ્છિત વેયેશો ને નિશ્ચિત પ્રત્ય હ્રસ્વ વેયેશો માને છે.
જ્યારે જો સસમી બેઠવજનનું રૂપ અપવાદ જણાય છે. જ્યાં જાતરૂપ
પુરિલજ-નપુસકલિંગના પ્રથમા બેઠવજનમા વજ વજન જેવાં રૂપ ત્ર કમ્પ-
ના અર્થ અન્યનો ઉદ્ધાર બતાવે સિદ્ધ થઈ છે ને તેમાં પ્રથમા બેઠવજનનો
કોઈ પ્રત્ય લાગેશો નથી એવું પ્રતિપાદન છે. પુરિલજ પ્રથમા બહુવચનમા
જણ ત્ર જેવામાં પ્રત્ય હ્રસ્વ ગળી અર્થ સ્વર કીર્તિ જાયો વડ્યો છે.

ઐતિહાસિક તેમ જ અર્થાત્મક પૂર્વશ્લેષની દ્રષ્ટિએ પ્રથમના ૪ જ
પ્રત્ય જ જણાય. સ. વા-પ્રા. તરો (સ. તો થાતે જેવામાં વપરાતા
વર્ણ સધિરૂપ પચ્છી) અને વર્ણના અર્થ જોનું ઉચ્ચારણ નબળું થતા
તરો હ્રસ્વ ત્ર જેવા પ્રથમે છે. કમ્પ-વર્ણનું "કમ્પ" ને પછી જણ
તરો નું ત્રા. વા-પ્રા. વજા જે સ. રાનું કવચિ રૂપ છે. મૂળ ત્રા
જણાય છે.

ઉદાહરણનો વિષય સૂચવે છે કે જો કોઈ જૈનેત-પ્રાણીય પરંપરાની સમાચલુવિષયક અપજ્ઞા સ્થનામાંથી લીધેલું ઉદાહરણ હોય. છા બેતાં જો મૂળ સ્થના અપજ્ઞા પૌરાણિક કાળોની જેમ સુમિલિત હોય. છા ૫૮૫મી પ્રકરણનો ૧૦૮+૧૨ (પહેલું-ગીજુ, બોધુ-પાંચમુ ને ત્રીજુ-છા ૫૮૫ પ્રાસંગિક) જોવા માપનો છે. સમિ-કેશવ-ચમકમા વૈદ્યાએલા અપજ્ઞા મહાકાવ્યમા કાવકને જાતે જાવતી (પ્રાણીન મુજરાતીના વલજુ જેવી) વચ્ચામા ઉપરના ટેવી ૫૮૫મીનો વપરાતી. પ્રાણીય પરંપરાની કોઈ અપજ્ઞા દૃષ્ટિ હલ મળી નથી, જો દૃષ્ટિએ પ્રસ્તુત ઉદાહરણનું સાચુ જોનું મહત્ત્વ છે. અત્યુમળ (અ.પ. અત્યુમળ) નામે જોકે અપજ્ઞા મહા કલિત ઉદ્દેશો તથા તેની સમાચલુ-મહાકાવ્ય-વિષયક સ્થનાઓમાંથી ટાલ્યો મળે છે તે જોવા આ ઉદાહરણ તેના કોઈ કાવ્યમાંથી લેવાનું હોવાની પણ સંભાવના છે.

કેટલો વિલક્ષિત-પ્રશ્નોનો સૂત્રોમાં નિર્દેશ 'પ્રશ્ન કોષવચન' વગેરે રૂપે નથી થતો. તે મોટે ભાસ સમજાઓ ચોલેલી છે. આ પારિભાષિક સમજાઓ નીચે પ્રમાણે છે

	કોષવચન	બદલવચન
પ્રશ્નમા	સિ (=સ)	સર્ (=સર્)
દ્વિતીયા	અર્	જન્ (=અર્)
તૃતીયા	ચા (=ચા)	મિર્
ચતુર્થી	જે (=ર્)	મ્મર્
પંચમી	જસિ (=મ્મર્)	"
ષષ્ઠી	જન્ (=અર્)	જાર્
સપ્તમી	જિ (=ર્)	જ

સૂત્રમાં પુરિસ્કૃત પ્રશ્નમા કોષવચનમા નામનો જાલ સ્વર ઠ ને બદલે લિઠ્યો જો થતો હોવાનું કહ્યું છે. પણ ને બદલે થતો. જરી રીતે તો જો રૂપ શુદ્ધ પ્રકૃત છે ને માત્ર જા કોષ શુદ્ધ અપજ્ઞા છે. પણ ઉપર કહ્યું તેમ અપજ્ઞા કાવ્યોમાં વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ અથામાં પ્રકૃતપ્રત્યુત્તર જાવાનો ઉપયોગ થતો તથા જાની જાણિયાવ હોય જા અપજ્ઞાને બદલે પ્રકૃત રૂપ સુકાર્તુ પાછળ જાણાવક પિ (=મર્) હોય ત્યારે પણ સમિ-પ્રશ્નને જોમસંત રૂપ અપજ્ઞાનું વલજુ હલ જોટસે ખરેખર તો જોમસંત રૂપો અપજ્ઞામા થતા પ્રકૃત રૂપોના નિધયનું જ સૂચક છે.

જો ને સો નામિક રૂપો નથી, સાર્વનામિક છે બધારે જ્યાં તો નામિક રૂપજ્ઞાન પ્રસુત છે. થકેલા બીજા પુરુષ સર્વનામોના તથા ધંતર સર્વનામોના કિર્ક કિર્ક રૂપના બાપચરે સર્વનામોના રૂપજ્ઞાન નામ બેલા છે છે

૩૩૮ ના ઉદાહરણમાં પણ જાણું છે.

૩૩૯. (૧) યત્તુ મૂળ વૈદિક સ્વાય સ્થાન છે. સ્વાય-ઝાય-ઝાઈ-ઝાઝ, પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃતમાં ન જળવાય સોય પણ વૈદિક ભાષામાં હોય એવાં કેટલાંક રૂપો, સંજો, પ્રસયો ને પ્રયોગો બાપજરામાં મળે છે. જાગ્રત્યના પાયામાં રહેલી બોલીઓમાં વૈદિક સમજની બોલીઓનો પરપસને વારસો જળવાયો હોવાના બા પુરુષ છે. યત્ત રૂપ મધ્યદેશીય છે સુજાતીમાં મૂળનો મધ્ય જળવાઈ રહે છે એટલે જાગ્રત્ય રૂપ યત્ત થાય. જર્જ. સુજ. ઇમ.

૩૩૯. (૨) મિત્ર એ પ્રજ્ઞાનુસ પહોંતું રૂપ છે (જુઓ સુત્ર ૩૪૫)-જાગ્રત્યર મિત્ર-જ્ઞાનુ સમાસને તોડી વચ્ચે જોગવિ-મૂઝી દીધો હોય એવું થાય.

૩૪૩. પ્રકૃત-જાગ્રત્યમાં સંસ્કૃતની ચતુર્થા ને પછી એક જની ગર્ક છે એટલે જુ જ્યાં ચતુર્થા ગર્ક છે. મિત્ર-જાગ્રત્ય + -જા મિત્ર- > જા. મિત્ર દિસ્વર્ગવર્ગેવા રૂપ બોધમાં બીજાં ઉદાહરણ મટે તથા-સુ > જા એ પસિર્તન માટે જુઓ બ્યક્તરસુ.

વર્તેલા જોય તાજ, વર્તિર્વે જાને જાગ્રત્ય પ્રકૃત જુનિકથી જાગ્રત્ય બાવેલાં રૂપો છે. બાપજરા માટે વર્તેર્, જો, તાજ, વર્તિર્વે ને જાગ્રત્ય એવાં રૂપ લાઘવિક બજાય. એ રીતે જા દોહની જાગ્રત્ય પ્રકૃત તરફ જમતી છે. તાજ વર્તિર્વેમાં વચ-કિયાપાને યોગે ક્રમેનિકિતને બકેલી સજમનિકિતનો પ્રસજ વજરાયો છે. સંસ્કૃતની જાને બાપજરાની સજમનિકિતના જાગ્રત્ય જાગ્રત્ય પ્રદેશો હતા. બાપજરાના કેટલાંક વિગિજ પ્રયોગો માટે જુઓ બ્યક્તરસુ

૩૪૪ જા સુચમાં નામના જોય સ્વસ્તુ જ પસિર્તન નહીં, નિસજિત પ્રસજ સજિતના જોય સ્વસ્તુ પસિર્તન બાવેતું છે. -જ (તકિ) ને -ર્ (તે) જોમ એ પ્રસયો છે તેનો જુલાસો એનો છે કે સંસ્કૃત-પ્રકૃતનો સતમી

એકવચનનો -૫ અપભ્રંશમાં શરૂઆતમાં હ્રસ્વ (-ઈ) બને છે અને પછીથી -૬ આ પરિવર્તન પ્રથમા એકવચનના -ઓ > -ઓ > -ઠ ને મળતું છે. જુઓ 'આકરણ'

જક નો 'ફેલું નાળવું' બાંધે અર્થ. સુજમાં જાણાયો છે. 'થાલવું એટલે 'જોસવું નાળવું'ના ફેલું ને જોસવું' એ બે અર્થો પણ આ સુજમાં ધ્યાનમાં લેવા એકબીજા.

સંગ્રહમાં આશ્ચર્યજનક અંગને પ્રત્યક્ સાથે એકનાથ સંયોજક સ્વર તરીકે જ નહીં, પણ ૫ છે (જુઓ 'આકરણ'). છતાં— એવા અત્યંતો શબ્દ એકબીજા હોય ત્યારે ફેરવીક વાર બે વપરાય છે. પ્રાકૃતમાં ૫ બાળાં ફોનોનો વિશેષ પ્રચાર હતો. મૂળે ૫ સંસ્કૃત હસમાં જણના -અમાંથી ઊતરી આવ્યો છે. જકર્જ—પુરિસાજને બદલે નપુસસલેજ જુઓ સૂત્ર ૪૪૫ તથા 'આકરણ.'

૩૩૫. 'જોડી એ દ્રમ, કાકિલી, વસાટિક કે કપર્ણિક (જ'મેડી) વગેરે બેનો પહેલાં પ્રચલિત એક બહાણી સિદ્ધાંતે હતો. ૨ કોડાની એક કાકિલી કે જોડી મધ્યકાળમાં થતી.

૩૩૬ આ સૂત્રથી હવે વિભક્તિ-પ્રત્યયોનું પરિવર્તન અપાય છે તે ટપક સુધી વાહુ રહે છે

પ્રથમ અપભ્રંશ સાક્ષિમાં પ્રથમી એકવચનમાં 'હુ કે 'હો' પ્રત્યક્ત ફોનો જ મળે છે. 'હી' પ્રત્યક્ત ફોનો મળતા નથી.

૩૩૭માં મૂળનો વચાર બળવાઈ રહ્યો છે. જુઓ 'આકરણ' વગેરે, કોડે—આર્થાં ૫૫ માટે ૩૩૪માં સંગ્રહ ઉપરનું ટિપ્પણ જુઓ.

વિવે એ વિમનું રૂપાંતર છે (સૂત્ર ૩૩૭). વિવ માટે જુઓ સૂત્ર ૪૦૧

જુઓ નામ જુઓ પાતુ પરથી પ્રાકૃત-અપભ્રંશ શ્રમિકામાં સંધાનેતું છે. જુઓ 'આકરણ'

૩૩૮ સંસ્કૃતના સ્ત્રાવતી જાગી (મમસ, સસ) ઉપરથી પછીનો 'હો' (કે 'હુ') પ્રત્યક્ ઊતરી આવ્યો છે (મમસો સસો > મમહો સસો). 'હુની' અસર નીચે સ. અવસ પછી થયેલા પ્રા. અવસનું અપભ્રંશમાં અવસનું બનું ને ફેરવાક સાવનમિક ફોનોમાં સકાર એકવચી થતાં 'હુ પ્રત્યક્

સધામી (વસુ>વસુ). હેમચન્દ્ર 'હુ' પદ્યમી પૂરતો જ આવે છે. પણ સાહિત્યમાં પાઠીના પ્રત્યય તરીકે એ તે સુપ્રચલિત છે.

તસુ દુવવસુ—પ્રાકૃતજાપજસમાં પાઠી એ સંસ્કૃત વાતુર્થી ને પાઠી બંનેનું કામ કરે છે.

ચક્રિહર અગિયન આપણું વિવિધ કમચિ નવમાન પહેલો પુરુષ એકવચન સરળાચો ૩૮૬ (૧).

૩૮૬ સ. 'સ-અવી અગોનું પાઠી બહુવચનમાં 'સાર' અર્થ; પ્રાકૃતમાં 'સ' પાઠી 'હિ' છતાં જાપજસમાં સામન્વય. હાં કામ છે (સુ. ૪૧૬). પણ અહીં સ્વ બેમને એમ વાપરણુ છે. પ્રાયોચિત્તાર, ઉત્કરણ એક જા-ચોક્તિ છે. વાત મથામ જેલતા મુજબની છે. હાં તો તેમની સહાયતાથી સ્વામી વિવચ મેળવે છે. હાં તો તેઓ સ્વામીની સાથે જ રહે છે.

૩૮૭ ૩૪ ૩૪૧, ૩૪૭ એ સુચે ઇકાસંત-ઉપસંત અંગે વિશે છે. સાહિત્યમાં અકાસંત નામોનાં પણ 'હિ' પ્રત્યયંત પાઠી બહુવચનનું રૂપો મળે છે.

૩૮૭ (૨) વચ્ચા એ લોહા સાચાની બેમ પ્રથમઅદ્વિતીયા એકવચનનું અકાસંત રૂપ છે. ઉત્તરાર્ધમાં જ કુલ્લ એતું રૂપ સાથોચાથ વાપરણું છે એ બાબત સ્પષ્ટ છે. હિ ને જાહેરે હિં (એક માત્ર) હર બદલવા પ્રાચીન સાહિત્યમાં બવલ (=બલવાન બળદ)ને બલવાન સ્વામીસહ સેવાના પ્રતીક તરીકે જા-ચોક્તિઓમાં વાપરવાની પ્રથા હતી.

૩૪૧ (૧). એક-દેસ છે. બુલસવીમાં સૌજામાં મેઘનું 'હ' મૂલ્ય. વાતુર્થી એ સંસ્કૃત વાતુર્થીને સ્થાને પાઠી છે. રત્ન-માં જાવનનો જાવ રત્ન હુમ થયો છે. વિશેષ માટે જુઓ સુ. ૩૯૮ પરનું દિગમ્. રત્ન-પરથી 'રાત' 'રત્ન' ને રત્નનો સર્જક એકવામાં બાનિહરિએ મુરદેલી છે.

(૨). પરિણુ સીધો વરિણ-ઉપરથી નથી. પરિ+વા પરથી વાતુ પરિ પહેરણું ને તે પરથી નામ વરિણ-પહેરણુ જગજગ-સંસ્કૃત જગ- ૩૪. જગા- ને હ-તથાવ (<જ) પ્રત્યય લામીને થયો છે. આમજ જગજગ-માંથી છે. અહીં વિશિષ્ટ જાવમાં વાપરણો

છે. સામગ્રીમાં શુભ્ર-આવળો'—શુભ્રથી અધિક-અધિકારી શુભ્ર-અપજ્ઞામાં પ્રકરણોને સમુદાય રૂપે જણાવે છે. જુઓ 'બાકરણ', તથા સૂત્ર ૪૬૮.

(૩). મૂળ પદની એક જ પદિત આવેલી હોવાથી અમ અધૂરો લાગે છે. છાં પદથી માપ ૪+૪+૪+...=૧૬ માત્રા.

૩૪૩. (૧). અમિર્ષમાં ૧ હ્રસ્વ-એક માત્રાનો છે. વાર્તામાં બે માત્રાનો પૂર્વાર્ધમાં રજાઈ છે ને ઉત્તરાર્ધમાં લીંગ્વ (એકવચન) છે. સરખાવો ૩૪ (૨), ગમ્મા ને કુચ્છ રજાઈ—અમ પ્રત્યય માટે જુઓ સૂત્ર ૪૩૭.

(૨) વિધિ-અપજ્ઞા. છાં ખાતર સંતુર્ સરખાવો ૩૪ (૨)મા જિં તથા ૩૮૮ (૧)મા કર્ણુ અહીં પણ પૂર્વાર્ધમાં 'મારઠ' ને ઉત્તરાર્ધમાં રજા છે. સરખાવો ઉપર (૧) તથા ૩૪૦ (૨). ૩૪૪ થી ૩૪૭ એ સૂત્રો નામના સવસ્યામાન્ય રૂપાન્વાયને લક્ષ્ય છે.

૩૪૪ હેમચરના પ્રતિપદન પ્રમાણે ચોથામાં 'અ'હર છે તે પ્રત્યય નથી, પણ સૂત્ર ૩૪૦ પ્રમાણે સિદ્ધ થયેલો છે, તે ન બૂલવુ.

(૨). સિચ્છે, સિચ્છના '૧' માટે જુઓ સૂત્ર ૩૪૪ પરંતુ ટિપ્પણ. અમ્મા (અ. અમ્મા) ને અમ્મા (અ. અમ્મા) એ રૂપોમાં અપદ ૨ > ૧ એવું પરિવર્તન વૈરૂપ્યનું (વિરૂપ્યવિરૂપ્ય) ઉદાહરણ છે.

'અ'નો ઉચ્ચ હેમચરને માટે પ્રત્યય નથી, પણ સ્વરવિક્ષર છે. જુઓ સૂત્ર ૩૪૨.

૩૪૫ અપ્રત્યય થઈ માટે જુઓ બાકરણ

ગમ-કુર્મ્ય એમ ગમને સમસ્ત પણ જણી શકાય. એમ કસ્ટાં બાવર્ણ્ય વર્ણુર્ણ્ય એ વિશેષણોનું નિરોધ્ય છૂટ્ટ હોવાને બદલે સમસનું અંગ બની બધું બાધવાનું રહે. આવા પ્રયોગો અમુક ધોરણે સિધ્ધિલ અણુવ તોપણ પ્રચિદ્ધ સ્મૃત્યર્થને પ્રાકૃત-અપજ્ઞામાં પ્રચલિત હતા. વીકાકરો હોમ્સલેન્ડે ગમ અપદ સાથે 'સમસ્ત શબ્દ સજાની અપેક્ષા રાખતો હોવા, છતાં અમઅપ બધે તેમ હોવાથી સાચો પ્રયોગ હાની તેમને સ્વીકારી લેવા. પણ પ્રત્યય-રહિત પદીના ઉદાહરણ હોયે અણુવા માટે ગમ ને છૂટ્ટ પદ હોવું જરૂરી છે. ઉપસંત જુઓ ૩૪૨ (૨), ૩૮૩ (૩).

અધ્યમો (અધ્યુ-અધ્ય) હેમન્ત્ર 'હુ' પદ્યની પૂરતો જ આવે છે. પણ સાક્ષિભમાં જાણીત પ્રત્યય તરીકે એ તે સુપ્રચલિત છે.

છઠ્ઠું સુવચન—અધ્યુત્તરપદ્યમાં પછી એ સંસ્કૃત ચતુર્થી ને પછી બંનેનું ક્રમ કરે છે

વલ્લિહર જલિદાન આપણું બિહુપ્ કમલિ કર્તમાન પહેલો પુરુષ
જેકવચન સરળાવો ૩૮૬ (૧).

૩૮૬. સ. 'સુન્દરી' અર્થેનું પછી બહુવચનમાં લાગુ થાય પ્રાકૃતમાં 'હે, પછી' હું છઠ્ઠું અપભ્રંશમાં સામન્ત-ચત. લાગુ થાય છે (સુ ૪૧૬). 'પણ' અર્થે છઠ્ઠું જેમને જેમ વપતલુ છે. પ્રાચીનિહાર, ઉદકરણ જેક અ-મોહિત છે. ચાત અધ્યમ જેલતા સુખદીની છે. હાં તો તેમની સહનવાથી સ્વામી નિશ્ચય મેળવે છે. હાં તો તેઓ સ્વામીની સાથે જ પડે છે.

૩૮૭, ૩૮૮ ૩૮૯, ૩૯૦ એ સૂત્રો ઇકસંત-વીકસંત અર્થે નિર્ણય છે. સાક્ષિભમાં અકસંત નામોર્થમાં પણ 'હું' પ્રત્યયનું પછી બહુવચનનું રૂપો મળે છે.

૩૮૭. (૨) ગજા એ હોદ્દા સચ્ચની જેમ પ્રથમ અદિવીચા જેક વચનનું અકસંત રૂપ છે. ઉત્તરાર્થમાં જ સુચર બેટું રૂપ સાચો સાચ વપસતું છે એ આનન્દ સચ્ચનું છે. જે ને બહારે જે (જેક અગ્ર) છઠ્ઠું અવગણા પ્રાચીન સાક્ષિભમાં મળતા (અવગણા અગ્ર) ને અવગણા સ્વામી અકસંત સેવકના પ્રવીક તરીકે અ-મોહિતનાર્થમાં વાપરવાની પ્રથા હતી.

૩૮૯. (૧) એક દેશ છે. સુવચલીમાં સૌરાષ્ટ્રમાં મેલવું 'અ' મૂકવું માલુસી એ સંસ્કૃત ચતુર્થીને સ્થાને પછી છે. રણ-અ અરણ્યનો અર્થ સ્વર હ્રસ્વ મનો છે નિર્ણય અઢે બુજો સુ, ૩૯૮ પરનું દિગ્વિજય. રણ-પરથી 'રા' 'રણ' ને રણનો સળખ બેઠવામાં અનિર્ણયે સુરહેલી છે.

(૨). વલ્લિહર સીમો વરિવાન ઉપરથી નથી વરિ+અ પરથી થાતુ વરિ પહેલું ને તે પરથી નામ વલ્લિહર 'પહેલું' અગ્રાણ-સંસ્કૃત અગ્ર પ્ર. અગ્ર ને છ-તથાક (<અ) પ્રત્યય લાગીને થયો છે. આમળ અગ્રાણ-અથી છે અર્થે નિર્ણય અર્થમાં વપસ્યો

સિદ્ધ કરે છે (જ્યાં જાણ્યું છે કે જ્યાં જિજ્ઞાસુ છે). આ પ્રયોગના બીજા ઉદ્દેશ્યો માટે જુઓ 'આકરણ'.

મધ્યકાલીન ને જૈન સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં પણ કરારી આસર્થસોતક ઉદ્દેશ્ય લેખે વપરાયો છે. કરારીનું મૂળ રૂપ કરારી હોય છે. શુદ્ધ અપભ્રંશ ભૂમિકામાં પ્રાકૃતની જેમ સ્વર્ણતમત વ સાકચ નથી. સ્વર્ણતમત રૂ. જ. રૂ. વ. જ. રૂ. વ. જેણે અપભ્રંશોત્તર ભૂમિકાની લાક્ષણિકતા છે. હેમચંદ્રના કેટલાક ઉદાહરણોમાં આપો અર્થાચીનતાનો પાસ ફેરવ્યો છે. સરખાવો કરારી, જ્યોત્ષી વગેરે જુઓ 'આકરણ'.

મુદ્રણોમાં સ્વાચ્છિ - જ. છે. જુઓ સૂત્ર ૪૨૬ વિચિત્રવચ્ચે, ઢિંદી બીજા જુઓ સૂત્ર ૪૨૧.

૭૬ સૂ. એ 'માત્રા' અને દોહા એ બે છંદોના સંયોજનથી થાય છે. પહેલી ૬૬ માત્રાની ને પછીની ૬૬ દોહાની બંને મળીને એકસમક વાક્ય છે. જાણે અક્ષર કરતા હોય. માત્રાછંદનું માપ : પાંચ વચ્ચ પહેલું, ત્રીજીને પાંચમું ચરણ પછર માત્રાઓનું, બીજી ને ચોથું બાર માત્રાનું પહેલા ચરણની પછર માત્રાનો અણવિભાગ ૩+૪+૩+૫; ત્રીજી તથા પાંચમું ચરણ : ૩+૩+૪+૫; બીજી તથા ચોથું ચરણ ૫+૪+૩.

મધ્યમરુ પહેલું ચરણ મુક્ત હોય છે ને ત્રીજી ને પાંચમું પ્રાસજન હોય છે. હેમચંદ્રના ઉદાહરણોમાં ૩૫ (૧) રૂપાંશ ને ૪૨૨ (૧) ને ૪૪૬ માત્રા છંદમાં છે.

૩૫૭ (૨). હેમચંદ્ર જાણ્યોનો સળખ ત્રીજા ચરણ સાથે છંદ તેને પચમીનું રૂપ ગણે છે. પણ તેનો સ્વાભાવિક સળખ ચોથા ચરણ સાથે જ છે. હોમી, જાતને અજાણ્યો. જાણના સ્તન વિષમ જાણ્યો છે. દેહલીટીપ-માથે જાણ્યો ને ત્રીજા ને ચોથા બંને ચરણો સાથે પણ બેટી શકાય. જે ૭૬ બાર રૂપ પાંચવાનો છે. જાણ્યા એકવચન છે. સરખાવો ઢિંદી અપભ્રંશ-જાણ્યો જો ૭૬ કપૂર. માપ : ૨૮ માત્રા. પછર માત્રાએ થતી. $(૪+૪+૪+૩)=૧૫+(૬+૪+ -)=૧૩=૨૮$. આ પદ પ્રખ્યાત વિષાલિલાસી પદ્યારસના મુંજનું બનાવેલું છે. ૩૬૫ (૨), ૪૧૪ (૪), તથા ૪૩૧ (૧) પણ મુંજનું છે.

૩૫૧. ઉદાહરણમાં ઢિંદીની જેમાં પ્ર. એક. વ. નાં ચણ્યાં આકરણ રૂપો છે.

સિદ્ધ કરે છે (જ્યાં જાણ્યું છે કે જ્યાં જિજ્ઞાસુ છે). આ પ્રયોગના બીજા ઉદ્દેશ્યો માટે જુઓ બ્લાકસ્ટ્રી.

મધ્યકાલીન ને જોઈ સસ્કૃત ગ્રંથોમાં પણ કટિ આશ્ચર્યકોત્ક ઉદ્દેશ્યો દેખે વપસ્યો છે કટિનું મૂળ રૂપ જરૂર હોય જોઈએ. શુદ્ધ અપભ્રંશ ભૂમિકામાં પ્રાકૃતની જેમ સ્વરાંતરગત રૂપ શક્ય નથી. સ્વરાંતરગત કુ, જ, રૂ, રૂ, જ વગેરે અપભ્રંશોત્તર ભૂમિકાની લાક્ષણિકતા છે. હેમચન્દ્રના કેટલાંક ઉદાહરણોમાં જાણે અર્વાચીનતાનો પાસ ફેળાય છે. સરખાવો કટિ, વળીસી, વગેરે. જુઓ બ્લાકસ્ટ્રી

મુદ્રણોમાં સ્વાચ્છિક - છે. જુઓ સૂત્ર ૪૨૬ સિચિ-વચ્ચે, હિંદી બીજા જુઓ સૂત્ર ૪૨૧

છટ સુ. એ 'માત્રા' અને દોહા એ એ છત્રોના સંયોજનથી થાય છે. પહેલી કટિ માત્રાની ને પછીની કટિ દોહાની. અને મળીને જોઈએ વાક્ય કે ભાવ બ્લાકટ કરતા હોય. માત્રાછટનું માપ : થાય જરૂર પહેલું, ત્રીજાને થાય જરૂર પછર માત્રાઓનું, બીજા ને ચોથા બાર માત્રાનું પહેલા જરૂર પછર માત્રાનો અણવિભાગ ૩+૪+૩+૫ ત્રીજા તથા પાંચમું જરૂર : ૩+૩+૪+૫ બીજા તથા ચોથા જરૂર ૫+૪+૩.

પછીજુ પહેલું જરૂર મુદ્રા હોય છે, ને ત્રીજા ને પાંચમું પ્રાસબદ્ધ હોય છે હેમચન્દ્રના ઉદાહરણોમાં ૩૫ (૧) સુત્રમાં ને ૪૨૨ (૬) ને ૪૪૬ માત્રા છબા છે.

૪૫૦ (૨). હેમચન્દ્ર જાણેનો સબધ ત્રીજા જરૂર સાથે છટ તેને પચમીનું રૂપ મળે છે, પણ તેનો સ્વાભાવિક સબધ ચોથા જરૂર સાથે જ છે, લોકો, જાતને જાણવળે. જાણના સ્તન વિષમ બન્યા છે. રેહલીપિપચાયે જાણે ને ત્રીજા ને ચોથા અને જરૂર સાથે પણ જોઈ શકાય. જે છટ માત્રા દ્રશ્ય વાચવાનો છે અણના જોઈએ જન છે. સરખાવો હિંદી મપ્પ-મપ્પે જો છટ કરૂં, માપ : ૨૮ માત્રા. પછર માત્રાએ મપ્પિ. (૪+૪+૪+૩) ૧૫+(૬+૪+ =) ૧૫=૨૮. આ પછર પ્રબ્લાત સિચિનિકાસી ખમમારસબ મુંજનું બનાવેલું છે ૪૫ (૨), ૪૧૪ (૪), તથા ૪૩૧ (૧) પણ મુંજનું છે

૪૫૧ ઉદાહરણમાં કિન્દીની જેવાં પ્ર. જોઈ. જ. નાં ઘણાં અપ્રાસંત રૂપો છે.

હજેમને સ. વિધ્યર્થે 'પૃથ્વી- (ગણેશ) પ્રત્યર્થાત' પડેલા પુરુષ જોડ-
વચન પરથી આવેલું જાને છુને વાક્યયોગી બધવા છે. વિધ્યર્થનાં જોવાં રૂપ
અપભ્રંશ મોટે ઘણું અસાધારણ અણુજ. 'છુને જાહે' 'ત' હોય તો હજેમના
સર્ગત્ર શબ્દ ગણી શકાય. જો રીતે તેને હજના ક્રિયાતિષ્ઠત્વે વપરાયેલા
કર્મણિ વર્તમાન હુલત તરીકે લેવાની શકાય.

ઉપર, જૂઠું શુકન કેનારો છે જોમ માનીને નાવિકાએ કાગડને
હાડાઓ ને તે ન થીએ તેણે જોડાએક પ્રવાસેથી જાવી રહેલા નામકને
જોયો. જાથી તેના અરધાં બધોયા નિરુદ્ધજન્ય હુલતાને હસણે હાથમાંથી
નીકળી બઈ રોજ ૧૨ પગા, જ્યારે જાણીનાં અરધાં પિયુનાં અણુધર્મા
જામમને હાથવિશાથી ચણેલા શરીરનિકાસને હસણે તક્કા દઈને તૂટી ગયા.
આ દોહાના પાછળથી ચણેલા રૂપવરમા અરધાં બધોઈનાં હામકાનાં
અણુમા પરોબર્ધ જાણી વાત છે (જાધા વણધા હામ-મલ).

ઉપર, ઉપર ને ઉપર જો સુતો નપુસકસિમન વિશિષ્ટ પ્રત્યયો આવે
છે. જાવાંબીન જાવાંબોર્ધ નપુસકસિમ માર જુલસલી, મરહી ને
હોડલીમા જળવર્ધ રજું છે. જાવા કેટલાંક લાલણોને હસણે જુલસલી
સિંદી હસણ અપભ્રંશની વધુ સમીપ હોવાનું જોઈ શકાય છે. 'માર વાળં
રૂપ પરથી જુલસલી નપુ જ. વનો નાં ('સાર' 'વાંધાં) જામ્યો છે.
જાણ્યેવેચ્છન=મનુજ+વચ્છન. વચ્છનો મકર સરિમૂલક છે. પ્રાકૃતમાં તે
કેટલીક વાર મામદ્યમા પાછળનો અવચ્છ સ્વરથી શરૂ થતો હોય, ત્ય
મજે છે વચ્છન (=વચ્છન) રજનું દેવર્થે હુલત છે. જુઓ સુ હા
જાવા પ્રયોગોમાં પાછળથી જાવાંબીન જાવાંબો આમદ્ય હુલત વાપરે છે
(જુ 'હામનું' દિ. 'હામન'). જો રીતે અર્ધાં જાવ જાલી રૂપો સિંદી
કાવા સવસ્થાની કાવા, મરહી કાવેનાં પુરોગામી છે.

ઉપર જાલી જે રૂપનું પ્રતિષ્ઠાન કરું છે તે જાથી જુલસલી નપુ-
સકસિમ જોડવચનનું છે જાલી રૂપ ('કુ' 'માર', 'જોડક') બેતરી
જામ્યુ છે.

ટમજા પ્રમાણે નામના નિર્લક્ષિત પ્રત્યયો ને રૂપજાન
આ પ્રમાણે છે :

અકારાત પુલિંગ

નરનાં રૂપાખ્યાન

એકવચન

બહુવચન

એકવચન

બહુવચન

પ્રથમા }
દ્વિતીયા }

૦

નર, નરો નર

નર

તૃતીયા

અનુસ્વાર વ

હિં

નેં, નેંણ

નેહિં, નેહિં

પચમી

હેં હ

હેં

નરેં, નરહ

નરહ

ષષ્ઠી

સુ, સુ હોં

હેં

નરસુ, નરહ, નરહોં નર નરેં, નર

સપ્તમી

હ રેં

હિં

નરિ, નેં

નરેં

અષ્ટોધન

હોં

નર

નરહોં

ઉપરાત આપા બ્યા બ્યા છૂં કે પ્રત્યક્ષી પૂર્વે નર છે ત્યા ત્યાં
વિકલ્પે નર પણ થઈ શકે છે

અકારાત નપુંસકલિંગ

સામાન્ય. બંને કે-પ્રત્યક્ષવાળા

કમલનાં

કમલનાં

પ્રથમા }
દ્વિતીયા }

બહુવચન

એકવચન

બહુવચન

એકવચન

હેં

હેં

કમલેં

કમલેં

કમલેં

બાહ્યના પ્રત્યયો

અકારાત પુલિંગ પ્રમાણે

બાહ્યનાં રૂપો નર પ્રમાણે

અકારાત ને ઉકારાત પુલિંગ

મિત્રનાં રૂપાખ્યાન

એકવચન

બહુવચન

એકવચન

બહુવચન

તૃતીયા

વ, ન, અનુસ્વાર

મિત્રિં, મિત્રિવ, મિત્રિ

પચમી

હેં

મિત્રિં

ષષ્ઠી

(હેં)

કું, હેં

મિત્રિં, મિત્રિ

મિત્રિં, મિત્રિં, મિત્રિ

સપ્તમી

હિં

કું, હિં

મિત્રિં

મિત્રિં, મિત્રિં

અષ્ટોધન

બાહ્યના પ્રત્યયો અકારાત પુલિંગ પ્રમાણે

મિત્રિને બદલે મિત્રી બધે

બાવી શકે છે. સજ્જનાં રૂપાખ્યાન ઉપર પ્રમાણે

સ્ત્રીલિંગ પ્રત્યયો

બાહ્યના રૂપાખ્યાન

એકવચન

બહુવચન

એકવચન

બહુવચન

પ્રથમા }
દ્વિતીયા }

૦

ઠ, બોં

બાહ

બાહઠ બાહમો

તૂલીયા	ર	રિ	વાઝર	વાઝરિ
પણમી	ર	ર	વાઝર	વાઝરુ
પમી				
સામમી	રિ	રિ	વાઝરિ	વાઝરિ
સંગોપન	૦	હો	વાઝ	વાઝો

વાઝને બહુ જાણીતો વાઝ આવે છે. આ વાઝ બેટુ, વાઝાં
ફાપાજાન ઉપર પ્રમાણે.

હેમજાંરે સુત્રોમાં બેમની નોંધ લીધી ન હોય તેવાં રૂપો વિશે
જુઓ વ્યાકરણ

૩૫૫. ૩૫૫ થી ૩૮૧ સુધીના સુત્રોમાં સાધાર્ણત્વે ફાપાજાની
વિસિદ્ધતાનો નોંધેલી છે. કેટલોક સ્થાને હેમજાંરે સાધાર્ણતાથી ઉદ્ભૂત કરીને
નહીં, પણ તેવાર કે ‘મમી’ કહેલાં હોય તેવાં ઉદાહરણો મૂકી દીધાં છે—પોતે
મમી કહેલાં હોય, કે પમી પહેલાનાં વ્યાકરણોમાંથી લીધેલાં હોય. પ્રસ્તુત
સૂત્રનાં ઉદાહરણો એ પ્રકારનાં છે. તેવું જ ૩૫૬ કલામ ૩૯૧, ૩૯૩ (૨),
૩૯૬ ૩૫૨, ૩૫૩, ૩૫૪ ૩૫૬ (૩), ૩૫૬ (૧), ૩૮૦ (૧) ૩૮૧,
૩૮૨, ૩૮૩, ૩૮૪ ૩૮૭ ૪૦૩ ૪ ૪ (૨), ૪૦૮ ૪૧૩, ૪૩૫, ૪૪૫,
૪૪૬ ને કલામ ૪૪૨ એ સુત્રો નીચે આપેલાં ઉદાહરણો છે

વજાર > વજા > વજો હોતો એ હો (સ. વજ) હોવું નું
વજામન કુંત- વજાવા પ્રયોગોમાં પજામીના અનુસાર વરીકે કામ કરે છે.
આપણા ‘મી’ ‘મમી’ને સ્થાને એ છે. વજાવો હોતો નમરમામી

આપણે સૌસોની રૂપ છે. આવી અસરભર્યા પ્રયોગો ૩૨૬ ૩૯૫,
૩૫૨, ૩૫૩, ૩૫૬ (૧), ૩૮ ૩૮૭ ૩૮૯ ૪૨૨ (૧), ૪૪૬
એ ઉદાહરણોમાં પણ છે.

૩૫૬ છાત્ર અને મેહરા એક સાથે વપરાતાં છે. જુઓ સૂત્ર ૩૩૦
પાસુ ટિપ્પણ

ઠિલ-સારનો ખર્ચ જુલિદાર ઉદ્યોગીલાખ્યમથી તદ્દ બેવી સિમ્બ
નેની લાસ (=મીસી) છે તે એમ નમ્યનું સંગોપન છે છે. પીણસ

તેને કુપ્તામજ્જ પછી બળી તથો સામે સામે છે. નેહ તેનો જેમાં ક્ષીણ તદ્દ એવી સિન્ધ છે તેવો—તીર્થ' જેમ આજ સર્વ ગેહગના વિશેષણ વરીકે થયે છે. અપજ્જ મહાકાન્થ પુરુષર્થતદ્ધૃત મહાતુણ્યમા ૭૫,૬,૧૩ ઉપરના ટિપ્પણમાં સ્થિતિરિત્તો અર્થ સ્પેશજન કરેલો છે.

૩૫૭ (૨). ગચ્છિ>ગચ્છિ>ગચ્છિ વિશિષ્ટીનું વર્ણન. કોંપપચારી માધમાસ જેટલી ફૂંટી તલના છેડ માગસરમાં બળી અથ. કમળ શિશિરના કિમે મ્હાન કાચ.

૩૫૮ (૧). ગાલુ અહીં પછી સચ્ચુત ચતુર્થોના અર્થમાં છે. ઘટ મટે જુઓ ૩૩૨ (૧) ૫૧નું ટિપ્પણ.

(૨) બલસરિ વિગચ્છિ સતિ સમગી છે.

૩૫૯ કામવલ્લભ ઉદ્ધરણો.

૩૬૦. (૧). ચિત્તરિ કરિનો 'વિ સ્ ૩૬૬ પ્રમાણે પ્રાપ્તિના ત્ત્વાં રક્ષણપ્રોષ થતાં પ્રતિ જુ અને જે પ્રાપ્ત અપજ્જ સાક્ષિનમા નથી મળ્યાં વર્તમાન ક. પુ એકવચનનો 'વિ પ્રત્ય, પ્રાપ્તિને પ્રતિમા રક્ષણી બળવળી તેમજ પ્રોષ અને જુ ને જે રક્ષણવાળાં તેમ જ અસાધ્યસ્થ ને વિરુદ્ધ રૂપો સૂચવે છે કે ઉદ્ધરણમા સ્વૂ કયેલો અપજ્જસલ્લ વિશિષ્ટ છે.

જેને સંપ્ર રક્ષણપ્રોષ કયેલો માની થયેલી રક્ષણ જુનો ખનિ દ્વિએ જે સ્થાને સળધ બાધવો અશક્ય છે. જુવર્ ઉપરથી તે હોય અને જોટી રીતે જે સામે તેને સાંકળી દેવાયો હોય એવી યાગ બાધ છે. ૪૩૮માં પણ જુ વપસમો છે. ત્ત્વા જે અપજ્જ શકે તેમ નથી. જુવર્ લેતાં અર્થ બરોબર જેમી અથ છે. જુમ્મ સમોજનો ઉચ્ચાર લીલો છે. જુઓ ૩૪૫ (૨).

સદલ વિના અપ રક્ષ ન થાય. પણ જનિ જેવો સમલ રક્ષણ કે મરો પતિ વરઆંગણમાં દેખાય તે/લો સમય જ તે સ્વજુમિમાં નથી હોતો. વસળદાર અથ ત્ત્વારે તેને સ્વજુમિમાં જ જવાનું હોય.

(૨). લોકિચ્છ નિર્ધર્મનો ભાવ છે. કુપ્તસત્તીર્થ તે અપજ્જ છે. 'જેનું ન બોલીએ' વિગદારના રૂપાવર વિગદાર પછી કુપ્તસત્તી નસે. 'ઉદ્ધરણ કોઈ કહેવતરૂપ છે. ઉદ્ધરણે એ રોહનું ૧૩ મતગપ્ત વસણ છે.

૩૧૧. ક્રમવત્તાઉ ઉદાહરણો.

૩૧૨. સાક્ષિત્વમાં પુરિસત્તમમાં પણ જ મળે છે કવચિત્ પદ્યર દ્વન્ લોચ છે ને લેખનલેહે પણ પલ્લુ લોચ છે. મૂળ સ. વચ્ચ. પણ પસંથી હિન્દી વહ નપુસકલિંગમાં સાક્ષિત્વમાં વચ્ચ વૈંટ હટ વિશેષ મળે છે.

૩૧૩. (૨). ક્રમવત્તાઉ ઉદાહરણ.

૩૧૪ વૈલ્લિ બોલીઓમાં વચ્ચા વની જેમ, વધુ દ્વન્ પસંથી મા' મે' સર્વેન્દ્રમ હુતું 'મોવ=મોહો. 'મોવ પસંથી અવેહો મોહુ, વધુ અપભ્રંશમાં વપસવેહો છે. જેમવહે તેની નોંધ નથી લીધી. આ પણ પસંથી જ હિન્દી વધુ અવ્યો છે. નપુસકલિંગનું જ. વ. હું રૂપ મોવ અર્થ. મુજસવીમાં 'મો પ્રતિક મોહું' વાં ઉર્ધ્વ જોમ વજેરમાં પલ્લુ મો મળે છે.

૩૧૫. (૨). ઉદાહરણની જાણ થુલ મહાસાદી પ્રાપ્ત છે અપભ્રંશ નથી છે આશા—તેનો પદ્ય નામક સેદ. માપ : ૪+૪+૪ + ૪+૪+ — + ૪+ — ૩ અગ્રા. બારે શ્વિ. એકી ગણોમાં જગત્ત ન અટની શકે.

૩૧૬ જરી રીતે લાગુનું મૂળ લઈ શક છે. લગ્નુ હુ લગ્નુ હુ લગ્નુ ને લાગુ એવો નિહસક્રમ છે. પીયલ લાગુનું મૂળ સ. જગત્ત માને છે, તે શ્વાસુ નથી લાગુ પસંથી લગિ નમેરેની અસર નીચે અર્થ. મુજ સદુ સો થતાં.

લગ્ન પછી જાગ્યે અભ્યાસુત સમજવું. પર અર્થ. હિન્દીમાં પ્રચલિત છે મોજકક—સ. હુલનું સાક્ષિત્વળે હુલ તેમજ સ્વાર્થિક ક પ્રત્યક્ષ બળતાં હુલક, સમુદ્ધ વચ્ચા પૂર્વેનો જ ને ટ દ્વન્ વ કે દ્વન્ જો રૂપ પલ્લુ પ્રાપ્તમાં મળતો હોવાથી મોજક ને મોજક આ સ્વાર્થિક ક પ્રત્યક્ષ બળતાં મોજક

લગ્ન-ઉપરાત અ. સક્ષિત્વમાં લગ્ન-પલ્લુ મળે છે. લગ્ન માંથી હિન્દી લગ ને લગ પસંથી અપહતું શ્વાસ — તદન આશા.

૩૧૭. વર્ણ-અર્થ. મુજ કં. કવચ હેરે અગ્ર કાન્ધભાષામાં આપવે વાપરીએ છીએ. આટું 'મિલ્લ' કવચનો સમય પાસે કો વચ્ચ. ક. પુલ સામે છે.

(૧). નાચિકાનો સદેશો લઈને ઝબેલી દૂતી નાચકનો સગ કરીને આવે છે ત્યારે પરિસ્થિતિ યાત્રી ઝબેલી અતુર નાચિકા, હતકલ સતાઠવા નીચુ ભેટી દૂતીને સળોધીને આ બચ્ચોક્ષિત કહે છે. ચમચ ત્રિશુ છે. તારુ વચન ન સજે' ને 'તારુ વચન—અધર ખાંડિત કરે' એમ બે અર્થ.

(૪). કમન (સ કાર્ય)નો અર્થ અહીં કારણ' છે કહો કમપેય મું કમ ?' ક્યા કારણે ?

૩૬૮થી ૩૭૪ એ સૂત્રો બીજા પુરુષ સવનમના નિશિષ્ટ રૂપો આવે છે.

૩૬૮ રમ્યહ મરમ્યનો આદ્યસ્વર હ્રસ્વ થતા રમ્ય-સ્વાર્ધિક-ઙ ને જ-લાગતાં રમ્યમ-રમ્ય-પરથી સન- આદ્યસ્વરહોષ માટે સરખાવો સ કારણ-નું વાક્ય (રહે), સ કાર્યવિનું મરમ્ય પ્રા. શુભ જ્ઞ (છે), સ કમવ મપિ કમ હ, પ્રા. શુ. જન્મ, મહ (બને, ને), સ કમવિમતિ પ્રા. વચ્ચ (બેસે), સ રમ્યસવ પ્રા. પોચ્ચ (પોસો) પ્રા. મ. રમ્પિ, રમ્પિ, શુભ ઉપર 'પર' વળેરે. આ બાંતનો આદ્યસ્વરહોષ વાક્યસાધિમૂલક હોય. વાક્યમા અક્ષરવ શબ્દ પછી અક્ષરવિ શબ્દ આવતા ને ઉક્તસંત શબ્દ પછી ઉક્તવિ શબ્દ આવતા આવ જ ને ઉ હ્રસ્વ કરવાનું વલણ લેશુ થયું.

૩૬૯ કમવલાઠ ઉદાહરણો. દુર્વાર્હનો હાસર ત્વમે' એવા અર્થબીન ઉચ્ચારણમા જળવાઈ રહ્યો છે.

૩૭૦ (૧) અપખણને બદલે પ્રાકૃત ઉદાહરણ. જા આવા લક્ષણ માટે જુઓ ૩૬૫ (૨), ટિપ્પણ.

(૩). પહેલા અણમા સતિ સપ્તમી છે.

(૪). ક્વંત. ત->ક-ને જાહર જળવાઈ રહેવો એ પ્રાચીન લક્ષણો છે જુઓ સુ ૩૫૫ પરનું ટિપ્પણ તથા વ્યાકરણ

૩૭૧ ગુપ્ત-માં સ્વાર્થે ક (=ગ) પ્રત્યય લાગ્યો છે. જુઓ સૂત્ર ૪૨૬

૩૭૨. (૧). કમવલાઠ ઉદાહરણો. દુર્વા સાકિન્ધમાં નથી મળ્યું, પણ દુર્વા મળે છે. જાગરો ને દુર્વા એ પ્રાચીન અપખણોના સૂચક. હોતક માટે જુઓ સુ ૩૫૫ પરનું ટિપ્પણ.

(૨). આ ઉપદેશથી પણ સ્ત્રી કદમ્બ હોવાની છાપ પાડે છે. એક દોહમાં જ ત્રણે રૂપો ત્રીણી હીર્ષા છે. વૃત્તિધર ઠોળા પાસે જાવીને એવો અર્થ બતાવે છે. ઠળાંતિ કહ્યું હજુ છે અને આ સંક્રાન્તિ તેનો શો અર્થ છે તે સ્પષ્ટ નથી પીઠાઈ વૃત્તિધરને અનુસરીને ઠળાંત 'ઉપદેશ'ને અને નેમ ઠળાંત ઉપદેશ અર્થે એમ અર્થ દે છે.

ઉત્તર.—ઉત્તર કામળાશય ઉપદેશથી. હુમ્મણ સિંહ પ્રાપ્ત છે.

અપ થી કા. એ સુત્રો પહેલા પુરુષ સર્વનામનાં વિધિત રૂપો જાય છે.

ઉત્તર અર્થનો હકાર હમે એવા ઉપદેશમાં અળાઈ રહ્યો છે.

(૧). એવાનું મૂળ સ. લોક, પ્રા. લોક છે. બે સ્વર વચ્ચે સ્વરિત જાવી છે. જમ- પ્રાણ લાગી સુજ થોડું થયો.

(૨). જંજ- સ. જાજ, પ્રા. જંજ- નામજાતુ જંજુ જાડું કસું, કિન્નરજાજ નામ જંજા અનુમાને જાડસવાજ અર્થે કહ્યો છે. જીએ પ્રયોજ થવે તો જ સ્પષ્ટ અર્થ મેલે જાય - સર. મસદી જાયને

(૩). કામળાશય ઉપદેશથી.

ઉત્તર. (૧). જો જાનિતે અવધાનનો લાક્ષણિક રૂપિયોગ છે. વિક્રમોર્વશીકાના ચોથા અંકમાં જાવતા અવધાન પદોમાં પણ આ પ્રયોગ છે. હેમચન્દ્રનાં ઉપદેશથી અર્થ ત્રણ વાર આવે છે (૪ ૧/૬ ૪૨૩/૧). અર્થ. સુજ બોલીઓમાં તે લખત છે, મેં અર્થનું જે જૂઠી સુજને મળત ને, મેં જૂઠીએ એમ અર્થનું કે સોડમા દીવો મેલ.

જ. સ. પ્રા. થતું ઉપદેશથી જાતુ-કમ જણ, જ. વિવંજુ-મથક જન-ગજ-સર. જેગળો, કેરીગળો, લગનગળો, ગળો જુગો સૂત્ર ૩૬૧

ઉત્તર. (૧). કામળાશય ઉપદેશથી. હોતર મટે જુગો સૂત્ર ૩૫૫ પશુ દિપપજ. ગરો ચૌરસેની રૂપ જુગો સૂત્ર ૩૬૧

(૨). દેવોંએતાં, સુવંતોંએતાં. જુગ- વરથી જાણા અવધાનની અસર નીચે જુગ થતા વૃજનું

અવધાનવૃત્તિનું ઉપદેશથી છે. નિશાના પરસ નીચે સ્તુતિ છે. છાની સપૂર્ણતામાં બેઠલી ઉપર કે જાની જાવી દેવી બાહી રહી પૂર્વનીર-

તમા કોટલી ઉઘુપ કે સર્વે શત્રુનો નાશ કર્યો, પણ તલવાર તો બાકી રહી! બીજા શબ્દોમાં, અનન્ય શત્રુવીર ને મુદવીર.

(૩). વાચક-ને મારિયક-મા સ્વાર્થિક-ક-પ્રત્યય છે. વાચક-ને અમુક સ્વર કે સુષ્પ સમજવા. કારણતનો સમજ આધાર માત્ર પ્રિય ઉપર જ છે. છત મર્ધ હોય તો પ્રિયના પલકમથી, કાર મર્ધ હોય તો પ્રિયના સ્વરમાં પડવાથી.

૩૮૦ (૧). કામચલાઉ ઉદાહરણ.

૩૮૧ કામચલાઉ ઉદાહરણ, તે પણ પ્રાકૃત.

૩૮૨ થી ૩૮૬ એ સૂત્રો અપ્રમાણિક રૂપાન્વયની વિશિષ્ટતાઓ નોંધે છે.

૩૮૨ થી ૩૮૬ સુધીમા નવમાનકગના પ્રત્યયો

૩૮૨. 'હિ' પ્રત્યયમાંથી હાર હ્રસ થતાં પ્રા. ભુજ 'હિ' પછી 'હ' ને ખરિયુમે (તિઓ) 'હે' જેવા ત્રી. પુ બહુવચનનાં રૂપ. અર્થ 'હિ' > 'કર્વ' > 'કર્વ' > 'હે' 'હે' 'હિ' પ્રત્યય નિકળે છે નિકળ (મે) 'તિ' પ્રત્યયનો છે. ઉદાહરણમાં જ સ્પષ્ટિ રૂપ છે.

૩૮૬ (૧). આતક માટે વળીમ, વળીમ એ દેશ શબ્દો છે. મુજસતીમાં 'વલેમો' કિન્ની 'વપીકા'

૩૮૭. (૨). અ-મોક્ષિત—રૂપણ મનિકની ખસે વારંવાર અન્યા કરનારને (કે ઉઘાસીન, રૂપણની સ્ત્રીની ખસે વારંવાર પ્રણયમાનના કરનારને) ઉદીચીને.

'હિ' પ્રત્યયનો હાર હ્રસ થતાં, 'હ' ને પછી (તું) 'હે' જેવાં રૂપ. અર્થ 'હિ' > 'કર્વ' > 'હે' 'હે'

(૩). જ્ય મણ્ડ એમ અસમસ્ત ગણીને કેટલાક ગજને પછી બહુવચનના રૂપ તરીકે લે છે. પણ મણ્ડ એવા સમાસને છદ આતર ગમત-એમ ઉલ્લાસનો પ્રાકૃતઅપભ્રંશમાં સ્વાભાવિક છે. એટલે ગજને પછી તરીકે લેવાની જરૂર નથી. અમિત્ર નું મૂળ આ + સિદ્ધ સામે જનું, સામે જનું ને કીદનું નું મૂળ સિદ્ધ જનું અવદર કરવો છે.

૩૮૪ 'હુ મોંઘી' હુ છુમ મવાં 'ઠ, પછી 'કરો બેવા રૂપ. કાણુ> કરઠ>કરે.

૩૮૫. કણુરે પાશી શુચ 'કણુ'

(૧). ગણાવ જાણક હોય

૩૮૬ 'હું' નો હાતર કું-૧ થતા પહેલો પુ બહુવચનમાં અર્વાચીન રૂપ કર્કે બને કરીએ એવું જાણ. પણ તેને સ્થાને સિધ્ધર્કે ત્રીજા પુરુષ એકવચનના 'રજ્ઞ' પ્રત્યયમાંથી આવેલો 'રૂપ' અપભ્રંશ વાપરીએ છીએ. જગલું એ-એ મન્યાકમ રૂબણુ મનેહું શરીર બચકને છાત્રુ મહું શરીર જગલું એ વિશિષ્ટપણે શુચરણી પ્રયોગ છે. બાવાનું ન મન્યા રૂબણુ પહેલું શરીર ખોસકથી વળે, તેમ મુદ્ધમિચ મુદ્ધ વિના રૂબણુ પડી બાથ ને મુદ્ધ મળના શરીરે સારો જાય. વર્તેમાનકાળના પ્રત્યયો ને રૂપાખ્યાન :

પ્રત્યયો

કરના રૂપ

એકવચન

બહુવચન

એકવચન

બહુવચન

પહેલો પુરુષ હું, મિ

હું, સુ. કરકે, કરમિ

કરકું, કરક (કરક ૫)

કરકિ,

બીએ દિ, મિ

કુ, રૂ વરકિ, વરકિ

વરકુ, વરક

ત્રીએ " રૂ દિ" (એ)રિ. વરક

વરકિ" વરકિ

૩૮૭. આશ્વર્થના વિશિષ્ટ પ્રત્યયો.

પૈ તું રૂપંતર રૂ મા. શુચ મા 'રૂ' પ્રત્યય છે. સૈશ્વર્ય વગેરે પ્રદેશની બોલીઓમાં વ્યુત્પત્તિ વારીકે હાલ પણ તે બાક્યો છે. (કર્ક, બોલ્ય, પ્રાચીન કરિ, ચોકિ).

(૨). વસત મા- છ- પ્રત્યય મત્વર્થોચ છે.

(૩). સેલ-ધ્વનિદ્વિએ સં. સ્વચ-અંથી સિદ્ધ થયો છે. વજ્રવરણો થા શત્રુની ખોપરી ચીરી નાખે. બાણથી વીંધકને મરેલા શત્રુની ખોપરી આખી રહે. શબ્દો નાખકના ધાની સચોટવાના ને તેની પસકમરણીતવાના લેવાક છે.

આશ્વર્થ બીએ પુરુષ એકવચનમાં હું, રૂ, દિ ને હુ એ પ્રત્યયો ને રૂ કરિ, વરક કરકિ, કરકુ એવા રૂપો સમજાવે.

૩૮ બલિષ્ઠાગની વિગિષ્ઠતા.

જલ્પદના મૂળમાં કટપદ છે. જાણવાનું કે રૂપ હોવાથી શુભસતી વપટમાં મૂળનો 'દ' અલિપ્ત જળવાઈ રહ્યો છે. કટપદના મૂળમાં જલ્પદ ઉચ્ચારણ છે. સરળતાથી પ્રાકૃત-અપભ્રંશ કટ(સિ) ને આપણું કટ.

જલ્ નો હોવું' ને 'એસવું, રહેવું' એ બંને અર્થોમાં ઉલ્લેખમાં પ્રયોજાયેલો છે.

૭ ખાતર કાંઈનો અનુસ્વાર અનુનાસિક તરીકે ઉચ્ચારવાનો છે. જલ્પ. કટપો એમાં અર્વાચીન રૂપોનું આ પુરોગામી હોય.

સમગ્રો બલિષ્ઠાગ શુભસતીમાં સિતરી આવ્યો છે. જાણના બલિષ્ઠાગનો પ્રગ અવધી વગેરે પ્રાચીન ક્રિતી જાણાઓને વાસ્તો મળ્યો છે.

૩૮૬નું સૂત્ર એક વિગિષ્ઠ રૂપનું અને ૩૮૦થી ૩૮૫ સુધીના સૂત્રો ખાત્વાદેશોનું પ્રતિષ્ઠાન કરે છે.

૩૮૬ ખરી રીતે તો કૌટુ એ કરતા જુ એવા કમલિ જગ પરથી થયેલું બલિષ્ઠાગ પહેલા પુરુષ એકવચનનું રૂપ છે. જતમાનાકાળનું નહીં. કૌટુ=(કુ) કરાઈય. ઉચિત અર્થભાગની દૃષ્ટિએ કિને બદલે કિની અપેક્ષા રહે છે.

૩૮૦ થી ૩૮૫ સુધીના સૂત્રોમાં વિગિષ્ઠ ખાત્વાદેશો આપ્યા છે.

૩૮૦ મ. પ્ર+મૂનો વજુજ્ આદેશ આવ છે. ખરી રીતે તો વજુજ્ સંસ્કૃત અક્ષરંગ ખાનુઓના રૂપોના સાદર સંધારો છે.

મ. વિજ્ પરથી સિજ્, પ્ર. સિજો—સિજા

જ. જન્ પરથી પ્ર. રક્ત પ્ર. કુણા—કુણા વગેરેની જેમ

મ. પ્રમૂળ, પ્ર. વજુજો—વજુજા

અર્થ પૂરા પડવું, પર્વાસ થવું એવો નહીં, પણ આગવું એવો છે.

કેમડ—અર્થે કે ઉચિતાર્થ કેમડ—પરથી કેમડ નહીં કાનિ એવો વિગિષ્ઠ અર્થ છે.

૩૬૧. કુષ્ રક્ષર બાળની રાખતા અપભ્રંશવિસેષનું રૂપ છે. જુઓ સૂત્ર ૩૬૮. બીજા ઉદાહરણનો ત્રીજો ઉદાહરણો પ્રસરિ, ૩૬૪નો વૃદ્ધેપિતુ ને ત્વ પદ્ય બે કોટિનાં છે. પ્રસરિનો વિ તથા પ્રસુમા બળવાયેલો અસાધારણ ત પદ્ય વિગિહ અપભ્રંશપ્રકારના સૂચક છે.

૩૬૨. અપમા અપભ્રંશમાં શુ વ્યવજ્ઞ આ વુષ્ ખાતુનાં રૂપો સિવાય ક્યારે મળતો નથી. અને તે રૂપોયે પ્રપ્ત સાહિત્યમાં મળતાં નથી.

૩૬૩. પ્રસ-પ્રસિદ્ધ અપ સાહિત્યમાં દેખાતો નથી.

પ્રસ-ના મૂળમાં વસ છે. વસનું વસુ લગાને બદલી રક્ષર-પ્રક્ષેપથી (જુઓ સૂત્ર ૩૬૬) પ્રસ-વસું વિ માટે જુઓ ૩૬૧. પરંતુ દિપ્ત્યુ-ઉદાહરણપદ નથી આપેલું. થી કહેલું રૂપ જ અપી થીયું છે.

૩૬૪. વૃદ્ધ-અપ.માં કવચિત્ બળવાઈ સહેલા વાક્યનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. કુષ્તુ, જુષ, કુષ્ઠ વગેરે અપમાં બીજાં ઉદાહરણ છે. જુઓ વૃદ્ધરણ. કોઈનું કમચિ અત્ર કોઈએ-અને તે પસંબી વતમાન કુષ્ઠ કોઈએ-પ્રપ્ત-અપભ્રંશમાં વતમાન કુષ્ઠ કિશતિપત્તવૈનાં વચ્ચે પદ્ય છે. કોઈએ ને કુષ્ઠ અપમાં ઉદાહરણ કુષ્ઠવતીમાં પદ્ય રસ, એવ વગેરે. 'કવચિ તુલ્યા કોઈવતનું રૂપ છે. કોઈએ તુ કિષ્ઠ માટે 'ક પ્રત્યય નોંધ્યો નથી.

૩૬૫. (૨). વૃષ ને-વૃષ-ને-અ-પ્રત્યય લાગી (જુઓ સૂત્ર ૪૨૬) વૃષ્ઠન થયું છે. સ. વિહિતનું વિહિત થય છે તેમ સાક્ષ્યબધે વિહિત થાય છે. સ. રક્તું રક્ષ-ર- સ. રક્તું રક્ષ-ર- અને બે બીજા પ્રમાણે સ. વિ+વાનું વિહિત-વિહિત. ઉપર ૩૬૦ પસંપ દિપ્ત્યુનું પદ્ય-વધ સ. વિનું વિ-ઉપસંત વિ-પદ્ય અજ રીતે સધાયું છે.

કુષ્ઠ-ના મૂળમાં સ. અક્ષ છે. સ. વાપ-નું વક્ષ-થયું એકાંએ, પદ્ય અનિમિત્ત રીતે વાદ થાય છે.

અ થોલો મુશ્કો બનાવેલો છે. જુઓ ઉપ (૨) પરંતુ દિપ્ત્યુ.

(૩). વેકુ નો વિશા એવો અર્થ લેવો પડે છે. પદ્ય પ્રતીતિ બળક નથી. લગ્નાલય પિત-સંલગ્ન-લગ્નિય પિત-સંલગ્ન એટલે કે સર્વભાષી (=અધવાન્ય) ત શત્રુ (અસત્રુ)માંથી એનો અર્થ થયો છે તે—અદ્ધ પદ્ય/એકિત છે. પરિણામ >વિસત-મા વધારેલીય.

(૪). સુદસ-ને સુદસ-મા ધાતુનાં સાથ રૂપ 'સુદ' ને 'પુદ' છે 'સુદ-ઉપરથી સુજ' 'ખડખડ-વુ નો ખડ- અથ આવેલો છે અતેભ્યા હરી બઈ છે. પુદ-નો 'વટ- સુજ' 'વટવટાટ'મા છે.

વસારવ-નું મૂળ સ. વર્ણવ-છે. વર્ણવ-રાત્રિવર્ણવ-રત્ન વર્ણ-નું પ્રાકૃત-અપભ્રંશમાં વાસા-શબ્દ, તેમ ત્રિશ્લેષથી વસિસ-પણ શબ્દ, એ રીતે વર્ણવ-નું વસિસવ-એવું રૂપ શબ્દ ને તે પરથી વસારવ ને વરસાવ, વરસાદ'

વસાસુજ પ્રત્યક્ષને રક્ત-એ કર્તૃવાચક પ્રત્યક્ષ છાત્રી જવાસુજ-શબ્દ તે પરથી વસાસુજ અર્થે પ્રવાસી જ છે. વિસમા મધ્યદેશીય રૂપ છે. જુઓ ૩૩૦ પરનું ટિપ્પણ.

(૫). કમિમ માતાનું તેમ સખીનું પણ સળોધન છે. અહીં પહેલું લેણમાં જનૌનિષ્ઠ છે. અર્થા. જુજ' માં પણ હા, માલી, હા હા, બાપુ હા એમ સમવચનને જાત કરતા કહેવાય છે

સંદર્ભ પરથી સાદુર ને પછી 'સામુ' 'સાધે' સજિત એ હેમચક્ર (૪૪-૨), દુષિદ્ધાદર, પીયલ ને વેદ સમજે છે તેમ સળખક જૂલકૃંત નથી, પણ સજિતનું દુષિદ્ધાદર સીલિંગ પ્રથમા બહુવચન છે. સંદર્ભ એ પછી અહીં તૃતીયા અર્થે છે. સરખાવો જુજવાલી પ્રયોજ 'જરનો બળ્યો, ગામ જાને મેકનો લીધો જાય, તેવો નથી દુષનો સમજો, અથ દુષિને પીવે હાસનાં ક્યો દેવે વાજે વજેર. જમન- ભાષેલી 'નસાદેલી' સ્તિ ને સ્તિનો વિરોધ ગામ જાય વટાવીને જ પ્રકટ કરી શકાય છે. કાલ સાધે દસી ન શકવી બજવાટાઓ કરતા પણ નિષ્ઠ સંયુજ પહેલા પયોધર કહેવામાં બાકે છે

(૬). વા<વાવ<વાવત બીજાઓ વા=વા અર્થે કરે છે—પુર્વે વર્ણ (તૃતીયા સપ્તમીના અર્થે) સતિ સપ્તમીનો પ્રયોગ લઈને પણ અર્થે વટાવી શકાય. વળીથી એ વચ્ચેને મત્તર્થિય રૂપ પ્રત્યક્ષ છાત્રી સિદ્ધ થયેલા વચ્ચિત્ત-ના સીલિંગ વચ્ચિત્તી પરથી જુ એકવડી થઈ પૂર્વે સ્વર દીર્ઘ થતાં, સિદ્ધ થયું છે. આ સયોમશોષ ને પૂર્વસ્વર દીર્ઘતાવની પ્રક્રિયા અર્વાચીન ભારતીય આર્થ બુધિધનું લક્ષણ છે. અપભ્રંશ બુધિધ સુખી નિસિદ્ધ અવધાદે સંયુજત બજવાળી જળવાઈ રહ્યા હતા. હેમચક્રના ઉદાહરણોની ભાષામાં દેટલાક આવાં અર્વાચીન રૂપો મળે છે—જુઓ 'અદરણ.

સંઘી મુધરી મુઘરી નાચો. મુઘરીમાથી જ પ્રભવ મલી નાખતા
મુઘી કે મુઘિ રહે. જો મુઘિ એવા ઉચ્ચારણ પાસી, જુ>જાની લેખ,
સિદ્ધ થયું હોય. વર્ણ=આપણું

(૭). ટેવજ—જુઓ સૂત્ર ૪૦૭. અપણે ‘મૂધવે ને બહો
મૂધવે જાપરીએ છીએ. ખાતું જુદો છે. બહોનો ખાતું મૂધકરો મં
એક શબ્દ છે

સૂત્ર ૩૬૧થી ૪ માં ફેટલીક જનિવિષયક લાક્ષણિકતાઓની
નોંધ છે.

૩૬૧ જે સ્વરો વ્યય રહેલા કે, જ, ટ, દ, ચ નો લોપ ને ખ, ઘ,
ત, થ, ધ, ક, બનો હકાર અવાને બહોલે કે, ત, ચ, ખ, ઘ, ક નો લોપકાર
ને જ, ઘ, થ, ધ, બની અસિદ્ધિ એ શૌરસેનીના લક્ષણ બહુજ. હેમચર
(કે તેના પુરોગામી અપભ્રંશ વૈષાકરણોના) અપભ્રંશભૂત અપભ્રંશ-
સાહિત્યમા જાની પ્રક્રિયાવાળો એક અપભ્રંશસેદ પણ હાતો એ ફેટલાંક
અન્ય સૂત્રો નીચેના ઉદાહરણો પાસી ખણ પ્રતીત થાય છે. જુઓ ‘અધારણ’

૩૬૧ (૧). તિજોદ પાસી પ્રાચીન શુભ મં વએહો
=વિચોમ, તિજ. ‘જર નું’ જર થયું છે. ક્યામરુ કમચરુ કમચરુ
વએરેમાં આ જ અણ્ણ છે. ‘જરુ ફારસી કમચર’ ‘રુજર’ વએરે પણ
ધાનમાં સમવા થયે. જુ>જ માટે અર્થ શુભ નાં ઉદાહરણો નસરિકરણે
નોંધ્યાં છે જુઓ શુભ છે. એ. સિદ્ધ. ૧ ૪૪૬-૪૫

૩૬૧ (૪). વાણ, જાણ- અસિદ્ધિનાં વાણ અમિત-ને અસિદ્ધિ-ન થતાં
વાણ, અમિત- ને જાણ-થાય છે.

૩૬૧ (૫). અમિત-માથી સધાવેનું અમિત-ને અમિત-ને અમિત-ના
એકપણે અધાનું ઉદાહરણ છે. જુઓ ‘અધારણ’

૩૬૫. લક્ષણ અપક હોવાથી છૂટક સળો જ ઉદાહરણ તરીકે
આપ્યા છે. જ અસિદ્ધિ રહેતો અને-જ નો રૂં થતો એ જુદી જુદી બોલી-
ઓની નિમિત્તતા હતી. અપક સાહિત્યભાષા તરીકે અપભ્રંશમાં જુદી જુદી
બોલીઓના અતિ અપક લક્ષણોનું મિશ્રણ ઉત્તરોત્તર વધતું ગયું છે

હિંદી વિભાગની જોડીઓમાં મુજબ લાક્ષણિક છે, શુભસતીમાં મ જળવાઈ રહે છે જોડ—જમરો; જ્યો, જ્યો—જેમ, તેમ વગેરે અનેક ઉદાહરણો આપી શકાય.

૮૮૮ આ લોક પણ મૂળે તો જોડીગત છે. અર્વાચીન શુભસતીમાં પણ શબ્દો જોડા છે જેમાં મૂળનો સમુક્ત સ્વર જળવાઈ રહ્યો છે જ્યારે હિંદીમાં તેનું સ્વરૂપ બહુ જ સત્રીભે—મતીભ, ભાદરવો—ભાદો, છતરી—છત્તા, ત્રીશ—ત્રીસ વગેરે.

૮૮૯ શુભસતીમાં આ વલણના ઉદાહરણ માટે જુઓ 'વાળાપાર, ૨૧૧-૨૧૫. આષ (શાષ) મસણ (શાણ) કરોડ (કોડિ) વગેરે બધીયાં ઉદાહરણો છે.

(૧) જેમજે જહીં ટોકેલા ઉદાહરણ લેનેતર-વૈદિક પરંપરાના અપજ્ઞશ સાહિત્યમાંથી છે એવી કોઈ કૃતિ હજી મળી નથી આવી. તેથી જેમનું મહત્ત્વ બહુમત. ઉદાહરણ ૪૦૨, ૪૦૮ (૩), ૪૪૨ (૧ ૨) પણ આમાં જ છે વિશે વિશે માટે જુઓ સૂત્ર ૪૧૬

(૨) હંમનું મૂળ વૈદિક સ્વરૂપ ૭૬૦, આધાર છે હમ્મ-મમી થમ થમ છે. વિશે વિશે હંમ હમ્મ-મળખાં મૂતકુદંતના પિ પિણુ, તુલીયા બ. વ. નો 'મમી, શુભવાચક નામ આપતો જય વ્યવ પ્રત્યક્ષ વગેરે એવી સામગ્રી છે જેના મૂળ વૈદિક મમમમા છે ને જેને મળતું પ્રચિદ્ધ સંસ્કૃતમાં હમું નથી. અપજ્ઞશનો થોડો અંશ તેના પાયામાં રહેલી લોક જોડીઓ દ્વારા વૈદિક મમમની લોકજોડીઓમાંથી કિતરી આવ્યો હોવાનું અનુમાન આવી સામગ્રીને આધારે કરાય છે.

૪૦૦ સ. અજનાત સંસ્કૃત જેના ત્રીલિંગ શબ્દો દ્વારા ૭૫ આક્રમંત ત્રીલિંગ નામોની અસર નીચે આક્રમંત બની પ્રકૃતમાં સંભા વગેરે બને છે : સંભાનું અપજ્ઞશમાં સંસ ને પછી સંસ

૪૧ થી ૪૦૬ ૪૧૭ થી ૪૨૮ અને ૪૪૪ એ સૂત્રોમાં છૂટક શબ્દોમાં કે શબ્દોને લગતા પરિવર્તન કે આરોહ આપ્યા છે.

કેમ પરથી કિમ અને કિપ પરથી કિદ થયેલું છે. સ. વડે પરથી વમ અને તેના માધ્યમે કેમ વગેરે પાછળના અપજ્ઞશમાં નામિકમ અવગન પૂર્વેના વ, જોને દ્વન્વ કરવાનું વલણ છે. દ્વન્વ વ, એ ઘણીવાર જ ટ રૂપે બન્યું

જાણતા. એટલે કેમ, વચનાં જેમ જેમ અને કિમ્, ફમ, સુજસતીમાં તેમાંથી ક્રમમાં વપરાતાં ક્રમમ જમ ક્રમમ અને ઊલીમાં વપરાતાં ઇમ ક્રિમ ક્રિમ ક્રમ જમ જમ જાણ્યાં છે ને એ તે ની અસરથી 'જેમ તેમ' વચ્ચેને મન્ય ભાષામાં વપરાત છે.

કિમ વગેરે સ. કિ-જમ (કિમ્ વગેરેમાં છે તે) અને -જ પ્રત્યયથી અભવેલા 'કિમ્' એવાં ફમ પરથી છે પ્રાચીન અપભ્રંશમાં કિમ, ઉત્તર-કલીનમાં કિહ

૪૦૧ (૧). સમયક એ સમય સમયત થવું તું જાણ્યો ડ. ડુ-એક વ. છે.

(૨). મજુ-સિ પરથી મજ-હ મજ્જ અને ને. સિર્વે-હિંદી વર્ણ.

(૩). લોકસાહિત્યમાં અણુસ-પરમણુકના ફક્ક જાણીતા છે. તેમાં મૂળ હેમચન્દ્ર મુખી લખ છે એ પ્રસ્તુત ફક્કો જણાવે છે. ફક્કો પ્રમોત્તરના ફપમાં છે. જલુ માટે જુઓ સૂત્ર ૪૦૪

૪ ૨-૪ ડ. હેમચન્દ્રે વાચ્યને ચાલ્ય-ન્હ જણેશોમાં સેહ પાળ્યો છે તે જસખર નથી. ચાલ્ય વગેરેમાં પ્રાકૃતમાં જ વગેરે સાર્વનામિક જાઓની અસરથી ચાલ-ણ>હ એ પ્રક્રિયાથી જાલ્હ-પછી સેહ-ને સ્વાર્થિક જ પ્રત્યય બળીને જાલ્હ-જોનો નિકાસ છે.

૪૦૨ ચૈં વચિવઠ સાથે સરખાવો જાણુ પ્રયોજમાં ઝં છિધુ મહું મું કે વગેરે હકેમ. વઢ મટે સૂત્ર ૪૨૨ (૧૫, ૧૬). ઉચ્છ્રણ સિદ્ધ વર્ણપરના સાહિત્યમાંથી છે.

૪૦૩. કામળાદાઈ ઉચ્છ્રણો-

૪૦૪ વેલિ હલ્લ પરથી હલ્લ ને પછી પ્ર. કલ્લ લલ્લ તેમ જ વાલુ, જેલુ ને તેલુ વલ્લિ ને જલાલીની વ>હ ને વ>હ ને પ્રક્રિયાએ પ્રાચીનતાની સૂચક.

૪૦૬ વાલ્લ નો જ ક્રીમાં કાલ્લે અનુનાસિક ભવા છર્ણ વાલ, 'વાલુ પછી વર્લે. સપ્તમીનો 'ર્લિ' લાગી વાલ્લિ વગેરે.

(૧). જ્ઞ-ગ્ઞ-‘મદ્યજ્ઞતા’ ઉપરથી જ્ઞગ્ઞ-‘મીઝળ’ પદ્યલે પદ્યલે યોજ વાવે છે-જ્ઞગ્ઞા જર્ણમાં પદ્યપદ્યતા બાલે છે.

૪૦૭. તરફ હું મૂળ તેજુ છે એ રીતે આ સયોગલોખનું ઉદઘટન (ને અર્થાચીનતાનું લક્ષણ) છે જુઓ 'આકરણ

તેજુ-તે+જુ-જુ- (દેશ) = 'વડુ' મોટું, તેજુ=તેવું મોટું,

(૧). છઠ્ઠા સોળ માત્રાનો (૪+૪+૪+---) વડનક છે. પાછળથી તે 'ઓપાઈ' તરીકે બદલીતો થયો છે.

તેજુ-પણ મૂળ તેજુ છે. તેજુ-તે+જુ-જુ- < સ. જુન્- તેજુ- તેના જેવું, તેના જેવા માપનું, 'તેજુ' એ રીતે અર્થવિકાસ થયેલો છે.

૪૦૮. અવરોણમા પહેલો અક્ષર સ. અપ-આથી આવેલો છે.

માઈ જોમંદાઈના વિશિષ્ટ બધીના પ્રયોગ માટે જુઓ 'આકરણ' સૂત્ર ૪૧૦થી ૪૧૨ અનિપરિવર્તનની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ નોંધો છે.

૪૧૦ પ્રાકૃતમાં દ્રસવ ધ ને દ્રસવ જોનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત હતું સમુજા અક્ષરોના પૂર્વવર્તી ધ, એ નિર્ધાર કરીને, અને શબ્દોત્ક્રિષ્ટિમાં કવચિત, દ્રસવ ઉચ્ચારણ. અપજશમાં વિસ્તાર થયો છે. અત્ય ધ, જો અપજશમાં નિર્ધાર કરીને, અને અનત્ય વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં દ્રસવ છે.

૪૧૧ એ જ પ્રમાણે અનુનાસિકનો પ્રદેશ પણ વિસ્તૃત થયો છે—અન્ય સ્થાને અનુસ્વાર નહીં, પણ સાનુનાસિક સ્વર ઉચ્ચારણ છે.

૪૧૨ જુજશતીને મ્હ > મ્મ એ પ્રક્રિયા અબદલી છે જુઓ, બીમ < ગિમ્હ, બામ્મ < વમ્મણ 'તમિ' < મ્મ્હ વગેરે.

૪૧૩. અસાદના મૂળમાં *અસાદક છે.

૪૧૪. આરે રૂપ રક્ષર બાળવી શમે છે એ ધ્યાનમાં રાખવું. પ્રાચીન એ પ્રાચીન પરથી આવ્યું હોય. પ્રાચીન મૂળ પ્રાચીન અમ્મ-પ્રાચીન અમ્મ હોય. પરિણામ કદાચ પ્રાગુ+અમ્મ પરથી ઉતરી આવ્યું હોય. ઉદ ૨૧ માત્રાનો સમા છઠ્ઠા છે. અર્થપ્રધાર કે આર માત્રા પછી થતી અને અતો ત્રણ હપ્તુ હોય છે. છઠ્ઠા અગત્યના જાણે ને તેના અત્ય સ્વરોને દ્રસવ અને ત ને તે બોલવા પડ્યો.

(૨) ક્રંતલી એ રક્ષર બાળવી શમેતું રૂપ છે. પ્રાપ્તિનું ક્રંતિ ને સ્વાર્થિક જ પ્રત્યક્ષ લાગતી ક્રંતલી. યમિજના માટે જુઓ સૂત્ર ૪૩ અમ્મ નિ પરથી અમ્મ નિ ને પછી અમ્મી થવું બેઠ્યું, પણ અમ્મ અમ્મ પરથી

જમ્મુ જમ્મુ (પ્રાચીન હિંદી 'અજમ્મુ') ને હંમુ' થયો, તેના હંમરની અસરથી હંમુ' થયું.

(૩). ઉચ્ચસૌભાષ્યઝણિ પીશત. વૈષ વવેરે જાનો અર્થ હતુ સરોવર કરે છે તો સ્વિષિયા સાથે તેનો સખમ ક્રિષ્ટ રીતે ન પડે. હિન્દુશની સીધી અતિને બદલે અમુજણને પરિણામે આપી સ્વિ ક્રેન્ડા છે-શય છે એવો અર્થ જ સ્વાભાવિક લાગે છે.

(૪). જય જે જાયે જેમ પ્રેરક વરીકે લેવાનું છે.

૪૧૫. જમુ<જમુ<અમ્પર સયોગલોપનું ઉદાહરણ. પ્રાચીન હિંદીમાં (સમવસ્તિઅનુસ વગેરેની અપભ્રંશ) જમુ થયો અણીતો. જમુ જાં અને નો અર્થ અણી અન્યથા નહીં તો નો અર્થ.

૪૧૫ (૧). મુખમસને લમલી મુલ્લ ક્રીપીયા.

૪૧૬-૪૧૭. તણ>તમો>તઠ>લે જત>જમો>જત>જો જે બીજા પ્રભાવે જત.

૪૧૬ (૧). ઉચ્ચાચ સ ટ્ઠ્ બીનું કરતુ પરથી ર પ્રત્યય લાગી *ચા જાત (સવળાવો સમ્પન્ન-ચા=સમ્પન્ન), તેમ જ પ્રત્યયથી *ઠ્ઠ્-ચમ-*ઠ્ઠ્>પ્રા. ટ્ઠ્ મોલ પ્રેરકનો ચર પ્રત્યય લાગી ટ્ઠ્ મોલન રૂ> જાં જે પ્રક્રિયાથી ટ્ઠ્-ચમ-મોલન>'મોલન' (હોલવણ).

૪૧૮ સમ=સમય. એટલે જમ સાથે ઉપરથી આવેલા ટ્ઠ્-સમાહ સાથે. છુટામાં રૂપર અળાઈ રહ્યો છે એટ સૂચ અનુસાર.

(૧) વિષ્ણો જોગલ્લો અણી થયી સ્વિ અપ્તમીના અર્થે છે. વિચારિત નો જ વિચારિતમ જાં ખતર જેવડાનો છે. વિચારિત (<વિર્ગી કિત) કમું હોત તો એ છૂટ લેવી ન પડત.

(૪). હોલ્લે જે ઉત્તરપ્રાચીન રૂપ છે. આપક અપખશમાં હોલલિ છે.

(૬). જામ, મમિલ સિખર્ષ છે. જુએ 'અપભ્રંશ અપણાં અસિખ અસાર્થન' (કરને 'અમરે') રૂપોના મૂળમાં એ છે. દસિવેલ, દસનું કમંજિ વર્તમાન રૂપ છે.

(૭). જેમ જવણ પાણીમાં જોગળી અથ તેમ આ જોડી, છુપડ સમું કરનારો નિરેસે હોવાથી વૃદ્ધ પાણીથી બીજાતાં, તેનું જવણ (=જાવણ) નિરુદ્ધશમાં નાક થઈ રહ્યું છે એવો જણાય સમભાષ છે.

(૮). વંજુજમ મા દેમચરે ન નોપેહો-રક-જ-પ્રત્યય છે વક-
વંજ + રક-ય = વંજુજમ, પ્રા. શુષ્ઠ વૉજુજઈ વાંકું

૪૧૬. રિવેના મૂળમાં વૈદિક રિવે છે. વૈદિક રિવે રિવેની જેમ
અપ્રશ્નમાં પણ રિવે રિવે છે અર્વા. શુષ્ઠ રિવે રિવે માફ ઉપરથી
શુષ્ઠ ના પ્રા. હિંદી નાહી

(૭) યોદ્ધ નું મૂળ અપ + યદ્ છે. 'યદ્' 'યાટો'માં બે ખાતુ છે
યોદ્ધ-પરથી 'ઓ' (નામ) છઃ ૧૩ + ૧૬ માત્રાનો છે એટલી અરહો
હોના એટલી અરહો છે એટલી અરહો વદનકના છે

૪૨૦ વક નું વચ્ચે સ્વાર્થિક પ્રત્યયથી વચ્ચ-ને સમગ્રીતુ રૂપ
વચ્ચ વચ્ચનું મૂળ અપ વિ < વચ્ + અપિ છે. વ + વચ = વૈચ પ્રાકૃત વૈચ
વચ > જેમ, જે પછી જો, જે ને જિ, જિ, અર્વાચીન જ વચ્ચિનું મૂળ
'પ્રત્યયિક હોય. અર્થિક એટલે 'મોરચો' 'આગલો ભાગ' અર્થિક એટલે
'કાળ' આ ઉપરથી પ્રત્યયિક એટલે વિરુદ્ધ 'શિલ્પ' સરળાવો પ્રાકૃત
વચ્ચિન (=પ્રત્યયિક) વિપરીત

(૫). અપચો 'મીકુ' લાઘવિક રીતે 'અપચ'ના અર્થમાં વાપરીએ
છીએ, અપચે પહેલાં ભાગ મુદ્દસ્તાનો લાઘવિક અર્થે ધરવતું સમજાવ
'મુદ્દર' ને તે પરથી અપ. સમજ- સમજવ સીલિંગ સમજી ને અર્વા
શુષ્ઠ 'સલ્લુ સલ્લી'

પીશલ ના ને સ્વાર્થિક 'જ- પ્રત્યય લાગી નવજ- સિદ્ધ થયો
માને છે પણ વચ્ચનું પ્રાચીન રૂપ નવજ-અને હિંદી 'અનોખા' શુષ્ઠ
'નોખુ' 'અનોખુ' પીશલની અણમાં ન હતા નવજ-હા તો 'નવજ-
'નવજ-પરથી સંબંધિતોપથી સિદ્ધ થયું હોય, અને તો 'અનોખુ'માં
'હોપ'-'અહોપ' વગેરેની જેમ 'અનો પ્રક્રિય થયો હોય, અમવા
નાસિદ્ધસવે બતાવું છે તેમ અમવા ઉપરથી નવજ- ને પછી આવ
સ્વરના હોપે નવજ આ બીજા નિકરપમાં બેક મુરહેલી બે છે કે
નવજ-માં બેવડા જ પૂર્વે અહારનો હોપ થયો માનવો પડે છે, નહીં તો
'અમવા-પરથી અર્વાચીન શ્રુતિમાં 'અમવા-થવા પછી જ નવજ-
અર્થ રહે અપચે નવમી શતાબ્દી પહેલાંથી જ નવજ-સંધાયેલું છે

૪૨૧ સ. વચ્ચ-રક જેવાનું પ્રાકૃત-અપ્રશ્નમાં રક-રક થવું
એમ, પણ વચ્ચ- વદ્ જેમના ખાતુઓની અસર નીચે વચ્ચ, વદ્- માય છે

વિષ-નો 'સાર્ય' સાથે બાનિદિષ્ટિએ તો સખધ નથી જ પણ અર્થદિષ્ટિએ પણ તે 'મગ્ન' ક્ષતા 'મધ્ય' સાથે સખધ છે ક્રિદી 'જીવ્ય' અને અવધ્યુ 'પર્યે' એમાંથી બાબ્યા છે. 'અધવચ વચાળ' 'વચહુ' 'વચાળ' 'વચાળ' ને 'વચેટ'માં પણ એ છે.

૪૨૧ (૧). કાર્યમાધક સમય પુરુષને સખોધીને અ-ઓષ્ટિ છે.

૪૨૨ (૨). વંચનના અર્થ લેજે આપેલો ક્ષત્ર સખધ પણ પ્રાણથી સંસ્કૃતમાં લેવાયેલો દેશ્ય સખધ જ છે. જગદ્ બહુ કલક કલ્પો ના અર્થમાં છે. તેના પરથી કહેલા નામનું સંસ્કૃત રૂપ તે જગદ્, જુજ વચ્ચે ઉચ્ચરણમાં, માઠી દશાથી હવેલસાક અનેલા તુલ્યને આધ્યાસન છે. જગતમાં મુખની સાથે જ દુઃખ છે. નવીન મુદ્દ પ્રદેશો છે, તેમ સ્કલ નગના વાંકવળાંક પણ છે.

(૪) સ જાગ્રત નું અણુ મનુ, ને તે સ્વચચક સર્વનામ વરીકે વપસવા લાગ્યું અણુ ના પોતે ને અત બેને અર્થ છે.

(૬) 'દેશ્ય' ને વેદ કે વાદ એનું એમના સ્કરથી 'દેશ' ને તે પરથી નામ દેદિ મનુ હોય.

ઉચ્ચરણની જાણ પ્રાચીન છે. નવથી સવાળી પહેલાંના સ્વચચકમાં આ પણ ઉદ્ભૂત મહેતું છે, જ્યુ જાં હેમજ્જમાં જગવામાં છે તેવાં પ્રાચીન લક્ષણ નથી અગમ્યમાં.

૭૬ : માત્રા. જુઓ ટપ (૧) પરનું ટિપ્પણ.

(૭). હેમજ્જમાં અવગમ્ય બાનિદિષ્ટિયા માટે અસામાન્ય બહુલ્ય તેમ જ અગમ્ય રહ્યો છે, તેનો 'હ' કે 'જ' નથી મનો. આ અર્થથીન વલણ છે.

(૮). જોડ-ઉપરથી આવેલા જુજ 'કેદ' માં અર્થ કોડીકે દરી મનો છે. 'કેડુક' ને બદલે અભિલાષ ના અર્થમાં તે વપસવા છે.

(૧) અવગમ્ય ને બદલે શુદ્ધ પ્રાકૃત ઉચ્ચરણ. ૭૬ અનુકુલ-ચરણીક અડ અડ અહાર, પાચમો લણ, ૭૭ મુરુ અતમો બેદી ચરણોમાં મુરુ, બેદીમાં લણ.

(૧૧). રણ ઉપરથી જગત ને પછી રણ.

(૧૪). સરીને કુટીનું રૂપ આપ્યું છે. કુટી પરથી કુટી, તેજ કુટ. અંતને લણવાચક સ્થાનિક-ચક-લામી, અભિલાષનો ફેં લામત કુટી.

પ્રદંતુમનું મૂળ સ. પુલ્લપુલ- તે પરથી 'જૂઝવું' ('નામરૂપ જૂઝવા') =
જૂઝવુંદુ. વહિવહન સ. મગિલીનું જનિવમિત વહિણી; તેના વહિણ- જનને
સ્વાર્થ કંઠક-પ્રત્યક્ષ લાગીને વહિવહન-સંધાયો છે. નાનાલાલ પરથી નાનું,
કેશવલ' પરથી કેશ, 'સિમાશુ' પરથી હેસુ વગેરે લાડવાચક
સંધેયોમં મૂળ જા. જ પ્રત્યક્ષ છે. આકંઠી શતાબ્દી જનજનના સંસ્થાન-
સંસ્થાનના શિલાલેખોમા-કંઠ-પ્રત્યક્ષવાળા વિશેષનામો મળે છે (જુલુ-
કેશવ વગેરે). છા ૧૬ માત્રાનો વલ્લક છે. જુઓ ૪૦૭ (૧)
પણુ ટિપ્પણ.

(૧૫). પ્રેમપાત્રની પ્રાપ્તિનો વિચાર કર્યા કરે પણ તે જાને પાઈ
પણુ જરૂર નહીં તેની સરખામણી જોવા જેઠેનહીં સાથે કરી છે, જે
જાણનો ખરેખર સ્વભૂમિમાં ઉપયોગ કરવાને જાણે વરમા ભેડો ભેડો જ
માના લોચ દોચવે છે. છા ૧૬ માત્રાનો વલ્લક છે. જુઓ ૪૦૭ (૧) પણુ ટિપ્પણ.

(૧૭). જુઓ ૪૨૦ (૫) પણુ ટિપ્પણ.

(૧૮). અણ વાલ્ય=વણુજૂઝવે, કાચી ઉમરમા, આયુષ્ય
જાણ પહેલાં, જાણે.

(૨૦). કેરુ ને 'જૂઝ' ગુજરાતીમા કીતરી જાણ્યા છે
હવે તો માત્ર કાચલાખા પૂરતા જ વપરાય છે. જુલ-મા જાકર
જાણ્યાં કર્યો છે.

(૨૧). મમ્મીસનું મૂળ જા. મેકે છે જે જરૂર, પણુ જર્ધનો
જર્ધજૂઝી વિકાસ થયો છે. 'બીશ મા' જે જાણવવાનું થયું, જેટલે
મમ્મીસ=જાણવવાનું, જાણાસન. જાણજાણમા મમ્મીસ પાતુ તરીકે પણ
'જાણવવાનું જાણવું, જાણાસન જાણવું' જર્ધમા વપરાય છે.

(૨૨). છે. જાણવવાનું નજીક મા. જાણવવાનું જાણવું.

૪૨૩. (૨) જુલનો જર્ધ જૂઝી નહીં પણુ જાણવવાની લેવાનો
છે જેટલે જ 'જટ જટ'

(૪). જોયસી > જોયેવસી > જોયસી > જોયસી. જા. રૂપ મધ્ય-
પ્રદેશના જનિવજાણને જાણવું છે. જાણવું જા. જોયસી પરથી જોયસી
જા. ને જાણવવાની જાણજાણમા પ્રવલિત થયેલા વલ્લકને
જાણવવાની જાણવવાનું જાણવવાનું. જાણવવાની 'માત્ર' જાણ' 'જર્ધ' જ
'સમજ' વગેરે જાણવવાનાં જા. જ પ્રાપ્તિ.

૪૨૪ એક જ પદમાં સ્વાર્થે જ નાળા ત્રણ શબ્દો એક સાથે વપરાયા છે. ઉત્તરાર્ધમાં 'વિનાશકારે' નિપરીત જુદી એ બદલીવી કહેવત છે.

૪૨૫. (૧). જેહિ પરથી ઢિલી જ પ્રાચીન સુલ્લાલીમાં જેહિ વપરાતું રહ્યું છે. લેખને એ મૂલ્ય લખ્યું કારણે 'ને' કારણે પરથી.

૪૨૬. પુન-પુનો-પુનો-પુનુ એવો નિકાસક્રમ. વિશનું વિશ ને વિશ થવું એકજે પછી સાદ્યે વિશ થવું છે. અર્થાચીન વધુ નિન્દા, તેમ જ નબરેક પૂર્વપ્રત્યય (જેમ કે વધુનોતથો, વધુનોમ્યો) - પદની મૂળભૂત ગાથા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ.

૪૨૭. જગલ-જગલ-જગલ એવો નિકાસક્રમ છે. સરળરૂપે છાલ-છાલ-છાલ તુલીયાનો પ્રત્યય લેતાં ગયે.

અચીન પરથી અર્થેકસમ અગ્રિહ-થવું છે. તે પરથી અર્થ. 'અધીન. અમ અધીન એ પદાધીન વગેરે પરથી અત્ર તરવેલું ન પડ્યું હોય, અર્થાચીન અગ્રહનું નહીં, પણ પરપરાગત બને તેથી 'શુદ્ધ હોય.

છઃ: ૨૭ માત્રાનો કુક્રમ એ દ્વિપદી છે. ૧૫મી માત્રા પછી અતિ માપ ૧૫+૧૨; અલુનિશ્ચય: ૪+૪+૪+૩ અને ૪+૪+૪

અ પદ પરમાત્મપ્રકાર મા પદ મળે છે જુઓ પરિશિષ્ટ. સુત્ર ૪૨૬-૪૩૭માં કેટલાક વધિત પ્રત્યયો આપ્યા છે.

૪૨૬. પ્રત્યય-અઙ-ને-અઙ- છે તેમને સુત્રમાં અઙ-ને-અઙ-રૂપે આપેલા છે. અઙજા ઉમેરણેથી અઙજા પરિણામિક છે. સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યયો કે અઙરોના અઙરોએ એવું સૂચવવા માટે અઙજા મૂકે છે કે એ પ્રત્યયો લાગતાં તેમની પૂર્વેનો સ્વર-અઙનો અઙ સ્વર-જુમ થાય છે. અઙના પ્રત્યયોનું પરિણામિક નામ વિષ છે. કિત્-અઙ-એટલે એવો-અઙ-પ્રત્યય, જે લાગતાં અઙનો અઙ સ્વર જુમ થાય છે. હોય+અઙ-હોય+અઙ-હોય અઙ પ્રત્યયો સ્વાર્થે લાગે છે— સ્વઅર્થે લાગે છે. એટલે કે એ પ્રત્યયો લાગતાં અઙના મૂળ અર્થેમાં કરી હરક પડતો નથી. પ્રત્યયસંકિત કે પ્રત્યયસંકિત અઙનો અર્થ એકનો એક રહે છે. એટલે તે સ્વાર્થિક પ્રત્યયો પણ કહેવાય છે. ખરી રીતે તો એવા પ્રત્યયો અઙનીયતા, અઙજા, લાઙ, હપુલા, હીનતા, અપાર્થ વગેરે લાગણીઓ સૂચવવા વપરાતા થાય છે. પછી અતિ પરિણામિક તેમની એ અર્થેકતાઓ અસાધ્ય થતાં તે

સ્વાર્થિક પ્રત્યયો જની બાવ છે—માત્ર અગતિસ્તારક પ્રત્યયો જની બાવ છે.

સસ્કૃતમાં ૬ પ્રત્યય (વાચક વર્ણોમાં) પ્રચારમાં હતો. તેમાંથી અવેશ પ્ર-પ્રત્યયનો પ્રદેશ પ્રાકૃત-અપભ્રંશમાં અતિસ્ફિટ બન્યો. અપભ્રંશમાં તો હમણાં જ એ તે અગત્ય-અ-પ્રત્યયથી વિસ્તાર કરવાનું વલણ છે. સુવસતીના છોકરો ને દિંદીના લોકો 'એ પ્રકરનાં અગત્ય-પ્રત્યયનાં સ્વાર્થિક-અ પ્રત્યયને આભારી છે. સુવસતીમાં વર્તમાનકૃષ્ટો, ભૂતકૃષ્ટો ને તિહારક' વિશેષણો વર્ણોમાં આ અ-પ્રત્યય છે.

—રહ પ્રત્યય, પછીથી—રહ—અહ—એમ સુવસતીમાં સિતરી આવ્યો છે. જેમ—> મોરહો.

જરી રીતે—અહ અને—રહ—એકલા નથી વપરાતા—અહ ને—રહ ને એમ—અ પ્રત્યયનાં સુયોગે જ તે મળે છે. જુઓ પછીનું સૂત્ર.

હેમન્ત્રના ઉદાહરણોનું આધારભૂત અપભ્રંશ સાહિત્ય વિવિધ કક્ષાનું હોવાનું જણાય છે. સ્વર્ણ, પુણ્યવત જેવાની પ્રશિદ્ધ અપભ્રંશ કૃતિઓ ઉપરાંત લૌકિક સાહિત્યમાંથી પણ ઉદાહરણો લેવાયેલાં છે. અહ પ્રત્યયનો છૂંદામાં વપરાશ એ હેમન્ત્રના સમયની સમીપની લોકોમાંથીનું લક્ષણ હોય એમ લાગે છે. એવા પ્રત્યયવાળા શબ્દો પછાતી ભાષા વધુ આ વર્ણની—વધુ હવત છે. અપભ્રંશ લોકમીતોમાં જ જ વર્ણો સ્વાર્થિક પ્રત્યયોવાળા શબ્દો છૂંદામાં વપરાયેલાં છે (શતભદ્રી, વીજભદ્રી અશ્વમેધો, ળળીમ, 'સુદક્ષી નવદક્ષ પરોણલા, પાણીય વર્ણો અનેકનેક), તે પછી આવું અનુમાન કરી શકાય છે. સુવસતીના અગતિસ્તારક પ્રત્યયો માટે જુઓ વાચકાપાર પૃ ૨૪૪-૨૪૧.

૪૩૦ હેમન્ત્રના અગત્યના પ્રાકૃત વિભાગના પહેલા પાદમાં (સુ. ૨૬૬) કિમ્બલ, કાલકલ ને હરણનો જ પ્રાકૃતમાં સુમ સવાનો નિવસ આપ્યો છે. તેને આધારે હરણનું કિમ ને પછી—અહ ને—અ-પ્રત્યયો ઉપરાંતને કિમહવ—

વહતહવમાં—રહ—અહ ને—અ—એમ ત્રણ પ્રત્યયો મળે છે. અહનેલા કારણે નાવકને વાચકને સુદમાં સરોવે તેવા—તેને અશ્વી સતત દુર ને એવમમાં સમે તેવાં છે.

૪૩૨-૪૩૩. આગલા સૂત્રમાં સ્વાર્થિક પ્રત્યયોનું નીલિંગ ૬ પ્રત્યયથી સાધવાનો નિવસ આપ્યો છે. પણ જૂની જેવા શબ્દ પરથી

જૂઠડિય જાને છે તે સાધવા આ બે સૂત્રો આપેલા છે જેમજ પ્રમથે જૂઠી+મદ્ય > જૂઠડમ જૂઠડમ ને કીર્તિત્રનો ર્ નહીં, પણ આ પ્રત્યય લાગે છે અને તે લાગવા તેની પૂર્વેના જાનો ર્ જમ છે જૂઠડમ ને કિર્તિ આ લાગતાં જૂઠડમ ને સુ, જૂઠ પ્રમાણે જૂઠડિય.

બીરી રીતે તો -મદ્ય- પ્રત્યયનું કીર્તિત્ર -ગરિમ થાય છે. યં. (જ)જ- પ્રત્યયનું કીર્તિત્ર -રજા છે. (ચાલ- ચાલિયા-) તે પ્રમાણે ગૌર પદ્મી *ચોરજ- ને કીર્તિત્ર ગૌરિમ થાય. *ચોરિયાનું આજ સ્વરના હ્રસ્વભાવના નિયમ પ્રમાણે ગૌરિમ, અને જાનો ર્ જેમ સ્વરસંકેતની પ્રક્રિયાને લીધે ગૌરી જેમ વિદ્યસક્રમ છે.

જડર કુચિ (<ગચિ પુ) : અપભ્રંશમાં કીર્તિત્ર જાનો છે. કેટલાક ઇક્ષરસંવ પુલ્લિંગ નામો આવી રીતે ઇક્ષરસંવ કીર્તિત્ર નામોની અસર નીચે આવેલાં છે. કુચ 'આચ (કી.) <આચિ <અચિ <અચિ-આનું બીજુ ઇક્ષરવ્ય છે. કુચ ને પુલ્લિંગ જુવ કીર્તિત્ર છે. પુલ્લિંગ તો આની અસરથી કુચથી મૂળનો બાકાત રજુ કીર્તિત્ર છે. અર્જસંક્રમં મૂળના લિંગવર્તનના કારણે પરિવર્તન થયે બુજો સૂત્ર જડપ.

જડપ. બુજો સૂત્ર જડપ (૧) પરનું ટિપ્પણ ઇક્ષરવ્યો ક્રમવાલાકે

જડક. ટક-સ-સ પ્રત્યય (ગીચા વગેરેમાંનો).

પાનું મૂળ વેદિક ત્વ છે. ત્વના 'ત્વ'નો ક્રિયિષ વિદ્યસ થાય છે. ઇન્ધારણમાં જોડાવા પ્રધાન રહેવા વળી જોડાવા ને છાંડી સંયોજક મળીને -ત્વ>-ત્વ જેવો વિદ્યસ થયો છે ને તેના પ્રધાન રહેવા -ત્વ>-ત્વ જેવો વિદ્યસ થયો છે. આથી 'ત્વ-આથી 'ત્વ- ને 'ત્વ- પ્રત્યય થાય છે. નનપણ મોટપણ, પોતાપણ, બાળપણ વગેરેમાં 'ત્વ, 'ત્વ અને સૂરાત્ન, પુરુષાત્ન, હેવાત્ન માં વન (નકર અનિર્મિત) સુવચસીમાં પ્રચલિત છે.

સૂત્ર જડક થી જડક કેટલાક જુવ પ્રભયોને લગવા છે.

જડક. ય. 'ત્વ' 'ત્વ-પરથી સ્વાર્થિક-જ-ક્રમણને અપભ્રંશના પ્રભયો થયા છે. પાનું પરથી 'પાવું>'જવું> 'જવું>'કું (જોવું) >જોવું>જોવું>જવું>જવું) જેવો વિદ્યસ થયો છે.

જડક. (૧) જડર અજગવા રૂપો ધ્યાનમાં રાખવા.

કું માટે જુઓ સૂત્ર ૩૬૦ (૧) પરનું ટિપ્પણ. સદસ વિના અર્થ નરપદ રહે છે.

(૨). અતિશય અનુસરને લાગે સદન કરવાનું પણ ધવું હોય છે. સ- પ્રિણ છે 'ધતુ' ને 'અનુસર' ને બચ

(૩). સોપણ, જમોગા કિનાવાચક નામ તરીકે વપરાય છે 'સુ' બચવું

૪૩૬-૪૪૦ 'દ પ્રત્યયવાળા મળકાં ભૂતકૃદવો પરથી અર્થાંબીન ક્રિડીના શૂન્ય પ્રત્યયવાળાં કૃપો (માર કર થોડ કર વગેરેમાંનાં નર, થોડ) પ્રાપ્ત થતાં છે. 'દ પ્રત્યયવાળાં કૃપો' પરથી સુજસતીનાં સ ભૂ કૃદવો અભ્યા છે (કરિડ-કરી). બંને સંસ્કૃતના સોપસર્ગે ધાતુને લાગતા ન પ્રત્યય (અનુસ્ય વગેરેમાંના) પરથી થય છે: જોકમા જ-૩ બીજામાં પ્રિણેયથી દવ.

વૈદિક 'ત્વી' પરથી 'અયિ' 'અયિ' ને પછી જરિ અયિ હયિ વૈદિક 'ત્વી' પરથી અયિહ, અયિહ, સળકાં ને હેત્યક કૃદવતઃ આરપાંચ પ્રત્યયો હોવા બે આધારભૂત સામગ્રીના મૂળમાં વિવિધ બોલીઓ હોવાનું સૂચક છે.

૪૩૬. (૧). તો કું આપસમાં થઈ જઈશું?' બે લગત લોક-બોલીનો પ્રયોગ છે

વઠાઉં, મળાઉં જઈશું તેમ જ અન્યત્ર થયે સ્થળે વતમાન સન્નિધ્યાર્થ છે જુઓ 'આકરણ'

(૩). વિષનો જોકે કાર્ય પાળી થયું છે. સમવતઃ મુજ' પ્રિણ છે. 'મુજ' વાસ અને મુજ' સળ થોડ પરથી અર્થદેર સુજસતી 'સેવું' અભ્યો છે.

(૪). ક્રિડ અત્યુત છે. ક્રિડમય ક્રિડ એટલે તુલ્યથી તુલ્યમાંથી. આપણો 'બી' હતો કૃષ વિડ-સ્થિતઃ માંથી છે માંથીન પ્રયોગોમાં બંને અભ્યસી કેટલીક બોલીઓમાં 'બો' 'બી' 'સુ' બેમ વિહારક થયું છે

૪૪૦. ઉદાહરણ થઈ કાઢેલું છે.

૪૪૧ 'ય' બે વિધર્થે કૃદવનો પ્રત્યય હોઈ હેત્યક કૃદવ માટે વપરાય છે. 'ય' બે સંસ્કૃત કિનાવાચક નામ સાપતો 'અય પ્રત્યય જ છે (અય- અય- વગેરેમાંનો). 'અયવાળાં અંતરને પછીનો 'ઈ' ને તૃતીયા-ધાતુમાંનો 'દિ' લામી 'અર્થ' 'અર્થ' સમાધા છે.

સજ્જતાનીમાં કાવો હિંદી કાવ મસાદી કાવે વજેરે રૂપોનો સખધ
હેતર્થે માટે વપસતા 'મજાગલી રૂપો સાથે છે. મુંજગદી ન વાર માટે
જુઓ ૩૫ (૧) પરંતુ ટિપ્પણ- ૪૪૧ (૧), (૨) થી કાઢેલ
વિદ્યાર્થ છે.

૪૪૨. ઉદ્યાર્થો પ્રાદ્યાપીય પરપરાના સાક્ષિનામથી છે. કોઈકે
વિવરણમાં પ્રાપ્ત રૂપો છે.

૪૪૩. સુખલવીમાં 'જો ને બદલે 'જ્યો પ્રત્યક્ષ છે. 'મારકલો'
જોલકલો વજેરે આગા માર' વજેરેનો ક પ્રત્યક્ષ નિસ્તાર થયેલો છે.

૪૪૪ (૨). મૂળ પ્રાકૃત તથા એ જ ભાષાના સંસ્કૃત પદ માટે
જુઓ પરિચિદ.

(૩). ક્ષયમ ને બદલે છદ્મનાથર ક્ષયમુચ. સુખલવી તાત્ત્વ અર્થ-
વત્તમ વચ્ચે છે. એ 'ક્ષય'માંથી નથી જીતરી ક્ષયમો.

(૪). નજર ઉતારવા-અનિહને અગત્ય સમયા લૂણ ઉતારવાની
મીડુ ઉતારીને દેવતામાં નામવાની પ્રથા બાણીલી છે. જિતદેવ પરથી
ઉતારીને દેવતામાં નામેલું લૂણ 'સલૂણ' સુખથી થયેલી કાદેબકથી
પ્રેક્ષને અગ્નિપ્રવેશ કરે છે એવી રીતે વર્ણવાયું છે.

(૫). સુલના માટેના પર માટે જુઓ પરિચિદ છદ ૧૧+૧
માથનો અર્થ છે ત્રીણ વારણ અમૂક છે. તોફાર એવો પદ કાપીએ તો
છદ બળવર્ધિ છે.

૪૪૫. કિંચત્તં થયેલા દેશકારોના મૂળમાં વચ્ચુંબક કં તો અજ
સ્વરનું, અજવા તો અર્થનું સાદરણ હોય. જાહીથી સીકિતનો ઇકાર
લુપ્તતાને નાપુસકલિત સામન્ત સ્વાક્રમનો વાચક બનતાં અનુકૂળ
અનુસાર કોઈ પણ પુઠિત્ર અગને એ પ્રત્યયો લાગત માંડ્યા. ને
નાપુસકલિત અને પુઠિત્રના ભેદક એકબે પ્રત્યયો હતા, તેમણે હુમ
મજા બતા, તેમની વચ્ચે કેટલીક વાર અરેખર સખમ પદ્ધતી હોય
કાંઈક અતરથી એ નાનું અતરકું એવા અર્થમાં છે.

૪૪૬ આ સૂત્ર શૌરસેની પ્રભાવવાળા અપભ્રંશ સાક્ષિને પણ
હેમમાંદે ઉપયોગમાં લીધું હોવાનું સ્પષ્ટ છે. > ર જે પ્રક્રિયામાં વાર
રૂપો ને ર અગળી વાગતું રૂપ 'શૌરસેની'માં દર્શાવે છે.

છદ 'માગા' જુઓ ૪૫ (૧) પરંતુ ટિપ્પણ.

૪૪૭-૪૪૮ આ સૂત્રો માત્ર અપભ્રંશને નહીં, પણ અમસ્ત પ્રકૃતપ્રારોને સગતા છે. બોલીઓનું વધતુંઓતું મિશ્રણ સાહિત્યમાં અનિવાર્ય હોય છે અને પદસાક્ષિ-વર્ગ છદને સાચવવા દેટલીક વાર પ્રાચીન ભૂમિષ્ઠના, દેટલીક વાર બોલબાસના તો દેટલીક વાર સળદ બોલીઓનાં રૂપો ને પ્રયોગો પણ વપરાય છે. ઉપરાત અપભ્રંશમાં સાહિત્યિક પ્રવિષ્ટને કાસે અસ્કૃતપ્રાકૃતનો સારો જોવો પ્રભાવ રહેતો—મણ અપભ્રંશ કવિઓ અસ્કૃતપ્રાકૃતના બ્યુત્પલ પદિત હતા. જોટલે સાહિત્યિક અપભ્રંશમાં અસ્કૃતપ્રાકૃતની અસંસ્વાર્ણ શબ્દો, રૂપો, પ્રયોગો છૂટથી વપસતા. અર્વાચીન શુદ્ધસતી કવિતામાં પણ આપણે પુષ્કળ સસ્કૃત શબ્દોનો, તો કવચિત્ત વિભક્તિરૂપ કે અપ્રખ્યાતિક રૂપનો ઉપયોગ કરીએ જ છીએ ને.

પરિશિષ્ટ

૩૩૦/૧ સાથે સરખાવો.

મરગપ-વમ્મહ પિયહ ઠરિ પિય નંપય-પહ-રેહ !
વસ્તવહરિ રિમિય છહર માહ સુવમ્મહ રેહ ॥

(કુમારપદ્યપ્રતિજ્ઞા, પૃ ૧૦૮)

‘મરગપ’ નામ વળા પ્રિયના ઉપર થયેલા પદ્યની દેહકાન્તિ વળી પ્રિયા, કસોટીના પત્થર પર સોનાની રેણા લીધી હોય તેવી સોલે છે

૩૩૦/૨ સાથે સરખાવો.

દે સુવણ પસિય પળિહ પુણો નિ સુવહર્ષે રસિમખર્ષે !
સ્વા મજાનિ મવજાનિપુમ્મહા ગમ્મહ છવ્વ-રર્ષ ॥

(સપ્તશત્ક, ૫/૧૧)

હે સુવણ, જાણારે પ્રસન્ન થા. કસણું પળી પયુ કહેલાકથી લઈ શકાયો. મુગ્ધાથી, આ વસ્ત્રોત્તરવદ ઉત્સવસાગી વહી બધ છે

ટીકાકાર દે છુલ્લુ ને સ્થાને દે સુવણ સુખમ જોવો પાઠ નોંધે છે. જો પદ્યંતર લેતાં પૂર્વે લગ નામકને ને ઉત્તર લગ નામકને સળોધીને જુદીએ કહેલો સમજવો. ટીકાકાર નોંધેલું પદ્યંતર લેતા ગાથાના પૂર્વે લગનો જાણ્યો હોમયદે જાપેલા કુહાના પૂર્વધેની નિહટ આવે છે. ‘વસ્ત્રોત્તરવદ’ની જોડ ગાથાનું ઉત્તર લગ પયુ જાણ્યા આવતું છે.

માનોમ મા નાદિમ્મસુ માનસિયિ ગમ્મહ છવ્વ-રર્ષ !

(વસ્ત્રોત્તરવદ, ૩૫૧/૨)

માનિની, માનમી પીઠા મા. ઉત્સવસાગી વહી બધ છે

૩૩૦/૩ સાથે સરખાવો.

વસ્ત્ર ન મિદાહ દિયવં જર્જગ-સર-વોરણિ જ નિવર્ણી !
વાકારેં વલિય-જોયણ-મુરત-મળનામ્મસા રિહી ॥

જાણ્યાની વીરમી જાણોમાં કુરુસ્તા પ્રેમને લીધે જાણસ બનેલી રહિ, જાનનાની શરધાસાની જેમ, પદ્ય ન કીનું સુદ્ય ન સેદે ?

૩૩૩ સાથે સરખાવો

હાલેસુ થ પાપસુ થ બંગુમિ-ગણના અરગથા રિગદા ।

પૃષ્ઠિ રથ કેળ ગણિગત સિ મણિરં કચ્છ મુદ્દા ॥

(સમશતક, ૪/૭)

‘હાલની ને પમની આજનીથી અણુના કરવા (પદા અવધિના) વિવસી બાદી વધ્યા હવે તે યેનાથી અણુના ? એમ બોલીને મુગ્ધા રટે છે ૩૩૩/૧ સાથે સરખાવો.

ઘરિ સુમ્મર ગિરિ-કંદરિ કસર ।

ઘડ દુઝળમરેદાલકિયારં, દીસંતુ કસુસ-માલકિયારં ॥

(મહાપુરાણ, ૧/૩/૧૨ ૧૩)

૩૩૪/૧ અને ૨ સાથે સરખાવો

કસારેં વક્તારં વિચિત્ર-સિચાયતારેં સમીપં ।

વસતં તથ પત્તારં ઠં રતં કહ ન રમીયં ॥

(નાલકુંભમીઠ્ઠા, ૬/૫૧)

ત્યાં વરહલના વસ, વિસ્તીણુ સિચાવલની પથારી ને ફળોનું શોધન (મુલક) છે, તે અત્યંત કેમ રમણીય ન (માનવ) ?

૩૩૪/૨ સાથે સરખાવો

જેળ વિના ણ વિચિત્ર અણુગિચ્છ સો કજાત્તરહો વિ ।

પટે વિ ણમરહો મળ કસ્ટ ણ વસ્ટહો વાળી ॥

(સમશતક, ૨/૬૩)

‘જેલ વિના છાની ન શકાય, તેને અપરિણામ કોઈ સોય તો યે મનાવવો પટે નગર સગતું સોય ત્યારે પણ અગ્નિ કોને વધારો ન સોય ?

અથ જ ‘વક્તારં’માં પપડમી આથા તરીકે છે ત્યાં વિચિત્ર ને બાલે વલિચ્છ (‘શરીર’) ન વળે - ન સાક થાય’ એવું પદ્યાર્થ છે પ્રાકૃતપેઠાભા (માત્રાવૃત્ત ૫૫) પણ આ બાબા ઉક્ત થયેલી છે

૩૫૦/૨ સાથે સરખાવો

કાલિપમુદ્રં મિત્થા નિર્ગતી થ પયોપરી ।

પરમિયારીત્ય મેરમે કા જપાલુના ॥

(મુગ્ધાવિનયનર્મલગાથ, ૫ ૨૫૧, ૨૨૦ ૨૧૬)

‘સ્તનો પોલી કુ ઉદર બોલીને નીકળ્યા છે (તો) કારુ શરીર લેવામાં (એ) થી રવાણ થવાના હતા’

उप१/१ आबै सरणावो।

बधा पई मियच्छर जह पिङ्गि रणमुदे न देसि तुम ।

मा सखियणत्स पुरवो खोगुहि नाह काहिसिपो ॥

(पङ्क्तिभ्रंश, ५६/१५)

बीछ पतिने जेभ हठावु करे छे के तमे सजामने भोगरे
पीछ न देसवसो नाबे, रजे आपवे सखीजोनी आभवा दुलस पड़ीजे
उप२ आबै सरणावो:

पासस्तसी कावो जेउदि दिण्ण वि पहिजकरणीए ।

जोगत-जरबजोगमिज-बजब-मज-दिम पिई ॥

(संभ्रंश, ३/५)

नभनी दुबैणीने कस्से सरी ज्येला जलोवनी रजे स्वेखो चिं
पबिह-वृद्धिजो आभा छां, पाशनी जलसकवी, कज (जवा) कजली
नबी

उप३/२ 'सत्सवतीकालवसु' २/७६

उ६४ सरणावो।

मिहसुहरण-सधाना हुवति जह के मि सपुसिछा ॥

(संभ्रंश, ३/८५ (२))

हुमिजानो उदार करेना सवसावका तो होकि न सपुसो होव छे
उ६५/१ सरणावो।

आपसण्ण सुह होर समसण्ण पहिबज्ज ।

पुग्ग-मज्जर-वेह जज-दिहिरे जाविज्ज ॥

(महापुसण्ण, ६/५/१४ १४)

सुभ अति प्रसन्न कज, संभवसु करे: (आम) पूर्वसपनो सेह
खोनीनी लहिनी कज्जल जवने

उ६७/१ सरणावो।

जह सो न एर गेह ता बू जहोमुही दुम बीस ।

सो होही मज पिजो जो दुम न बहर कज ॥

(वज्जसत्थ, ४१७)

उ६८/३-परभभममस २/७६

(५ संतर बकि किठ मल्लस-जमना देवर्षिई न सव ।)

તે કદી, તે ઘરે નથી આવતો તેમા ત્યાજ્ય ઓ કેમ નીચુ છે ? ત્યાજ્ય (ગણ 'વદન') નો ખનિ ન કરે તે જ મારો પ્રિય હોય.
કદી નું અનુકરણ આદર હોય. દરમ્યાન મળે છે

मन्द वि को वि तद्वत्तद मिदवगद तन्ना ।

निदधयु परि पारिया पित्तह निम्नगज ॥

५७४ मरणाची

किं गन्तव्यं यदि मा न जीवति प्राप्तिरिति द्वियन्मा तदपि विद्मः।

॥१॥ ईश्वरं भक्तमगनादिषु न प्रपन्निं पदिषु स्वर्गं गतम् ॥

(७५-रि-११११११ १७)

३६८ मू.मि. मू.अ.३०: ब्रह्मविदो ये ज्ञानं ब्रह्मणो वा एवमु निष्कामयन्ति ।

(१०५११५५ ३६१)

१. तत्त्वज्ञानम् अथवा भाष्यानुसारं तु ज्ञानं मया कृतम् य-दी

કેળા રૂ. ૩૫૦/-

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

(420174 2 25 (1))

૧૫૭૭ને જી. ડી. નં. ૧૧ મને તું પા થયું ચિજ ૧૫૭૭, (૧૧)

4920

2017-18-18 2017-18-18 2017-18-18

(५ प्रश्नर सता ३० सदा विमर्श न सह गजग)

1952 14102-24 Y CB

१२१ मूय मयमयः

[illegible][illegible]

(५४३५७८९)

[illegible]

၂၄၃ (၁၅၈) နှစ်မှစ၍ အစိုးရ၏ အုပ်ချုပ်မှုကို အတိအကျ ဖော်ပြပါရှိသည်။

442 46 41241

[illegible]

ወይም ሌላ ምክር ቤቱ ለሰነዱ ምረቃ ማድረግ ይችላል፡፡

(40000 - 194)

‘હે જાણવતિ, અદનપદ્મવોને (કહે) ન સભાર. ઘાસનો મોઝિયો તે છે
(જાગ્ય) દયા એ રીને આવે છે, તેને ખીર પુરુષો તેમ જ સ્ત્રીકારી લે છે.’
૩૮૭/૨ સાથે સરખાવો :

છપ્પય ગમેસુ કાઠં વાસવ-નુમુમ્મ તાજ મા મુમ્મુ ।

મમ જિયતો પંચસિ પઠરા રિલી વસન્તસ્સ ॥

(વલ્લભાશ્રવણ, ૨૪૪)

જામર, (જેમ તેમ) વળત આળી કાઠ. બહેનના દુહાને તો ન
છેડી રેતો. માનએ કે છુપતો કુપ્રથ તો વસતની પ્રભુર રિલિ તું બેઠસિ.
૩૮૮/૧ = પદ્યભ્રમણાશ્રવણ ૨૭૭

(પાંક્તર વિલસ જુ, વસિ કિન્નર હઈ તાહુ, સો વાજેન જિ હૈં
શશિવર જાહુ)

૩૮૮/૧ સાથે સરખાવો

પન્નુરં વા જિ રજાં છુઈ કોમ્મજિ સદિજા-રસેજ ।

રિજાં પુપ વજોજ-કજાં તા જોજ સસિનો વિહમ્મજં ॥

(કપૂરભંજરી, ૩/૩૩)

હે મોમલાની, તારું મુખ ખડીના પલ્લીથી ધોળવામા આવે અને
માથે કાજળ લગાડવામાં આવે તો તે અહનુ અનુભવ સારો.
૩૮૯/૨ = કુમ્ભારપદ્યપ્રતિભેદ, પૃ ૧૦૮

(પાંક્તર : વૃદ્ધ વિહિતુ, સાવાગલિન લંચિતુ).

૩૮૯/૨ સાથે સરખાવો :

એજ જાણ રિલ ન કમ્પન્તિ

તે જાણ કોણુ ગુણ...

કિ તજાણ તેજ જાણ... (સ્વયંભૂત, ૪/૨૭)

એના જ મલાથી રીપુઓ ન કપિ—તેના જ-મલાથી રી લાલ.
તે પુત્રના જ-મલાથી મું ?

૩૮૯/૧ ઉત્તરાર્ધ સાથે સરખાવો :

રે રે વિહપ્પ મા મુપ્પહુ કુલ્લ મિલ્લ પુમ્મિમ્મવ્વહ ।

(વલ્લભાશ્રવણ, ૪૮૩ (૨))

રે તહુ કુલ્લ પૂર્વિમાર્ગને છેડી ન દે, જળી બહ.
૩૮૯/૪ નો પદ્યો ‘દોહાપાદ્ય ૧૭૭માં છે.

૪૦૬/૨ સાથે સરખાવો

તાવ ચિય હજાહમ્યા જાવ ચિય નેહ-પ્રિય-સરીરા ।

સિદ્ધતા ઠળ હેમા મેહ-ચિહ્નના સલીલુપ્તિ ॥

(વલ્લાસમ્મ, ૫૫૮)

જા મુખી જ હોમળ હોય છે—જ્યાં મુખી તેમનું શરીર સ્નેહપૂર્ણ હોય છે સરસવ તેમ જ વિદ્યમ્બન સ્નેહવિહીન થતાં ખલ (૧ કુદ, ૨ જોગ) બની જાય છે.

૪૧૪/૨નો 'લોકાપદુદ ૧૬૬મા પદ્યો છે જાપ લીલતાસુલતા છે.

૪૧૪/૪ સાથે સરખાવો :

પદ્મ સો વિ પડત્યો વહ જ કુપ્પેજ સો વિ જગુનેજ ।

રજ કત્તસ વિ પદ્મજ મળોરહાજે માતા વિજમમમ્મિ ॥

(સમસાતક, ૧/૧૭)

પ્રવાસે વ્યેહો જો પદ્મ જાવશે, દુ હોપ હરીશ, ને તે પદ્મ (મને) મળશે—પિયતમ પ્રત્યેના મનોરથોની જાતી માળા કોઈકની જ ફળે.

જાવિહિર વિજો પુમ્મિહિર નિહર પુમ્મિજગ પુમ્મિહિર ।

તપ કુમ્મ સિ હમ નમો નમો તાગ નિસાલ્ય ॥

(વલ્લાસમ્મ, ૭૮૪)

પિય જાવશે, માહ મુખન લેશે, શૂભીને પૂછશે પ્રિય, તું કુશળ છે ને ?—જ્યાં જિવસોને અનેક નમસ્કાર.

૪૧૮/૧—'કુમ્મરપાલપવિબોધ,' પૃ ૧૨.

૪૧૮/૭—'લોકાપદુદ ૧૭૬નો આરંભ.

૪૧૮/૫ સાથે સરખાવો :

જમુ પરસંત મ પરમિયા, મુજ રિચોર જ જામુ ।

સનિમત સરેસદઠ રિતી પદિય પિયામુ ॥

(સમસાતક, ૭૦)

૪૨૦/૩—'સરસનીપ્રાભરણ, ૩/૧૨.

૪૨૨/૩ જદરે 'લોકાપદુદ ૧૫૧મા મળે છે.

૪૨૨/૬ 'સવનુષ્ઠ ૪/૨૩મા પાઠ આ પ્રમાણે છે :

મળ મોરિત વર નિ વોર

હરિ છુદ્ધ વિ આશરણ દેવ રિધિ વર્ણિ કર્ણિ વિ રામી ।
 કો સક્ષર સંતરેમિ હનુ-ગગન ગેહો પળોહટ ॥

૪૨૨/૭ શામે સરખાવો :

હરદિગો વિ જન્તો સુગિમ્મુર કુણ્ણ કુમુપાણ ।
 (વચ્ચસીય, ૭૮ (૧))

હર રહ્યો તો જ વહ કુમુદોને પરમ નિવૃત્તિકર છે.

ગયજઠિગો વિ જન્તો આસાસ્ય કુમુપ-સખ્યાર્થ ॥
 (વચ્ચસીય, ૭૭ (૨))

ગમનમર્ત રહ્યો છતો જહ કુમુદસમૂહને આશ્રયન આપે છે.

કત્તો સમાપ્ત રહી કત્તો વિમ્મસન્તિ પહુપ-ગણર્થ ।

સુપનાવ જાત મેહો મ જહર હરદિપાર્થ વિ ॥
 (વચ્ચસીય, ૮૦)

હ્યા સૂરે જીવે છે ને હ્યા પહુપજનો ખીલે છે । સહજનો હર સ્થેલ
 હોય તો પહુ તેમનો રનેહ હ્યા હોય (લાથી) અલિપ થતો નથી.

૪૨૨/૧૧ શામે સરખાવો :

નર્પર મ હાપ્ અદાત્તપદિ પાપાર-પ્રાપ્તિરેદિ ।

ગામે વિ હોપ નર્પર જાત દરહો ગજો વસ્ત્ર ॥
 (વચ્ચસીય, ૮૭)

‘અદાત્તપોથી જાને છાયા સિખરવાળા પ્રાપ્તરોથી નવર નથી જની
 જન્તુ અર્થ વિદ્યા આશ્રય નવે છે, (તે) આમ જણુ નગર જની અર્થ છે.

૪૨૨/૧૮ શામે સરખાવો :

જત્તો વિભોલ-પમ્મલ-ગમ્મલ જતન્તિ નવર ગયપાર્થ ।

આપણ-પુરિય-સરો તત્તો વિય પાપ્પ અવહો ॥
 (વચ્ચસીય, ૧૬૪)

જે વરહ અવળ પાપણુ વાળા એવ નવનો વધે છે તે વરહ જ
 હણુ સુખી બેથેલા શર વાળો જાનઅ દોડે છે.

વત્તો પેલ્લ રિધિ સરસ-કુવલ-આપીઠકલ સખ્યા

મુદ્દા હદ સર્ગલ સરણવિલસિર દર્ષનગીમવાહ ।

तपो ब्रह्म-मुक्तिं निश्चिन्तयन्तरो गन्तव्यमस्मत्सो
दूरं व्याणाविहन्तो पसरन् मयणो पुष्पमाकटवक्त्रो ॥

(अथर्वशुक्ल, १/१९८)

४२६/१ साधे सरणावो:

सो णाम संमरिज्ज पम्मसिओ जो कणं पि हिज्जमाहि ।
संमरिज्जं च कअं गअं च पम्मं गिरत्तम्मं ॥

(समसत्त, १/८५)

सम्पत्तवान् तो ते सोऽथ जे हृत्स्वभावी (ज्येष्ठ) दास्य पदु पश्ये
जे प्रेम सत्पत्तवान् जेवो कथ्ये, ते निराधार होई गयो (७ जलपयो) -

४२७/१=परमात्मप्रकाश, २७७

(पाश्चात्य पंथ हें नाशु, जेज होंति बसि ज्येष्ठ तम्परहें, मरवर्ष
सुखी पय) -

४३४/१ साधे मरणावो:

अविज्ज-पक्खणिज्जेण तक्कणं मामि तेण दिट्ठेण ।
सिन्निज्ज-पीएण व पाणिएण तज्ज विअ न किआ ॥

(समसत्त, १/८३)

हे सभा, ते दास्य, जेता तुम्हा जीये व नही तेच दसनीय वेने
जेवधी, (ज्येष्ठ हे स्वभावा पावी पीवधी) तुम्हा न व जीपी -

४३८/२ साधे सरणावो:

पस्सुस्तेनं मद-मू-वग्गवन् मम मरसमुज्जहणं ।
उय सहर बहरत्ती पि हुज्जता मातरं वर ॥

(पञ्चमसत्त, २३५)

आम(ना भार)पी वधे हेमन् नजधी मज्जरी तूटवी, अमरनी
आर वपावो-(जे जर्ज) इजगी ने मरवरी होच ज्येष्ठ भावती व
सदे छे -

४३८/३ साधे मरणावो:

अर मोल-गिन्निं अर जगद्गते अर पि मुच-मज्जां ।
पुप्फ-दंसणं तह पि दर दिअज्जम गिप्पाणं ॥

(आमसत्त, ५ ८०)

લોકનિહિત છે, અમરજી છે મર્થાદ્યસ્થિત છે તો પત્નિ પુન્યવતી
દર્શન દુષ્ટને નિવૃત્તિ આપે છે.

લોકો ચણ ચણ નવનિર્જા હોઈ હોઈ તે ગામ ।

અહિ ધિમગ્ન પાસે પુષ્કર ન પા મ પિરા ॥

(સમશ્લોક, ૬/૨૯)

લોક નિદે છે? નિદવા દો. અમરજી ક્યા છે? ક્યા દો. અમર
પુન્યવતી, પદ્માભા સમા—મને ઉલ નથી આવતી.

૪૪૪/૨ સાથે મરણવો.

મૃત્યુગય ન જતા સુ લક્ષ્મી જલવાણ ।

જીવગત જ્ય ત્રિષા મુનાલિયા વિરહ-મીરમ ॥

(વનગદ્ય, ૭૨૩)

સુસ્તને લોકે જાહેરી જોઈને વિરહભીત જાહેર કમળવતી
(મોમાંથી) મૂકી ન દીધો—પણ હવે આડે આગળિયાની જોમ (અગામી જ)
જાહેરી.

૪૪૪/૩ સાથે સરણવો.

તહ કીયા તહ મિદે અગુરિયહ સુન્દરજી લગુપાલી ।

અહ સિદ્ધિ-વચન-નિવરણ-વરણ રમિત-વરણ મમ્મ ॥

(વનગદ્ય, ૪૪૩)

હે મુદર અમરજી, તન્વતી તાર વિરહમા દિવસે કિવને જોવી
હીવું મર્થ બર્થ કે દીક્ષા નક્કી કરી પદ્માભા સાથે તે કીયા હવે સખીને
કરે છે.

૪૪૫/૩ સાથે સરણવો.

રાહિનવરેણ લગી વામેણ સિરં ખરેજ નિવરણ ।

અન્તાવેરિયવરણો ખાઈ મહો અન્તાવરણ ॥

(વનગદ્ય, ૧૧૭)

અમરજી સાથે ખડકને અને કાળે સાથે કળી પાટા કિરને પાડે છે:
અતરણથી વીંટાયેલા અમરજી વગા મુજબ જોડાઈ તરફ દોડ મૂકે છે.

૪૪૭/૩=‘સેતુ-૪’ ૨/૧

૪૪૮/૧=‘અમરજી’ ૧૫.

शब्दसूची

अ ४२५१	✓ अजु ३६७४ ४१८८
अनुवण ३६०	अण १००० अण
अन्य ३४५	अण ३५८१
अन्य ४३८२	अणमन ४३४२
अण ४३	अण ३५२
अ ३३२२ ३५७२	अणित ४७७१
अणित ३३३	अण ४१५१
अण ६३, ४७७१ ४८१ ४३४१	अण (६ अण) ३३७ ३५ १ ३५७२
अण ४४५३	अण ३ ३७२२ ३८३३, ४१२
अण ३४६१	अण ४१८८ ४७२१, ६
अण ३७६७	अण ४२५१, ४२७१
अण-अण ४१४३	अण ४१५२
अण ४३११	अणान ४१३
अण ३६६४	अण ४२२१८
✓ अण ३५ १	अण ३४६ ४२७३
अण ३५७२	अण ३३७ ३३८ ३५ ७ ४१६१
अण ४१४२	अण-अण ४२२१४
अणित-अण ३३७१	अण ३६६७
अण ३६१७ ४७२१२	अण ३६५१
अण ३४६२ ४३४२	अण ४३६१ ४६५२
अण ३४३१ २	अण-अण ३६५३
अणित ४७६१	अण-अण ३८४१
✓ अण ३८५१	✓ अण ३८३३
अणित ४२३१	अण-अण ३६४
✓ अण ३८८४ ६३	अण ३८७३
अण ४२३३	अण ४३
अण ४१४२	अण ३६५५ ३६६२, ४२४
अण-अण ४३६३	अण ३७१ ३७६ ३७६३ ३८
✓ अण ४१४४	अण ४७७१ ४३६१
अण ३३२२	अण ३४५
अण-अण ४७८	अण ४१८७
अण ४२३१	

अश्वि ३५ १	आश्विन ४ १४
अश्वि ३५३	आश्वि ४४४ ३
अश्वि ३५५ १	आश्वि ४४२ २
अश्वि-वृ ३३३	आश्वि ४४७ २
अश्वि ३५५ १	आश्वि ३८३ १
अश्वि ४४३	इ ३८३ २, ३८४ १ ३३० ३३६४
अश्वि ४४५ ४	४ ११, ४३५ ४
अश्वि ४ ६	इश्वर ४४४ ५
अश्वि ३०१ २ ४२० १	√इश्वर ३८४ १
अश्वि ३५८ २	इश्वर ३५८ २
अश्वि ४२२ ८	इश्वर ३५१ २
अश्वि ३५६ १	इश्वर ३५१
अश्वि ३४९ २	इश्वर ४०१ ३
अश्वि ३५४ ७	इश्वर ४१६ १
अश्वि ३५३	इश्वर ३५६ ५
अश्वि ४४	इश्वर ३५४ २
अश्वि ३३६ ३४१ ३ ३५५ ३, ३५५ ५	इश्वर ४३८ २
अश्वि ३ ४१६ १, ४४२ १	इश्वर ३३६ १
अश्वि ३३२ २, ३३०	इश्वर-वृ ४२२ ११
अश्वि ४१६ २	इश्वर ४१२ २
अश्वि ४१६ ३	इश्वर ४४२ १
अश्वि ३५० १	इश्वर-वृ ४२३ ४
अश्वि ४३२	√इश्वर ३५५ ३
अश्वि ३५५, ३५२ १, ३५३ १, ३८ १	इश्वर ४१५
√अश्वि ४१६ ३	इश्वर ३३३
अश्वि ४ १३	√अश्वि ३५२
अश्वि ४२२ २२	अश्वि ३४३ १
अश्वि ३५५, ३८३ ३	√अश्वि ३३६
अश्वि ३४१ २	अश्वि-वृ ४४४ ३
अश्वि ३५६ २	अश्वि ३५२ २
अश्वि ४२२ २२	अश्वि ३४४ १
√अश्वि ३५० १, ४० १, ४२२ १	√अश्वि ३५४ २
अश्वि ४ १	√अश्वि ४१६ १
√अश्वि ४१६ १	√अश्वि ४१८ ३

३७६.१ ३८२, ३८५.१ ३८७.३	काम ४४६
३८८ ३६६.३ ४ ४ ४१४४	काम ३५ १
४२ ३ ४२२.२२ ४३६.१	काम ३७६.१
४३८.१ ४४६.१ ४४५४	काम ४१५१ ४२२.१८ ४२४
क ३४६.१, ३५४.२ ३८७.३	काम-मेष ३५३.३
३६५१ ३ ४१८.६ ४३६.३	कामाणि ३८७.३
कामाणि ४२२.१५	काम ३७६.१, ४२६.१
कामाणि ३५४.२ ३५६.२ ३८७.३	किं ३४ २
कामाणि ४१५१ ४२६.१	कि ३६५२ ३६१.१, ४१८.८
✓काम ४२३.४	४२२.१ ४३४.१ ४३८.१
काम-मेष ३५३	४३६.१ ४४५.२
कामाणि ४२८	कामि ३४५
कामाणि ४२४	कामि ३८३.१
कामाणि ४१४.१	काम ४४६
कामि ३४६.३	काम ४ १.१
कामि-मेष ३३८	कामाणि ३२६
कामि ३६५.३	काम ३४६.१ ४१६.१
काम ३५ २ ३५७.४ ३६५.६,	कामाणि ३२६
४२५.१	कामाणि ४१६.१
काम ३८७.१	काम ४ १.२ ४२२.१४
काम ३६७	काम ४ १.३
कामाणि ३८७.३	काम ३५६
कामाणि ३६५.२	✓काम ४२२.२
कामाणि ३३ १	कामाणि ४३८.२
काम ४२१.१	काम ३८७.१ ४२२.६
कामाणि ४२३.२	काम ३४५
कामाणि ४४	कामाणि ४ १.१
✓काम ४२२.१४	कामाणि ४२२.१४
काम ३७०.१	कामाणि ४२२.१४
कामाणि ४१५.१	कामाणि ३६४
कामि ३५७.३ ४२२.६ ८ ४३६	कामाणि ३६६.४
कामि ३४६.१ ३५७.३ ३५७.१,	कामाणि ३६२
३५७.२, ३८३.२, ४१८.४ ४२१.१,	कामाणि ३८२
४२२.२, ४२८ ४३४.१	कामाणि ३६१

अङ्ग ४४४ ५
 अङ्ग-नाम-सूची ४४६
 अङ्ग ४४० ४
 अङ्ग ४ ८० ४४५
 अङ्ग ४ ४१
 अङ्ग ४ ६१
 अङ्ग ४ ४४२ ४४२ २
 अङ्ग ४ ८१
 अङ्ग ४४३ १ ३६ ३६६ ४४८ १
 अङ्ग ४४० ३
 अङ्ग-नाम ४४४ १
 अङ्ग ४४५, ४४७ २०
 अङ्ग ४०२
 अङ्ग ४२५ १
 अङ्ग ४२२ १५
 अङ्ग ४२२ २
 अङ्ग ४२२ ४
 अङ्ग ४४६
 अङ्ग ४४३ ३
 अङ्ग ४४३ १ ४२८
 अङ्ग ४४ २ ४२३ ४ ४४४ ७
 अङ्ग ४४८ ३
 अङ्ग ४४२ २
 अङ्ग ४४५ ३
 अङ्ग ४४६ २
 अङ्ग ४४ ४ ४४७ १
 अङ्ग-सिद्धि ४८६ १
 अङ्ग ४४१ ४४६ १ ४४६
 अङ्ग-नाम ४४७ १
 अङ्ग-नाम ४४८ ७
 अङ्ग ४४४ १ ४४७ ४४५ ५ ४४२
 ४४८ ० ४४२ १
 अङ्ग-नाम ४४ १
 अङ्ग ४४६ १

अङ्ग-सिद्धि ४२२ १५
 अङ्ग ४४६ १, ४२२ ४ ४२३ २
 अङ्ग ४४५ ४
 अङ्ग ४४५ ४
 अङ्ग ४२२ १
 अङ्ग ४२२ २
 अङ्ग ४४६ ७
 अङ्ग ४ ६३
 अङ्ग ४२६
 अङ्ग ४४२ २
 अङ्ग-नाम ४४६ १
 अङ्ग ४ ४
 अङ्ग ४२ ५
 अङ्ग ४४३
 अङ्ग-नाम ४४७ २
 अङ्ग ४४७ ५, ४४८ ७
 अङ्ग ४४३ ४४३ ४४८ २ ४४४ २
 अङ्ग ४४६ १
 अङ्ग ४४ ७ ४४२ १ ७
 अङ्ग ४४५, ४४२ ४४७ ५, ४४० ३
 ४४६ २, ४४६ ५, ४२२ ७
 ४४६ १ ४४२ २
 अङ्ग ४४५, ४४८ ३
 अङ्ग-नाम ४४५ ५
 अङ्ग ४४५ ४
 अङ्ग-नाम ४४६ १
 अङ्ग-नाम ४८३ ३
 अङ्ग ४४६ १
 अङ्ग ४ ४२ ४४८ ७
 अङ्ग ४२३ ४
 अङ्ग ४४७ १
 अङ्ग ४२३ ३
 अङ्ग ४४६ ३
 अङ्ग ४८५ १

गङ्गा ३४ २	घण-घण-घण ४१४ १
घोष ४१६ १	घण-घण ३८७ २
घाम ४०७ १	घा ४१४ ३
घाम ३७७ १	घा ३४१ १ ३४३ २, ३४१, ३४४
घिम ४१२ १	३४३ १, ४२२ १४ १५, ४२३ ३,
घिम ३४३ २	४३६
घिरि ३४१ १	घिरि ३७० ३
घिरि-घिरि-घण ४१५ २	घि ३४४ १ २ ४२२ ३ ६
घिरि-घि ३७७	घन ३४६
✓घि ३७० २ ३६१ १	घु ४२३ २
घु ४१६ १	घु ४२३ ३
✓घु ४२२ १५	✓घु ३६५४
घु ३३५, ३३८ ३४७ १ ३६५ ६	✓घु ३३५, ३४१ १
घु-घा-घा-घि ४१४ १	घोष ३३ ४ ३४४ १
घु-घा-घा ३७२ २	घा ३४४ ३३१
घु-घा-घा-घा ४४४ ४	घा ४१८ ४
✓घु ३३६ १ २ ३४४ ४३८ १	घा ३४६ १
✓घु ३४१ २	✓घु ३६५ ६
घोष ४२३ ४	घा-घा-घा ४४४ ५
घो ३२६ ३८३ २ ३४५ १ ३६५ ४	घा-घा ३३ १
४१४ ३ ४१८ ७ ४२ ५, ४३१ १	घा ४४४ २
४३६	✓घा ३३६, ४२१ ६, ४३६ ६,
घोष-घु-घा-घा ४ १ २	४४५ ४
घोष-घा-घा-घा ३६६ ५	घा ४ १ १
✓घो ३३८	घा ३३३ ३ ३४५
घा ३६६ १	✓घा ४१८ ६, ४२२ १ ४४१ २
घा ४२४	✓घा ३८७ १
घा ४२२ २	घा ४२२ १८
✓घा ३३६, ४ ४१, ४१४ १	घा ३६६ १
घा ३४७ १, ३६५ ५	घा ४०६ १
✓घा ३४० १	घा ३६६ ३
घा ४२२ २३ ४३६ १	घा ३६६ ३
घा ३४ २	✓घा ३६२, ३६६ २ ४२२ १५,
घा-घा-घा ४३८ २	४२३ १

✓ बालू ३३ ४ ३६६ ३३७ १	बैरू ४ २
३६६२, ४ १४ ४१६ १,	बैरु ४२२.१
४२३ १ ४३६ ४	✓ बोन ३३२.२, ३५६, ३६४ ४०६
बाय ३८७ २, ४ १ १	४२२.६
बायर्हि ४ ६३	✓ बोमन-कनक ३३२.१
बाय ३५ २, ३६५६ ४२१ १	बोन् ३३१ १
बाय ३६५.३	बोमन ४२२.७
बि ३१६.३ ३८७.१ ४१४ १ ४१६ ३	बि ४ ६२ ४२३ ३
४२ ३, ४२२.१५, ४२३ ३	✓ बिन् ३३६ २
४२६ १	बगि ४२३.१
✓ बिन् ४१२.२	बगपड ३८८
बिन् ४१४ ४	बगडिन ३६५.२
बिन् ४१४.१	✓ बा ३३१ ४४
बिन् ३३ ३ ३३६ १ ३४४ २	✓ बिन् ४२५ १
३४७ २, ३४४ २, ३६७.४ ३०६ २	बुमि ४३२
३८५.१ ३६५.१, ३६६.४ ३६७	बुम ४१६.१ ४१८.७
४२२.२ २३	बुम ४१६.१, ४३६ ४
बिह ३३७ ३३७ १	✓ बु ३५७ ३
✓ बी ३६५.५	✓ बा ४३६
बी ४ ६३ ४३६.३	बाय ३६२
बीन ४१४ २	बाय ३३२.१ ३५८.१
बीन ३५८.२ ४१८ ४	बिम ३३१ ३८१, ३६६.२ ४०६.३,
बीन ४१४.१	४१५.१, ४२२.८
बुम ४२२.१४	बिम ४०४ २
बुम ३३८	बिन ४२ ३
✓ बुम ३३६ २	✓ बम् ३६५.३
बुम ३८२, ३८६ १	बाम ४१५.४
बुम ३४० २	बिन ३८२
✓ बि ४४० ४४१ २	बिन ४२२ २, ४४५.२
बि ४४० ४४० २ ४३५	बीन ४३६ ३
बि ४४० ४४० १, ४२२ १४	बि ४ १ १
बि ४४० ४४० १	बि-बिन ४२२ १२
बि ३३७ ४ १.४	बि ३३ १, २, ४२५.१
	बाय ३३६ १

४ ३३ ४ ३३३ ३३६.१ ३३८	ठा ३७ १
३३६ ३४ १ ३४३ १ २, ३४ १	ठाई ४ ६.२ ४२३.३
२, ३४३ ३४५.२ ३४६ ३४७.२	ठार ३४६
३४८.१, ३४९.२ ३६ २ ३६५.२	ठाम ४ ६.१
३ ३६७.१ ३६८ ३७ १ २	ठावहिं ४ ६.३
३७१ ३७६.२ ३७६.३ ३८२	ठाव ४२२.२३
३८३ ३८४.१ ३८७.१, ३८८	ठावें ३६५.३
३८६.१ ३८७ ३८८.७ ३८७.३	ठि ३४७.२
४ ६.१ २ ४ ४ ४.१ ४ ६.२	ठिगुलाव ४३१.१
४७६ ४१२.२ ४१४.१ २ ३	✓ ठिग्व ३४४.२
४१८.३ ७, ४१६.३ ४, ४२ ४	✓ ठिग्वाम् ३६५.१
४, ४२२.३ ४ ७ १४ १५, २	ठिग ३२६
२२, ४२६.१ ४२८ ४२६ १	ठिग-म ३५८.२
४३२ ४३८.३ ४३६.३ ४३२.२	ठिग्व ४३२.२
४४५.२ ४४६	ठिग्वेग ४४६.२
ठाव ३३६	ठिग्वेग-म ४४२.२
ठाव ४ ३	ठिग्वेग-म ३८२
✓ ठव ३७ ३	ठिग्वेग ४१४.३ ४२ ३
ठाव ४२२.३	ठिग ३४७.२ ४०६.२
ठाव-म ३४२ ३४७.३	ठिग-म ३४६
✓ ठवाम् ३६६.१	ठिग ३४४.२ ३६७.४ ३७६.२
ठाव ३२६ ३३४.१ ३३६ ३६६.१	३६५.१ ३६७ ४२२.२
३६६.१, ३७६.३	ठिग ३६५.७
ठाव ४ ६.२ ४१८.१	ठाव ३७७.१
ठाव ४ ६.३	ठाव ३४६
ठाव ४६	ठाव ३६७
ठाव ४ ४७	ठाव-म ४२७.१
ठाव ३४ १, ३४६.१ २ ३७०.१	ठाव ४२२.२
ठाव ४२२.६	ठाव ३४ १
ठाव ३४६	ठाव-म-म ४२७.१
ठाव ३४८.१ २	ठाव-म-म ३४ १
✓ ठव ३७७.१	ठाव-म-म ३४ १
ठाव ४४१.१ २	ठाव-म-म ३४ १
ठाव ३४७.१ ३८६.१, ४१२.१८	ठाव-म-म ३४ १

दुष्प्रमाण ३५ १	दृष्टि ३३ ४
दुष्ट ३५६	√ वा ३६५५
दुष्टि-वत् ३६०	वाह ४४८३
दुष्ट ३३२.१ २	विद्युत् ४२२.३
दुष्ट ३६६ ३०१ ३३३ ३३४	वेव ३३६.१
दुष्टि ३८२	वृत्त ३३३ ३४२, ४१४४
दुष्टार ४३४१	वृत्त ३३१, ३४ १, ३८६१
दुष्ट ३३ २ ३ ३५३.३ ३६२.१,	√ वृत् ४१८६
३६७१ ३६८, ३७० ३७२	वृत्त ४ १.१
३८३.१ ३८७.३, ४०२, ४२२.१	वृत्त ३३ २
४२२.१२, १८ ४२२.१, ४३६४	वृत्त ४२२.१८
दुष्ट ३२६	वृत्त ३४३ २
दुष्ट ४३६	वृत्त-वृत्त ३६५३
दुष्टि ३६५७	वृत्त-वृत्त ४२२.६
दुष्ट ४०७ २, ४३५	वृत्त ४२२.१५
दुष्ट ४ ४१	वृत्त ४४४ ३
दुष्ट ३६५७ ४०३.१	वृत्त ३३१
दुष्ट ३०१	वृत्त ४४६
दुष्ट ३३३.१ ३६७, ४०२.४ ४१८.१,	वृत्त ३३५
४३६४	√ वृत् ३८३.२, ४१६ ५, ४२८ ४३८१
दुष्ट ४०२	वृत्त ३३३ ३८७.२, ३८८ ४१८४
दुष्ट ३५३.१	वृत्त ३४२, ३६५.१, ३७१, ३६६.१
दुष्ट ३३६१, ३४८.१, ३४३.२ ३६४	२, ४ १४ ४२२.१८ ४२३.२,
३६५.३, ५, ३७६.३, ३६५.१,	४२६१, ४३६.१, ४३२
४०४१, ४१८.६ ४१६.३, ४२२.६,	
४२३४ ४३६१, ४४५.३ ४	वृत्ति ३३ ३
दुष्टि-वृत्त ३३१	वृत्त ४०१.१
दुष्ट ४२३१	वृत्त ३३३ १
दुष्ट ३५३.२	वृत्त ३३ १ ३३३ ४ १.३ ४४४.२
दुष्ट ३६ १	वृत्त ३६६१, ४२२.४
√ वृत् ३७० ३	वृत्त ४१८४
वृत्त ३४ २, ३६०	वृत्त ४२२.१
वृत्त ३५ १	वृत्ति ३४ २
वृत्त ४१४१	वृत्त ३३ २
	वृत्त ४१४१

नर ३१२, ४१२.२, ४४२ १

✓नल् ३१७ ४ ३६६ १

नय ३६६.४

नयसी ४२ ५

नयार ३७७ १

नयरी ४२३ १

नयन-नयन-नयन ४ १.१

नय ३३३

नय ३३ १, ४४४ ३

नयप ४२७ १

नयनय ४ २

नयनय ४२२.१५

नयन ४२३ १

नयन ३३१ ४४४ ४

नय ४२६.१

✓नय ४३२

नय ३१ १ ३६० ४२३ ३

नय ४१६.६, ४२६.१

✓नय ४३६.१

नयनय ४१४ १

✓नयन ३६५.३

नयनय ४४६ १

नयनय ४४६.१

नयनय ३४४.२

नयनय ३४४ २

नयन ३३१

नयनय ३८३ २

नयन ४२२.७

नयन ४३१

नयन ४२२ २

नय ३६५.५

नयनय ३५८ १ ४२२.१

नयनय ३७१, ४ १.२

नयनय ३१७.५

नय ३३ २, ४१८.१

नयनय ४१८.३

नयनय ४१४ २

नय ३४४ २

नयनय ४०१.३

नयन ३३२.१

✓नयन ३५८.२ ४ १.१

नयनय ४४४.३

✓नयन ४२२.११

नयन ३५३.१

नयन ४१६.३

नयनय ३६५.७

नयनय ३५ १

✓नयन ३६ २

नयन ३६६.१, ४ १.२

नयन ३३ ४

✓नयन ३७६.१

नयन ४१४ १

नयन ३६५.२

नयन ४ १.४

✓नयन ४३६ ४

नयनय ३७६.१

नयनय ४३ ३

नय ३३२.१, ३५१ ४ ६.२, ४२२.६

८ ४२६.१

नयन ३३ ३ ४४ ३१, ४३२, ४४४ ५

✓नय ३६६.४

नयनय ३६५.५, ४२ ४

नयनय ३५७ २

नयन ४२ ४

नय ४२२.१४

नय ४२६ १

नयनय ४२६ १

नयनय ३४ १

सप्तमि ४०८४

सप्तमि ४१४४

सप्तमि ४२ ५

सप्तमि ३६२

सप्तमि ४२४

सप्तमि ३८८

सप्तमि ४२८

सप्तमि ३६५२

सप्तमि ४०७१

सप्तमि ३२६

√सप्तमि ४२२७

√सप्तमि ३३७ ३८८ ४२२.४ १८

२

सप्तमि ४४३

√सप्तमि ३४६१

सप्तमि ४३६३

√सप्तमि ४४८१

√सप्तमि ३६४

√सप्तमि ४०६२ ४१८१

सप्तमि ४१८८

सप्तमि ४४६

सप्तमि ३३२.२

सप्तमि ३३०१

सप्तमि ३८७२

सप्तमि ३४४२

सप्तमि ४२७१

सप्तमि ३६६.५

सप्तमि ४३६

सप्तमि ३६६१ ४३८.३

सप्तमि ३६६.३

सप्तमि ३६५.३ ४ ६.१ ४१४२

४२ ३ ४१२.१

√सप्तमि ४२११

√सप्तमि ४२७२

सप्तमि ३३८

सप्तमि ४१८.३

सप्तमि ३६५.५

√सप्तमि ३५७.१

सप्तमि ३६६.५

सप्तमि ३३५, ३३८ ३५८.२ ३६६.१

३७६.२ ४६५.७ ३६६.३ ४ ६.२

४१४३ ४२ ३ ४२२.३

४३८१ ३ ४४८.१

सप्तमि ४२२.६

सप्तमि ४१४२ ४४२१

सप्तमि ३५ २ ३७६.२

√सप्तमि ४४२१

सप्तमि ३६५.३

सप्तमि ४०६

सप्तमि ४३६३

सप्तमि ४४८२

√सप्तमि ३३४१, ३८६१

सप्तमि ४२५.१

सप्तमि ४१८.१

सप्तमि ३६५.७

सप्तमि ४२२.६

√सप्तमि ४२ ३

सप्तमि ३३११ ४१८१

√सप्तमि ३३३ ३४२, ४१६.५

४२२.१२

सप्तमि ३६५.४

सप्तमि ४१६३

√सप्तमि ४१४४

सप्तमि ३५६२

सप्तमि ४३ ३

सप्तमि ३४८.३

सप्तमि ३३६.३ ४१५.६ ४६१

४३८.१ ४४८.१

✓पुष्प ३६ ४१६१	पुष्प ४२२१८
पुष्प ४२ ४	पुष्प ३८३.१
पुष्प ३६६.४ ४१८७, ४३४१	✓पुष्प ३४ २ ४१६.६, ४३ ३
पुष्प ४४५.३	४४४४
पुष्प ३५६.३	✓पुष्प ३४८.२ ३६३ ३६६
✓पुष्प ४४८.२	पुष्प ३६५.३
पुष्प ४४६	पुष्प ४४८.१
✓पुष्प ३६६.६, ३८७.१, ३६६.४	पुष्प ४४५.४
पुष्प ३६१.१	पुष्प ३६०.१
✓पुष्प ३८३.१ ४ १.३, ४१६.१,	पुष्प ४४८.१
६ ४२२.२ ४२३.२	पुष्प ४४८.१
पुष्प ३३२.२, ३४३.२ ३५२, ३५४.२,	✓पुष्प ३६३
३६५.१, ३६७.१, ३७०.२, ३८२.१,	पुष्प ४४४.२
३६६.२ ४ ४ १.३ ४ ४१४.४	पुष्प ४४४.३
४१८.३ ४ ८ ४१६.३ ४२२.१२,	पुष्प ४४४.१
४२३.२ ४२४ ४२५.१, ४३२,	पुष्प ३५६.३, ३८७.३ ४१८.१
४३४.१	४२.३ ४३८.१
पुष्प-पुष्प ४३६	पुष्प-पुष्प ३७७.१
पुष्प-पुष्प-पुष्प ३६६.१	पुष्प ३३५, ३६६.१, ३४ १, ३४८.१२
पुष्प-पुष्प ३५ १	✓पुष्प ३७०.१, ४ ६२
पुष्प ४३४.१	✓पुष्प ४२२.३
पुष्प ३२६	✓पुष्प ३५७.२, ४२२.१२
पुष्प ४३५.३	पुष्प ३५२
✓पुष्प ३८५.१	पुष्प ४२२.२३
✓पुष्प ३६४ ४२२.६	✓पुष्प ३८७.२
पुष्प ३२६	✓पुष्प ३५८.१
पुष्प ३४३.१ ३४६.१ ३५८.२ ३७०.१,	✓पुष्प ३५०.२
३८३.१ ३६१.२, ४२२.६ १५,	पुष्प ४४४.५
४२५.१, ४२६.१, ४२८ ४३८.३	पुष्प ४४२.२
४३६.१ ४४५.४	पुष्प ४२३.४
पुष्प ३६५.६	पुष्प ३८२
पुष्प ३३ ३	पुष्प ३६६.२
पुष्प ४३८.३	पुष्प ३६५.६
पुष्प ४० १, ४२२.२	पुष्प ३८३.१, २

बुद्ध ३८७ ३	√मो ३६१.७
बुद्ध ४१२.७	मंति ३३
बुद्धि ४२७ ८	मंड ४२२ १७
√बुद्धि ४१६ १	मंति ३६५ १ ४१६ १
बुद्ध ३५८ ७ ४३ ३ ४४	मध्य ३५१ ३५४ २ ३५६ ३ ३८६ १
बुद्धि-बुद्धि ३८४ १	√मध्य ३८५ ५
बुद्धि ३३८ १८६ १ ४४५ ३	मंड ४७ ५
बुद्धि-बुद्धि ४ २	मंड-बुद्धि-बुद्धि ३५७ १
बुद्धि ३५१	√मंड ३३ ३ ३५७ ४ ३७० ३
बुद्धि ४२२ १४	३५७ १ ३८३ १ ३६६ १ ४ ४१
बुद्ध ३५६ १	४ ४ २ ४२५ १
बुद्ध-बुद्ध ३७१	मंड ४४२ १
बुद्ध ३८७ ७	मध्य ३५७ ७
बुद्ध ४३६	मध्य ४१८ ६ ४२७ ३
बुद्ध ३५ २ ४२२ १८	मध्य ३६८ ३८७ २ ३६७
बुद्धि ४१८ ७	मध्य-बुद्धि-बुद्धि ३८७
बुद्ध ३७६ ४३६ ४	मंड ४२२ १५
बुद्ध ३२६	मंड ४४ ४४४ ३
बुद्ध-बुद्धि-बुद्धि ३३५ २	मंड ३३६
बुद्ध ३२६	मंड ३८ २ ३७१ ४२१ १
बुद्ध-बुद्ध ४३ ३	मंड ३८३ २, ४४४ ४
मि ३१५ ५, ३८३ १ ४१८ १	मंड ३५३
मि ४१४ ४ १ ३	मंड ३५१
मि ३३ ३	मंड ३३ ३
√मि ४१५ ४२७ १	√मि ४ १ ३
मि ४२२ १४ ४२४	मि ३६७
मि ३७० ३ ३७१ २ ३६५ ३ ४३६ १ ३	मध्य ४४४ ५
मि ३३५	मंड ३४३ २
√मि ३१ ३ ३८३ २ ४२२ १२	मध्य-बुद्धि ३६६ ७
मि ४४४ ४४३	मंड ३४३ ३
मि ४४४ ४४४ ३	√मि ४४ ४
√मि ३३१ १	मि ३३४ १ ३४७ ७

मुन-मुन ४१४१

√मुन् ३३५, ४०११

मुहयै ३६५१

मुन ४०८२

मुन-मुन ३३१

मुन ३८६१

मुन ४१४२

मुन ३१११

मु ३४१, ३५२२, ३६८३ ३८४१,

३८७१, ३८८ ४१८७ ४२ ३

४४२१

√मउमि ३६५१

म ३८५१

ममि ४३८२

ममि ३४६१ ३७२२

ममि-मुन ४२३३

√मम् ३८४१

मम ३४७२, ३५३१, ४३११

मम ४२

ममि ३५३२

मम ३७२

ममि ४४४४

√मम् ३३६

ममि ३४११, ४१३, ४४४४

मम ३५१, ४१४ ४२२६

१५, ४४११

ममि ४१८८ ४२११

ममि ४१४२, ४२३४

ममि ३८८, ४०११, ४१४४

ममि ३४२

ममि ३४५, ३८३३

ममि ३७२२

ममि ४२२२२

ममि ४११

मम ३३७

ममि-मुन ४२२१८

ममि ४२२८

√मम् ३६८२ ४२ ४३८१, ४३६१

ममि-मुन ३४६२

ममि ४२२७

ममि ४१८४

ममि-मुन ३८२

√मम् ३५३

ममि ३३६१, ४४५४

ममि ४४

ममि ४४४३

ममि ३५१, ३५८१

ममि ३६६१

ममि ३५२

ममि-मुन ३४३२

ममि-मुन ३७२२

ममि ३८४१

ममि ३३२, ३, ३५१, ४१८६

४२२१

√मम् ३८८

ममि ३३२, ३८७१, ३६६२,

४१८३

ममि ३४११, ३६६१

ममि ३६६१

ममि ३३३ ३३३३, ४३६१

ममि ४४३

ममि ३५१, ३५६३

ममि ३६८

ममि ३७२२

ममि ३७२१, ३६६२, ४१२

ममि ४२२१

√मम् ३३२१, २, ३८२, ४४४१

ममि ३६६१, ४१६५, ४२२१, २

हुं ४३४ ४	हम-मय ३७० ३
हुं ४३४ ३	हम-मुमिषय ३८६.१
हुं ४३४ ४	हम ३७१ १ ३६८
हुं ३८६ १	हम ४३८.२
हुं ३७० १	हम ३३ २
हुं ४ ६	हम ४४६
हुं ४४६ २	हम ३३४ १
हुं ३७१.२ ४१४ २	हमनिधि ४२२.३
हुं ३४६	हमनय ४ १.३
हुं ३३ ४	हमनी ४ १.१
हुं ४ १.३	हमन्य ४२२ ११
हुं ३४६ १, ३४ १, ३४७ २	हमि-ममन्य ४४४ २
हुं ३४६ २, ३४५ २ ४२३ ४	हम ४ १ ३
हुं ४२२ २३	हम ३३१
हुं ३४६ १ ३४७ १, ४ १.२	हम ४०७ १
हुं ४२२ २ ४४४ ४	हम ३४ १, ४ २
हुं ४४६ २ ३८१	हमन-मम ४०७ १
हुं ४४६ २ ३८५ १ ४१४ १	हम-मम ४२ ४
हुं ४४६ २ ३४७ २	हम ४२२ १
हुं ४२७ १	हम ३८२, ३८६ १
हुं ४२६ १	हम ३७१ १, ३८५ ३
हुं ३७१.१, ३४३ ३३० ४	हम ४४६ १
हुं ३८७ १ ४३ ३	हम ४४८ ८
हुं ३४५ ४, ३८५ ४ ४१८ ७	हम ३८६ १
हुं ४६ ६ ४२३ ८	हुं ३८३ १ ४
हुं ३४६ १	हुं ३७१ १
हुं ४४६ ४	हुं ४४४ ४
हुं ३४६ ३	हुं ४४६ ३८८
हुं ४४६ ४२२.१४	हुं ४२२ १४
हुं ४४६ २, ४३६ ३	हुं ४४६ १
हुं ४४६ ३	हुं ४४६ १ ४२२.१४
हुं ४४६ ३३	हुं ३४६ १ ४४४ ४४४
हुं ४४६ २	हुं ४४६ ४
हुं ४४ १	हुं ४४६ १

विह्व ३५८.२

✓ विपु ३४०.२, ४२२.२

विपिज-वप-वपुह्व ३६४

विह्व ४१८ ८ ४२२.७

✓ विह्व ३६५.१

विह्व ३३ २, ३६२

विह्व ३५३.३ ३८५.१, ४१४.१

विह्व ४४६

विह्व-वप ३८७.१

विह्व ३२६

विह्व ४२३.४

✓ विह्व ४२६.१

✓ विह्व ३६२

विह्व ४२२.१

विह्व ४२१.१

विह्व ४३८.३

विह्व ३७ ४

✓ विह्व ४१६.१

विह्व ३२६

विह्व ४३६.१

विह्व ३८५.१

विह्व ३६४

विह्व ३६६.१

विह्व ४४

विह्व ३३२.१

विह्व ३३६.४०२

विह्व ४१५.४

विह्व ३४०.१, ३६२.२

विह्व ३६५.४

विह्व ३३१

विह्व ४२२.३

विह्व ४३४.१

विह्व ४१८.१

विह्व-वप ३४५

✓ विह्व ४२२.४

विह्व ३८६.१

विह्व ४४१.२

विह्व ४१६.५, ४३४.१

विह्व ४३ ३

विह्व ३३२.२ ३८५.१ ४ २

विह्व ४२३.१

विह्व ३३५

विह्व ४१४.३

विह्व ३६५.३

विह्व ३६५.५, ४१४.३

✓ विह्व ४२२.६

विह्व ३६६.२

विह्व ३६५.२

विह्व ३३ ३

✓ विह्व ४२२.६, ४४१.२

विह्व ४२२.८ २२

विह्व ३३०.४

विह्व ३५८.१

विह्व ३६६.१

विह्व ३५७.२

विह्व ३६६.२ ४२२.२२

विह्व ४ १.४

विह्व ३६६.३

विह्व ३६६.३

विह्व ३५८.२

विह्व ३३२.२ ४ ६.१

✓ विह्व ४०२.२, ४२२.४

विह्व ३६५.५

विह्व ३३१

विह्व ४१४.२

विह्व ४१८.३ ४३८.३

✓ विह्व ३३४.१

विह्व ३३२.१, ३५७.३, ४१८.४

विह्व ४४१.२

विह्व ३५६, ४२२.१२

अ ३१६२, ३२३१, ४१४३
 अ ४२२, ११
 अ ३२३, २
 अ ३०३, १
 अ ४२२, ११
 अ ३६१, ४
 अ ४२२, ११
 अ ३६४, १
 अ ४३६, ४
 अ ४३, ३
 अ ३६४, २
 अ ४४४, ४
 अ ३०३, १, ४२२, ६
 अ ३६६, २, ४२६, १, ४३८, २
 अ ३४८, २, ३६६, ४
 अ ४२२, २
 अ ४२२, ६
 अ ३४४, ३
 अ ४२२, ८
 अ ३६४, १, ४१८, ८
 अ ३४६, १
 अ ४२२, ३
 अ ३४४, २
 अ ३८२, ४२२, २३, ४३८, २
 अ ३३६
 अ ३४२
 अ ४२२, २३
 अ ३३१, १, ३४८, १, ३१३, १, ४३६
 अ ३६, ४, १४, ४१४, ३, ४४८, ४
 अ ३४१, ४१६, ४
 अ ४१८, ८
 अ ३३, १
 अ ३३८, १, ३४८, ३, ४१२, ४, ४०६
 अ ३३, १
 अ ४३६, ४३, ३

अ ३३४, १, ३८३, २, ३६४, ३,
 ४१६, ६
 अ ३६४, ३, १६४, ३, ४२२, १२,
 अ ३३०, ४
 अ ४१६, ४
 अ ३४३, २
 अ ४२०, ४
 अ ३४४, २
 अ ३०३, १
 अ ३६४, २
 अ ४२२, २२
 अ ३३३
 अ ३४४, २, ३३२, २
 अ ४१, ४
 अ ४२३, ३
 अ ४१२, १
 अ ३१३, ४, ४२३, ४, ४४३, ४
 अ ३३०, ३
 अ ४१६, ४, १, ३
 अ ३३३
 अ ४११, १
 अ ४४
 अ ४१२, २
 अ ४१६, १
 अ ३४३, २
 अ ४३८, २
 अ ४२२, १
 अ ४१६, १
 अ ४१८, ३
 अ ४१६, ४, १, १
 अ ३३६, २
 अ ४३२

सुख ३३६.१ ३३८ ४ ६.३

४२२.१३,

सुख ३३४.१

सुख ३३६.१

सुख ३३८.१

सुख ३३६

सुख ३३६

सुख ३३६

√ सुख ४२७.१

सुख ३४.१

सुख ३३६.२

सुख ४२२.६

सुख ४२३

सुख ३३६.४ ४२२.२

सुख ३३४.१

√ सुख ३८७.१, ४२६.१

सुख ४२६.१

सुख ३३२.२

सुख ४२६.२

सुख ३३.१

सुख ३३०.३ ४२२.१

सुख ३३०.३ ४२२.२

सुख ३३०.३ ४२२.२

सुख ४२६.४

सुख ३३२.१

√ सुख ३३६.४

सुख ४०२.३ ४४

सुख ४२३

√ सुख ४२८.३

सुख ३३२.१

सुख ३३६.१

√ सुख ४२८.४

√ सुख ३३६.२

सुख ३३.२ ३३३, ३३८ ४४.२,

३४६, ३४६, ३४७.१, ३३०.२, ३,

४ ३३७ ३३६ ३८२.१, ३८६

३३२.२ ३३४.४, ३३६.३ ४ १.

४ ४ २, ४२४.४ ४२६.१, ४२८

१, ३ ८ ४२ ३ ४२६.१, ४२८

१ १२ ४२६.१, ३ ४२४.१ ४२८

४२६.४

√ सुख ४२८.३

सुख ३४८.१ ३३६.१, ४२६.४ ४२६.१

४२८.३

सुख ४२३

सुख ४२३.३

सुख ३८२.१

√ सुख ४०६

सुख ३३१.२, ४२ ४ ४२२.६

सुख ४२२.२

सुख ३३२.२ ३४८.१

सुख ३३१.२

√ सुख ३८२.३ ३३६.१

सुख ४२६.३

सुख ३४.१

सुख ३३.२, ३४.२, ३४७.३ ३३०

२, ३३४.४ ४२ ३, ४२२.२, १२,

२३, ४२६.१

सुख ४२६.४

सुख ३३०

सुख ३४१

सुख ४२२.२

सुख ४२३.१

सुख ३३६.२

√ सुख ३३.२, ४२३.१ ३३२, ३३७.१

३३०.२, ३३७.१, ३८८, ४०२.१,

४०२, ४ ६२, ४२८.४, ४२ ४

४२८.१ ४२३.२, ४२४ ४२८.२

सुख ३४१, ३३३.१, ३३६.१,

३८ १

